

EXPOSITION.

OF THE NIGAMAS OR THAT PORTION
OF HINDOO SUASTRAS, WHICH THE
DURSHINAS OR RIGHT HAND
SECT FOLLOW AS THEIR
BOOKS OF REVELATION.

i. e.

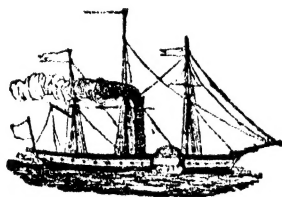
**VEDAS, SOOTRAS, SMRITTIS,
POORANAS &c.**

FOR

THE USE OF REFORMERS IN INDIA.

BY

THE AUTHOR OF THE 'NIBANDHA SANGRAHA'

PRINTED AT

Printed at "United Printing and General Agency Com-
pany's Press" by Ranchorelal Gungaram,

Samvat 1930 A. D. 1874.

Price One Rupee & half.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપી-શરત-મંડલ
૭૪૬

Registered under Act XXV of 1867.

INTRODUCTION.

We dedicate the following pages to the thinking Public, who have curiosity to know the ancient mode of worship proclaimed by the revelation called Nigamas. The ancient practices of a nation are often buried in oblivion, but those of India are well preserved in its sacred literature. It is necessary that Reformers, in order to be successful, ought to possess a knowledge of the ancient literature, which the people have, through habit, ignorance and Priest-craft learned to venerate. The secrecy which is attached to the sacred literature of the Brahamans, principally arises from the ignorance of the language in which it is written and by its being to a great extent, out of vogue. The primeval sacrificial system, which is the basis of the ancient Vedic Religion is cruel, uncouth, as well as opposed to the ideas of the present age. It would not have been satisfactory to describe it without referring to authorities on each point asserted and discussed. The book therefore is filled with authentic extracts from Vedic literature, which is considered as revelation from the Most High. It has been hitherto a special privilege of the Brahmins to recite it by rote and offer sacrifices in a manner handed down from generation to generation, without understanding their purport or condition of civilization in which they were ordained. Various miraculous powers are attributed to the mantras and sacrifices and various stories, incul-

cating the holiness of the Brahmins and power of their ritual are industriously circulated, in order to create awe and respect among the ignorant masses. It becomes therefore necessary to unveil this ritual as far as the limits of a small book will admit and to place within the reach of the Reformers such portion of the ancient mode of worship as required notice. This it is hoped, may stimulate a further research, in those regions of antiquity, which appear to be utterly neglected in India by those, whom they concern most. The Religion of a nation greatly affects its destinies and progress. Adherence to the ancient prejudices combined with the thickly prevailing ignorance and a powerful priest-craft has produced baneful effects, such as early-marriages, miserable and forced widowhood, prevention of travelling to foreign countries, slavery of female sex, waste of money on useless objects, eleemosynary habits of one-tenth of the population, internal dissensions, want of fellow-feeling and patriotism and above all false worship of God. When reformers try to remove these effects, where do they stumble? At the religious difficulty.

TABLE OF CONTENTS.

No.	Subject.	Pea
1	Introduction &c.....	1— 4
2	Preface.....	1—75
3	Index.....	77—98
4	Exposition of Nigamas.....	1—111
5	Supplement with annotations	1—40
6	Defence of the system by a Pandit	1—53
7	Do in Sanscrit by another ,,	1—51
8	Do in Gujrathi.....	1— 8

सूची.

प्रकरण.	पृष्ठ.
१ भूमिका.	१— ४
२ प्रस्तावना.	१—७५
३ अनुक्रमणिका.	७७—९८
४ निगमप्रकाश.	१—१११
५ परिशिष्ट.	१—४०
६ खंडण.	१—५३
७ संस्कृत खंडण.	१—५१
८ सदरहुनो अर्थ.	१— ८

निगम प्रकाश.

एटले

वैदिक धर्मनो खुलासो.

“लो० हि० निबंध संग्रह” कर्ताए

धर्म सुधारणा इच्छिनारना उपयोग वास्ते

बनावी प्रसिद्ध कऱ्यो.

अमदावाद मध्ये

मामानी हवेलामां युनाइटेड प्रिंटिंग अने ज. ए. कंपनी

“लिमिटेड”ना प्रेसमां रणछोडलाल हीराचंदे छाप्यो.

संवत् १९३०.

सने १८७४.

પ્રસ્તાવના.

હિંદુધર્મનાં ત્રણ ભાગછે. કર્મકાંડ, જ્ઞાનકાંડ અને ભક્તિકાંડ. જે અગ્નિહોત્રિ શ્રૌતી યાજ્ઞિક અને વેદિયા બ્રાહ્મણછે તે કર્મકાંડિ કેહેવાય છે. સંન્યાસી પરમહંસ ઇત્યાદિ જ્ઞાની કેહેવાયછે. ગોસાવિ માહારાજ સ્વામિરાયણ ઇત્યાદિ ભક્ત કેહેવાયછે. આ ગ્રંથ ઉપરથી એમ જણાશે કે કર્મકાંડમાં દયાદિક ઉત્તમગુણ નથી અને અત્યંત મૂઢ, વિવેક શૂન્ય, ઓછી બુદ્ધિના લોક માત્ર આ માર્ગનો સ્વીકાર કરેછે એમ વિજ્ઞા માર્ગના લોક વોલેછે. અને કર્મવાળા એમ કહેછે કે—

યાવત્વર્ણનિભાગોસ્તિયાવત્વેદપ્રવર્તતે અગ્નિહોત્રંચયજ્ઞંચ

તાવત્કૂર્યાત્કલૌયુગે ॥

હરિતસ્મૃતિ.

કર્મકાંડિ કહેછે કે જ્યાં સુધિ જ્ઞાતીભેદ અને વેદને માનો ત્યાં સુધિ યજ્ઞયાગ કરો. આ ગ્રંથ ઉપરથી જ્ઞાન અને ભક્તિમાર્ગનું ઉત્તમપણું સિદ્ધ થશે એવી આશાછે. અને કર્મકાંડનું લક્ષણ શું તે પણ ધ્યાનમાં આવશે.

આ પુસ્તક લખવાનું કારણ એમ છેકે હિંદુસ્તાનમાં હાલ જે હિંદુધર્મ ચાલે છે, અને તેના પેટામાં અનેક પ્રકારના સંપ્રદાય અને પંથ ચાલે છે, તે બધાયનું મુલ વેદમાં છે, અને વેદનો આધાર, *શ્રાવક લોક શિવાય, બધાય પંથવાળા માને છે. માટે વેદમાં શું છે, અને શા પ્રકારનું ભજન છે, અને કીયા કીયા દેવ છે, તે જાણવા વિશે ઘણા

---

* ટીપ. શ્રાવક, જૈન, બૌદ્ધ ફક્ત જ્ઞાનકાંડમાં જે જે સારુ હોયછે તે તે માને છે- કર્મકાંડને માનતા નથી.

લોકોના મનમાં આપેલા છે. વેદનાં પુસ્તકો પ્રાચીન માહાસંસ્કૃત ભાષામાં લખેલાં છે, તેથી સાધારણ પુરાણીક કે શાસ્ત્રી પંડીતોથી તેનો અર્થ થતો નથી. સાયનાચાર્યાદિક જે ભાષ્યકાર થઈ ગયા તેમનો કરેલો અર્થ જેને ભાષ્ય કહેછે, તે જ્યારે હાથમાં લેઈએ ત્યારે વેદનો અર્થ થાય. વેદના પ્રત્યેક વાક્યને મંત્ર એવી સંજ્ઞાછે તે મંત્ર બ્રાહ્મણો ભણેછે પણ તેનો અર્થ સમજતા નથી. ઘણા એક લોક તો એમ કહે છેકે, વેદનો અર્થ બહુ ગહન અને ગુઢ છે તેનો અર્થ થાયજ નહીં, અને ઘણા એક લોક એવું કહે છે કે, વેદનો મંત્ર બ્રાહ્મણ શીવાય કોઈએ ભળવો નહીં, અને જે ભણે તેને મોટી શિક્ષા ઠરાવેલી છે, વેદનો મંત્ર કોઈ બ્રાહ્મણ ભળતો હોય તો બીજી નાતના લોકોએ તે સાંભળવું નહીં, અને વધા હિંદુ એમ માને છે કે વેદના મંત્રમાં બહુ મોટી શક્તિ છે. તેનું વર્ણન ઋગ્ વિદ્યાન ઈત્યાદિ ગ્રંથોમાં કર્યું છે કેટલાએક મંત્ર ભગ્યથી વરસાદ આવે છે, અને કેટલાએક મંત્ર ભળતાં અગ્નિ સઘળી ડાઠે છે, એ મંત્રવડે નાના પ્રકારનાં અછા થાય છે, જેથી વાયુ, પર્વત, વરસાદ, અગ્નિ પ્રવળ થઈને નાશ કરી નાખે છે એવા અછાનાં નામ બ્રહ્માછા, આગ્નેયાછા, વાયવ્યાછા ઈત્યાદિક ભારતાદીક ગ્રંથોમાં વર્ણન કર્યાં છે. અને તે એકેક મંત્ર મેઢવવા વાસ્તે, રાજા લોક બ્રાહ્મણોને ઘેર શેવા કરતા. એ પ્રમાણે અર્જુને પાશુપતાછા મેઢવ્યું, એવી કથા છે, તેથી બ્રાહ્મણ લોક આ વધાય મંત્ર પોતાની પુંજી સમજીને ગુપ્ત રાખે છે, તેનો અસર કોઈને બતાવતા નથી, તથા પુસ્તક કોઈને આપતા નથી, બ્રાહ્મણ શીવાય બીજી નાતને વાસ્તે પુજા વગેરે અનુષ્ઠાન કરવું હોય તો પુરાણીક શ્લોક ભણીને તે કરે છે, ને વેદનો મંત્ર બોલાય નહીં, કારણ યજમાન વેદનો અધિકારી ન હોય તો, તેના કામમાં

વેદનો ઉચ્ચાર પુરોહિત ન કરે, વેદનો અક્ષર એ પ્રમાણે ઘણા પવિત્ર ગણેલા છે,* બ્રાહ્મણ હોય તો, નાહ્યા વિના મંત્રનો ઉચ્ચાર ન થાય, અને જમ્યા પછી પણ ન થાય, કદાપિ એમ કરે તો મંત્રનો શક્તિ ઓછી થાય છે. હાલના બ્રાહ્મણ એમ સમજે છે કે જેવી જોડે તેવી ચો-લાઈ ન પાઠ્યાથી ઘણા એક મંત્રનું સામર્થ્ય જતું રહ્યું, કેટલાએક કહે છે કે, આ કઠ્ઠીયુગના પાપથી મંત્રનું અને મંત્રના અધિપતી જે બ્રાહ્મણ, એ વેનું સામર્થ્ય ઘટી ગયું છે.

વેદનાં પુસ્તકો ઘણાં પ્રાચિન છે, એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી, અને વેદના પૂર્વે શું હતું તે માલુમ પડતું નથી. અને વેદના પછી જે જે મંથ થયા છે તે બધાય વેદના આધારથી થયા છે. હાલ જે બ્રાહ્મણ વેદ મુલ પાઠ કરેછે, તેને વેદીયા કહેછે, અને જે યજ્ઞ યાગાદીક ક્રીયા જાણે છે તેને શ્રૌતિ કહે છે, અને જે ગ્રહસ્થને ઘેર ઉપનયન વિવાહ, ઇત્યાદિક સંસ્કાર કરાવે છે, તેને યાજ્ઞીક અથવા શુક્લ કહે છે. જે પુરાણ વાંચે છે તેને પુરાણીક કહે છે, ધર્મ શાસ્ત્ર ઇત્યાદીક એક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ જેને કર્યો હોય તેને શાસ્ત્રી કહે છે અનેક શાસ્ત્રનો જેને અભ્યાસ કર્યો હોય તેને પંડિત કહે છે. જ્યોતિષનો અભ્યાસ કરે છે, તેને જોશિ કહે છે. અને વૈદ્ય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે, તેને વૈદ્ય કહે છે. એ પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રકારના બ્રાહ્મણ છે. જે શ્રૌતામિની સેવા કરે છે, તેને અમિહોત્રી કહે છે. અને જેને યજ્ઞ કર્યો હોય તે દિક્ષિત એવી અડક ધરાવે છે. પૂર્વ યુગમાં બધાય બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રી અમિહોત્રી હતા, ઘણું કરીને એક કુળમાં એક અમિહોત્રી રાખતા. હાલ તે ચાલ તુટી ગઈ છે, હવે કોકજ બ્રાહ્મણ અમિહોત્રી હોય છે. તોપણ

---

* ટિપ-તોપણ સરકારી નિસાબના શાસ્ત્રી બધાય જ્ઞાતના લોકોને વેદ ભણાવે છે.

(૬)

હિંદુરાજા, જ્યાં જ્યાં છે, ત્યાં ત્યાં અગ્નિહોત્રની વૃદ્ધિ કરાવે છે. અને અગ્નિની સેવા વીન હરકત ચલાવવા વાસ્તે, નેમણુકો અને ગામ પળ આપે છે. પૂર્વ યુગમાં સ્ત્રીઓને યજ્ઞો પવિત્ર ધારણ અને વેદાભ્યાસ કરાવતા, પણ હાલ તે ચાલ છુટી ગઈ છે, કઢીયુગમાં સ્ત્રીઓને ઉપનયનને ઠેકાણે લમ ઠરાવેલું છે. અને સ્ત્રીઓને શુદ્ધ જેવી સમજવી, તેથી હાલ સ્ત્રીઓને વેદાભ્યાસ અથવા ગાયત્રી ઉપદેશ કરાવતા નથી.

વેદમાં મુખ્ય ધર્મ, યજ્ઞનો વતાવ્યો છે. વેદ મંત્રનો વિનિયોગ યજ્ઞાર્થ થાય છે. અને પ્રાચિન કાલમાં બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રી, અનેક પ્રકારના યજ્ઞ કરતા, તેથી અનેક દેવતાઓ તૃપ્ત થઈને મનુષ્યને જે જોઈએ તે આપતા. ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

સહયજ્ઞાઃપ્રજાઃસૃષ્ટ્વપુરોવાચઃપ્રજાપતિઃ

અનેનપ્રસવિષ્યધ્વમેષવોસ્તિષ્ટકામધુક્ ॥

દેવાન્ભાવયતાનેનતેદેવાભાવયંતુવઃ ॥

પરસ્પરંભાવયંતઃશ્રેયઃપરમાવાપ્સ્યથ ॥

યજ્ઞાદ્રવતિર્પર્જન્યોયજ્ઞઃકર્મસમુદ્રવઃ ॥

કર્મબ્રહ્મોદ્રવંવિદ્ધિબ્રહ્માક્ષરસમુદ્રવં ॥

યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃસંતોમુચ્યંતેસર્વકિલ્વિષૈઃ ॥

અર્થ.—બ્રહ્મદેવે, મનુષ્ય ઉત્પન્ન કર્યો તેજ વચ્ચે યજ્ઞ કરવાની ક્રીયા વતાવી, અને કહ્યું કે, એ ક્રીયા તમે કરો તો તમને જે જોઈએ તે મળશે ને યજ્ઞ કર્યાથી, દેવ તમારા ઉપર પ્રસન્ન થશે. અને તમને જે જોઈએ તે આપશે. યજ્ઞ કર્યાથી વરસાદ પડશે, અને યજ્ઞ સ્ત્રી રીતે કરવો

તે વેદમાં બતાવેલું છે, મોટે વેદનો અક્ષર છે, તે સર્વથી મોટા છે, એ પ્રમાણે મનુષ્યને ઉપદેશ કર્યો.

ભાગવતમાં કહ્યું છે કે, પ્રાચીન બહોં રાજાએ ઘણા યજ્ઞ કન્યા, તેથી એને ઘણા જીવોની હિંસા કરવી પડી. છેલીવારે નારદજીએ ઉપદેશ કરીને યજ્ઞ બંધ કર્યા. પ્રાચીનકાળમાં રાજા ભરત એને બહુ યજ્ઞ કર્યા અને રામચંદ્રજીએ પણ રાવણના યુદ્ધમાં ઘણા જીવ મરી ગયા તે પાપ કાઢાડવાને વાસ્તે અશ્વમેધ કર્યો. તે કથા પુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેજ પ્રમાણે પાંડવોએ અશ્વમેધ કર્યો. તે કથા ભારતમાં છે. કળીયુગમાં રાજા જયસીંગે જેપુરમાં અશ્વમેધ કર્યો. એવી દંત કથા પ્રસિદ્ધ છે. મરુચમાં બઢી રાજાએ દશ અશ્વમેધ કર્યા. તે ઠેકાણે હાલ લોક નહાય છે. તેને દશાશ્વમેધ ક્ષેત્ર કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે ઉત્કંઠ મહાદેવ પાસે જાવાલી રુષિએ યજ્ઞ કર્યો તે ઠેકાણે ચૈરનાથ એવું કહેવાય છે. ને સ્વાંથી મસ્મ નીકળે છે. એ પ્રમાણે હિંદુસ્તાનમાં હજારો ઠેકાણે યજ્ઞ થયેલા તેના દાખલા મઢી આવે છે. તેથી પૂર્વ કાળમાં ઘણા યજ્ઞ થતા એમ જણાય છે.

વૈદિક યજ્ઞમાં ઘણી હિંસા કરવી પડેછે, એ વાતમાં કંઈ પણ સંશય નથી. કળીયુગના આરંભે બૌદ્ધ મત ઉત્પન્ન થયું તે ઘણા લોકે માન્યું. તે મત વેદના વીરુદ્ધ હતું. હિંસાને લાંધે, બૌદ્ધમત વાઢાએ વેદની અને બ્રાહ્મણોની ઘણી નિંદા કરી છે. અને અહિંસા, તપ, સત્ય, દેહહંડ, ઉપવાસ ઇત્યાદી પ્રતિપાદન કરી, લોકોને ઉપદેશ કર્યાંથી વેદધર્મ તાતલ પડ્યો. પછી બ્રાહ્મણોએ ફરી કમર બાંધી, એક મત

ટીપ—એ પ્રમાણે પુરાણોમાં ઇતિહાસ છે તે ઉપરથી લખ્યું છે.

(૮)

થયાને, વૈદિક ધર્મનું સ્થાપન કર્યું. તોપણ બૌદ્ધધર્મ બીલકુલ રદ થયો નથી. થોડો ઘણો ચાલેછે-અને બીજા પ્રાંત કરતાં મારવાડ અને ગુજરાતમાં બૌદ્ધધર્મનું જોર વધારેછે. તેથી બ્રાહ્મણ દયા ધર્મથી ચાલેછે. અને યજ્ઞયાગાદિક ક્રીયા બિલકુલ કરતાં નથી. પણ હિંદુસ્તાનના અન્ય ભાગમાં યજ્ઞ થાય છે. અને શ્રોતિ બ્રાહ્મણ પણ ઘણા છે.

વેદ મુલ્કમાં એક ગણાતો નહતો અનેક રૂપીઓ પાસે અનેક મંત્ર નો સંગ્રહ હતો. તે વધાએ શ્રી વ્યાસજીએ મેળા કર્યા. અને તેનાં ચાર નામ પાડ્યાં. જે છંદરૂપી વાક્યો હતાં, તે જુદાં કાહાડ્યાં તેમાં અનેક દેવોની પ્રાર્થના છે. તેનું નામ ઋગ્વેદ એવું પાડ્યું, અને એ ભાગ વધાય કરતાં પ્રાચીન જણાય છે. એમાં જે દેવોનું વર્ણન કર્યું છે તે રામ કૃષ્ણાદિક પુરાણના દેવ, હાલ જે પ્રસિદ્ધ છે, તેથી વેદના દેવ જુદા છે. અગ્નિ, વાયુ, સુર્ય, રુદ્ર, વિષ્ણુ, ઇંદ્ર, વરુણ, સોમ, નક્ત, પૂષા, ઈશ્યાદિ વેદમાં દેવ ગણેલા છે. અને તેમની પ્રાર્થના વેદ મંત્રમાં કરેલી છે. જે ગાયન કરવાના મંત્ર હતા તેનું નામ, સામવેદ પાડ્યું. અને જેમાં યજ્ઞ ક્રીયા બતાવી છે. તેનું નામ યજુર્વેદ પાડ્યું. યજ્ઞમાન એટલે યજ્ઞ કરનાર અને, પુરોહિત એટલે મદદતગાર. અને ચોથો વેદ, અથર્વણ, એમાં અરીષ્ટશાંતિ ઇશ્યાદિ લખેલી છે. પણ સૌથી એ વેદ નૂતન જણાય છે. એ ચારે વેદ એટલે સંહિતા અને બ્રાહ્મણ એ અનાદિ છે. એવું માનેલું છે કોઈ કેહેછે કે ચારે વેદ બ્રહ્માના મુલમાંથી પ્રગટ થયા, કોઈ કેહેછે કે, બ્રહ્માનું મુલ એટલે બ્રાહ્મણ તેમાંથી નિકળ્યા. વેદને જોડેલા બીજાં નાહાનાં નાહાનાં પુસ્તકો છે, તેને ઉપનિષદ કહેછે. તેમાં કેટલાએક લખા છે ને કેટલાએક નૂતન છે વૈદિક કર્મની, એ પ્રથમાં નિ-

વા કરેલો છે. અને બીજા બધા દેવ મુકીને, એકપર બ્રહ્માત્ર માનેલું છે. અને ઘર્ષુ કરીને નિવૃત્તિ માર્ગની પ્રશંસા કરીછે. આ ધ્યંધમાંથી વેદાંત શાસ્ત્ર ઉત્તર મીમાંસા નિકલ્યું. અને બીજા વૈદિક ધ્યંધમાંથી પૂર્વ મીમાંસશાસ્ત્ર નિકલ્યું છે. એ બે મત એક બીજામે વિરુદ્ધ છે અમિહોત્રી યાજ્ઞિક, ઇત્યાદી કર્મ કાંડી, બ્રાહ્મણ પૂર્વ મીમાંસ શાસ્ત્રનો આધાર લેછે. અને સંન્યાસી પરમહંસં ઇત્યાદી, ત્યાગી, બ્રાહ્મણ ઉત્તર મીમાંસા એટલે વેદાંત શાસ્ત્રનો આધાર લેછે. અને બધાય કર્મ મુકીને ફક્ત બ્રહ્મનું ધ્યાન કરેછે. બીજા કોઈ દેવને માનતા નથી. એ માર્ગને જ્ઞાન માર્ગ પણ કહેછે. આ બે શિવાય ત્રીજો માર્ગ ભક્તિ માર્ગ કરીને સાંપ્રત ચાલેછે. તેમાં ચાર સંપ્રદાયના ગ્રહસ્થ ત્યાગી, ચૈરાગી સાધુ ઈત્યાદિક ગણાય છે. હરદાસ, પુરાણિક, રામદાસિ, વારકરી, આ વધાય ભક્તિ માર્ગવાળા છે. અને ઉપાસના માર્ગ પણ કહેછે. ઉપાસનાના પેટામાં બે છે એક વામ માર્ગ અને એક દક્ષણ માર્ગ તેમાં વામ માર્ગ એ દેવીનું કહેવાય છે. અને દક્ષણ એ શિવ, વિષ્ણુ ઇત્યાદીકનું કહેવાય છે. તેમાં સ્માર્ત, શૈવ, વૈષ્ણવ, સર્વપંથી, સત્સંગી, ઇત્યાદિક ગણાય છે. એ માર્ગમાં વૈષ્ણવ માત્ર અહિંસાવ્રત પાળેછે અને વામ માર્ગ જૈ આગમ અને તંત્રનો આધાર લેછે તેમાં એ વ્રત પાળતા નથી. અને જે વેદનો આધાર લેછે તે પણ અહિંસા વ્રત પાળતા નથી અનેક શાસ્ત્રમાં કોઈ ઠેકાણે જ્ઞાનની પ્રશંસા કરીછે. કોઈ ઠેકાણે ભક્તીની પ્રશંસા કરીછે. કોઈ ઠેકાણે કર્મકાંડની પ્રશંસા કરીછે. અને દરેક માર્ગના ધ્યંધ ઘણા છે. માટે કીયો માર્ગ સારો તેનો નિશ્ચય કરવાને ઘણો મુષ્કેલ પડેછે. એટલું સ્વરૂપે કૈ કર્મકાંડ એ વહુ પ્રાચીન છે. અને યજ્ઞયાગના વિધી કેવળ, હિંદુસ્તાનમાં ચાલતા હતા, એમ નથી પણ બીજા દેશમાં પણ પ્રાચીન કાળમાં યજ્ઞયાગ કરતા હતા.

પ્રાચિન કાળમાં, જે બ્રાહ્મણ હતા, તેમને ઋષિ એવું કહેતા. કેટલા
 એકને મહર્ષિ, એવું નામ છે. કેટલાએકને, દેવર્ષિ, કેટલાએકને રાજર્ષિ,
 છંદર્ષિ, એવાં જુદાં જુદાં નામ છે. પણ ઋષિ એ શબ્દનો અર્થ, ગ્રંથ કરતાં
 એવો થાય છે. પણ હાલનાં બ્રાહ્મણ એમ કહેછે કે ઋષીનું જ્ઞાન અદ્ભૂત
 હતું તેથી તેમને “ અદ્વૈતાર્યદ્રષ્ટા ” કહેછે. એટલે જે કોઈને માલમ
 પડવાનું નહીં તે એમને માલમ પડતું હતું. તેથી એમણે જે ગ્રંથ બાં-
 ધ્યાયે, તે વેદ તૂલ્ય ગણાયછે. અને ઋષી ગયા પછી જે ગ્રંથ થયા તે,
 પૌરુષ ગ્રંથ કહેવાયછે. ઋષીના ગ્રંથને, આર્ષ એવું કહેવાયછે. અને વેદ
 ના ગ્રંથને છાંદસ એવું કહેવાય છે. એ બધાય ઋષી અનેક પ્રકારના
 જનાવરોનું માંસ ખાતા હતા. એવું એમના ગ્રંથ ઉપરથી જણાયછે. હાલ
 મ્લેછ, યવન, ઇત્યાદિક માંસ આહારીછે. પણ એમના કરતાં આ બધાય
 ઋષીઓ વધારે હતા. કારણ, હાલ ફ્રાન્સ દેશમાં ઘોડાનું માંસ ખાવા-
 નો પ્રચાર, પડ્યોછે. પણ અશ્વમેધ ઋષીઓ હજારો વર્ષથી કરતા આ-
 વ્યા છે તેથી એવું માલમ પડેછે કે ઘોડો ખાવાનો પ્રચાર ઋષિ મં-
 ઢલમાં ઘણો હતો. પછી બૌદ્ધ અવતાર થયો ત્યારે, ઘણાંકિ હિંસા બંધ
 પડી, અને દયાનો વિસ્તાર થયો, અને સાત્ત્વિક માર્ગ વધ્યો, અને બધાં
 લોક નિવૃત્તિ માર્ગને વળગી પડ્યા. ત્યારે કર્મકાંડી બ્રાહ્મણ, બહુ ઓ-
 શીયાળા થઈ પડ્યા, અને પોતાનું કર્મ ઢાંકવા વાસ્તે કેટલીક મીથ્યા
 નાતો ચલાવી તે એવીકે કોઈ કહેછે, કે,

॥ વૈદિકીહિંસાહિંસાનભવાતિ ॥

એટલે વેદમાંની હિંસા છે તેને હિંસા ન ગણવી,

યાવેદાવિહિતાહિંસાનસાહિંસાપ્રકીર્તિતા ॥ ભાગવત ટિકા

૧૧ સ્કંદ અ ૫ શ્લો. ૧૧

યતૂઘાણમક્ષોવિહિત : સુરાયાસ્તથાપશોરાલભનંનહિંસા

ભાગવત ૧૧-૫-૧૩

દેવતોદ્દેશેનયત્પશુહનનંતદાલંભનં ॥ ટીકા

બીજા કહેછેકે, પૂર્વેના, ઋષી જનાવરો મારતા, પળ કરી જીવંત કરવાનું તેમને સામર્થ્ય હતું, તે આપણે નથી માટે આપણે ન કરવી. બીજા કહે છે કે, વેદમાં હિંસા નથી અને જે હિંસાનો અર્થ કહાડેછે, તે ભૂલછે. બીજા કહે છે કે, મનુષ્યને માંસ ખાવાની ઇચ્છા હોય, તે તૃપ્ત કરવાને વાસ્તે યજ્ઞ વિધિ બતાવ્યો છે માટે એ વિધિ નથી, પણ સંકોચ છે. બીજા કેટલાએક, કહે છે કે, કોઈ કામની સિદ્ધિ કરવી હોય ત્યારે હિંસા કરવી પડે પણ આપણે કામ્ય કર્મ મુકી દેઈ તો, હિંસાની જરૂર નથી. અને કેટલાએક કહે છે કે, વેદમાં જે હિંસા લખી છે, તે પૂર્વ યુગને વાસ્તે હતી, પણ કળીયુગને વાસ્તે નહીં. સ્વરી રીતે એ બધી તકરાર તપાસીએ તો, એમાંની એક પણ સ્વરી નથી, કારણ જનાવરોને મારીને ઋષિઓ ફરી જીવંત કરતા હતા, એ વાતનો દાખલો કોઈ ઠેકાણે મળતો નથી. અને બીજું એમ કે જે યુગમાં ઘણી હિંસા ચાલતી તે યુગને કળી કહેવું, અથવા જે યુગમાં દયાનો વિસ્તાર વધારે થયો, તેને કળી કહેવું, આ એક મોટો સંશય છે. અને વેદ વાક્યનો નીષેધ પુરાણ વાક્યથી થાય નહીં. માટે એ તકરાર પણ બરોબર નથી. અને જે કહે છે કે વેદનાં વાક્ય સંકોચાર્થ છે. તે પણ સ્વરૂ નથી કારણ અનુસ્તરણી ઇત્યાદીક ઠેકાણે માંસ ખાવાનું નથી ત્યારે હિંસા શાવાસ્તે લખી છે. એનું કારણ જણાતું નથી, સંકોચ હોય તો એવી હિંસા લખે નહીં. માટે એ કલ્પના પણ મિથ્યા છે. અને વેદમાં હિંસા નથી, એવું

જે કહે છે, તેમને વિશે એટલુંજ કહેવાય કે તે લોકો વેદોર્થમાં અભળ છે. खरी वात एटलीज के बौधे दया धर्म चलाव्यो ते दहाडाथी ब्राह्मण लोकोए हिंसा शास्त्र संताडवाने वास्ते, अनेक योजना करी. ब्राह्मण अने क्षत्री ए बेछ जणाए पोतानो धर्म मुकी दीधो, अने लोभी यइने द्रव्यार्थ, गमे ते वातने मान्य करे छे. अने आ वात सख छे के असख छे ए विंशे विचार करता नथी. ए प्रमाणे हालना ब्राह्मणोनी स्थीती छे. तेज प्रमाणे क्षत्री लोकोए पोतानो धर्म मुकी दीधो, एमनो धर्म एवो हतो के, पोताना देशनुं रक्षण करवुं, ते वात जइने पेदने अर्थे जे रोडलो आपे एनी नोकरी बजावावी, ते कहे के, भाइने के, बापने मारो; तापेण मारे. ए प्रमाणे स्थीती पाग्यायी बभो देश खराब थई गयो, अने सख अने देशाभीमान नाबुद थयो.

जे वखत दयाधर्म प्रगट थयो तारे हिंसानी बंधी थइ. पण कैटला एक प्रांतमा ए चाले छे. ने कटलाएक प्रांतमा नथी चालतो. सारस्वत, मैथील, कान्यकुब्ज, गौड, उत्कल, ए पांचे गौड ब्राह्मण कहेवाय छे अने तेमनी वस्ती करांची, लाहोरथी कलकत्ते सुधी, आखा हिंदुस्तानमा छे. ते बधाय मच्छ मांसनो अहार नित्य करे छे. अने द्रावीड, तैलंग, कर्णाटक, महाराष्ट्र, ए चार प्रांतमा, यज्ञ करती वखत मान, मांस खाय छे, नित्य खाता नथी. अने गुजरातमा कोई कारणथी पण मांस खाता नथी. ए प्रमाणे आज बहिबद छे. दक्षिणना जे वैष्णव संप्रदाइ ब्राह्मण छे ते लोटनो बकरो करीने तेनो यज्ञ करीने खाय छे. तेने पीष्ट पशु कहे छे. पण बीजा घणा ब्राह्मण प्रत्यक्ष पशुनो यज्ञ करे छे. ए प्रमाणे घणा ब्राह्मणोए, वडोदरामा अने करनाळी क्षेत्रमा यज्ञ कर्या छे. पुना, सतारा, काशी इत्यादि क्षेत्रमा घणा यज्ञ थाय छे.

તેમાં કોઈમાં ચાર કોઈમાં આઠ કોઈમાં પચીસ એટલાં પશુ હોમે છે. અને એ જનાવરો શસ્ત્રથી મારતા નથી કારણ તેનું રુધીર બહાર પડવું ન જોઈએ. માટે ગઢુ દાવીને મારે છે. એ કામ બહુ નિર્દયપણાનું છે પણ વેદાન્તા સમજીને કરે છે. જે ઠેકાણે શ્રાવક ગુજરાતી કે મારવાડી જે ગામમાં હોય છે, તે ઠેકાણે કોઈ અમિહોત્રી યજ્ઞ કરવા લાગે ત્યારે કોઈ એને માલ ધીરવો નહીં કે વેચવો નહીં એવો વાંધો ઘાલે છે. તેથી ઘણી હરકત પડે છે. તેથી અહંમદનગર જીલ્લામાં ઘણા એક ગામમાં શ્રાવકોની વસ્તી મોટી છે. તે ઠેકાણે યજ્ઞ થતો નથી તેજ પ્રમાણે મુંબઈમાં પણ ગુજરાતી શ્રાવક ને વૈષ્ણવોની વસ્તી વધારે છે, માટે તે ઠેકાણે પણ આજ સુધી યજ્ઞ થયો નથી. પણ ડ્યાંહાં બ્રાહ્મણોનો જયો મોટો છે તે ઠેકાણે યજ્ઞ થાય છે ગયા માહા મહીનામાં પુનામાં વાજપેય યજ્ઞ થયો તેમાં ચોવીસ બકરા હોમ્યા અને મોટા મોટા નામાકિત ગૃહસ્થો અને વેદીયા બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રી પંડિતો ભેગા થયા હતા. એવું વર્તમાન પત્રથી સ્વર પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

ધર્મના આધાર બે જણાય છે. એક તર્ક, અને બીજો, કથા, જ્ઞાની લોક છે, તે તર્કથી, ईश्वरને સમજે છે. અને અજ્ઞાની છે તેમને વાસ્તે, રોચનાર્થ, અનેક પ્રકારની કથા રચેલી તે વાંચીને તે પ્રમાણે ભજન કરે છે. તર્કને ફક્ત બુદ્ધિનો આધાર છે. અને કથાને આધાર પુસ્તકનો. પછી પુસ્તક લખનારની જેવી આવૃત્તિ તે પ્રમાણે તે પુસ્તકની માન્યતા થાય. જગતમાં પુસ્તક લખનાર ઘણા થયા છે. અને તે એકેક દેશમાં એકેક જ્ઞાતિમાં એકેક સંપ્રદાયમાં માનીતા છે. બ્રાહ્મણ કહે છે કે ઋષિનાં કરેલાં પુસ્તક તે વધાય કરતાં મોટાં. કારણ કે પરમેશ્વર ઋષિમાં પ્રેરણા કરતા હતા, તે પ્રમાણે ઋષિ લખતા. શ્રાવક કહે છે

કે, તિથંકરના પુસ્તકો મોટાં, મુસલમાનો કહેછે કે પેગંબરનાં પુસ્તકો મોટાં. આ બધાં પુસ્તકો મેઝબતાં એકબીજાને મઝતાં નથી. ત્યારે ધર્મ કોને કહેવો અને પાંખંડ કોને કહેવો એનો નિર્ણય કરતાં બહુજ કઠણ છે. ધર્મ છે તે વે પ્રકારના છે. એક. સ્વભાવિક, અને સાંકેતિક, સ્વભાવિક ધર્મ છે તે સ્વતઃપ્રમાણ છે. અને બદ્દાય પુસ્તકોમાં તે મળે છે. અને, સાંકેતિક, ધર્મ માત્ર મઝતો નથી. સ્વભાવિક ધર્મ એટલે સત્ય, દયા, ન્યાય, શમ, દમ, તિર્તીક્ષા, ઇત્યાદિ, ને કોઈ પણ ના પાડતું નથી. અને, સાંકેતિક ધર્મમાં ઘણીએ તકરારો છે. હિંદુ કહેછે કે શ્રાવણ માસમાં ઉપવાસ કરવા ને મુસલમાન કહેછે કે રમજાનમાં કરવા, એ પ્રમાણે દેશ દેશના, સાંકેતિક ધર્મ, અને આચાર જુદાછે. આ વધાયનું તલ્લ જે જ્ઞાની અને વિવેકી છે, તે માત્ર જાણેછે, અને જે લોક અજ્ઞાની હોયછે, તે એક બીજાની સાથે અભિમાનથી, લઢાંમરેછે. અને એકબીજાની નિંદા, અને દ્વેષ, કરેછે, અને સાર, અસારનું વિચાર કરતા નથી.

હાલના બ્રાહ્મણ ઘણા અજ્ઞાની થયાથી પોતાના શાસ્ત્રમાં શું છે તે જાણતા નથી અને પોતાનું જ્ઞાન વધારતા નથી તેથી ત્રણ હજાર વરસ ઉપર હિંદુસ્તાનમાં જેટલું જ્ઞાન હતું, તેટલુંજ, કાયમ રહ્યું છે. તેનું કારણ જે આગલ ઋષિયો લખી ગયા, તેમાં કાંઈ ભૂલ નથી, તેથી કાંઈ વધારવાનું રહ્યું નહીં, એવી સમજણ પડ્યાથી લોકો આગલ ઢગલાં ભરતા નથી.

ધર્મશાસ્ત્રમાં એવું કહ્યું છે કે, યજ્ઞ કર્યાથી દેશ અને ભૂમિ પવિત્ર થાય છે. અને કીયા દેશમાં યજ્ઞ કરવા અને કીયા દેશમાં ન કરવા એની વિગત લખી છે. તેમાં ગંગા યમુનાનો કાંઠો એ સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણાય

છે તે ઠેકાણે, પૂર્વ યુગમાં ઘણા યજ્ઞ થયા, તેથી તે દેશને પૂણ્ય મૃ-
મિ કહે છે. હાલ કેટલા એક લોક એમ કહે છે, કે યજ્ઞ કરવો નહીં
અને જે કર્મમાં હિંસા ઓવે છે, તે કર્મ ન કરવું, પણ જે ઋષિના બાં-
ધેલા ગ્રંથ છે તે આધારથી બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણપણું મળે છે. અન્ન પ્રાશન
મૌજિબંધન, લમ, અંચેષ્ટિ, આ વધાય સંસ્કાર શ્રાદ્ધતર્પણ શ્રાવણી રિયા-
દિક કર્મ ધરા અને, વાકીના યજ્ઞાદિક કર્મ, મિથ્યા એ કેમ થશે.
એકજ ઋષિના ગ્રંથમાંનો એક અધ્યાય સ્વરો ને એક અધ્યાય સ્વોટો, એ
કેમ કહેવાશે, અને કદાપિ એમ હોય તો તેનો પાઠ પારાયણ કરવામાં
પુણ્ય છે કે નહીં? જ્યારે વર પરણવા સારુ ઘેર ઓવે છે ત્યારે મધુપર્ક
કરવાની ચાલ અત્યાપિ ચાલે છે. ને ઉત્સર્જન પક્ષ લેઈને ગૌદાન ક-
રે છે. તેજ પ્રમાણે શૂલગવને ઠેકાણે વૃષોત્સર્ગ કરે છે. અને શ્રાદ્ધમાં,
માંસને ઠેકાણે, માંષ એટલે, અહદ લે છે. પણ કર્મનો ત્યાગ કરતા
નથી વધાય પૃથ્વી ઉપર ભરતંબડને કર્મ ભૂમિ કહે છે, તેનું કારણ,
આ દેશ શિવાય, બીજે ઠેકાણે યજ્ઞ યાગ થતા નથી તેથી તે દેશ પવિત્ર
થયેલા નહીં, માટે બ્રાહ્મણોને, બીજા દેશમાં જવાની પણ મનાઈ છે.

શાસ્ત્રમાં એવું ગણેલું છે કે બાર માસનું એક વર્ષ થાય છે અને એવાં
કેટલાં એક વર્ષ જાય, ત્યારે એક યુગ કહેવાય, અને ચાર યુગનો મહા
યુગ અને એવાં બોહોતેર મહાયુગ જાય, ત્યારે એક મન્મન્તર થાય છે અને
ચૌદ મન્મન્તર જાય ત્યારે, એક કલ્પ કહેવાય. કલ્પ, એટલે બ્રહ્મદેવ-
નો એક દીવસ કેટલાં એક બ્રાહ્મણ એમ કહે છે કે, કોઈ શાસ્ત્ર આ
કલ્પમાં ચાલવાનું, અને કોઈ શાસ્ત્ર બીજા કલ્પમાં ચાલવાનું, એવો ક-
લ્પભેદ બતાવે છે. પ્રણ એ વાત ધરા જણાતી નથી કેવળ અનુવાદ ટા-
લવાને વાસ્તે એ કલ્પના કરેલી છે. વેદનો એક ભાગ એક કલ્પમાં,

અને બીજો ભાગ બીજા કબ્બમાં, ચાલવાનો, એવું કહીએતો, વેદનો કોઈ ભાગ રહેવાનો નથી. અને વેદમાં યજ્ઞ વિધી બીના કોઈ ભાગ પણ છેજ નહીં, કોઈ કહેશે કે જ્ઞાનકાંડ તો ઉપનિષદ ભાગ છે, તેમાં યજ્ઞનો વિધી બતાવેલો નહીં. પણ યજ્ઞની નિંદા કરેલી નથી, વળી એમ કહેલું છે કે યજ્ઞ કર્યાથી દેહની, ને ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે. અને તે કર્યા પછી સંન્યાસ લેવો માટે ઘણા એક લોક યજ્ઞ સંપાદન કરીને, પછી સંન્યાસ લે છે.

યજ્ઞોદાનંતપશ્ચૈવપાવનાનિમનીષિણાં ॥ ગીતા ॥

શતયજ્ઞ જે માણસ કરે, તેને ઇંદ્રપદ મળે છે. એટલે તે માણસ સ્વર્ગનો રાજા થાય છે. અને જે યજ્ઞ કરે તેને સ્વર્ગ મળે છે. એવી કથા પુરાણોમાં ઘણે ઠેકાણે લખી છે. અને કેટલાએક રાજા, શતયજ્ઞ કરવા લાગ્યા, ત્યારે ઇંદ્રને બીક લાગી, કે આપણું રાજ્ય જશે, તેથી તે આડો પડ્યો, એવી પણ કથા છે. પણ હાલ જે લોક યજ્ઞ કરે છે, તે ફલાણે દીવસે સ્વર્ગ જશે એવું કાંઈ જણાતું નથી. કારણ કોઈ યજ્ઞ કર્યા પછી દશ વર્ષ જીવે છે, વીસ વર્ષ જીવે છે, ને કોઈ પચાસ વર્ષ જીવે છે, પછી કો વખત જતા હશે તે કોણ જાણે.

આ કલ્પયુગમાં જેમ જેમ બ્રાહ્મણ ઉતરતા ગયા, તેમ તેમ સ્ત્રીઓનો અધિકાર ઓછો કરતા ગયા. પ્રથમ લગ્ન કર્યા વિના બ્રહ્મવાદી સ્ત્રીઓ રહેતી હતી; એવાં ઉદાહરણો પણ ઘણાં છે. ગર્ગી, મૈત્રેયી, વ-ડવા, આ ઋષિ કન્યાકુમારી હતી શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે.

દ્વિવિધાઃસ્ત્રિયોઃ । બ્રહ્મવાદિન્યઃ । સમ્યોવધ્વશ્ચ ।

તત્રબ્રહ્મવાદિનીનામુપનયનમગ્નીધનંવેદાધ્યયનંસ્વગૃહોષિ

क्षाचर्येति । सद्योवधूनामुपस्थितेविवाहेकथंचिदुपनय
नमात्रकृत्वाविवाहःकार्यः । हरितस्मृति ।

पुराकल्पेषुनारीणांमौजीबन्धनमीष्यते ॥

अध्यापनंचवेदानांसावित्रीवचनंतथा ॥

वर्जयेदजिनंचरिंजटावलकलमेवच ॥ यमस्मृति ।

ते बंध करीने, सर्व स्त्रीओने परणाववी अने तेमने शुद्र प्रमाणे दास समजवी, एवं ठराव्युं. अने धणी मरे त्पारे एमने वाळ उतरावता के धणीना मडदा सोथे बळी मरवुं. जनावरनी अनुस्तरणी करता, ते छानीज करवा लाग्या. तेथी जुलम, अने अन्याय, बहु वर्धी गयो.

अथर्वण वेदमां संहितानुं कांड नव अनुवाक व्रण अने प्रपाटक वीसमां पुनर्विवाह करे ते पंचोदन होम करे एवं लख्युं छे ते मंत्र नि-
चे लख्या छे.

यापूर्वपतिंवित्वाथान्यंविन्दतेपरं ॥

पंचौदनंचतावजं ददातो न वियोषतः ॥ २७ ॥

समानलोका भवति पुनर्भुवापरः पतिः ॥

या ३ पंचौदनं दक्षिणाज्योतिषं ददाति ॥ २८ ॥

अथर्वसंहिता

प्राचीनकाळमां लग्न करवानुं महुंरत कहाडता नहोता एवं आश्व-
लायन अने बौधायन सूत्र उपरथी मालम पडे छे.

सार्वकालमेकेविवाहम्

आश्वलायन

સર્વેમાસાવિવાહસ્ય

બૌધાયન

અને નહાની છોડીનું લગ્ન પણ કરતા નહતા એવું મનુના વચનથી માલમ પડે છે.

આજ્ઞાતપતિમર્યાદામજ્ઞાતપતિસેવનામ્

ત્રોદ્વાહયેત્પિતાબાલામજ્ઞાતાધર્મશાસનમ્ ॥

હિરણ્યકેશી સૂત્રમાં એમ લખ્યું છે કે લગ્ન થયા પછી ચોથે દિવસે ચતુર્થી કર્મ એટલે ગર્ભાધાન કરવું એવો વિધી લખ્યો છે તેથી એમ માલમ પડે છે કે કન્યાની ઉમર લગ્નની વખત ગર્ભાધાન લાયક જોઈએ નહોતો ચતુર્થી કર્મ શી રીતે થશે.

પ્રાચીનકાળમાં ત્રીવર્ણમાં કન્યા આપવા લેવાનો અને અરસપરસ જમવાનો ચાલ હતો ધૃગુક્કાષિનો પુત્ર શુક્ર તેનો દીકરી દેવ યાની એય યાતી રાજાને આપી હતી એટલે બ્રાહ્મણની કન્યા ક્ષત્રીને આપી અને ઘણાં સ્મૃતિયોમાં એ વિશે ઘણું લખેલું છે. પછી આ બધી બાબતનો સંકોચ થયો અને સ્ત્રીઓને દાસ્યત્વમાં લાવવા વિશે ઘણોજ પ્રયત્ન થયો અને જે સ્ત્રીઓને પહેલો અધિકાર હતો તે સર્વ હરણ કરી લીધો અને સ્ત્રીઓને શુદ્ધ સમાન ઠરાવ્યું.

અતઃપરંપ્રવક્ષ્યામીસ્ત્રીશૂદ્રપતનાનિચ ॥ જપસ્તપઃસ્તિર્યયા

ત્રાપ્રગ્રજામંત્રસાધનં ॥ દેવતારાધનેચૈવસ્ત્રીશૂદ્રપતનાનિષદ્ ॥

અત્રિસ્મૃતી ૧૩૪

આ દેશમાં પ્રથમ કોરાત અને નિષાદ એટલે ખીલ કોલી ઇચાદિ લોક રહેતા તેને કેટલેક ઠેકાણે દસ્યુ રાક્ષસ એ પણ નામ આપ્યાં છે. જેમ જેમ આર્ય લોકોની વસ્તી થઈ તેમ તેમ જુના લોકો હઠતા ગયા

અને જે વધારે કેઢવળી પામેલા અને બુદ્ધિવાળા હતા તે આગલ પડતા ગયા અને જે આર્ય લોકોમાં જે જે રૂઢી હતી તે રૂઢીનો વિધી થઈ ગયો. જે પ્રમાણે બોલવામાં જે રૂઢી ચાલે છે તે રૂઢી લેઈને વ્યાકરણ શાસ્ત્રના નિયમ બંધાય છે કહ્યું છે કે.

પ્રયોગશરણાઃવૈયાકરણાઃ

એજ પ્રમાણે જે રૂઢી ચાલતી હોય અને જે રૂઢી લોકોને માન્ય છે તે રૂઢી લેઈને ધર્મશાસ્ત્રવાળા વિધી ઠરાવે છે કહ્યું છે કે

શાસ્ત્રાત્સૂઢીર્બલિયસી ॥

હરેક શાસ્ત્રાનું સૂત્ર જોતાં જેટલું સૂત્રમાં કર્મ લખ્યું છે તેટલું કોઈ કરતું નથી કેટલાંક અનુષ્ઠાનો બોજી રીતે કરે છે કેટલાંક લાંબા થયા છે ને કેટલાંક ટુંકા થયા છે તે વિશે એમ કહે છે કે.

અકરણાત્મંદકરણંશ્રેયં ॥

કર્મકાંડને મૂળ આધાર વેદ અને સુત્ર એ બે છે પણ એ બેનો અર્થ કોઈ કરતો નથી અને ઘણું કરીને રૂઢી માર્ગ પ્રમાણે ચાલે છે.

મનુષ્યને પ્રથમ અજ્ઞાનકાળ હોય છે, પછી પરાક્રમ કાળ આવે છે, તેમા મોટા મોટો વીર પરાક્રમી રાજા થઈને દેશનું નામ વધારી દે છે સાર પછી લોક વિચાર કાળમાં આવે છે, અને વિચાર કરતાં કરતાં જરાકાળ આવે છે તેમાં અવળા વિચારમાં પડીને દેશનો નાશ થઈ જાય છે. હાલ હિંદુસ્તાનના લોક ચોથી સ્થિતીમાં છે હાલ કોઈ જાણતો નથી કે આ દેશમાં પૂર્વે શી શી વિદ્યા હતી અને શો શો સુધારો હતો અને વેદશાસ્ત્રમાં શું છે તે કોઈ જાણતો નથી જુના ઉદાહરણો જોઈને એમ બોલે છે.

ઠ્ઠણદ્વૈપાયનસ્યગૃહીતનૈષ્ટિકબ્રહ્મચર્યસ્યવિચિત્રવીર્યદારે
 ધ્વપત્યોત્પાદનપ્રસંગઃ

યુધિષ્ઠિરસ્યકનીયાનિર્જિતભાતૃજાયાપરિણયનં
 વાસુદેવાર્જુનયોનિષિદુમાતુલદુહિતૃસુક્ષ્મણીસુભદ્રાપરિણ
 યનં ॥ ઇતિધર્મવ્પત્તિક્રમઃ ॥ તેજસાનાંનદોષઃ ॥
 ય્યાતઃશક્રોભગાંકોવિધુરતિમલિનોમાધવોગોપિજારઃ ॥
 વૈશ્યાપુત્રોવસિષ્ઠઃસરુજદયમઃસર્વભક્ષોહુતાંશઃ ॥
 વ્યાસોમંછોદરીયઃસલવણજલધિપાંડવાજારજાતઃ ॥
 રુદ્રપ્રેતાસ્યિધારીત્રિજગતિવસતીકસ્યદોષોનજાતઃ ॥

તેજસ એટલે જ્વરજસ્ત તેને રુદો તોડતાં દોષ નથી પણ આજ
 તેજસ માણસનો આભાવ થયો છે અને લોક અસલ્ય બોલનારા કપટી
 અને આપસમા લઢનારા બહુ થયા છે તેનું કારણ વિદ્વાનોનો ઘટારો
 વહુ થયો કહ્યું છે કે.

શાસ્ત્રેણહીનાઃકવયોર્ભવંતિકવિત્વહીનાશ્ચપુરાણભદ્રાઃ ॥
 પુરાણહીનાઃકૃષિમાચરંતિકૃષિત્વહીનાશ્ચભવંતિસંતાઃ ॥

આ કારણથી અજ્ઞાન વહુ ઉત્પન્ન થયું અને વિવેક બીલકુલ જતો
 રહ્યો જે મૂર્ખ માણસ છે તે ડાહ્યો ગણાય છે અને દુરાચારી છે તે સ-
 દાચારી ગણાય છે અમથો જ્ઞાતી અભિમાન વધ્યો અને વેદનો અર્થ
 શું છે તે કોઈ જાણતું નથી સૂત્રની કોઈને લખર નથી રુનુ સૂત્ર ધાય
 છે તે માત્ર જાણે છે ધર્મશાસ્ત્ર કોઈ સમજતો નથી બ્રાહ્મણીયુ ભગતર

પોપટ જેવું બળે છે અને લોકોને કનડવાની ઇચ્છા રાખે છે નથી અ-
 દાવતો ઘણી ઉત્પન્ન થઈ પ્રત્યેક મનુષ્યને એવી ઇચ્છા છે કે બીજા લો-
 કોએ આપણા કબજામાં રહેવું અને તે લોકોએ આપણો હુકમ માનવો
 એજ કારણથી સાસુ વહુની લઢાઈઓ થાય છે. ગૌર જજમાનની થાય
 છે, રાજા ને રઈયતની થાય છે આથી કારણથી કઠ્ઠીયુગમાં ઘણીક
 રીતો વગડતી ગઈ વિધવાએ વપન કરવું એ વિષે કોઈ ઠેકાણે શાસ્ત્ર
 આધાર વેદમાં કે સ્મૃતિમાં જણાતો નથી તૈતીર્ય અરણ્યકમાં બે અધ્યા-
 યમાં પિતૃમેધ એટલે અંત્યેષ્ઠિની પદ્ધતી લખી છે, પણ તેમાં વપનનો
 અને સતિનો કોઈ ઠેકાણે દાખલો નથી તોપણ એ રૂઢી ચાલો કા-
 રણ વિના કાંઈ પણ રૂઢી ચાલતી નથી એમ કહ્યું છે કે.

અકારણમનાદ્વિશ્યનહિમંદોપિપ્રવર્તતે ॥

અર્થ.

કારણ વિના મૂર્ખ પણ નિયમ કરતો નથી.

ચારે આવા નિયમ કરવાનું કારણ શું હશે તે કહેવાને ઘણું મુષ-
 કેલ છે વપન વિષે એક વાક્ય નિર્ણય સિંધુમાં લખ્યું છે.

વિધવાકવરીવંધંભર્તૃવધાયજાયતે ॥

શિરસોવપનંતસ્માત્કાર્યવિધવયાસદા ॥

પણ એ વચન કાંहांનું છે, તેનો પતો નથી અને, ક્ષેપક, અને ક-
 લ્પિત છે એમ જણાય છે, અને ઘણે ઠેકાણે એ માન્ય નથી મનુ અને
 યાજ્ઞવલ્ક્યે એ વિષે કાંઈ લખ્યું નથી કદાચીત યવન મુસલમાન હિંદુ-
 સ્તાનમાં સંચાર કરવા લાગ્યા ચારે એ જબરદસ્તીથી સ્ત્રીઓને પકડી
 ને લેઈ જતા એવું દેવલ સ્મૃતિથી માલમ પડે છે કારણ એ ઋષી સિં-

धुं नदीने कांठे रहेता अने तेना ग्रंथमां आवी स्त्रीयोने शी रीते शुद्ध
करवी ए विचार लखो छे तेथी एम लागे छे के ते वखतमां कई पण
मोटुं सकट उन्पन्न थपुं हस्ते तेथी आवो ठराव थयो छे.

कलौनान्यगतिस्त्रिणांसहानुगमनादृत ॥ ऋग्वेद
वादात्साध्वीस्त्रीनभवेदात्म ॥ घातिनी ॥ निर्णयसिंधु ॥

बीजे ठेकाणे एवं लख्युं छे के

सहानुगमनंशस्तंवैधव्यस्याथपालनम् ॥

अमेरिकामां, जे वखत जमीदार लोकोए, गुलाम बेचाथी राख्या
त्यारे एवो कायदो करवो पड्यो के गुलामोनी फरीयाद के साक्षी कोइ
कोर्टमां सांभळवी नहीं अने गुलामनी कमाइ ते धणीनी कमाइ, अने
गुलाम नासे तो, सरकार पकडीने धणीने ओपे, तेज प्रमाणे धर्मशा-
स्त्रमां स्त्रीयोनी अधिकार कहाडी लीधो अने तेमने दास्यत्व आप्युं
त्यारे तेमने बंधन करवा वास्ते विधवा धर्म लखवा पड्या ते नीचे प्रमाणे.

एकाहारोसदाकार्यःनद्वितीयोकदाचन ॥

पर्यंकशायिनीनारीविधवापातयेत्पतिं ॥

नैवांगोद्वर्तनंकार्यस्त्रियांविधवयाक्वाचित् ॥

नाधिरोहेदनङ्गाहंप्राणैःकंठगतैरपि ॥

कंचुकंनपरीदध्यात्वासोनविकृतंवसेत् ॥

तांब्रुलाभ्यंजनंचैवकांस्यपात्रेचभोजनं ॥

यतिश्चब्रह्मचारिश्चविधवाचविवर्जयेत् ॥

(૨૩)

બોજું વૃત બંધનને ઠેકાણે લમ ઠરાવ્યું તેથી વૃત બંધનનો કાલનો
અતિ દેશ લેઈને લગ્નનો કાલ ટુંકો કર્યો તેથી એવો ઠરાવ કર્યો કે

અષ્ટવર્ષાભવેત્કન્યાનવવર્ષાતુરોહિણી ॥

દશવર્ષાભવેત્ગૌરીઅતર્ધ્વારજશ્વલા ॥

અષ્ટમેવર્ષેન્નાહ્યણોઉપનયેત્ ॥

સર્વ શાસ્ત્રનું આદીકારણ, અનુભવ, અને તર્ક એ બે છે આ બેથી શા-
સ્ત્ર બંધાય છે વૈદ્યશાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર ઇત્યાદિકનું મૂલ એજ
છે. પણ લોભી કે સ્વાર્થી મનુષ્ય જ્યારે શાસ્ત્ર ઉભું કરવામાં સામેલ થા-
ય છે ત્યારે અનુભવ અને તર્ક બાજુએ મુકીને સ્વાર્થી અને લોકહિત ના
શક્તિ કાનું, શાસ્ત્રમાં ઘાલી દે છે તેથી લોકોનો વિગાડ થાય છે આ
દેશને ચાર કાલ થયા પ્રથમ અજ્ઞાનકાલ હતો તેમાં શ્રદ્ધા વધારે પણ
વિચાર ઓછો તેથી હિંસા કર્યાથી દેવ તૃપ્ત થાય છે અને જે દેવ નહીં
તેને દેવ કેહેતા અને તે દેવ એવા કે મનુષ્ય પાસેથી જાવા માગે છે
એવું તે કાલમાં ધારેલું, પછી પરાક્રમ કાલ આવ્યો તેમાં રામચંદ્ર યુધિ-
ષ્ઠર અને વિક્રમ જેવા પરાક્રમી રાજા થયા તેમણે આર્ય લોકોને બહુ
સુખ અને મોટાપણું આપ્યું ત્યારપછી ષટ્ દર્શન વાળા નિકલ્યા તે વ-
ચ્ચતમાં વિચાર કાલ પ્રાપ્ત થયો તે વચ્ચતમાં કમકાંડ ઉપરની શ્રદ્ધા
નિકળી ગઈ અને માનસિક શાસ્ત્ર બહુ વધી ગયું તપ, દેહદંડ, ઉપ-
વાસ, ઇત્યાદિક ધર્મમાં પેઠાપછી જરાકાલ આવ્યો તેમાં વિચાર ઊંધો
પડ્યો અને પરાક્રમ નષ્ટ થયું હવે જેમના હાથમાં કાયદા કરવાના હતા
તેમને સ્વાર્થ બુદ્ધિથી કે પોતાના અજ્ઞાનથી એવા કાયદા કર્યા કે લો-
કોનું સર્વ દ્રવ્ય હરણ કર્યું અને લોકો આપણા ભક્ષ છે એમ સમજીને

नाना तरहकी लोकोंने खाई गया अने हजारों कायदा एवा कर्मा के लोकोंने संप उठा गयो अने अदावतो बधी अने भारे बेडीओ लोकोंने पगमां एवी सज्जड करी मुकी छे के तेथी लोकोंने हाल चाल अने विचार बंध पड्यो छे अने पोताने वाले जे खोराक करी मुक्यो हतो ते अने पंडे पारका लोकोंने भक्ष थया, ए स्थितिमां आ देश हाल पड्योछे, पृथ्वी उपर घणा देश छे पण हिंदुस्तान जेवा हजारों वरसथी परतंत्र थएलो देश जणातो नथी अने कदाचित आ देशने स्वतंत्रता मळवानो वखत आवेतो अहीआनालोक पोतानां स्वतंत्रता रक्षण करशे एवं पण लागतुं नथी.

जे बेडीओ उपर लखो छे तेमांनी थोडि हेठे बतावछे.

१ द्विजस्याब्धौतुनौयातुशोधितःस्याप्यसंग्रहः ॥

२ शिरसोवपनंतस्मात्कार्याविधवयासदा ॥

३ स्त्रीशूद्रसमानधर्माः ॥

४ दत्ताकन्यानदीयते ॥

५ क्वचित्गाणीपतिव्रता ॥

अर्थ.

१. ब्राह्मण, क्षत्री, वाणीए नावमां बेसवुं नहीं. २. विधवाए वाल राखवा नहीं. ३. स्त्री अने शूद्र ए बने बराबर छे. ४ कन्याने पुनरः विवाह न करवो. ५. जे स्त्री गायन करे ते पतिव्रता रहेशे नहीं इत्यादि नियम बांध्याथी हिंदुलोकोंने पराक्रम जतुं रह्युं, १ हिंदुस्तानना त्रण तरफ दरियोछे अने उत्तर तरफ हिमालयछे माटे बहाणमां वेठा सिवाय परदेशमां जवाय नहीं अने परदेशमां गया विना ज्ञान के वेपार

वधवानो नहीं, आ प्रमाणे नियम अंग्रेज लोकोए कयो होत, तो आ देशमां वहाण शिवाय शी रीते आवे अने आ देशमां मोटुं राज्य मेळ-
व्याधी एमने जे अपरामित सुख मळ्युं छे, ते शी रीते मळत, माटे
दरीयामां जुंवुं नहीं एवो नियम जे माणसे ठराव्यो ते माणस अखंत
मूर्ख हशे एवुं जणायछे. हवे ए खरुं के हजारो लोक वाहाणमां बेशीने
फरेछे अने मस्कत वगैरे ठेकाणे पण बेपार करेछे पोखंदरना तथा
कछमांडवांना वाणीया आफ्रीका खंडमां घणा छे; मारीचबेटमां हिं
दु घणाछे तेज प्रमाणे काबुल, कंदहारमां, अने इरानमां पण घणा
हिंदुओ वसेछे तेथी सदरहु नियम कोइ पाळतुं नहीं ए खरुं छे तो-
पण केटलेक प्रसंगे स्वार्थी ब्राह्मण कोइने छळ करवानो धारे तो स-
दरहु वचन तेमने टेको आपेछे, अने घणाखरा लोक अज्ञानीछे तेथी
खरुं शुं अने खोटुं शुं एनो विचारयतो नहीं, लोकोनो गाढरीयो प्र-
वाहछे. माटे महीपतराम रूपराम जेवा विलायत जइ आव्या ते काम
मोटुं धैर्यनुं अने साहसनुं कयुं अने एवुं काम करनारा घणाज थोडा
हशे ते बावत तेमनी तारीफ करवानी तो बाजुपर रही अने आज
चौद वरस सुधी न्यातना लोक लढ्याज करेछे अने सदरहु वचन
काढीने एकबीजाने टेको आपेछे, पण ए विशे कोइ विचार के विवेक
करता नहीं आवा लोक ज्ञानशून्य थया छे.

२. बीजो नियम विधवाना केश काढवा विशे छे ते पण केट-
लाएक लोक मानता नहीं. उत्तरहिंदुस्तान, गुजरात, द्रविड देशमां
अने दक्षिणमां पण मानता नहीं.

३. बीजो नियमथी स्त्रीयोने शुद्र बराबर ठराव्या तेथी उपन-
यन गयुं ने बधाय स्त्रीनुं विवाह करवो एम थयुं तेथी बाळलम उत्पन्न

થયું અને લોક અલ્પાય અને નિર્બલ થયા તેથી આજીવન સયાનાશ થયું જેને કન્યા હોય તે કીકરમાં પડેછે અને વર સોધવા લાગેછે પછી વીજવર મળે કે કેવલ નાનું બાલક મળે કે વૃદ્ધ મળેતો તેનો વિચાર ન કરતાં પરણાવેછે.

૪. ચોથો નિયમ વાંધ્યો કે, જે રાંડે તેને ફરી પરણાવવી નહીં, એવું ઠરાવ્યાથી પાપ વધુ થયું અને વાલ્હવ્યા અને ગર્ભપાત અપરમિત થયાં છે, શાસ્ત્રમાં એ વિશે અનેક મત છે તે વધાય સ્મૃત્યર્થ સારમાં એકઠા કર્યા છે તે નીચે પ્રમાણે:—

મૃતેન્યસ્મૈપ્રદાતવ્યામૃતેસત્પદાતુરા ॥

પુરાપુરુષસંયોગાન્મૃતેદેયેતિકેચન ॥

ઋતાવદ્દષ્ટેકન્યૈવપુનર્દેયેતિકેચન ॥

આગર્ભધારણાત્કન્યાપુનર્દેયેતિચાપરે ॥

આજીવન અનેક મત થયાથી નિશ્ચય શો તે ઠરાવવાને મુશ્કેલ પડેછે પ્રાચીનકાલમાં આઠ પ્રકારના વિવાહ હતા તેનાં નામ:-

૧ બ્રાહ્મ ૨ દૈવ ૩ આર્ષ ૪ પ્રાજાપત્ય ૫ આમુર
૬ ગાંધર્વ ૭ રાક્ષસ ૮ પૈશાચ ॥

અને તેર પ્રકારના પુત્ર હતા તેનાં નામ.

૧ ઔરસ ૨ પુત્રિકામુત ૩ ક્ષેત્રજ ૪ ગુહજ ૫
કાનિન ૬ પૌનર્ભવ ૭ દત્તક ૮ ક્રીત ૯ કૃત્રિમ ૧૦
સ્વયંદત ૧૧ સહોદ ૧૨ સોપવિદ ૧૩ દ્વામુષ્યાયન
આમાંથી જે રાખ્યા છે તે બીજા બધા કાઢી નાખ્યા છે.

વેદમાં ઘણે ઠેકાણે પુનર્વિવાહની આજ્ઞા છે અને મારથમાં દમયં-
તિનું આસ્વાન પ્રસીદ્ધ છે તેજ પ્રમાણે—

પદ્મપરાણમાં અધ્યા ૮૪માં દિવ્યા દેવીની કથાછે તે હેઠે લખીછે

ઉજ્વલુવાચ ॥ પ્લક્ષદીપેમાહારાજ આસીત્યુન્યમતિઃ સદા ॥
દિવોદાસેતિવિખ્યાતઃ સત્યધર્મપરાણઃ ॥૧॥ તસ્યાપત્યંસમુત્પં
નંનારીણાંમુત્તમંતદા ॥ દિવ્યાદેવોતિવિખ્યાતારૂપેણાપ્રતિમા
ભુવો ॥૨॥ પિત્રાવિલોકિતાસાનુરૂપલાવણ્યસંયુતા ॥ કસ્મૈ
દયામયાકંન્યાસુવરાયમહાત્મને ॥૩॥ ઈતિચિંતાપરોભૂત્વા
સમાલોચ્યનૃપોત્તમઃ ॥ રૂપદેશસ્યરાજાનંસમાહુયનૃપોત્તમં ॥૪॥
કન્યાદદૌમાહાત્માસૌચિત્રસેનાયધીમતે ॥ તસ્યાવિવાહકા
લસ્યસંપ્રાપ્તેસમયેનૃપ ॥૫॥ મૃતૌસૌચિત્રસેનસ્તુકાલધર્મેણ
વૈકીર્ણી ॥ દિવોદાસસ્તુધર્માત્માચિંતયામાસભૂષતિઃ ॥૬॥ બ્રાહ્મ
ણાન્સસમાહુયપૃષ્ઠનૃપનંદનઃ ॥ અસ્યાવિવાહકાલેનુચિત્ર
સેનોદિવંગતઃ ॥૭॥ અસ્યાસ્તુકીદૃશંકર્મભવિષ્યંતત્ત્રુવંતુ
મે ॥ બ્રાહ્મણાઉચુઃ ॥ વિવાહોજાયતેરાજન્કન્યાયાસ્તેવિ
ધાનતઃ ॥૮॥ પતિર્મૃત્યુપ્રયાત્યસ્યાનોચેત્સંગકરોતિચ ॥
મહાવ્યાધ્યભિભૂતશ્ચત્યાગંકૃત્વાપ્રયાતિચ ॥૯॥ પ્રવાજિતો
ભવત્ રાજન્ધર્મશાસ્ત્રેષુદૃશ્યતે ॥ નસ્યાદ્રજસ્વલાયાવદ
ન્યેષ્વપિવિધીયતે ॥૧૦॥ વિવાહેતુવિધાનેનપિતાકુર્યાન્નસં

शयः ॥ एवं राजा समदिष्टो धर्मशास्त्रेषु कोविदैः ॥ ११ ॥
 विवाहार्थं समायात ईद्रप्रस्थे द्वीजोत्तमैः ॥ पुनर्दत्ता तदा तेन
 रूपसेनाय भूभुजे ॥ १२ ॥ यदा यदा महाभागो दिव्या देव्या
 श्वभूमिपः ॥ चक्रे विवाहं तदुत्तमि यतैर्लघ्नकालतः ॥ १३ ॥
 एकविंशतिभर्तारः कलिकाले मृतास्तदा ॥ तस्यास्तुरु
 पसंभृत्य राजानो मृत्युनोदिताः ॥ १४ ॥ स ग्रामं चक्रिरे मुढाः
 स्ते मृताः समरंगणे ॥

अर्थ—दिवोदास करीने एक राजा हतो तेनी कन्या दिव्या देवी
 करीने हती तेने चित्रसेननां राज पुत्र साथे परणार्थी एटलामा वर
 मरी गयो त्वारे ब्राह्मणोनी सभा करी राजाए पुछ्यु के हवे शी रीते
 करवुं, त्वारे ब्राह्मण बोल्या के, कन्या वरने घेर वळावी नहीं त्यां सु-
 धी काई पण विघ्न आवेतो पुनर्विवाह थाय, ते सांभळीने राजाए पो-
 तानी कन्याने चित्रसेन कुंवरने फरी आपी, पण ते वर तरतज मरी
 गयो, ए प्रमाणे ए कन्यानां एकवीस वार लग्न थयां.

कन्याने ग्रह अनिष्ट होयतो लग्न पहेलां कुंभ विवाह करवो एवं
 लक्ष्युं छे ते कुंभ फोड्योनी एक धणी मरी गयो एम समजायछे ए
 प्रमाणे लोक करेछेपण कुंभ विवाह पछी जे लग्न थाय छे ते पुन-
 र्विवाह केम न कहेवाय.

९ प्राचीन काळमा स्त्रीयोने नृत्य गायन शीखावता ते चाल हाल
 बंध पळ्योछे अर्जुन विराट राजाने घेर ब्रह्मनटा थईने रख्यो हतो ते ज-
 नान स्त्रीनामां गायन शीखावता वास्ते रख्यो हतो, एज प्रमाणे वार २-

રસ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળીને વિદ્યાભ્યાસ કરવાનો ચાલ હતો તે પણ બંધ થઈ છે. જનોઈ દેતા પેહેલાં વિવાહ કરી મુકે છે, અને બ્રહ્મચર્ય બીલકુલ પાઠતાજ નથી, કન્યાની જનોઈ મુદલ કાઢી નાંચી, અને ખાવડાનો રાખી છે તે અમસતી નામની રાખી છે, પણ વિદ્યાભ્યાસ કરવાનો જે મુઠ્ઠ હતો, તેનું કશું ટેકાણું નથી. મનુસ્મૃતિમાં લખ્યું છે કે ત્રીસ વરસની ઉમરનો પુરુષ હોય ત્યારે ચાર વર્ષની કન્યા પરણાવવી.

ત્રિશદૂર્પેવહેકન્યાંદ્વ્યાદ્વાદશવાર્ષિકીં ॥

આ શિવાય ત્રીવર્ણમાં કન્યા અને અન્ન વ્યવહાર હતો, તે હાલ બંધ પડ્યો છે, એટલું જ નહીં પણ બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણમાં જ વાંધા પડ્યા છે, તે એક બોજાનું જમતા નથી ને કન્યા આપતા નથી, તેથી ઘણી અડચણો પડી છે, કોઈ નાતમાં કન્યાની છત છે ને કોઈ નાતમાં અછત છે, અને એ વાંધાને લીધે ગાયકવાડ જેવો મોટો રાજા હોય તેને પણ ખીચારી કન્યા સોધવી પડે છે, કારણ કે સિંધીયા કે હોલકરની કન્યા એના કામની નથી, તેથી ખીચારીની કન્યા યારે પરણે ત્યારે તે કન્યાનો માન પણ રહેતો નથી અને ધર્મી વગર પરણેલી રાંઢો રાખે તો તેમના ટોળામાં રાણીને પણ હાંડવું પડે, અને દાસી કરતાં દાસી થઈને રહેવું પડે. અને મોટાના ઘરમાં નાહાનો આદમી આવી કન્યાની હોમાયતથી મોટું પદ પામે છે, તેથી બહુ વગાડ થાય છે, તેથી સુખાશિતકાર લખે છે કે,

શાલકોગ્રહનાશાય વિત્તનાશાયકુંજરઃ ॥

બરોબરીની પદવીના મહસ્થોની સગઈ થાય તો મોટો ઉપયોગ થાય છે. હાલ હિંદુસ્તાનની માંદગીની દિકરી રસના નાદશાહની

कन्या परण्यो अने आबी प्रकारनी कन्यानुं अपमान थाय नहीं, अने कदाचित नातनी अडचणने लीधे ए राणीनी दीकरो कोइ सोजर-नी कन्या परणत तो ते कन्यानुं मान रहेत नहीं अने तेनी बाप भाइ घरमां पेशीने कन्याना हीमायतथी, राज्यनो बीगाड करत, अने बरा-बरीनी कन्या परण्याथी बने राज्य मजबुत थइ गयां माटे ए विचार-पण ध्यानमां राखवा लायक छे.

ब्राह्मणोनी उपजीविका कर्म उपर छे कोइ माणस. शांतिक, पौष्टिक, इष्टापूर्त, यजन, याजन, कर्म करे तो ब्राह्मणोने पैसा मळे, जे वखत बौध्दधर्म चाह्यो, ते वखत ब्राह्मणो सामा थया तेनुं कारण एज के, तेमनी उपजीविका बंध पडी, तेथी ब्राह्मणोने बहु क्रोध आव्यो, गमे ते मार्ग चाले अने तेमनी उपजीविकाने कांइ धक्को न लागतो होय तो ते सामा थता नथी प्राचिनकाळमां ज्यारे ज्ञानमार्ग निक-ळ्यो, ल्यारे लोक संन्याशी थवा लाग्या, ल्यारे एवी गोठवण हती के, बधाए कर्म करीने वृद्ध थाय ल्यारे वानप्रस्थ अने संन्यास गृहण कर-ता, तेथी ज्ञानमार्गवाळानो अने ब्राह्मणोनो झांशो बांधो पळ्यो नही, पछी भक्ति, मार्गवाळये एवं ठराव्युं के भजन शिवाय बीजुं कांई कर्म करवानीं जरूर नथी, अने कर्मकांडीनो मोक्ष स्वर्गमां हतो ते ज्ञानमार्गीए एवं ठराव्युं के, स्वर्ग तो थोडा दिवस चालवानुं छे, माटे एवं नश्वरफळ विशे प्रयत्न करवो नहीं, ज्ञानमार्गीवाळानो मोक्ष ने सायुज्य मुक्ति कहे छे एटले आत्मा अने ब्रह्म एक थई जाय अने ज्योतिमा ज्योती मळे ल्यारे जुद्धपणु कांईज रहे नहीं अने पाणिमां मी-तुं पडे अने एक थई जाय छे ते प्रमाणे ज्ञानमार्गीवाळाए मुक्ती मानी छे, पछी भक्तिमार्गवाळाए एवं ठराव्युं के स्वर्ग अने सायुज्यता, ए के

કામના નથી, અને મોક્ષ તેનું નામ છે કે જ્યાં ભગવાનનું સાંનિધ્ય અને સેવાનું લાભ મળે અને જે ઠેકાણે ગયાર્થી ફરી મૃત્યુ લોકમાં, ન અવતરીએ તેનું નામ મોક્ષ,

તુકારામ કહેછે.

હેચિદાનદેગાદેવા॥તુઝાવિસરનઘ્વાવા॥નલગેમુક્તિધનસં
પદા॥સંતસંગદેઈસદા॥ગુણગાયીનઆવડિ॥હેચિમાઝીસ
વંજોડે॥તુકાહ્યણેગર્ભવાસી॥સુસ્વેધાલાવેઆહ્યાંસી ॥૧॥

યદ્રત્વાનનિવર્વેતેતદ્દામપરમંમમ ॥ ગીતા॥ અ ૦૧૫

એવું સ્થાન પ્રાપ્ત થવાને વાસ્તે ભક્તિ શિવાય બીજું સાધન નથી એ લોક તો કર્મને નિર્દયપણું ગણે છે અને જ્ઞાનને લુલુ ગણે છે § ભક્ત લોક કર્મને કે વર્ણને ગણતા નથી જે મોટા મોટા ભક્ત થઈ ગયા તેમાં અનેક જાતીના લોક હતા વિદુરજી એ શુદ્ર હતો, અજામેઝ એ પાપી બ્રાહ્મણ હતો, નામાજી ઢેઢ હતો, તેને ભક્તમાઝ યંથ રચ્યો છે, રોહીદાસ ચામડીઓ હતો, ચોખામેઝ એ મંગી હતો, નામદેવ દરજી હતો, કચીર તાઈ હતો, એકનાથ અને નરાસિંહ મેહેતો, એ બ્રાહ્મણ હતા તુકારામ વાળીયો હતો આ વધાએ કર્મ મુકીને ભક્ત થયા હતા એમાંના કેટલાએકે પરોપકારાર્થ યંથ રચ્યા છે ત્યારે બ્રાહ્મણ કે-હેવા લાગ્યા કે આવા પ્રાકૃત યંથ કરશે ત્યારે અમારી વૃત્તિ હુની જશે, પછી અમને કોણ પુછશે એમ સમજીને ભક્તો સાથે બ્રાહ્મણનું વૈર ચાલતું ને ચાલતું આવે છે, તુકારામની જોડે રામેશ્વરભટ્ટ બહુ લઘ્યો અને તુકારામના કરેલા પુસ્તક મીમા નદમી નાચી દીધાં, તેજ પ્ર-

§ તુકારામ કહેછે.—આહ્યાનકોબ્રહ્મજ્ઞાન ॥ આહ્યાભાવિકહોજન.

માણે ગોતાના ટીકાકાર જ્ઞાનેશ્વરના જોડેબ્રાહ્મણોયે બહુ વૈર બોધ્યું, અને એકનાથને પૈઠળના બ્રાહ્મણોએ ઘણી વાર જ્ઞાત બાહાર મુક્યો એ બધી કથા ભક્તિવિજય યંથમાં લખી છે તેથી એમ જણાય છે કે, ભક્તનું અને બ્રાહ્મણનું મોટું વૈર છે તેનું કારણ એટલુંજ કે કર્મ ઉપર ભક્ત શ્રદ્ધા રાખતા નથી. હાલમાં બ્રાહ્મણની વૃત્તિ બહુ ટુટી ગઈ છે તોપણ કેટલાક લોક એમને હજી માને છે, બ્રાહ્મણ લોક જન્મવાના બહુ લો-
ભીયા છે, કંઈ પણ જન્મવાનું હોય તો ૨૦ ગાઉથી દોડતો આવે, ને કો-
ઈના ઘરમાં માણસ મરી ગયું હોય તો તેનું બારમું તો પહેલા દીવસથી
ગણતો રહે, કે ફલાણા દીવસે બારમું આવે છે, બીજું કાંઈ મોટું કામ
હોય તેનો વિચાર કરવો હોય તે વીશે બોલાવ્યો હોય તો કોઈ પણ
ના આવે, દક્ષણા કે કાંઈ જન્મવાનું હોય તો વગર તેડે પણ જાય, બ્રાહ્મ-
ણ શિવાયના જે બીજા લોકો છે તેમને પણ આ બ્રાહ્મણનો ગુણ લા-
ગ્યો છે તેપણ કાંઈ મોટું સાર્વજનિક કામ હોય તો બોલાવતાં પણ ના
આવે અને જન્મવાનું હોય કે લગ્નકાર્યનો વરઘોડો હોય તો વાળીયા ક-
ળબી પણ જરૂર આવે આવા પ્રસંગે ભેગા થવાનું એ પોતાનો ધર્મ જાણે
છે, બીજું કાંઈ કામ હોય તો તે ભૂલી જાય ને ધ્યાનમાં રહ્યું નહીં અ-
માહં શું કામ છે એમ કહીને જાય નહીં. કબીર સાહેબ કહે છે કે.

બ્રાહ્મણભંગીરાવઢાચવથાકહિયેકાગ ॥

કહેકબીરએચારોજણનોમુરદાઉપરલાગ ॥

બ્રાહ્મણ લોકોએ પોતાને વાસ્તે મોટું રાજ ઉભું કર્યું છે જ્યાંજાય ત્યાં
એમનું સનમાન, વગર પરાક્રમે વગર ગુણે થાય છે, જ્યાં સુધી યજ્ઞયાગ ચા-
લતા હતાં, ત્યાં સુધી એ આવત ઘણા મોટાં યંથ લખ્યા છે, કેટલા

एक कहछेके अमे घनान्त वेद भण्या छीए कोई कहछे के अमे सोमा-
न्तश्रौत भण्या छीए एबु कर्मकाण्डनो विस्तार कर्यो छे.—

ज्यारे कर्मकाण्ड बेठुं सारे एमणे बीजी युक्ति सोर्धा कहाडी ते
एबीके नदिओ अने गाम अने तळाव ईत्यादिक जे वेदमां नहि तेनो
माहात्म लखवा लाग्यां अने ते कथा जेम जेम जुनी थई तेम तेम प-
क्व थईने फळ आपवा लागी ए प्रमाणे काशी, प्रयाग, गया, गोदा,
रेवा, पुष्कर, जगन्नाथ श्री नाथ ईत्यादिकना हजारो माहात्म लख्यां
अने ए टंकशाल हजी जारीछे पंदरी माहात्म पचास वर्ष उपर ल-
खी गयुं छे, डाकोरनु माहात्म चार वरस उपर लखी गयुंछे पावका-
चळ माहात्म एटले पावागढनी जात्रानु माहात्म श्रीस्थळ मा-
हात्म एटले सीतपुरनु माहात्म थोडा वरस उपर लखी गयुंछे एज प्र-
माणे ज्ञाती ज्ञातीना माहात्म लख्यांछे. जेवां के नागरखंड, औदित्य
प्रकाश, राईक पुराण, ईत्यादिक हजारो माहात्म प्रसिद्ध छे ए ग्रंथो-
मां लखनाराओए घणी धूर्तता करी छे.*

---

*जाहां ताहां कळि आव्यो छे अने लेकेनि श्रद्धा ब्राह्मणना
लेख उपरथि उठी जशे माटे बढाय लोकोए गफलतमां रहेवुं नहि
अने श्रद्धा छोडवी नहीं छोडशो तो नर्कमां जशो एबी वातो घणे
ठेकाणे लखी छे. कळि बुद्धि बगाडेछे अने नर्कमां नाखे छे माटे
हंशियारीथी रहेवुं. जे भाग्यवान हशे तेज ब्राह्मणना लेख उपरविश्वास
राखशे पापी जीव हशे ते मात्र राखे नहीं एवि धमकावणी पाने
पाने लखीछे.

नविश्वासंकरिष्यति देवेषुब्राह्मणेषुच ॥

તેજ પ્રમાણે કેટલાએક માસ તિથિ યોગવાર રૂપાદિકનું માહાત્મ્ય લખ્યું છે તેને વ્રત પર્વણી કહે છે વ્યતીપાત સોમવાર પુર્વોત્તમ-માસ કપિલાષ્ઠિ મહોદય વિગેરે તે જેમ જેમ જુના થતા જાયછે તેમ તેમ વધારે માનવામાં આવે છે કરોડો રૂપીઆ સ્વર્ચીને લોક કાશી યાત્રા કરેછે પર્વણી અને વ્રત ઉપર દાન પુણ્ય કરેછે, તેથી માહાત્મ્ય લખનારનો પ્રયત્ન વ્યર્થ ગયો નથી એતો ડઘાડું છે અમેરિકામાં ગુલામ ઉપર ઘણી કમાઈ કરતા પણ તે કાઢ ગયો, પણ આ વધાયની અવધી-એવી જણાય છે કે જ્યાં સુધી લોક અજ્ઞાની છે ત્યાં સુધી એમને એમ ચાલશે એ વાત બ્રાહ્મણોના મનમાં સારી રીતે વેસેછે માટે જેટલો પ્રકાશ થાય અને વિચાર વધે તે વાત તેમને સારી ગમતી નથી, પણ હાલના કાળમાં એ વાતમાં પ્રતિકાર થાય એવું નથી.

બ્રાહ્મણોને શૈકો ઘણો થઈ છે, બ્રાહ્મણ જમાડવાને ઠેકાણે આ-ખાડાના બાવા અને મંદિરના સાધુ જમાડે છે બ્રાહ્મણોને એ વાત સારી લાગતી નથી. બ્રાહ્મણોના મનમાં આ વર્ણસંકર સાધુ કાંઈથી આવ્યા હમારી પરંપરા પ્રાપ્ત મોટાઈ ઘણા ગ્રંથમાં વર્ણન કરેલી તે જતી રહી, કે શું પણ લોક કહેછે કે બ્રાહ્મણમાં તપત્તેજ નથી, સંસારી અને

કર્મભ્રષ્ટાભવિષ્યંતિ ચતુર્વર્ણાકલૈયુગે ॥

રાજાનોધર્મહીનાશ્ચ પીડયિષ્યંતિતેપ્રજાઃ ॥

અધર્મવલ્લભોલોકો ધર્મદ્રેષીચમત્સરી ॥

ભવિષ્યંતિકલૌવિપ્રાઆચારશ્રુતિવર્જિતાઃ ॥

ઘૃત્તમદ્યરતાનિત્યંસર્વવ્યસનિનઃસદા ॥

જૈમિનોઅશ્વમેધેકલિધર્મપ્રકરણે ॥

લોભીયાને જમાડવામાં શું પુણ્ય? તે કરતાં તીર્થવાસ, ત્યાગી, તપોનીધી,
વાવા જમાડીયે તો શું છોટું. એવા ઘણા વાંધા પડ્યા છે. સાધુ જે થયા
છે તે ईश्वर અલૌકિક કામો ભક્તને વાસ્તે કરે છે એવું માને છે.

જ્ઞાનીનું બ્રહ્મ નિર્ગુણ છે તે કાઈ એ કરતું નથી. પોત પોતાના ક-
ર્મ પ્રમાણે ફળ થાય છે. જ્ઞાનનું ફળ સાયુજ્યતા છે એમ સમજીને જ્ઞાન
માર્ગવાળા કોઈની પ્રાર્થના કે ભક્તિ કરતા નથી ભક્તિવાળા પરમેશ્વરને
કર્તા અને સગુણ સમજે છે અને પરમેશ્વર ભક્તનું હિત કરે છે એમ સ-
મજે છે. તુકારામ નામનો પ્રખ્યાત સાધુ દક્ષણમાં થયો તેના વચનો
દક્ષણી ભાષામાં છે તે નિચે લખ્યા છે.

પડતાજડભારી ॥ દાસેઆઠવાવાહરિ ॥
મગતોહોડનેદિશીણ ॥ આડઘાલિસુદર્શન ॥
કોઠેનદિસેપાહાતા ॥ ડાડિઘાલિઅવચિતા ॥
હરિચ્યાદાસાચિંતા ॥ હેતોઅઘટિતવાર્તા ॥
આહ્યાઘાલિપાઠીકડે ॥ પુઢેકઢિકાઢ્યાભિડે ॥
હાકેસરશિડાડિ ॥ ઘાલોનીયાસ્તંભફોડિ ॥
એસાકૃપાવંતકોણ ॥ એકભગવંતાવાચૂન ॥
તુકાહ્યણેકૃપાનિધી ॥ આહ્યાડતરીનાવેમધી ॥૧॥
વેદાચાતોઅર્થઆહ્યાશિચઠાવા ॥ યેરાનીવાહાવા
ભારમાથા ॥૧॥
સંધ્યાકર્મધ્યાન ॥ જપતપઅનુષ્ઠાન ॥

(३६)

अवधेघडेनाम ॥ उच्चारिता ॥१॥

जैसाबोलैतैसाचाले ॥ त्याचिवंदावीपाउले ॥१॥

मायबापकेवळकाशि ॥ तेणेनजावेतिर्थाशी ॥१॥

आलितिर्यपर्वणि ॥ न्हाव्याभठाझालिधणि ॥१॥

अवधपापेघडलायेक ॥ उपासकशक्तिचा ॥१॥

भावेगावेगीत ॥ शुद्धकसुनियाचित्त ॥

नामघेतावाटचालि ॥ यज्ञपाउलापाउलि ॥१॥

सांडोनियारामराम ॥ ब्राह्मणह्मणतिदोमदोम ॥१॥

दयातिचेनाव ॥ भूताचेपालण ॥ आग्निनिर्दळण ॥

कंटकाचे ॥१॥

धन्यतेचिप्राणी ॥ क्षमादयाजाचेआंगी ॥

यमधर्मसांगेदूता ॥ तुह्यानाहीतेथेसत्ता ॥

गदाचक्रघेउनीहरी ॥ उभाअसत्याचेद्वारी ॥

जेथेदयाक्षमाशांति ॥ तेथेदेवाचिवसति ॥

तुकाह्मणेत्रिविधताप ॥ मगजातिआपोआप ॥१॥

ज्ञानेश्वरनीवाणि.

योगयागविधी ॥ येणेनोहोसिद्धि ॥ वायाचिउपाधी ॥

दंभधर्म ॥ वेदशास्त्रप्रमाण ॥ श्रुतिचेवचन ॥ एकनारा

યણ ॥ સારજપા ॥ જપતપકર્મ ॥ ક્રિયાનેમધર્મ ॥

વાડગાચિશ્રમ ॥ વ્યર્થજાય ॥ હરીપાઠ

એવા મકોના વાક્યો બહુ છે તે લખતા પાર આવે નહીં. હાસિલ એટલું ચક્રે પ્રાચિનકાલનું માહાત્મ ઉપર હાલના બ્રાહ્મણોએ અભિમાન રાખ્યો નહીં પ્રાચિન અભિમાન ઉપર લક્ષ રાખીને વધારા ક્ષત્રિ રાજા નાશ પામ્યા અને હજિ સ્ત્રાવ થાયછે તેજ પ્રમાણે પ્રાચીન મોટાપણું બતાવીને બ્રાહ્મણ મોટા થવા ઇચ્છે છે પણ એ કશા કામનું નથી. પ્રાચીનકાલમાં અજ્ઞાન બહુ હતું તે હાલ ગયું માટે અજ્ઞાનના આધારે મોટાપણું મેલવેલું તે પ્રકાશમાં રહેવાનું નથી. આજના કાલપ્રમાણે જે સુધારો અવશ્ય છે તે ચલાવવામાં બ્રાહ્મણ લોકે મદદ કરવી, ઉત્તમગુણ અને વિદ્યા સંપાદન કરવાને વાસ્તે લોકોને સદુપદેશ કરવો, દેશમાં સંપત્તિ રક્ષણ કરવું. એ પ્રકારે ચાલશે તોજ એમનું મહત્ત્વ કાયમ રહેશે. ઇંગ્લેજ લોકે રાજ્ય રીતિમાં અને કાયદા વિગેરે કરવામાં મહાધૂર્ત કહેવાય છે કારણ કે હરેક ઠેકાણે બાર આના પોતાની નાતનો સ્વાર્થ અને ચાર આના દેશિ લોકોનો સ્વાર્થ રાખે છે એમ કહેવાય છે પણ બ્રાહ્મણોના કાયદા તપાસિયે તો પોતાના સ્વાર્થ પંદર આના અને વિજાનો સ્વાર્થ એક આનો રાખ્યો છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. જ્યાં ત્યાં કથામાં બ્રાહ્મણોના શ્રાપથિ હજારો રાજા બલિ ગયા મરી ગયા પરમેશ્વરને પણ બ્રાહ્મણોની બિહિલ અને પરમેશ્વર વિષ્ણુને બ્રાહ્મણોએ લાત મારી તો પણ પરમેશ્વર એમને પગે લાગ્યા. એવી કથા પ્રસિદ્ધ કરિને પોતાનું મહાત્મ અપરીમિત વધાર્યું પણ તે વાત થઈ ગઈ. આજ તેવો કાલ નથી એ નક્કી સમજવું જોઈએ.

બ્રાહ્મણોને ગ્રહણ ગણવાની રીત મારુમ પડિ તે ઉપરથી તે પર્વ-

કાઠ ઠરાવીને લાખો રૂપિયા તે ઉપર હજારો વરસથી કમાવે છે. કાંઈ પળ યુક્તિ મૂલ્યા નથી. કોઈનો બાપ મરી જાય તો, તેનો છોકરો સજ્જા લોટો વિગરે બ્રાહ્મણને આપે તો સ્વર્ગમાં મરનારને તેટલું મઠશે એવું ઠરાવ્યું તેથી મરનારને પછવાડે હજારો દાન કરેછે. પરમેશ્વરના આડતિયા બ્રાહ્મણ થયાછે અહિંયા આપ્યું કે સ્વર્ગમાં મલામળ પોહોં છે અને તરત જમાખર્ચ પડેછે. આ વાતનું સાર એટલુંજ કે જે વસ્તુ એક બાજુ બહુ ધૂર્ત જ્ઞાની અને જવરદસ્ત હોયછે અને બિજી બાજુ અશક્ત અજ્ઞાન અને કમજોર હોયછે તે વસ્તુ પોતાનો સ્વાર્થ થાય તેટલો કરી લેવાને કોઈ મૂલતો નથી એ સાધારણ અને સ્વભાવિક વાત છે, પોતાનો સ્વાર્થ મૂલનારો એવો પરમેશ્વર ભક્ત કોકજ હશે. ઘણા એવા નથી તોપણ હમે એવા છિયે એવું પાખંડ કરનારા ઘણા હોયછે.

ભાગવતમાં ઋષભદેવની કથા છે તે ઉપરથી એમ જણાયછે કે અહિં સા વિષે ઉપદેશ કરવામાં પ્રથમ વૈષ્ણવ હતા. નારદજી વૈષ્ણવમાં ગણાયછે. એ પણ યજ્ઞ ન કરવાનો ઉપદેશ કરતા. પછિ ઈશ્વરને માનનાર અને નાસ્તિક એ બે પંથ થયા પછિ જે ગ્રંથ થયા તે પોત પોતાના જુદા થયા. એ માનવાને આધાર છે જૈમિનિ અશ્વમેધ એ ગ્રંથ કોઈ વૈષ્ણવનો લખેલો છે તેમાં લખે છે કે અશ્વને ભિમસેને માન્યો તે વસ્તુ કપૂરનો ઢગલો થયો અને લહુ નિકળ્યું નહીં પણ દૂધની ધારા ચાલિ પછિ વ્યાસજી કપૂર હોમ કરવા લાગ્યા તે વસ્તુ ઇંદ્ર દેવ આ વિને ઉભો રહ્યો. તેથી એમ માલૂમ પડેછે કે એ કૂર વિધી છપાવાની મતલબથી લખ્યું હશે. વેદ અને સૂત્રમાં એવો પ્રયત્ન કરેલો નથી. તેથી સૂત્ર સૂધિ હિંસા બાવત તકરાર નહતિ એમ જણાય છે. ઋષભદેવ, બૌદ્ધ કિષ્ણના અવતાર ગણેલા છે. વૈષ્ણવ ધર્મનું મૂલ દયા ધર્મમાં છે

એમ લાગેછે. હિંસાની તકરાર ઉભી રહ્યા પછિના પ્રેથનું રૂપજ જુદુછે.

હિંદુસ્તાનના પંડિત વિદ્વજ્જન કેહેવાય છે પણ એમની વિદ્યા લોકોના કામમાં આવતી નથી, ઉદામ, ધંધા વધારવામાં એ વિદ્યા મદદ કરતી નથી ઉલટી ધંધા ભાગવામાં મદદ કરેછે માટે વિદ્વજ્જન એ પદ બ્રાહ્મણોને ઘટે છે કે નહિ એ મોટો વિચાર છે. સ્વર્ગી ઉપયોગની વિદ્યા કહિયે તો શિલ્પ, નાવિક શિલ્પ, સૈન્યવિભુકલ્પ, ભૂગોળ इत्यादિકનો ઠેકાણોજ નથી. રાજા લોક વિદ્વજ્જનોનો સંગ્રહ વધુ કરેછે પણ જેમ જેમ આ સંગ્રહ વધેછે તેમ તે રાજાનો સત્યાનાસ જાય છે એનું શું કારણ હશે?

મૂલ દયા ધર્મ પ્રતિપાદન કરનારા વૈષ્ણવ હતા તેમાં જે નાસ્તિક થયા તેમણે જગતનું કારણ કર્મ સ્વિકાર્યું. તેમનું કેહવું એમ છે.
 બ્રાહ્મણેનકુલોલવાન્નિયમિતોબ્રહ્માંડભાંડોદરે ॥ વિષ્ણુર્યેન
 દશાવતારગહનેક્ષિપ્તોમહાસંકટે ॥ રુદ્રોયેનકપાલપાણિ
 પુટકેભિક્ષાટણંકારિતા ॥ સૂર્યોભ્રામ્યતિનિત્યેમવગગનં
 તસ્મૈનમઃકર્મણે ॥૧॥

પ્રાચીન કાલમાં પાંચ કર્મ ચાલતાં હતાં તે કલ્પીમાં ન કરવા વિશે નીચે લખ્યા પ્રમાણે વચન પરાશર ઋષિનું છે

આગ્નિહોત્રંગવાલંભં સંન્યાસંપલપૈતૃકં ॥

દેવરાષ્ટ્રસુતોમત્તિકલૌપંચવિવ્રજેયત્ ॥

અર્થ.

આગ્નિહોત્ર, ગાયત્રી હિંસા, સંન્યાસ, ને શ્રાધમાં માંસનું ભક્ષણ, અને દીયર સાથે પરણાવવું.

પરાશર ઋષિ વૈષ્ણવ હતા એ ઋષિએ જે સ્મૃતિ કરી છે તેમાં હિંસાનો નિષેધ બહુ કર્યો છે ત્રિષ્ણુપુરાણ એ ઋષિનું કરેલું છે અને ભાગવત પંથમાં એ ઋષિ મુખ્ય ગણાય છે.

**પ્રલહાદનારદપરાશરપુંડરીકવ્યાસાંબરીષશુકશોનક
ભીષ્મદાલ્ભ્યાં ॥ રુક્માંગદાર્જુનવસિષ્ઠવિભીષણાર્દીપુણ્યા
નિમાંપરમભાગવતંસ્મરામિ॥**

અગ્નિહોત્ર બંધ કર્યું તેનું કારણ હિંસા બંધ કરવાનું હશે એમ જણાય છે કારણ અગ્નિહોત્ર ઉત્પન્ન કર્યા પછી પશુયાગ પ્રાપ્ત થાય છે માટે હિંસા બંધ કરવાના મતલબથી હિંસાનું મૂલ કાઢી નાખ્યું એમ જણાય છે કેટલાએક લોક કહે છે કે મંત્ર સંરક્ષણ કરવાને વાસ્તે યજ્ઞ કરવો જોઈએ અને જે વૈષ્ણવ લોક પિષ્ટ પશુ કરે છે તે પણ એમ કહે છે કે હિંસા ન કરવી પણ યજ્ઞ કરવો કારણ યજ્ઞ કર્યાથી મંત્રનું રક્ષણ થાય છે. આવી ઠીકર શા વાસ્તે રાખવી પડે છે તે સમજતું નથી, કારણ યુગના આરંભે બ્રહ્મદેવ ઋષિયોને મંત્ર આપે છે એવું પણ લખ્યું છે.

યુગાંતેતર્હિતાન્વેદાન્સેતિહાસાન્મહર્ષયઃ ॥

લેભિરેતપસાપૂર્વમનુજ્ઞાતાસ્વયંભુવઃ ॥

એમ છતાં પણ મંત્ર રક્ષણને વાસ્તે અધ્યાયન પારાયણ, યજ્ઞ રૂપાદિક કર્મ ચાલે છે.*

*જુનાગઢના દિવાન ગોકુલજી જાલાણ સાંખ્યાયની ઋગ્વેદી બ્રાહ્મણ છે તે હાલ અગ્નિહોત્રિ થયા છે. અમદાવાદનો સદરઅમીન

ગોપાલરાવ મૈરાઠ એ યહસ્થ બડોદરામાં પ્રસિદ્ધ હતા, તેમનો મન્ત્રીજો નારાયણરાવ પાંડુરંગ એમને નર્મદાને કાંઠે વેઠુ કરીને ગામ છે, તે ગામમાં સાત યજ્ઞ કર્યા, અને તેમાં લાખો રૂપિયા खरच કર્યા એવી કીર્તી છે અને એ પ્રમાણે ઘણાં લોક આજ કરે છે. તે વિશે ગુજરાત શિવાય બીજાં દેશમાં વાંધો લેતા નથી ક્ષત્રી રાજા નથી માટે અશ્વમેધ કરતા નથી એમ કહેવાય છે. જે બ્રાહ્મણના કુલમાં ત્રણ પુરુષ સુધી યજ્ઞ ન થયો હોય તેને ડુર્બ્રાહ્મણ કહે છે, અને તે વાત પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે છે.

ગવાલંભ એટલે ગાયની હિંસા એ વેદમાં ઘણી લખી છે ભાગવતમાં આલંબન શબ્દનો અર્થ દેવાર્પણ સમજવો હિંસાનો ન સમજવો એવું લખ્યું છે મનુ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ સુધી ગવાલંભ કાયમ રાખ્યું છે, ત્યાર પછી પુરાણમાં અને નાટક ગ્રંથમાં પણ એ વિધી લખેલો છે તેથી એ નિઃષેધ કર્યાને બહુ વર્ષ થયાં નથી એમ જણાય છે, તૈતિર્ય બ્રાહ્મણમાં અને શતપથ બ્રાહ્મણમાં નીચે લખેલો મંત્ર મળે છે.

ગવ્યાન્પશૂનુત્તમેહન્નાલભતે। આયંથનુ પૃષ્ઠ ૧૬-૨૦

એ વેદાજ્ઞાથી મધુપર્ક વિધી ઉત્પન્ન થયો રાજા ઘેર આવે કે વર ઘેર આવે તો, ઉત્તમજ દહાડો કહેવાય, તેવા પ્રસંગે ગો પશુ વિધાન લખ્યું છે, તે મનુ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય સુધી કાયમ રહ્યું, પછી તેનો નિષેધ પડ્યો તે કઢીના કારણથી પડ્યો કઢી એટલે બૌધ્ધ ધર્મની તકરાર

માઝ મૈરાઠે પણ અગ્નિહોત્ર લિખું છે. કુલાબાના બાબાજી દિવાનજી ના દિકરા ધુડી રાજવિનાયક ઊર્મ માઝ સાહેબ બિચલકર એ વર્સોવ-રસ એક બે યજ્ઞ કરીને ઘણા રૂપિયા खर्च છે એ સાપ્રતકાલનો પ્રાચીન બાઈ છે, એને નારદ કોણ મળશે તે કોણ જાણે ?

તોપણ ઉત્સર્ગ વિધી ચાલે છે, બ્રાહ્મણ લોકો તેની સરત ખુલી જતા નથી અને વિધી ન થાય તો ન થાય, પણ તેની સરત રાખવામાં અને તે વિધીના પુસ્તકો ભણવામાં પુણ્ય જાણે છે.

મધુપર્ક કરવાની રીતિ બ્રાહ્મણમાં હતી એમજ નહિ પણ અન્ય દેશમાં પ્રાચિનકાળમાં એ પ્રમાણેજ હતું એવું બાયબલનો પેહેલો ગ્રંથ “જીનીસીસ” એટલે ઉત્પત્તી પ્રકરણ તેના અધ્યાય અઢારમાંનો સાતમો શ્લોક એમાં ઇબ્રાહિમ પેંગંબરે એજ પ્રમાણે અર્ધ, મધુપર્ક કર્યાનો દાખલો લખ્યો છે.

આશ્વલાયન સૂત્રમાં અને બીજા સૂત્રમાં મધુપર્કની વિધી વાંચીએ તો ગવાલંભ માત્ર લખ્યું છે, બીજો કાંઈપણ વિધી જણાતો નથી.

૩ કાળીમાં સંન્યાસ લેવો નહીં એવું લખ્યું છે તેનું કારણ એવું જણાય છે કે આ કાળમાં લોકો સંન્યાસ લેઈને તોફાન અને પાશ્વંડ કરશે તેજ પ્રમાણે થયું છે ઘનાક સંન્યાસી વામમાર્ગી હોય છે અને ઘનાં એક ઢોંગી હોય છે ત્યાગોનો ધર્મ બીલકુલ સાચવતા નથી અને ઝલટા લોભી થાય છે, અને લોકોને બહુ પીડા કરે છે શંકરાચાર્ય સ્વામીએ બ્રાહ્મણને સંન્યાસી કર્યા એટલુંજ નહીં. પણ શુદ્ર સુધી ચાર વર્ણમાં સંન્યાસી કર્યા તે ગોસાવી કહેવાય છે તેજ પ્રમાણે વૈષ્ણવ લોકોમાં વૈરાગી ત્યાગી કહેવાય છે. અને ભજન શિવાય બીજું કાંઈ કર્મ કરતા નથી એમની કર્મની પટલ પદ્મતી જુદી છે કોઈ મરે ત્યારે મંડારો કરે છે બીજું કાંઈ કર્મ કરતા નથી એમની ગાયત્રી પણ જુદી છે અને કેટલાક ઘરબારી કહેવાય છે તે ઘર ધંધા પણ માંડે છે.

૪ “પલપૈત્રિક” એટલે શ્રાધમાં પિતૃ નિમિત્ત માંસ ખાવાનું. એ વિશે પણ એમ જણાય છે કે પ્રાચીન કાળમાં વધાય લોક હિંસક હતા

અને મૃગયા કરીને જીવતા જે જનાવરો મારીને લાવતા તેને દેવને અર્થે હોમીને બાકી खाता एवी वैदिक कालમાં ચાલ હતી એમ જણાય છે. ચારપછી સ્મૃતિના વ્યવસ્થામાં એ ચાલનો અપકર્ષ થયો તે એટલે સુધી કે જે વિધી નિયમીત થયા હતાં, તે સીવાય કોઈએ માંસ खावું નહીં સ્મૃતિઓમાં એવો નિબંધ કરેલો જણાય છે. પછી પુરાણ થયા તેમાં પણ વિધિમાં માંસ खावानी छुट છે, માટે વૈષ્ણવ લોક આવા પુરાણને તા-મસી ગણે, છે અને જે પુરાણમાં દયા ધર્મ પ્રતિપાદન કર્યો છે તેને સા-લ્લિક પુરાણ કહે છે. વૈષ્ણવ લોકો સાલ્લિક ધર્મને ભાગવત ધર્મ પણ કહે છે. શ્રીમદભાગવતમાં સાલ્લિક ધર્મનું પ્રતિપાદન વધારે કર્યું છે માટે વૈષ્ણવ લોકોને એ પુરાણ બહુ પસંદ પડ્યું છે, કારણ હાલની રીતમાતથી તે બહુ મલતું આવે છે શ્રાદ્ધ વિશે નિર્ણયસિંધુમાં વચન લ-લ્યું છે તે નીચે પ્રમાણે,

यत्रमातुलजोद्वाहीयत्रवैवृषलीपतिः ॥

आन्दनगच्छेत्तद्विप्राकृतंयच्चानिरामिषं ॥

અર્થ.

મામાની કન્યા પરણી હોય તે કે શુદ્રની કન્યા પરણી હોય એવા માણસને ઘેર શ્રાદ્ધ खावा जवું नहीं અને જે શ્રાદ્ધમાં માંસ नहीं તે શ્રા-દ્ધમાં કોઈ બ્રાહ્મણે જમવા જવું नहीं શ્રાદ્ધ વિશે ભાગવતમાં લલ્યું છે કે.

नदद्यादामिषंश्राधनंचोद्यात्धर्मतत्त्ववित् ॥

मुन्यन्नेस्यापराप्रीतीयथानपशुहिंसया ॥

ભાગવતસ્કં ૦ ૭

(૪૪)

અર્થ.

શ્રાદ્ધમાં માંસ ખવરાવવું નહીં કોદરા બાવટાથી શ્રાદ્ધ કરવું સારું
પણ પશુ હિંસા કરીને શ્રાદ્ધ કરવા વાસ્તે કોઈ ધર્મ જાણનારો કહેતો
નથી માટે અન્નથી પિતૃની તૃપ્તિ થાય છે તેથી પશુ હિંસાથી થતી નથી.

પણ શ્રાદ્ધમાં માંસ આપવા વિશે બહુ વચનો છે તેનું કારણ જે વ-
ચત માંસનો નિત્ય અહાર કરતા તે વચત શ્રાદ્ધમાં પણ ખાતા રામચંદ્ર-
જીએ રામાયણમાં કહ્યું છે કે

વયંયદન્નાપિતરસ્તદન્ના :

અધ્યાન્મરામાયણ

અર્થ.

જે આપણે અન્ન खाइए તે પિતૃને આપીએ મૂઝમાં મરણ ક્રિયાનો
મતલબ એટલો છે કે જે માણસ મરી ગયો તેને યજ્ઞગણને કોણ આપશે
એવી કલ્પનાથી એનાં સગાં વહાલાં તેને પાણી અને પિંડ આપતા હતા,
અને એમ જાણતા હતા કે તેથી તેની ભૂલ, તરશ જશે, અને મરનાર
સુખી થશે, તે ઉપર બ્રાહ્મણોએ મોટું વિધાન રચ્યું અને તેનો ત્રયોદશા
માસિક, સાંવત્સરી ઇત્યાદી શ્રાદ્ધ કલ્પના કરી તેમાં અનેક દાન દાક્ષલ
કર્મો, કેટલાંક જંગલી પ્રદેશમાં કોઈ મરી જાય છે, ચારે તેના વા-
રસ તેના છેડામાં જાર બાંધે છે, ને તેમાં પૈસો ઘાલે છે, અને પછી
ઢાંકે છે, અને આંહાં આગળ એક માટલું પાણીનું મુકે છે. જંગલી
અજ્ઞાની લોક એવી રીતે ઉત્તર કર્યું કરે છે, તે પ્રમાણે હિંદુલોકોની
અસલમાં ચાલ હતી તેનો સુધારો કરીને અંતેષ્ટિ કર્મ લખ્યું, મુઝ આશ્વ.
લાયન સૂત્રમાં જોતા એ વિધી ઠંકો છે, અને સૂત્રક મુદ્દલ નથી.

હાલમાં દેવરોત્પત્તિનો એટલો ક્ષેત્રજ પત્ર નીયોગ વિધીથી ઉત્પન્ન

કરવાનો નિષેધ કર્યો છે તે નિષેધ ગોત્રનું નિષેધ થયું તે વચ્ચે આ નિષેધ થયેલો જણાય છે. અને વિધવાએ બ્રહ્મચારીને પેઠે રહેવું એ ઠરાવ તેના અંતે કરવો પડ્યો. ઋગ્વેદ સંવિહતામાં સાતમા અષ્ટકમાં આઠમા અધ્યાયમાં અઢારમાં વર્ગમાં દેવરોત્પત્તિનો લેખ છે તે મંત્ર નીચે લખ્યો છે.

કોવાશયુત્રાવિધવેવદેવરંમર્યનયોષાકૃણુતેસથસ્થઆ ॥

નિમ્ન્ન.

દેવરઃકસ્મા । દ્વિતિયોવરઉત્તે ॥

ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં લખ્યું છે કે.

નૈકસ્યાવહવઃસહપતયઃ

ખાણ્ય

સહેતિયુગપદ્મહુપતિત્વનિષેધોવિહિતોનતુસમયભેદેન ॥

અર્થ.

એક સ્ત્રીએ એકકાળે એકથી વધારે ધણી કરવા નહીં પણ એક મરી ગયો હોય તો બીજો કરવાને હરકત નથી.

નાયોગ એટલે જે સ્ત્રીને સંતાન થતું ન હોય તેને બીજા પુરુષને ઘેર મોકલવી અને તાંહા સંતતિ થયા પછી ધણીને ઘેર આવે તે પુત્રનું નામ “ક્ષેત્રજ” એ પ્રમાણે પાંડવ ક્ષેત્રજ પુત્ર હતા એવું ભારથમાં લખ્યું છે મનુ સ્મૃતિમાં દ્વાદશ પુત્રનાં નામ બતાવ્યાં છે તે

ઔરસઃક્ષેત્રજઃધૈવદન્તઃકૃતૃમૈવચ ॥

ગુદોત્પન્નાપવિદુશ્વદાયદાબાંધવાશ્વષ્ટ ॥

(૪૬)

કાનીનશ્વસહોદશ્વક્રીતપૌનર્ભવસ્તથા ॥

સ્વયંદત્તશ્વશૌદ્રશ્વષડદાયાદબાંધવઃ ॥

મનુ અ૦ ૯ શ્લોક ૧૫૯

રામાનુજ બ્રાહ્મણ દ્રવિડ દેશમાં છે તેમાં બે પંથ છે “તિંગલે” અને “વડઘલે” તેમાં તિંગલે બ્રાહ્મણ જે છે તેમને વૈદિક અગ્રિય મુકી દીધો છે યજ્ઞમાં પશુનો વધ કરતા નથી, અને વડઘલે છે તે કરે છે, તેજ પ્રમાણે ગુજરાતી બ્રાહ્મણ પણ યજ્ઞ કરતા નથી વિધવાનુ વપન કરવા વિશે શ્રુતી સ્મૃતિમાં વચન નથી ગોસાવીજી આપસ્તંભ સૂત્રી તૈલંગ બ્રાહ્મણ છે તેમના કુલમાં વપનની ચાલ નથી હિંદુસ્તાન અને દક્ષણમાં એ ચાલ થોડી છે. સ્ત્રીના વાઢ ન ઉતરાવવા તે વિષે શાસ્ત્રનીચે પ્રમાણે.

વિદ્વદ્વિપ્રનૃપઃસ્ત્રીણાંનેષ્યતેકેશવાપનં ॥ મયૂર્ણ
સર્વાન્કેશાન્સમુધૃત્યેહ્લદેયંદગુલદ્વયં ॥ એવંનારીકુમારી
ણાંશિરસોમુંડણસ્મૃતં ॥

યમ, પરાશર, આપસ્તંબ,

સ્ત્રીયોનું સ્વાતંત્ર કાઢી લેઈને તેમને દાસ કર્યા બારે નીચે લખ્યા પ્રમાણે ઠરાવ થયો.

નસ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યમર્હતિ ॥ નસ્વાતંત્ર્યંક્વચિત્લિયઃ॥

અર્થ.

બહરીઓને કાંઈ પ્રકારની પણ મુલતીઆરી નથી તેમને સર્વકાઢ પરતંત્ર રહેવું.

वेदमूळमां कांइ एक वखते थएलो ग्रंथ जणातो नथी जुदा जुदा का-
ळमां जुदा जुदा ऋषीना जुदा जुदा मंत्र छे ते एक पुस्तकमां सं-
व्हितारूपे जोवामां आवेछे. वेद ए शब्द बीजा ग्रंथने पण लगाडवानो
चाल छे जेमके गांधर्ववेद, धनुर्वेद, आयुर्वेद, अने भारथ पण पांच-
मो वेद कहेवायछे. वेदना अक्षरने मंत्र कहेवाय छे तेनो सार जोतां
तेमां प्रार्थनाछे ते परमेश्वरनी होय के बीजा देवनी होय कटलाएक
देवना मंत्र कर्मना बोधक छे ते मंत्रने विधि कहेछे विधि एटले ल
खेली रुढी अने रुढी एटले जेने वेदादिकनो आधार नथी. तेने
केवळ रुढी केहेछे, मूळ जे ऋषि हता ते क्षत्रीने घेर यज्ञादिक कर्म
करता तेथी ते धर्माध्यक्ष थया, पछी तेमने लोकोना मनमां एम ठ-
साव्युं के सर्व देव अमारा कवजामां छे अने मंत्रथी जे देवनुं आवाहन
करीए ते हाजर थाय अने जेनुं वीसरजन करीए ते विदाय थाय अने
जे अमे कहिए ते ते करशे, ए सिद्ध करवाने वास्ते हजारो ग्रंथ लखी
गयाछे, सूर्य उगेछे ते, ब्राह्मण संध्या करेछे माटे उगेछे, एवं भार-
तमां कह्युं छे, ए समजुत जेम जेम मजबुत थती गइ तेम तेम ध-
र्माध्यक्षनो अमल बहु जबरदस्त थइ गयो, भागवतमां कह्युं छे के,
भगवान श्री कृष्ण बोल्या के अभि, सूर्य, ईसादिकनो कोप थयो तो
हुं बीतो नथी पण ब्राह्मणनो कोप थाय तो मने बहु बीक लागेछे,
ते विशेषे वचन.

नाग्न्यर्कसोमानिलवित्तपास्त्रात् ॥

शंकेभृशं ब्रह्मकुलावमानात् ॥

भागवत.

ઋષિ એ શબ્દનો અર્થ. માનારો કે કરનારો એમ થાય છે પણ
 રૂઢીમાં અર્થ યંથ કરતા થાય છે અને પ્રાચિનકાળમાં બધા દેશનાં
 ધર્માધ્યક્ષ પાંચઢી અને ઢોંગી હતાં અને તે રાજાને પણ ગુલામ કરીને
 રાખતાં હતાં, અને ક્રિસ્ચયન્ ધર્મનો ધર્માધ્યક્ષ પોપ કરીને છે તેના પા-
 શમાંથી યુરોપ ખંડ હજી છુલ્લું નથી, એ લોકને પાપની માફી આપે
 છે, સ્વર્ગે ચઢવાનો દાખલો આપે છે, અને નર્કે જવાનો પણ દાખલો
 આપે છે તેથી ઘણા ઢોળા લોક, મરતી વચ્ચે એનો આશિર્વાદ લે
 વાને વાલ્તે હજારો રૂપીઆ આપે છે બધા લોકોને એ પહોંચી શકે નહીં
 માટે કેટલાએક મુશ્કયાર કરવા મોકલે છે, એ ન્યાત બહાર મુકે તો
 કોઈથી એનો સંગ્રહ ન થાય મોટો બાદશાહ લાખ ફોજનો ધણી હોય
 તો એના આગલ હાથ જોડીને ઝમો રહે, જેવો ધર્માધ્યક્ષનો જુલમ અ-
 ન્ય દેશમાં છે તેજ પ્રમાણે આ દેશમાં પણ છે તેનું કારણ એમ છે કે
 ઘ્યાં ધર્માધ્યક્ષનો અધિકાર વધે છે ત્યાં એમના તરફથી એવો બંદોબસ્ત
 થાય છે કે બીજો કોઈ ઢળે નહીં લોક જંટલા અઢળ રહે તટલો એ-
 મનો ફાયદો માટે બધી વિદ્યા ગુપ્ત રાખવાની તજવિજ કરે છે.

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી અને વૈશ એ ત્રણ જળાને દ્વિજ એવી સંજ્ઞા છે, આ
 ત્રણ જળાનો અધિકાર સમાન છે.

બ્રાહ્મણઃક્ષત્રિયોવૈશ્યાઃસ્ત્રયોવર્ણાદિજાતયઃ॥

ચતુર્થાએકજાતિસ્તુશૂદ્રોનાસ્તિતુપંચમઃ ॥ મનુ.

કેટલીક મ્લેચ્છજાતિ મૂઢમાં ક્ષત્રી હતા એમ લખ્યું છે.

શકાયવનકાંબોજાતાસ્તાક્ષત્રિયજાતયઃ ॥

વૃષલત્વંપરિગતઃબ્રાહ્મણાનામ્અદર્શનાત્ ॥ ભારત

પૌઢ્રકાઃશ્વૈદ્રદ્રવિડાઃકાંબોજાયવનાઃશકા ॥

પારદાપલ્હવાશ્રીનાઃકિરાતાદરદાલ્હશઃ ॥

શનકેસ્તુક્રિયાલોપાદ્માક્ષત્રિયજાતયઃ॥

વૃષલત્વંગતાલોકેબ્રાહ્મણાદર્શનેનચ ॥

મનુ.

અર્થઃ—શક, યવન, અને કામભોજ, એ ક્ષત્રી જાતના છે, પણ બ્રાહ્મણનું એમના ઉપરનો અમલ ઊઠી ગયો, તેથી એ ધ્રુષ્ટ થયા છે પછી પુન્ડ્રક, અંધ્ર, દ્રવિડ, કામભોજ, યવન, શક, પારદ, પલવ, ચીન, કિરાત, દરદ, લસ, એ બધાઓ ક્ષત્રી જાતીના છતાં બ્રાહ્મણને અને એમનો મેલ્યાપ ન રહ્યાથી ધ્રુષ્ટ થયા છે. શત પથ બ્રાહ્મણમાં ક્ષત્રીઓનું શ્રેષ્ઠપણું વર્ણન કર્યું છે તે નિચે પ્રમાણે.

एतानिदेवताक्षत्राणिईन्द्रोवरुणःसोमोरुद्रः

तस्मात्क्षत्रंपरंनास्तितस्माब्राह्मणःक्षत्रियात्

अधस्ताउपास्तेराजसूये

શતપથ બ્રાહ્મણ

અર્થ.

ઈન્દ્ર, વરુણ, સોમ, રુદ્ર, એ બધા દેવ ક્ષત્રી છે, માટે ક્ષત્રી શ્રેષ્ઠ છે, રાજસૂય યજ્ઞમાં ક્ષત્રી ઉપર બેસે છે અને બ્રાહ્મણને નિચે બેસવું પડે છે. ઉપરના મંત્રમાં કેટલાએક દેવ ક્ષત્રી કહ્યા છે પણ લિંગ પુરાણમાં લખ્યું છે કે.

ब्राह्मणोभगवानरुद्रोक्षत्रियःपरमोहारीः॥

વૈશ્યઃપિતામહશ્ચૈવદ્વંદ્ર.શૂદ્રશ્ચજાયતે ॥

ક્ષત્રિય ન્યાતમાં દારૂ પીવાનો ચાલ હતો એવું વેદ ઉપરથી માલમ પહે છે, એતરેય બ્રાહ્મણમાં ક્ષત્રીને રાજ્યાભિષેક કરવાનો વિધી આઠમી પંચીકાના વીસમાલ્ખંડમાં લખ્યો છે તે ઠેકાણે નિધે પ્રમાણ મંત્ર છે.

इत्यथास्मैसुराकंसंहस्तंआदधाति स्वादि

ष्ठया०तांपिवेत्

ऐ०८-२०

અર્થ

રાજાનો હાથમાં દારૂનો લોટો આપવો અને સ્વાદીષ્ટ યા મંત્ર મ-
ળીને તે પીવો ,

આ પ્રમાણે અનેક રાજાને રાજ્યાભિષેક થયા છે તેમના નામ.
અને તેમના ગૌરના નામ. વેદમાં લખ્યા છે તેમાં પરિક્ષીતીનો પુત્ર
જન્મેજયને રાજ્યાભિષેક યયો તે વાત પણ નિચે મુજબ લખી છે.

तुरःकावषेयोजनमेजयंपारिक्षितंमभिषेच

ऋग्वेदब्रा०८-२१

એ ઉપરથી એમ માલમ પહે છે કે જન્મેજય રાજા થયા પછી એ
વેદ લખી મયો હશે, એથી કલ્પના થાય છે. આ લોક એવું કહે છે કે
વેદનો કેટલોએક ભાગ આસુરી અને રાક્ષસી લોકોને વાસ્તે છે, પણ
એ કલ્પના કેવલ અજ્ઞાની લોકોની છે એને કશો આધાર નથી કેટ-
લોએક કહે છે કે ગતગોષ્ઠિનું વર્ણન જે લખ્યું છે તે ભક્ષિયનું છે,
અને એ પ્રકારે કરીને વેદને અનાદિત્વ અને નિત્યત્વ પ્રતિપાદન કરે છે
પણ તે બરોબર બેસતું નથી. પ્રાચિનકાળમાં બ્રાહ્મણ લોકોમાં એવો અ-
ભિમાન હતો કે જે કોઈ વાત કરવા આવે તેને આ કહેવી નહિ. તેજ

પ્રમાણે સ્ત્રીનો અભિમાન એવો હતો કે યુદ્ધને વાસ્તે જે બોલાવે તેને ના કહેવી નહીં આ અભિમાન આજ રહ્યો નથી. પૂર્વે શંકરાચાર્ય વલ્લ-
ભાચાર્ય ઇત્યાદિ મોટા આચાર્ય થયા, તેમને દિગ્ વિજય કર્યો તે એ
પ્રમાણે વાદ કરવાને બ્રાહ્મણ ગામે ગામ ઊભા રહેતાં માટે થયેલો, પણ
આજ કોઈ દિગ્ વિજય કરવા નિકળે તો તેને કોઈ ગામમાં જવાબ
મલશે નહીં. આરે દિગ્ વિજય સાનો થાય એનું કારણ બ્રાહ્મણ બધાય
જડ, મૂઢ થયા કોઈ પાસે વિદ્યા નથી અને અભિમાન પણ નથી અને
કોઈ રાજા ઉત્તેજન આપે એવો નથી, કપટ વધી ગયું ને મૂર્ખ છતાં
પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની આશા તે શી રીતે મઢે ધર્મ સભા કે પર્ષદ કોઈ
ઠેકાણે રહી નથી શિક્ષા કે શાળા રહી નથી બોશિઆઢપણું બહુ વધી
ગયું, ને સ્વતંત્રપણું ઢુઢી ગયું તેને લીધે બ્રાહ્મણ વ્યાતિમાં કાંઈ જીવ
કે ઉમેદ રહી નથી.

બ્રાહ્મણોને પ્રાચીનકાલથી પિશાચ્યોની વહુ લીક હતી કોઈ પણ
કર્મ કરવું હોય તો પ્રથમ પિશાચ્ય નસાડવાનો ઉપાય કરવો પડેછે.
સંધ્યામાં મંત્ર બળે છે તે નીચે પ્રમાણે.

અપક્રામંતુભૂતાનિપિશાચાઃસર્વતોદિશં

શ્રાદ્ધમાં વેદ મંત્ર બળે છે તે.

**પિશંગમૃષ્ટિમંભૃણંપિશાચમિદ્રસંભૃણા ॥ સર્વરક્ષોનિ
વર્હયા ॥**

ઋગ્વેદ

વેદશાસ્ત્રમાં મંત્ર કામના બોધક અને કર્મ બોધક આવે છે તેનો
નમનો નીચે પ્રમાણે.

ભિયંદધાનાહૃદેયષુશત્રવંઃપરાજિતાસોઅપનિલયંતાં ॥

ઋગ્વેદ.

(५२)

द्विषंतं मह्यं रन्ध्रं यन्मो अहं द्विषते रधं ॥

अर्थ.

हे सूर्य मारा शत्रुनो नाश कर.

अहि १ श्वसर्वान्जंभयंस्वाश्रयानुधान्यः

यजुर्वेद रुद्री.

अर्थ

हे रुद्र सर्प अने पिशाच्य एनो नाश कर.

हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय ॥ ऋग्वेद.

अर्थ—हे सूर्य मारो कमळानो रोग नाश कर.

उर्वारुक्मिव बंधनान्मृत्योमुक्षीय मामृतात् ऋग्वेद

अर्थ—हे त्र्यंबक मने मृत्युथी उगार.

पुराणमां केटला एक कथाओ छे अने ठेकाणे ठेकाणे प्रार्थना छे
ते नीचे लख्या प्रमाणे.

चोरान्मारय मारय मम शत्रून् उच्चटय

उच्चटय । कुठारेण भिभिन्नानैः संताडय

खट्वांगेण विपोथय ॥ शिवकवच । स्कंदपुराण.

वेदमां विरुद्ध वचन आवे छे तेनां उदाहरण नीचे लख्या छे.

गृत्समदऋपिः ऋग्वेदसंहिता

अष्टक २ अ० ६ वर्ग २४ ऋ ६

दिवोदासाय नवर्तिच न वेदः पुरोऽयैर छं बरस्य ॥

(૫૩)

ગૃત્સમદઋષિઃઋગ્વેદસં ૨-૬-૧૩
અધ્વર્યવોયઃશતંશવસ્યપુરોવિભેદાશ્મનેવપૂર્વીઃ ॥

પરુછેપોદૈવોદાસીઋષિઃ

ઋગ્વે ૦ ૨-૧-૧૯

મિનત્પુરાનવતિમિંદ્રપૂરવેદિવોદાસાયમાહિદાશુષેનૃતો વ
જ્ઞેનદાશુષેનૃતો ॥ અતિથિગ્વાયશંબરાંગિરેસુગ્રોઅવા
ભરત્ ॥

અર્થ.

ઇંદ્ર નામનો રાજા હતો તેનો મિત્ર દીવોદાસ હતો તેના તરફથી
શંબર નામનો દૈત્ય હતો તેની જોડે ઇંદ્ર ઘણી વાર લડ્યો તે વિશે
કથા વેદમાં ઘણે ઠેકાણે આવે છે કેટલેક ઠેકાણે ઇંદ્ર છે તે પરજ-
ન્યધિપતિ દેવ છે એમ પણ કહેલું છે શંબરાસુર દૈત્યનાં નવાણું ગામ
ઇંદ્રે ઝડપ કર્યાં એવું એક મંત્રમાં છે ત્રીજા મંત્રમાં સો ગામ ઝડપ
કર્યાંની વાત છે અને ત્રીજા મંત્રમાં નેથું ગામ ઝડપ કર્યાંની કથા છે.

ઇંદ્રનું પરાક્રમ નીચે લખેલા મંત્રમાં ઘણું વર્ણન કર્યું છે તેનું પહે-
લું વચન લખ્યું છે તેમાં એવું લખ્યું છે કે ઇંદ્રને મદ્ય વધુ ખાવે છે માટે
તે અમિમાં રેડો.

ગૃત્સમદઋષિઃ

અ ૦ ૨ અ ૦ ૬ વર્ગ ૧૩

અધ્વર્યવોભરતંદ્રાયસોમમામત્રેભિઃસિંચતામદ્યમંથઃ॥

એ ઇંદ્રેત્રીક દુક યજ્ઞમાં મદ્ય વધુ પીધું અને તેના મદમાં સર્પ મારી
નાશ્યો એવું એક મંત્રમાં છે તે નીચે પ્રમાણે.

(૫૪)

ત્રિકદુકેષ્વપિવત્સુતસ્યાસ્યમદેઅહિમિંદ્રોજઘાન ॥

ગૃત્સમદ ૨-૬-૧૫-૧

બીને ઠેકાણે સાપને અને વીંછીને પથરાયી મારી નાખવા વિશે વેદમા લખ્યું છે આ મંત્રથી સાપનું અને વીંછીનું વીણ ઉતારે છે.

इयतकःकुपुंभकस्तर्कभिनइयदमना

અગસ્તિ ૨-૧-૧૬-૧૫

આશ્વિન દેવની પ્રાર્થના કૃતરાનો નાશ કરવાને વાસ્તે છે તે નીચે પ્રમાણે.

અગસ્તિઋષિ.

ऋग्वेद ૨-૪-૨૯-૨૪

जंभयतमभितोरायतःशुनोहतंमृधोविदधुस्तान्यश्विना

ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

यज्ञोदानंतपःश्वेवपावनानिमनीषिणां

યજ્ઞ એટલે ઇશ્વર ભજન, દાન એટલે પરોપકાર, તપ એટલે ઇન્દ્રિય દમન, એ મુખ્ય અર્થ છે પણ પક્ષપાત મતાભિમાન થાય છે ત્યારે નવા નવા અને અનુકૂળ પડે એવો અર્થ કરે છે. મૂઝ કર્મનો અર્થ દેવતાનું પૂજન. તેનો પરિણામ નિર્દયપણા ઉપર ગયો. તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન એટલે અનેક દેવોને મુકી એક ઇશ્વર જાણવો અને ભૂત દયાર્થી સમ દષ્ટિ રાખવી. તેનો અપભ્રંશ થઈને અઘોરી કૌલ વામ ઇયાદિ માર્ગ જ્ઞાન માર્ગમાં નિકળ્યા. અને એ માર્ગ મૂઝ હેતુથી ધ્રુષ્ટ થયો. તેમજ ભક્તિ એટલે ઇશ્વરની ઉપાસના તે ઠેકાણે હજારો કન્પિત દેવ ઉત્પન્ન થયા તપ

એટલે ઇન્દ્રિય નિયંત્ર હ તે ઠેકાણે સર્વનાહુ યાહેસરી પંચામી તાપનાર
 એ નિકળ્યા અને તપનો હેતુ ધ્રુષ્ટ થયો કહ્યું છે કે.

અનાચારેણમાલિન્યંઅત્યાચારેણમુર્ધતા ॥

વિચારાચારયોયોગઃસદાચારઃસુચ્યતે ॥

વિચાર નષ્ટ થયાથિ અને લોક મનસ્વી અને નિરંકુશ થયાથિ દયા
 મૈત્રીન્યાય જતો રહ્યો. લોક સ્વછંદિ થયા બ્રાહ્મણ, લોકોને સન્માર્ગ
 ન બતાવતા ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા તેથી લોકે અ સંતોષિ થઈને કેટલા
 એક બ્રાહ્મણનું ગોરપદુ કાઢવાને યત્ન કરે છે નહિયાદમાં સુતાર લોકે
 સરાવવું નહીં એવો ઠરાવ કર્યો છે કારણ પાંચ રૂપીયા આપતાં ગોર
 છુટકો કરે નહીં. તેજ પ્રમાણે પુનામાં જોતિ ગોવિંદરાવ લોકોની સં-
 મતિ મેળવે છેકે બ્રાહ્મણ પાસેથી કાંઈ પણ કર્મ કરવું નહીં. આ વધાણ
 તોફાનો બ્રાહ્મણોના ઉન્માદથી થાય છે. જેમ જેમ જ્ઞાન વધશે તેમ તેમ
 વરાવર ઓઢલાશે.

વેદના મંત્ર ભાગ ક્રૂર છે પણ ઉપનિષદ ભાગ સાલ્વિક છે અને
 તે સ્વામી અને સંન્યાસીનું શાસ્ત્ર છે એમ કહેવાય છે તેના ઉદાહરણો
 નીચે લખ્યા પમાણે.

સત્યંવદ । ધર્મંચર । સ્વાધ્યાયાન્માપ્રમદઃ ।

અન્નંબહુકુર્વીત । કુશલાન્નપ્રમદિતવ્યં ।

તૈતીર્યઅરણ્યક પ્રપાઠક ૭

અર્થ.

સત્ય બોલ, ધર્મ રીતે ચાલ, મળવા વિષે મફલત ન કર. અમની
 વૃદ્ધિ કર, સુસ્તનો સ્વામી ન કર.

(૫૬)

दैवीवागनुवदतिस्तनयितुददइति । दाम्यतद
 त्तदयध्वमिति । तदेतत्रयं १ शिक्षेदमंढानंदया
 मिति ॥ बृहदारण्यक १.४-५-२

અર્થ.

દેવ, મનુષ્ય, અને અસુર, આ ત્રણ જણાં પોતાના ગુરુ પ્રજાપ-
 તિને પ્રશ્ન કર્યો કે અમારો ધર્મ શો તે ઉપરથી પ્રજાપતિએ ત્રણ વચ્ચે
 દ, દ, દ, એવું બોલ્યો અને પુછ્યું કે તમે આ ત્રણ દનો અર્થ સમજ્યા
 સારે તેમણે કહ્યું કે અમે સમજ્યાકે દમ દાન અને દયા સારે પ્રજાપ-
 તિ બોલ્યા કે આજ પ્રમાણે ચાલો આજ તમારો ધર્મ તે વચ્ચે આકાશ
 વાળી તે પ્રમાણે યજુરવેદનું શત પથ બ્રાહ્મણ ચૌદ કાંડનું છે તેનું
 છેલું કાંડ “બૃહદાવળ્યક” કહેવાય છે તેના પાંચમા અધ્યાયમાં બીજા
 બ્રાહ્મણમાં એ કથા છે શ્રાવકના કલ્પસુત્રમાં એ કથા દાખલ કરી છે.

औषधिभ्योअन्नं तैतिरीयआरण्यक प्र० ८

અર્થ.

औषधी एटले वनस्पति ए मनुष्यनं अन्न छे.
 तस्यैवंविदुषोयज्ञस्यात्मायजमानःश्रद्धापत्तिशरीरमि
 व्हृहदयंयूपःकामआज्यमन्युःपशुःस्तपोग्निर्दमः
 शमयीता ॥

नारायणउपनिषद्

અર્થ,

જ્ઞાનીનો યજ્ઞ શો રીતે થાય છે તેનો વિગત, આત્મા છે તે યજ્ઞ

કરનારો છે હૃદય છે તે યૂપ, એટલે જનાવર બાંધવાનો ચીલો અને આપણી શ્રદ્ધા છે તેજ પત્રિ છે, હોમવાને વાસ્તે ઘી જોડે તે આપણી વાસના છે, મારવાને વાસ્તે જનાવર જોડે તે આપણો ક્રોધ છે, અમિ જોડે તે આપણું તપ અને જનાવરને મારનારો જોડે તે આપણો દમ એટલે વિવેક છે.

ए उपनिषदमां उपर लख्या मुजत्र घणी लांबी विगत लखी છે અને તપ રૂપો યજ્ઞ વ્રતાવ્યો, આ ઉપનીષદનું નામ પ્રાણમિહોત્ર છે.

सदरहु प्रमाणे वेदनां वाक्यो છે, અને સ્મૃતિઓમાં પણ કેટલાંક વાક્યો સારાં છે તેનાં ઉદાહરણો.

शतेषुजायतेशूरोसहस्रेषुचपांडितः ॥

लक्षेषुजायतेवक्तादाताभवतिवानवा ॥

नरणेनिर्जितेशूरोविद्ययाचनपंडितः ॥

नवक्तावाक्यदत्तेननदातादानरुद्रवेत् ॥

इंद्रियाणांजयेशूरोधर्मचरातिपंडितः ॥

सत्यवादिभवेत्वक्तादाताभूतहितेरतः ॥

व्यासस्मृति.

અર્થ.

સોમા એક શૂરો, હજારમાં એક પંડિત, લક્ષમાં એક ભાષણ કરનાર અને દાતા તો વિરલાજ હોય છે, રણમાંથી જીતે તે શૂરો નહીં, અને વહુ ભણ્યો તે પંડિત નહીં, અને વહુ ભાષણ કરે તે વક્તા નહીં, અને વહુ દાન કરે છે તે દાતા નહીં, ઇન્દ્રિયો જીતે તે શૂરો કહેવાય,

अने रीते चाले छे ते पंडित कहेवाय, अने सय बोले ते वक्ता कहे-
वाय, अने सर्व जीवनी दया जेना मनमां छे ते दाता कहेवाय.

द्वाविमौपुरुषोलोकेसूर्यमंडलभेदिनौ ॥

परिवाट्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखोहतः ॥

यत्रयत्रहतेःशूरःशत्रुभिपरिवेष्टितः ॥

अक्षयान्लभतेलोकान्यादिक्लृबिन्नभाषते ॥

जितेचलभतेलक्ष्मी, मृतेचापिसूरांगनां ॥

क्षणविध्वंसिनीकायाकांचितामरणेरणे ॥

पराशरस्मृति.

अर्थ.

सन्यासी अने रणमां जे शूरा मरे, ते बे जणा सूर्य लोकमां जाय
छे, शत्रुना हुमलामां जे सूरों बीक राखतो नथों, ते रणमां मरे तो
मुक्ति पामे छे, आ शरीर छे ते गमे ते प्रकारे पण नाश पामशे, माटे
सुरा पूरुषे विचार करवो के, आपणे नीतीशुं तो मृत्युलोकनु सुख म-
ळशे, अने मरीशुं तो स्वर्गनु सुख मळशे, माटे मरणनी चिंता रा-
खवी नहीं.

मयुखमां बृहस्पतिनं वचनं लख्यं छे ते नीचं प्रमाणे.

केवलंशास्त्रमुद्दिश्यनकर्तव्योहिनिर्णयः ॥

युक्तिहीनेविचारेतुधर्महानिःप्रजायते ॥

अर्थ.

केवल शास्त्र जोईने निर्णय करवो नहीं युक्तिही तपासवुं अने

(૫૯)

યુક્તિ મુકશો તો ધર્મ હુવશે.

યથૈવાત્માપરસ્તદ્દ્રષ્ટવ્યઃ સુખમિછતાઃ ॥

સુખદુઃખાનિતુલ્પાનીયથાત્માનિતથાપરે ॥

દક્ષસ્મૃતિ

અર્થ.

જેવો પોતાનો આત્મા સુખ માગે છે તેજ પ્રમાણે પારકાનો આત્મા સુખની ઈચ્છા રાખેછે પોતાને સુખ દુઃખ થાય છે તેજ પ્રમાણે પારકાને ઘણ થાય છે એમ સમજવું.

આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર સમંપદ્યતિયોર્જુન ॥

સુખંવાયદિવાદુઃસ્વંસયોગીપરમોમતઃ ॥

મીતા અ૦ ૬

અર્થ.

પોતાના પ્રમાણે પારકાને સમજવું પોતાને સુખ તે પારકાને સુખ ને પોતાને દુઃખ તે પારકાને દુઃખ એ પ્રમાણે સમજશે તેને યોગી કહેવો.

વૃદ્ધૌચમાતાપિતરૌસાઘીભાર્યાસુતઃશિશુઃ ॥

અપ્પકાર્યશતંઠ્ઠ્વાભર્તવ્યામનુરબ્રવીન્ ॥ ગૌતમસ્મૃતિ

અર્થ.

માતા અને પિતા વૃદ્ધ હોય તો, સ્ત્રી સુશીલ હોય તો, અને પૂત્ર નાહાનો હોય તો, સો ધંધા કરીને તેમનું રક્ષણ કરવું.

ભરણંપ્રેવ્યવર્ગસ્ય પ્રશસ્તંસ્વર્ગસાધનં ॥

દક્ષ ॥

અર્થ.

આપણા ઉપર જે નિર્વાહને વાસ્તે વઢગેલા છે તેમનું પોષણ કરવું
 એ સ્વર્ગનું સાધન છે.

સદરહુ ઉદાહરણોથી એમ માલમ પડશે કે શાસ્ત્રમાં કેટલાં એક
 વાક્યો સારાં છે પ્રાચીન ગ્રંથોનો ઘણો ભાગ નિરૂપયોગી છે પણ પ્રા-
 ચીનકાળમાં લોકની શી સ્થિતી હતી તે જણાવવાને વાસ્તે વેદનો ઘ-
 ણો ઉપયોગ છે અને વેદનું સંરક્ષણ બ્રાહ્મણ લોકોએ કર્યું તે વિશે
 આપણે એમનો પાઠ માનવો જોઈએ વેદનો હજારો શાખા અને કરોડો
 વીજા ગ્રંથ છે તે હાલ કાંઈ ઉપયોગ પડે એવા નથી હિંદુલોકોને ઘણા
 કાળ સુધી ફુરસદ, અને નિર્ભય, અને જાવા પીવાની સમૃદ્ધી હતી, તેના
 અંદર અનેક ગ્રંથ ઉત્પન્ન થયા તે તપાસતાં એવું માલમ પડે છે કે વે-
 રુઢ, અજંઠા, ઘારાપુરી, કનેરી, કારલા, અને શિવનેરી રૂંચાદિ ઠે-
 કાણે મોટા મોટા ડુંગર કોરીને માહાલ બનાવ્યા છે તે ઉપર કરોડો
 રૂપીઆ ચરચ કર્યા હશે, પણ તે વિહારનો કોઈને ઉપયોગ નથી, માટે
 જોનારને આશ્ચર્ય લાગે છે કે, આ પર્વતમાં ગુફાઓ શું કરવા કરી હશે,
 તે પ્રમાણે આ સંસ્કૃત ગ્રંથ જોતાં એવું આશ્ચર્ય લાગે છે કે આ ગ્રંથ
 શા વાસ્તે બનાવ્યા છે, જે કાળે એ બનાવ્યા તે વખત એ ગ્રંથનો ઉપ-
 યોગ ઘણો હશે, એમ ધારવું જોઈએ, નહીં તો ગ્રંથ બનાવવાની મહે-
 નત કોણ કરે, માટે જે વખત એ ગ્રંથ બનાવ્યા તે વખત એ ગ્રંથ બ-
 નાવનાર, દેવોની પેઠે, પૂજાયા હશે, અને એ બનાવનાર અને તેમની
 સંતતીએ લાખો રૂપીઆ એ ગ્રંથ ઉપર રઢ્યા હશે એમાં સંશય નથી,
 ઘણાં વરસ સુધી એ ગ્રંથ ઉપર લોકોનો આધાર રહ્યો નદીયોના અને ગા-
 મના માહાત્મ્યો લખવાનો ધંધો ઘણાં વર્ષ સુધી ચાલ્યો. પિંડ કરવા

(૬૧)

તે લોટના કરવા કે ખાતના કરવા ઢાંખે ઢાંખીં બાજુએ મુકવા ઇલાદિ નિરૂપયોગી ત કરારોમાં ઘણો કાલ ગયો છેલી વારે ભક્તિમાર્ગ નિકલ્લ્યો તેમાં કર્મકાંડની ઘણી નીંદા થઈ અને ઠરાવ્યું કે—

તપઃપરંકૃતયુગેત્રેતાયાંજ્ઞાનમુચ્યતે ॥

દ્વાપરેયજ્ઞમેવાહુદાનમેકંકલૈયુગે ॥

અર્થ.

કૃતાયુગમાં તપ કરતા હતા ત્રેતાયુગમાં જ્ઞાની થયા. દ્વાપરયુગમાં યજ્ઞ કરવા લાગ્યા અને કલ્પિમાં દાન કરવું એજ મુખ્ય છે.

યસ્મિન્નૃભિઃપ્રહુતંશ્રદ્ધયાઽહમશ્રામિકામનંતથાઽગ્નિહોત્રે॥

ભાગવત સ્કંદ ૫ અં ૫ શ્લોક ૧૩

અર્થ.

ભક્તિથી પૂજા કરે છે તેથી પરમેશ્વર તૃપ્ત થાય છે અગ્નિહોત્રથી થતો નથી.

યથાતરોમૂલનિષેચનેનતૃપ્યાંતેતત્સ્કંધભૂજોપશારવાઃ ॥

પ્રાણોપહારાચ્ચપથંદ્રિયાણાંતથૈવસર્વાર્હેણમચ્યુતેઙ્યા ॥

અર્થ.

એક અચ્યુત પરમેશ્વરનું ભજન કર્યાથી સર્વ દેવની તૃપ્તિ થાય છે ઉદાહરણ જેમકે વૃક્ષને મૂલમાં પાણી રેડતા સર્વ શાખા તૃપ્ત થાય છે પેટમાં અન્ન ઘાલતાં સર્વ ઇન્દ્રિયની તૃપ્તિ થાય છે તે પ્રમાણે.

કૃતેતુધ્યાયતેવિષ્ણુંત્રેતાયાંયજતોમસૈઃ ॥

દ્વાપરેપરિચર્યાયાંકલૈતદુરિકીર્તનાત્ ॥ ભાગવત

(६२)

रामनामैवमुक्तिस्त्यात्कलौनान्येनकेनचित् ॥

विप्राद्विषट्गुणयुतादरविंदनाभपादार ॥

विंदविमुखाःश्वपचंचरिष्ठं ॥

भागवत ॥

अर्थ.

कळियुगमां भगवाननुं भजन कर्या विना बीजो धर्म नथी विद्वान
ब्राह्मण अने धेड भक्त होयतो, भक्त मोटो समजवो.

प्राचीन काळमां ब्राह्मण उत्तर कुरुमां एटले हिमालयनी पेली
तरफ रहेता एवं वेद उपरथी जणाय छे

येकेचपरेणहिमवंतंजनपदाउत्तरकुसुवउत्तरमद्राडिति॥

ऐ० ८-२४

यदाब्राह्मणोत्तरकुरून्जयेमथ ॥

ऐतरेयब्राह्मण पं० ८ खं २३

घणा एक शास्त्रमां मामानी कन्या न करवी एवं लख्युं छे ने
मामानी कन्या अने भाइनी कन्या एमां कांइ झाझुं अंतर नथी पण
वेदमां लख्युं छे.

नृत्पांजुहुर्मातुलस्येवयोषांभगस्तेनृष्वसेयीवपामिव ॥

ऋग्वेद

सदरहु मंत्रना आधारे मामानी कन्या करवानो बहीवट चाले छे,
आज सुधी लोक अज्ञान हता, तेथी बधाय लोकोनो मत एवो बंधाइ
गयो हतो के, कोइ वातपर शंका के प्रश्न करवो नही जे रुढी चा-
लती हशे ते प्रमाणे चालवुं तेमां बांधो के संशय कोइए लेवो नही.

પછી તેમાં સારું હોય કે નરતું હોય, પૃથ્વી ઉપર જુલમ બે પ્રકારના છે, એક ધર્માધ્યક્ષનો અને એક રાજાનો, એ પ્રમાણે જુલમ જે માણસ ઉપર થાય, તે માણસની મદદ બધાય લોકોએ કરવી જોઈએ કોઈ માણસના મંદિરના અધિકારી જોડે તકરાર પડે છે ત્યારે મંદિરના અધિકારી તેને દર્શન બંધ કરે છે. આવા પ્રસંગે જે માણસનું દર્શન બંધ થાય છે, તે અન્યાયથી થયું હોય તો બીજા બધાએ કહેવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી આ માણસનો છુટકો નહીં થાય, ત્યાં સુધી અમે કોઈ દર્શન કરવાના નથી, તો મંદિરના અધિકારી પગે લાગીને એ માણસનો છુટકો કરશે, પણ લોકોમાં આટલી, ભૂત દયા અને પરોપકાર બુદ્ધી અને ન્યાયનો અભિમાન નથી, તેથી ગમે તેવી રીતનો જુલમ કરે તો નમે છે, અને એજ પ્રમાણે કેટલાએકને, મહાજન બહાર કરે છે, કેટલાએકને જ્ઞાતી બહાર કરે છે, કેટલાએકને ચોરાશી બહાર કરે છે, તે સ્વત્ત્વમાં આવા માણસના જોડે કોઈ ઉભો રહેતો નથી, અને બધાય એમ જાણે છે કે, લોભથી કે લુચાઈથી આ જુલમ થયો છે, અને પાંચ પચાસ રૂપીઆ આપ તો તેનો છુટકો થાય છે, તોપણ તે માણસને છોડાવવાને વાસ્તે કોઈ ઉભો રહેતો નથી, તેથી જુલમનો પ્રવાહ ચાલે જાય છે, લોકોએ એમ સમજવું જોઈએ કે, જે માણસ રુદ્ધી વીરુદ્ધ ચાલતો હશે તેમાં છેક અનિતી ન હોયતો, તેની બાજુ લોકોએ પકડવી જોઈએ, અને એમ થાય તો જુલમ બહુ ઓછો થશે. પણ લોકોમાં એ બુદ્ધી નથી, તેથી પચાસ મેંસો મોટી બઢવાન હોય, અને ભરવાડનો છોકરો આઠ વર્ષનો હોય તો લાકડી લેઈને એમને હાંકી જાય છે, અને મેંશોને સ્થર પડતી નથી કે હમારુ બઢ કેટલું અને આ છોકરાનું બઢ કેટલું, એ અજ્ઞાનથી, છોકરાની લાકડીની વાક સમ-

જી જનાવરો નાશી જાય છે, હાલ એ અજ્ઞાન કાળ, સારી કેલ્વર્ણીથી દુર જવા લાગ્યો છે, અને ચિન્હ જોવામાં આવે છે, લોકોના મનમાં વિચાર અને પ્રકાશ વધારે થયો છે. વેદશાસ્ત્ર પુરાણમાંથી એવો સિદ્ધાંત નિકળે છે કે, ઇશ્વર એક છે, પણ રુઢી માર્ગમાં એ વાત કોઈ માનતું નથી હજારો દેવોની પુજા ચાલે છે. મોહોથી બોલે છે એક, અને કરે છે એક, એ પાંચાંડ બંધ કરવાને વાસ્તે ઘણા લોક પ્રયત્ન કરે છે. એજ મતલબથી પ્રાર્થના સમાજ અને પ્રાર્થના મંદિરો ઉત્પન્ન થયાં છે.

બ્રાહ્મણ અઢાર વર્ણના ગુરુ કહેવાય છે પણ પોતાનો સ્વાર્થ ઓળખવામાં આટલા ખુલી ગયા કે વીજાના અર્થ ઉપર બીલકુલ લક્ષ રહ્યું નહીં તેથી મન માને તેવી વાતો લખી અને ચકલે ચકલે પુરાણીક વીગેરે ઉપદેશ કરવા લાગ્યા કે પૃથ્વીનો આધાર શેષ છે, દહીં, દુધ, ઘી, ઇચ્છાદિકના સાગર છે અને કોઈને દેશ બહાર જવા ન દે તેથી લોકોનું શૌર્ય અને ઔદાર્ય, અને જ્ઞાન બીલકુલ જતું રહ્યું. જતું રહ્યું એટલુંજ નહીં પણ વીપરીત જ્ઞાન થયું તેથી જે કેવલ જંગલી લોક જે કાંઈ સમજતા નથી તેમના કરતાં હિંદુ લોક નીચા પડ્યા અને એવી યોગ્યતા પામ્યા કે હજારો વરસ સુધી પરદેશી લોકોનાં ટાસડાં ટાસડાં દાસ્યત્વમાં રહેવું જ્યાં સુધી હિંદુસ્તાનમાં પરદેશના લોક આવ્યા નહતા ત્યાં સુધી ગમે તેમ ચાલ્યું પણ હાલ હિંદુસ્તાન બધું ઉઘાડું પડ્યું ઘણા દેશના લોક આ દેશમાં આવ્યા તેથી બ્રાહ્મણનું ભોપાલું ઉઘાડું પડ્યું અને ઉપહાસ થવા લાગ્યો કે આ વધી તકસીર બ્રાહ્મણોને માથે નાંખવાનું કારણ એવું છે કે:—

શિષ્યાપરાધેતુગુરોર્હિંદંડઃ॥

ચેલો વગડે તે દોષ ગુરુને માથે આવે છે એ સાધારણ ન્યાય છે પ્રથમ

ધર્મ વગડવાનો ચારપછી રાજ્ય વગડવાનો એ પણ સાધારણ નિયમ છે તેજ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ સુધારો થશે તેનો પણ નિયમ એમજ છે કે પ્રથમ ધર્મ સુધારશે ને પછી રાજ્ય સુધારશે એનું કારણ ધર્મની સુધારનાથી રાજ્યની સુધારણા કરવી મુશ્કેલ છે કારણ રાજા વલ્લવાન છે અને ધર્માધ્યક્ષ નિર્બલ હોય છે માટે જે લોક ધર્મ સુધારણા કરવાને તૈયાર નથી તેમનાથી રાજ્ય સુધારણા કદાપી થાય નહીં.

અઢાર પુરાણ છે અને તેટલાંજ ઉપ પુરાણ છે તેમાંનું એક કાલી-કા પુરાણ કરીને છે તેમાંનો છાસટમો અધ્યાય વલિદાન વિષય છે તેમાંના કેટલાએક શ્લોક નીચે લખ્યા છે આ પુરાણ આગમમાં સમજવું તેનો નિશ્ચય થતો નથી. તેપણ ઉપ પુરાણ છે અને એ વધો અધ્યાય ભગવાનનું વચન છે એમ લખ્યું છે માટે અહીંયાં દાખલ કર્યો છે તે ઉપરથી ઘણી હીંસાનું પ્રતિપાદન થઈલું મારલમ પડશે. માણસનો વઢી પણ લખ્યો છે. હરએક કિલામાં આગલ માણસ વઢી આપેલા તેની જગાઓ આજ સુધી પૂજાય છે. વેદમાં નરમેધ લખ્યો છે તેમાં ઢોસિયો અને માણેજ પણ લખ્યો છે.

તૈતિરીયબ્રાહ્મણે ૩ કાંન્ડે

૪ પ્રપાઠકે ૧૯ અનુવાકે

આશાયૈજામિ પ્રતિક્ષાયૈકુમારિમ્

પ્રમુદેકુમારીપુત્રમ્ આરાધ્યૌદિધિપૂર્ણતિ

ભાવ્ય.

આશાયૈજામિં । નિવૃત્તરજસ્કાંભોગાયોગ્યાંસ્ત્રિયં ।

(૬૬)

પ્રતિક્ષાયૈ । કુમારી । અનૂદ્યામ્કન્યામાલભતે ।
પ્રમુદે । દુહિતુઃપુત્રં । આરાધ્યૈ । દિધૂપાતે । દ્વિર્વિ
વાહંકૃતવતીસ્ત્રીતસ્યાઃપતિં ।

एवा अनेक प्रकारना मनुष्यनो यज्ञ वेदमां आवे छे.

રાજસ્થાનમાં કેટલાએક મંત્ર શાસ્ત્રી ઢોંગી લોક કાર્ય સિદ્ધિને વાસ્તે હયા કરે છે એવું સાંભળવામાં આવે છે તેનું મૂલ શાસ્ત્રમાં મળે છે. જ્ઞાતમુહૂર્ત કરવામાં શેષ અનંત વરાહ દેવોનો પૂજા કરે છે તેમાં બહી દાન લખ્યું છે. એ સર્વ અજ્ઞાન મૂલક છે. એમાં સંશય નથી એવા હયા ચાહનારા દેવ ઓટા અને તેમના ભક્ત પણ પાશંડી છે એવો નિશ્ચય થાયછે.

॥ रुधिराध्याय ॥

શ્રીભગવાનુવાચ ॥ પક્ષિણઃ કછપાગ્રાહ્યામત્સ્યાનવવિ
ધામૃગાઃ॥ મહિષોગોધિકાગાવઃછાગોવઘ્રશ્ચશૂકરાઃ॥
સ્વરશ્ચકૃષ્ણસારશ્ચગોધિકાશરભોહરિઃ॥ શાર્દૂલશ્ચ
નરશ્ચૈવસ્વગાત્રરુધિરસ્તાથા ॥ ચંડિકાભૈરવાદીનાંબ
લયંપરિકીર્તિતાઃ ॥ બલિભિઃસાધ્યેતમુક્તિબલિભિઃ
સાધ્યેતેદિવં ॥ બલિદાનેનસતતંજયેછત્રૂનૃપાનૃપઃ॥
કાલિતંત્રમિતિપ્રોક્તધર્મકામાર્થસાધનં ॥ પૂજનાદત્રિ
રાદેવીસર્વાન્કામાંદદાતિચ ॥ મત્સ્યાનાંકછપાનાંતુરુ

(६७)

धिरैःसततंशिवा ॥ मांसैकंनृप्तिमाप्नोतिग्राहैर्मासास्तुत्री
नथा ॥ कृष्णसारस्वरुधिरैःशूकरस्यचशोणितैः ॥
आप्नोतिसततंदेवोतृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ अजाविकाना
रुधिरैःपंचविंशतिवार्षिकी ॥ माहिषाणांचखड्गाणांरुधि
रैःशतवार्षिकी ॥ सिंहस्यशरभस्याथसगात्रस्यचशौ
णितैः ॥ देवोतृप्तिमवाप्नोतिसहस्रंपरिवत्सरान् ॥ कृ
ष्णसारस्यमांसेनतथाखड्गेणचंडिका ॥ वर्षान्यंचश
तान्येवतृप्तिमाप्नोतिकेवलां ॥ नरेणबलिनादेवीसहस्रं
परिवत्सरान् ॥ मंत्रपूतंशोणितंतुपीयूषंजायतेसदा ॥
तस्मात्पूजनेदद्याद्वलेःशोषंसलोहितं ॥ यज्ञार्थेपशवः
सृष्टास्वयमेवस्वयंभुवा ॥ अतस्त्वंघातयिष्यामितस्माद्य
ज्ञेवधोवधः ॥ पात्रंरुधिरदानायकर्तव्यंविभवावधौ ॥
घातयेच्चंद्रहासेनतेनमंत्रेणसंस्कृतं ॥ काणंपंगुचापिवृद्धं
रोगिणंचगलदूषणं ॥ क्लीबंह्रीनांगमथवाविदुलिंगकुलक्ष
णं ॥ स्त्रियंनदद्याच्चांडालिंदत्वानरकमाप्नुयात् ॥ न
ब्राह्मणबलिंदद्याच्चांडालमापिपार्थिवः ॥ राजपुत्रस्तथा
मात्यःसचिवःसौरिकादयः ॥ दद्युर्नरबालिंभूपःसंप
त्पाविभवायच ॥ माहिषस्यशिरःछिन्नंसप्रदीपंशिवाः

पुरः ॥ हस्ताभ्यांयः समादायअहोरात्रंनुतिष्ठति ॥
 साचिरायुः पुनर्मूर्तिरिहभुक्त्वामनोरमान् ॥ १२स्यशी
 र्षमादायसाधकोदक्षिणेकरे ॥ वामेससुधिरंपात्रंगृहि
 त्वानिशिजाग्रतः ॥ यावद्रात्रंस्थितोमर्त्योराजाभवति
 चैवही ॥ मृतेममपुरंप्राप्तगणानामधिपोभवेत् ॥ क्षण
 मात्रंवल्लिनांयःशिरोरक्तंकरद्वये ॥ गृहित्वाचिंतयेद्दे
 वीपुरस्तिष्ठतिमानवः ॥ सकामानिहसंप्राप्यदेवीलोके
 महीयते ॥ शिराल्लित्वावल्लिदद्याकृत्वाचम्यनुमंत्रितः ॥
 रक्तमाल्यधरंकृत्वारक्तवस्त्रधरंतथा ॥ तेनोत्तरशिर
 स्कंतंकृत्वाखड्गेणछेदयेत् ॥ बलिदानाच्चतुर्वर्गफलमां
 प्रोत्यसंशयं ॥ कथितोसुधिराध्यायउपचारान्शृणुष्व
 मे ॥ इतिकालिकापुराणेबलिदानेष्टपठितमोध्यायः ॥
 आभिषंपरमान्नंचदधिसर्पिःसशर्करं ॥ महादेव्यैनिवेद्याथ
 बलिमेधफलंलभेत् ॥ देवीलोकेचिरंस्थित्वाराजाक्षिति
 तलेभवेत् ॥ दीर्घायुर्वहुभोगिचिपुत्रपौत्रसमन्विताः ॥

कालिका पुराण.

सदरहु उपरथी एक प्रश्न निकले छे ते एवो के पृथ्वी उपर अ-
 नेक शास्त्र छे ते देश देशना लोक पकडी रह्याछे तेमांथी खरु कायुं

એનો નિશ્ચય બુદ્ધિ વિના કોણ કરશે અને કદાપી એમ કહીએ કે બી-
જા દેશના શાસ્ત્રની આપણે શી જરૂર છે આપણા દેશમાં જે શાસ્ત્ર
છે તેજ સ્વરૂપ એમ કહીએ તો બ્રાહ્મણ લોકોએ લખેલાં શાસ્ત્ર તપાસીએ
તો તેમાં કેટલાએક નઠારા છે અને કેટલાએક સારા છે ત્યારે તેમાં
કોયાં માન્ય કરવા તે બુદ્ધીને આધારે રહેલું છે તેથી ધર્મનો આધાર
બુદ્ધી છે એમ જણાય છે શાસ્ત્ર અનેક પ્રકારનાં છે અને એક વીજાને
વીરુધ્ધ છે એકમાં દારૂ પીવો ને માંસ ખાવું એમ લખ્યું છે ને બીજામાં
એનો નિષેધ કર્યો છે ત્યારે એવા શાસ્ત્રનો આધાર થાય નહીં માટે યુ-
ક્તિ થકી સાર અસાર વિચાર કરીને જે યોગ્ય માલમ પડશે તેજ
લેવું એવો નિશ્ચય થાય છે પવિત્ર મન અને સાલ્કિક બુદ્ધિ અને નિર્મલ
અંતઃકરણથી જે ઈશ્વરી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તેજ ધર્મની મર્યાદા છે.

મનુષ્ય માત્ર અશક્ત પ્રાણી છે તેથી આપણે સાથે ઈશ્વર છે એ
માન્યા વિના ચાલતું નથી અને ઈશ્વર ભક્તિની પ્રેરણા મનુષ્યની બુદ્ધિ-
ને સ્વભાવિક છે અને મનુષ્ય માત્રની નિતી અને ન્યાય સંરક્ષણ થવાને
વાસ્તે ઈશ્વરની વીક અને ઈશ્વરની ભવતી અવશ્ય છે માટે જગતમાં
બધાય લોક ઈશ્વર છે એ વાત કબુલ કરે છે શ્રાવક, બૌદ્ધ, ઇત્યાદિક
લોક ઈશ્વરને માનતા નથી તોપણ કેટલાએક માહા પુરુષો કેવલ
ગતી પામ્યા છે એમ સમજીને તેમનેજ પ્રભુ કરે છે અને તેમનાં જ ઉ-
પાસના કરે છે.

તર્કને કથાના આધારથી અનેક દેવોની કલ્પના કરી છે કેટલાએક
કહે છે કે રામકૃષ્ણ, હનુમાન ઇત્યાદિક દેવ છે કેટલાએક પંચ-
મહાભુતાદિક એટલે પાણી, અગ્નિ, સૂર્ય, વાયુ, ઇત્યાદિકને દેવ કહે છે
એ બધાય દેવ ઉપકાર બુદ્ધિથી કલ્પ્યા હશે પણ સર્વશાસ્ત્રનું સંપાદન એ

મજ છે કે પરમેશ્વર એકજ છે, અને એને કોઈ સહીયારી નથી, અને જોડીદાર નથી. ઉપનીષદાદિક જે સારશાસ્ત્ર છે તેમાં એ પ્રમાણે નિશ્ચય છે અનેક દેવને તો અલ્પ બુદ્ધિ લોક માને છે, અને મૂર્તિ કરવી એ પણ અલ્પ બુદ્ધિનું કામ છે.

અગ્નૌક્રિયાવતાંદેવોદિવિદેવેમનીષિનાં ॥

પ્રતિમાસ્વલ્પબુદ્ધિનાંસર્વત્રસમદર્શિનાં ॥૧૨॥

મૂર્તિની કલ્પના કરી એટલે તેમાં અનેકત્વ આવે છે એકે મા-
યડાની કલ્પના કરી તો એકે બાયડિની કરી એક અષ્ટભુજાની કરે તો
એક ચારભુજાની કરે એમ કરતાં કરતાં અનેક દેવની ધારણા થાય છે
ગામોગામ ને રાનોરાન ને નાતોનાત જુદા જુદા દેવ થયા છે માટે
અનેક દેવોની કલ્પના મિથ્યા જણાય છે.

કર્મકાંડમાં જેટલું દેહ સંરક્ષણાર્થ કર્મ છે તેટલું અવશ્ય છે ગી-
તામાં કહ્યું છે કે.

શારીરંકેવલંકર્મકુર્વન્નાપ્રોતિકેલ્વિષં ॥

કેવલ શરીર કર્મ છે તે બંધન કરતું નથી અને વાકી વધું છે તે
મોક્ષનું પ્રતિબંધક છે માટે કરવાની જરૂર નથી અને ગીતામાં બ્રાહ્મ-
ણના નવ પ્રકારના ધર્મ કહ્યા છે તેમાં માનસીક ધર્મ બધાય કહ્યા
છે તે એવા કે.

શમોદમઃસ્તપઃશૌચંક્ષાંતિરાર્જવમેવચ ॥

જ્ઞાનંવિજ્ઞાનમાસ્તિક્યંબ્રહ્મકર્મસ્વભાવજં ॥

અર્થા એમ જણાય છે કે યજ્ઞાદિકની અવશ્યકતા નથી.

ન્યાય અને ભૂત દયા મનુષ્યના સ્વભાવમાં અવસ્ય છે જ્ઞાતિભેદ એ યવહારીક છે પરમાર્થમાં જ્ઞાતિથી કંઈ પણ ફાયદો થતો નથી વિદ્યા, વૈભવ, પરાક્રમ, સદગુણ, અને સત્કર્મથી માત્ર ઉંચ નીચનો ભેદ પડેછે તે માત્ર ધરો વાકી વધો કલ્પિત છે અસલમાં ચાર જ્ઞાતી હતી તેની ચારસો થઈ તેનો આધાર જોતાં કશો નથી અને તે સ્વાર્થ બુદ્ધીથી વંશ પરંપરા થઈ ગઈ જ્ઞાતીનો નિર્ણય ગીતામાં કર્યો છે કે.

ચાતુર્વર્ણ્યમયાસૃષ્ટિગુણકર્મવિભાગશઃ॥

ગુણ કર્મ પ્રમાણે જ્ઞાતી સમજવી એજ અભીપ્રાય ધરો હાલ લોકોમાં અજ્ઞાન વધુ વધી ગયું તેથી મેહેનત કરીને જે પૈસા રહે છે તે વધો વરા અને લગનમાં ધરવે છે અને જે છોકરાના લગનમાં હજાર રૂપિયા ધરવે છે તેમ પાંચ રૂપિયા તેને વિદ્યા ભણાવામાં ધરવતા નથી તેથી નિરુપયોગી માણસ ઘણા પેદા થાય છે એવા અનેક નઠારા રુઢી માર્ગથી લક્ષ્મી, વિદ્યા, ને શક્તિ વ્રણે ગયાં તેથી આગળ જે લોક કહેતા કે હિંદુસ્તાનમાં દેવ રહેતા પણ આજ જોતાં દેવ તો રહ્યા નથી પણ પિશાચ રહ્યા છે.

દેવ બે પ્રકારના છે એક મંત્રોક્ત અને બીજા લિંગોક્ત એ બધાય દેવ કલ્પનીક છે માટે સર્વ કર્મના અંતે તૂર્ય તલનો ઉચ્ચાર કરેછે.

“ તત્સવિતુર્વરુણમગ્નિઃ ॥ ”

એમ બોલે છે. મંત્રનો અર્થ દેવની પ્રાર્થના એજ મુખ્ય છે. યજ્ઞમાં વ્રણ પ્રકાર છે ૧ પ્રશંસા ૨ યજન ૩ ગાયન એ વ્રણ વ્રણ વેદથી થાય છે તે એ પ્રમાણે । ઋગ્મિઃશંસતિ । યજુર્મિર્યજતિ । સામેન ગાયતે । શૂદ્ર ડ્યારે મોટા થયા ધારે શૂદ્ર કમલાકર વિગેરે ગ્રંથ બ્રાહ્મ-

જોએ લખ્યા અને તેને આધારે શુદ્ધનું ગોરપદુ કરવા લાગ્યા. મ્લેછ મોટા થયા છારે તેમનું ગોરપદુ કરવાની આજ્ઞા કરી. વ્રતરાજ ગ્રંથમાં લખ્યું છે યવન મ્લેછ ઇત્યાદિક વ્રત કરે તો તેમને અધિકાર છે.

क्वचित्मेल्लानामप्यधिकारोहेमाद्रौदेविपुराणे ॥

वैश्यैःशूद्रैर्भक्तियुक्तैर्म्लैःरन्यैश्चमानवैः ॥ स्त्रिभिश्च

कुरुशार्ङ्गलताद्विधानमिदंशृणु ॥

યવન ચંદ્રિકા કરીને બીજો ગ્રંથ છે તેમાં યવન લોકોએ જે કર્મ કરવું તે લખ્યું છે. પણ હાલ મ્લેછ લોકોમાં ક્રિસ્તિયન અને મુસલમાની ધર્મની વૃદ્ધિ થવાથી તે લોક મૂર્તિ પૂજક અને તેત્રિસકોટિ દેવને પુજનારા હિંદુ લોકોને માનતા નથી તેથી બ્રાહ્મણોનો ઉપાય નથી.

શ્રાવક ધર્મમાં સ્ત્રિયોને સંન્યાસી કરે છે અને પારશિયોમાં સ્ત્રિયોને જનોઈ દે છે. આ અધિકાર બ્રાહ્મણ લોકોએ કાઢી નાખ્યો અને સ્ત્રિ જાતિ ઉપર ઘણો જુલમ કર્યો તેથી સ્ત્રિ જે રત્ન કહેવાય છે તે જારનાં દાણાની કિંમતે વેચાય છે ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ વિગેરે જ્ઞાતમાં એથી વધારે કંન્યાની કિંમત નથી. લોકોને શિખાવાની બંધી કરી અને પરદેશમાં જવાની બંધી કર્યાથી અજ્ઞાન બહુ વધ્યું તેથી હજારો વરસથી મુસલમાની ધર્મના આસ્ત્ર મૉંગલ તુર્ક અરુગાન ઇત્યાદિ લોક અને ક્રિસ્તિયન ધર્મના યુરોપિયન લોક કરોડો આવ્યા પણ હિંદુ લોક એ આવ્યા પહેલાં હતા તેવાજ હજા છે એમને કશો સ્વર નથી હિંદુ લોક સ્વભાવથી શાંત છે ક્રૂર નથી પણ અજ્ઞાનથી ઘણો અન્યાય કરેછે સતિ એજ બાલતા કંન્યાએજ મારતા નર વઢી એજ કરતા એમને ઠેકાણે લાવવાને વાસ્તે ઇંગ્રેજ સરકાર નિર્માણ થયું છે તેથી ઘણો સુધારો થતો જાય

છે પણ હાલ દેશી રાજા છે તેમાં એક પણ એમનો બરાબરી અદાપિ કરી શકતા નથી. બધાજ દેશી રાજા મૂર્ખ મળાય છે, એમને સુશિક્ષા લાગતીજ નથી એવો કર્મનો યોગ છે.

વેદમાં કેટલાએક મંત્રના ઋષી ક્ષત્રિય અને શૂદ્ર છે કક્ષિવત્ અને વિશ્વામિત્ર એ ક્ષત્રિ હતા કવષ એલુષ એ શૂદ્રદાસી પુત્ર હતો એની કથા એતરેય બ્રાહ્મણમાં છે.

કેટલાએક પ્રાચિન આચાર નરમેધ, ગોમેધ, અશ્વમેધ, અનુસ્તરણો, નિયોગ, શૂલગવ, દિયરવટુ, દ્વાદશ પુત્ર, પલપૈતૃક, માહાવ્રત, મધુપર્ક, ઇત્યાદિ અનુષ્ઠાનો બંધ થયાં છે તોપણ તે અનુષ્ઠાનના મંત્ર પઠણ અને પારાયણ કરવામાં લોક પુણ્ય સમજે છે. મૂઝ વિધિ ન થાય તો તેનો પ્રયામ્નાય કરે છે વાઙ્વામાં માંસના પિંડને ઠેકાણે લોટનો પિંડ કરે છે. ચારે જે કર્મ કરવું નહીં તે કર્મની કથા અને મંત્ર વાંચવામાં અને તેનો પર્યાય કરવામાં પુણ્ય છે કે નહીં એ વિશે ઘણો સંશય છે અને યજ્ઞમાં પશુ બહુજ ક્રુરપણાથી મારવાં અને તેના માંસનો હોમ કરવો, અને ભક્ષણ કરવું એ કેટલાએક લોકોને ગમતું નથી તેજ પ્રમાણે ગોમુત્ર, છાંણ, દુધ, અને ઘી, એકત્ર મેલવાને પીતાં, દેહ શુદ્ધ થાય છે એ પણ સમજવાને મુષ્કેલ છે. તેજ પ્રમાણે તાંત્રિક મત, અતિ વિપરીત છે, તે છાનો રીતે કાશી ઇત્યાદિ શેહેરોમાં બહુ ચાલે છે અને શાંવની પૂજાઓ લિંગ રૂપે થાય છે. તે વાત વૈષ્ણવ લોકો માન્ય કરતા નથી અને લિંગનું દર્શન કે તિર્થ પ્રસાદ લેતા નથી, કાશીએ જાય તો વિશ્વેશ્વરનું દર્શન કરતા નથી અને હીંગબાજ માતા છે ત્યાં ગોસાંવિ લોક દર્શન કરવા જાય છે પણ ચારે સંપ્રદાયના વૈષ્ણવ લોકો જતા નથી, તેનું કારણ એમ બતાવે છે કે એ માતા આમલ હીંસા થાય છે

માટે અમે દર્શન કરતા નથી એમ કહે છે. સેહેજાનંદસ્વામીએ શીક્ષા-પત્રીમાં, એમ લખ્યું છે કે જે દેવને મદ્ય માંસનું નિવેદન થાય છે, તે દેવનું દર્શન સન્સંગી કરવું નહીં, પુષ્ટીક માર્ગવાળા મરજાદી અને સમર્પણીએ અનન્ય ભક્તિ કરે છે. અને શિવલિંગનો તીર્થ પ્રસાદ લેતા નથી, મધ્વ સંપ્રદાય છે તે શિવની મૂર્તિ હોય તો દર્શન કરે છે, અને લિંગ અપૂજ્ય ગણે છે. હોમ હવન કરવાનો કુંડ કરે તો તેના ઉપર યોની ચિન્હ કરે છે એ પણ તાંત્રીક વિષય છે તેજ પ્રમાણે ચંડાપાઠમાં મદ્ય માંસનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, તોપણ તેનો પાઠ હવન ચાલે છે. તેપણ વૈષ્ણવ લોકો માન્ય કરતા નથી. પશુને ઠેકાણે કોઠું ના-રત્ત કાપે છે, અને મંત્ર જનાવરનો ભણે છે. તિંગલે રામાનુંજ વિધવા-નું વપન કરતા નથી ગુજરાતી મારવાડી બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરતા નથી આ પ્રમાણે કેટલીએ સુધારણા થતી આવી છે અને કેટલી એક થવાની છે તે ઉપર આજ લોકો લક્ષ દેવા લાગ્યા છે. કામાક્ષી દેવી એ યોની ભાગ છે એમ કહેવાય છે. પુરાણમાં એવી કથા છે કે દક્ષ પ્રજાપતિએ પાર્વતી બહી મુઝાં ચારે તેના કકડા કરીને પૃથ્વી ઉપર ફેંકી દીધા તે કોઈ ઠેકાણે હાથ કોઈ ઠેકાણે પગ, કોઈ ઠેકાણે મુઝ, કોઈ ઠેકાણે નાભી પડ્યાથીતે તે ઠેકાણે ઉગ્ર પાઠ થયું, તેમાં કામાક્ષી મિ-નાક્ષી માતાપુર તુલ્જાપૂર કલકતા વિંધ્યા વાસીનીં ઇચ્છાદિ ઉગ્રપાઠ ગણાય છે. જેમાં શિવનાં ડ્યોતિ લિંગ તેવાં એ દેવીનાં પાઠ ગણાય છે. પણ એ વધાયમાં મદ્ય માંસ ચપે તેથી સંન્યાસી ગોસાંઈ કાનકટા નાથ-પથી વામમાર્ગી, કૌલીક, અઘોરી એમનાં એ મોટાધામ છે. વૈષ્ણવ લો-કો ચાંદાં જતા નથી. હાલ પરમાર્થ પ્રતિપાદક શાસ્ત્રથી લોકોને સ-માર્ગે વલ્ગાડવું એવી જની બુદ્ધિ હોય અને ઢોંગ પાસંડ અને દંભનો

નાશ થાય, એવી જેની ઇચ્છા હશે એને ભૂતદયા, દેશાભિમાન, ન્યાયાભિમાન, સ્થાપન કરવાને વાસ્તે જે ચાહે છે તેમણે આ ગ્રંથનો કાંઈ પણ ઉપયોગ પડશે તો આ ગ્રંથ કરવામાં જે શ્રમ લીધા છે તેનું સાર્થક થશે.

આ ગ્રંથમાં મૂળ ગ્રંથનાં વાક્યો લખ્યા છે તે કલકત્તામાં અને બનારસમાં જે ગ્રંથ પંડિતોએ શુદ્ધ કરીને છાપ્યા છે, તે ઉપરથી લીધા છે, તેનું કારણ કે, તેની મતલબ લખીએ, તો અસલમાં તે પ્રમાણે છે કે નહીં, એવો સંશય આવે, માટે અસલ ગ્રંથનાં વાક્યો દાખલ કર્યા છે તેથી એ સંશય રહેશે નહીં, અને આજ કલ્પયુગ સમજવું કે ન સમજવું એ વિશે. શાસ્ત્રમાં અંદેશો છે, પણ કોઈ કહે કે હાલ કલ્પયુગજ છે, તો બીજો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે, કલ્પયુગ થઈ રહેશે, ચારે આ ગ્રંથમાં બતાવેલાં વધાંય કર્મ પુનરપી ચાલતાં કરશો, અને કરીશું, એમ કહેશે તો આયુગને કલ્પયુગ કહેવું કે, પેલા યુગને કહેવું એ મોટો સવાલ છે, એનો જવાબ સચ રીતે કોઈ દેશે એવી આશા છે.

આ શિવાય બીજા કેટલાંક પ્રશ્ન છે તે “આગમ પ્રકાશ” નામ નો ગ્રંથ પ્રગટ થશે તેમાં લખવામાં આવશે.

નિગમ પ્રકાશ ગ્રંથની અનુક્રમણીકા.

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ.
૧	બ્રાહ્મણના તાવામાં સર્વ દેવ રહેછે તે વિશે વચન	૧
૨	બ્રાહ્મણ વિદ્વાન હોય કે અ વિદ્વાન હોયતો પણ તેમને માનવા વિશે મનૂનુ વચન	૧
૩	બ્રાહ્મણના જમણા પગમાં સર્વ તીર્થ રહેછે તે વિશે વચન	૧
૪	બ્રાહ્મણની પ્રાર્થનાના શ્લોક તેનો મતલબ કે બ્રાહ્મણ દે- વ રૂપ અને તીર્થ રૂપછે તેમની ચરણની ધુळી ઉઢેતો જીવનું કલ્યાણ થશે.	૨
૫	દુષ્ટ બ્રાહ્મણ હોયતો પણ તેને પૂજવો તે વિશે પરાશરનું વચન	૨
૬	બ્રાહ્મણ ભોજનનું મહાત્મ મતલબ કે બ્રાહ્મણ જમાડવાયી કલ્યાણ થશે.	૨
૭	બ્રાહ્મણને અંગે દેવતા રહેછે તે વિશે વેદનું વચન	૩
૮	પરમેશ્વરનું બ્રાહ્મણ મુલ્યછે એ વિશે વેદનું વચન	૩
૯	વેદમાં લખ્યા પ્રમાણે બ્રાહ્મણો એ કર્મ કરવું તે વડે તે સ્વ- ર્ગે જવાના તે વિશે મનૂનુ વચન	૩
૧૦	બ્રાહ્મણોએ સર્વદા વેદનો અભ્યાસ કરવો તે વિશે વચન	૩
૧૧	સર્વ શાસ્ત્ર કરતાં વેદ મોટું શાસ્ત્રછે તે વિશે વચન	૪
૧૨	પ્રવૃત્તિ વાળાને માંસ खાવાનો અને મદ્ય પિવાનો દોષ નથી અને નિવૃત્તિ માર્ગ વાળાએ ન खાવું એ વિશે મનૂનુ અને ભાગવતનું વચન.	૪
૧૩	નિવૃત્તિ કરતાં પ્રવૃત્તિ માર્ગ સારો એ વિશે ગીતાનું વચન	૪
૧૪	પુરાણ વચનથી વેદો અને સ્મૃતી રદ થતી નથી તે વિશે વચન.	૫

૧૬	હાલ કલીયુગ નથી તે વિશે ભાગવતનું અને ભારતનું વચન	૬
૧૬	વેદ એટલે સંહિતા અને બ્રાહ્મણ એ વિશે વચન	૬
૧૭	મનુનું ધર્મ શાસ્ત્ર વધા કરતાં મોટું છે તે વિશે વેદ પ્રમાણ	૭
૧૮	બ્રાહ્મણોનો દ્વેષ કરતા નહોત જાય છે તે વિશે વચન	૭
૧૯	બ્રાહ્મણને દ્વિજ કહેવાનું કારણ	૮
૨૦	સાત યજ્ઞ પ્રથમ કરવાના તેમના નામ	૮
૨૧	બીજા યજ્ઞ પછિ કરવાના તેમના નામ	૮
૨૨	યજ્ઞમાં શું શું જોઈએછીએ તેની યાદ	૮

II એતરેય બ્રાહ્મણ II

૨૩	ઋગવેદનું એતરેય બ્રાહ્મણમાં યજ્ઞ કરવા વિશે આજ્ઞા છે તે વચન	૧૦
૨૪	પશુ મારવા વિશે વેદમાં પ્રેષ લખ્યો છે તે	૧૦
૨૫	પશુ એટલે બકરો માર્યા પછી તેના કકડા કરીને શી રીતે યજ્ઞ કરનારા બ્રાહ્મણોમાં વેહેંચવા તે વિશે મંત્ર	૧૧
૨૬	સદરહુ બકરો સ્વર્ગમાં જાય છે તે વિશે વેદનો મંત્ર	૧૧
૨૭	બકરાની વપાકાહાડકા વિશે મંત્ર	૧૧
૨૮	બકરાનું જે નીરપયોગી શરીર રહેશે તે દાટવા વિશે મંત્ર	૧૨
૨૯	પશુને મારતી વખત દયા ન કરવા વિશે વચન	૧૩
૩૦	વપા હોમતી વખત તેના ઉપર ઘી રેડવું તેનું વચન	૧૨
૩૧	વપાયાગથી ઊંમર વધે છે અને મરે ત્યારે સ્વર્ગ મળે છે તે વિશે વચન	૧૩

३२ पशुना अंगनो विभाग गोरजा रुषीए बताव्या छे तेनां कथा. १३

३३ हरीश्रंद्र राजाए मनुष्य यज्ञ करवानो धार्यो हतो तेनो
कथा वेदमां लखीछे ते १४

३४ हिंसाविना यज्ञ थतो नथी ते । विषे मच्छ पुराणनुं वचन. १४

। कृष्ण यजुर्वेदांतर्गततैत्तिरीय ।

ब्राह्मण एने आपस्तम्भ शाखानुं ब्राह्मण कहेछे
तेमांना वाक्यो.

३५ पशु मारवा विधे आज्ञा १ १४

३६ हिंसा करवी ए निर्दयपणानुं काम छे पण तेनी उपदेशन
करवी ते विषे सायनाचार्यनुं भाष्य २-३ १४

३७ धेनुं उपाकरण ४ १५

३८ वत्सोपा करण ५ १५

३९ यज्ञनी प्रशंसा ६ १५

४० अश्वमेध ७ १५

४१ पशु एकादशनी ८ १५

४२ अन्य पशुपा करण ९-१० १५

४३ अश्वमेधनी प्रशंसा ११ १५

४४ गव्य पशुपा करण १२ १६

४५ श्वानोपा करण १३ १६

४६ अश्वमेधनु फल १४-१५ १६

४७ नरमेध विधान १६ १६

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ.
૪૮	અષ્ટાદશ પશુ વિધાન ૧૭	૧૬
૪૯	આપસ્તંભ બ્રાહ્મણમાં જે જે પ્રકરણ છે તેનું ઓઝાંયુ	૧૭
૫૦	કર્મકાંડમાં પશુ મારવાને અર્થે પાંચ પારિભાષિક શબ્દ છે તેનો અર્થ.	૧૯
૫૧	આર્ય વિદ્યા સુધાકરમાં ઉપાર કરણ શબ્દનો અર્થ.	૧૯
૫૨	નરમેધનુ વર્ણન.	૧૯

યજુરવેદનું અરણ્યક.

૫૩	અનુસ્તરણીનો વિધિ	૨૦
૫૪	પારિભાષિક શબ્દ.	૨૧
૫૫	અનુસ્તરણાના મંત્ર ૧ માધ્ય સહિત.	૨૧
૫૬	પ્રેતને શુદ્ધે લેઈ જવું તે વિશે મંત્ર ૨	૨૧
૫૭	પ્રેત ગાઢામાં લેઈ જવાનો મંત્ર ૩	૨૧
૫૮	ગોહનન મંત્ર ૪ મારદ્વાજ સૂત્ર સહિત.	૨૧
૫૯	સ્ત્રીને સ્વસેડવાનો અને પુનર્વિવાહના ઉપદેશનો મંત્ર ૫	૨૨
૬૦	ગોરુત્સર્ગ મંત્ર ૬	૨૨
૬૧	ઘાસમાં માંસ ખોજન કરવાનો મંત્ર.	૨૨
૬૨	ચાર વેદ શી રીતે થયા.	૨૨

શુક્લ યજુર્વેદ સંહિતા.

૬૩	શુક્લ યજુર્વેદ શી રીતે ઉત્પન્ન થયો.	૨૨
૬૪	શુક્લ યજુર્વેદ યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિએ પ્રસાધ કર્યો તે વિશે વેદ- નું વાક્ય ૧	૨૩
૬૫	માધ્યંદીની સંહિતા ૪૦ અધ્યાય છે તેના વિષયનું	

प्रकरण	विषय	पृष्ठ.
	ओलीयु.	२३
६६	आ वेद उपर भाष्यकार थया छे तेमनां नाम.	२४
६७	पशुना पाश छोडवानो मंत्र १	२४
६८	पशुने युपने बांधवानो मंत्र २	२४
६९	पशुन प्रोक्षणना मंत्र ३-४ ५	२४
७०	वपायाग. ६	२४
७१	अश्वमेधमां अश्व अने राणीनुं संवेशन विधी ७	२५
७२	उपहासिक भाषण ८-९-१०	२५
७३	अश्वमेधनुं वर्णन ११-थी ३१ सुधी अनेक पशुनुं विधान. २५	२५
७४	पुरुषमेध ३२	२७
७५	पितृमेध ३३	२७
७६	पशु शब्दनो अर्थ.	२९
७७	गंगा यात्रानुं फळ अश्वमेध जेवु छे	२९
७८	भरथ राजाए पण बावन अश्वमेध कर्या तेनी वेदमां तारीफ. ३०	३०

शतपथ ब्राह्मण.

७९	एकादश पशु विधान ३	३०
८०	शतपशु विधान.	३०
	गो पशु विधान.	३०

अथर्वणवेदनुं.

८१	पशु विभाग.	३०
८२	यज्ञक्रम.	
८३	स्त्री कीवा शुद्धे वेद भणबो नही ते विशे भागवतनुं वचन. ३१	

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ.
૮૪	ચાર વેદના ચાર આચાર્ય અને દરેકનો શાખા ભેદ.	૩૨
૮૫	શાખાનાં નામ.	૩૨
૮૬	બ્રાહ્મણને દશ નામ ઉપનામ ઇત્યાદિ થાયછે તેની વિગત.	૩૨
૮૭	બ્રાહ્મણના પેટામાં જાતીભેદ.	૩૩
૮૮	શુક્લ યજુર્વેદના વાજસનેય શાખાના સતરભેદ.	૩૩
૮૯	વેદમાં જે ગ્રંથ ગણાય છે તેની વિગત.	૩૩

॥ ઋગ્વેદ સંહિતા ॥

૯૦	ઋગ્વેદ સંહિતામાના અશ્વમેધ મંત્ર.	૩૩
૯૧	વેદની નોંદા કરવી મહા પાતકછે.	૩૪
૯૨	વેદમાં લખ્યોછે તેજ ધર્મ એ વિષે વાક્ય.	૩૫
૯૩	બ્રહ્મદેવે વેદ પ્રગટ કર્યા તે વિશે વચન,	૩૫
૯૪	સૂત્રવેદ પ્રમાણેછે તે વિશે વચન.	૩૫
૯૫	સ્વામીનારાયણની શિક્ષાપત્રીનું વચન મતલબ કે સૂત્ર પ્રમાણે બ્રાહ્મણ, વાળીઆણ ચાલવું.	૩૫

ઋગ્વેદનું આશ્વલાયન સૂત્ર.

॥ શ્રૌતસૂત્ર ॥

૯૬	પશુ મારવા વિશે આજ્ઞા. ૧	૩૬
	એક વરસમાં બેવાર પશુ કરવો તેનું વચન. ૨	૩૬
૯૭	નાનાં પ્રકારના યજ્ઞ અને તેના પશુ. ૪-૫-૬-૭-૮-૯-	
	૧૦ સુધી.	૩૬
૯૮	અશ્વમેધ. ૧૧	૩૭
૯૯	પશુ વિભાગ. ૧૨	૩૭

प्रकरण	विषय	पृष्ठ.
१००	उत्तर कृतनी विगत.	३८
१०१	अमीहोत्रीनुं वर्णन.	३८
१०२	गृह्य सूत्रमां लखेला संस्कार.	३९

॥ गृह्यसूत्र. ॥

१०३	ग्रहस्थने पशु करवानो विधी. १	३९
१०४	पशु प्रोक्षणना मंत्र २-३	३९
१०५	उपाकरण. ४-५-६	४०
१०६	वषा काढवानो मंत्र. ७-८	४०
१०७	छोकराने अन्न प्रथमज आपवानो विधी.	४१
१०८	सदरहुमां मांस खवरावानो विधि	४१
१०९	मधुपर्क विधि.	४२
११०	अष्टका विधान पशु सहित	४३
१११	अन्यष्टका विधान पशु सहित.	४४
११२	अंतेष्टि अनुस्तरणी सहित.	४४
११३	शुलगव विधि.	४६

आपस्तंब सूत्र

११४	भक्ष्या भक्ष्य निर्णय	४८
११५	मधुपर्क.	४९

कात्यायन सूत्र.

११६	मधुपर्क.	४९
११७	अन्न प्राशन.	४९

प्रकरण	विषय	पृष्ठ.
११८	शुलगव.	५०
११९	श्राद्ध विधि.	५०

स्मृती.

१२०	स्मृति लखनारा ऋषिनां नाम.	५०
१२१	मनुस्मृतिनो इतिखाव.	५१
१२२	तेनो अर्थ.	५२
१२३	याज्ञवल्क्य स्मृतिमां शुं खावुं शुं न खावुं तेनो विचार.	५७
१२४	याज्ञवल्क्य स्मृतिमां श्राद्धने विषे ब्राह्मणने शी रीते भो- जन करावुं अने पितृनो तृप्ति शी रीते थाय ते विषे वि- चार.	६०
१२५	याज्ञवल्क्य स्मृतिमां विनायक शांति विषे लख्युं छे ते	६०
१२६	याज्ञवल्क्ये ग्रह यज्ञ विषे लख्युं छे ते.	६१

पुराण.

१२७	मत्स्य पुराणमां श्राध विधि लख्यो छे ते	६१
१२८	मार्कण्डेय पुराणांतर गत चंडीपाठमां पूजा प्रकार लख्यो छे ते.	६२

भारत.

१२९	भारत इतिहासमांना केटलाएक श्लोक.	६३
१३०	भगवत् गीतानां वचनो.	६४

रामायण.

१३१	अध्यात्म रामायणनुं वचन.	६५
-----	-------------------------	----

નિબંધ ગ્રંથ.

- ૧૩૨ મહાનિબંધ કૌસ્તુભમાં મધુપર્ક લખ્યું છે તે ૬૫
 ૧૩૩ શ્રાદ્ધ વિવેકમાં શ્રાદ્ધને દિવસે શું खावું તેની પંચિત ૬૬

નાટક.

- ૧૩૪ ઉત્તર રામધરિત્રમાં વશિષ્ઠ અને તેના શિષ્યનો સંવાદ. ૬૮

પુરાણ.

- ૧૩૫ પદ્મપુરાણમાં રામાશ્વમેધની કથા છે તેમાંના શ્લોક ૬૯

વિવિધ વિષય.

- ૧૩૬ સંસ્કૃત ગ્રંથના વ્રણ પ્રકાર. ૭૦
 ૧૩૭ મંત્ર શબ્દનો અર્થ. ૭૦
     ચરણ શબ્દનો અર્થ. ૭૦
 ૧૩૮ આશ્વલાયન કોણ હતો તે વિષે ઇતિહાસ. ૭૦
 ૧૩૯ ગીત ગોવિંદકાવ્યમાં બૌદ્ધ અવતારનું વર્ણન. ૭૧
 ૧૪૦ દયા ધર્મનો ફેલાવ. ૭૨
 ૧૪૧ ગર્ભાધાનનો મંત્ર ઋગ્વેદનો. ૭૨
 ૧૪૨ કર્મકાંડની નિંદા ઉપનીષદમાં અને ગીતામાં. ૭૩
 ૧૪૩ અનેક દેવની ભક્તિની નિંદા. ૭૪
 ૧૪૪ યજ્ઞોપધિત ધારણ કરવાનું કારણ ૭૪
 ૧૪૫ સ્વામીનારાયણની શિક્ષાપત્રીમાં સત્શાસ્ત્ર ઠરાવ્યા છે તેનાં નામ. ૭૫

શંકર વિજય.

- ૧૪૬ શંકરવિજયમાં શંકર સ્વામીનો અને શ્રાવકનો દયા ધર્મ વિષે સંવાદ થયો છે તે. ૭૫
- ૧૪૭ શંકરસ્વામી દેવિ ઉપાસક હતા તે વિષે શંકરવિજય ગ્રંથનો દાખલો. ૭૭
- ૧૪૮ બૌદ્ધ લોકોને માર્યા બાબત શંકરવિજયનો દાખલો. ૭૭
- ૧૪૯ જૈન દેહેરામાં અને અપાશરામાં જવા વિષે નિષેધ. ૭૮
- ૧૫૦ ભક્તિમાર્ગ નિકલ્યો તે બાબત ઇતિહાસ. ૭૮
- ૧૫૧ હરિનામ મહાત્મ ૭૮
- ૧૫૨ શંકરાચાર્યનો મત, ૭૯
- ૧૫૩ કલ્કીયુગનું મહાત્મ ૮૦
- ૧૫૪ યજ્ઞવિષે તુકારામ સાધુનું અભંગ ૮૦
- ૧૫૫ કલ્કીયુગમાં ન કરવાના ધર્મ ૮૧
- ૧૫૬ ઉપર લખેલા ધર્મમાંથી કેટલાએક ચાલે છે ૮૪
- ૧૫૭ હાલ કલ્કીયુગ છે કે નથી તે વિષે વિચાર ૮૫
- ૧૫૮ કલ્કીયુગમાં ધર્મ ફેરવવાનું કારણ ૮૫
- ૧૫૯ હાલના ધર્મની સ્થિતિ ૮૬
- ૧૬૦ વેદ ઋષિએ બનાવેલા છે કે ઇશ્વરે બનાવેલા છે તે વિષે વિચાર ૮૭
- ૧૬૧ અનેક દેવતાને મુકી બ્રહ્મશું છે તે જાણવા વિષે ઉપનિષદના વાક્યો ૮૮
- ૧૬૨ આશ્વલાયન સત્રમાં દેવતર્પણ લખ્યું છે તેની યાદી ૮૯

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ.
૧૬૩	શતરુદ્રિય મંત્રમાં રુદ્રદેવનું વર્ણનછે અને રુદ્રની પ્રાર્થનાછે	
	તેને નમસ્ક ને ચમક એવું કહેછે તેનો નમુનો	૮૯
૧૬૪	બ્રહ્મદેવે યજ્ઞની ઉત્પત્તી કરી અને યજ્ઞનો પ્રસાદ લાય તે	
	મુક્તિ પામે તે વિશે ગીતાનું વચન.	૯૨
૧૬૫	અનેક મત્તની ઉત્પત્તી માહિ મનમાં બતાવો છે તે	૯૨
૧૬૬	પ્રાચીનકાલમાં ઋણ વેદ હતા તેનો પુરાવો.	૯૩
૧૬૭	ચારવર્ણ પરમશ્વરના ચાર અંગમાંથી નિકળ્યા તેનું પ્રમાણ.	૯૩
૧૬૮	ગીતામાં પણ ઋણ વેદ કહ્યાછે તેનું પ્રમાણ.	૯૩
૧૬૯	ઉપનીષદમાં અથર્વ વેદને પુછડું કહ્યુંછે તે વાક્ય	૯૩
૧૭૦	બૌદ્ધધર્મવાળાએ વેદ ઉપર દોષ મુક્યોછે તે	૯૪
૧૭૧	વેદમાં સર્પનું ભજન	૯૪
૧૭૨	વેદમાં વપાયાગનો મંત્ર	૯૪
૧૭૩	શત્રુ અને ચોર નાશનો મંત્ર	૯૪
૧૭૪	શઙ્ગશાસ્ત્રની ઉત્પત્તી	૯૫
૧૭૫	શીવ ગીતામાં કર્મની નિંદા	૯૫
૧૭૬	પ્રાકૃત કવિ તુકારામનો નાત વિશે મત	૯૫
૧૭૭	શુદ્રાદિકને પરમાર્થ મેળવવાને હરકત નથી તે વિશે ગીતાનું વાક્ય	૯૬
૧૭૮	પૂર્વયુગમાં એક નાત હતી તે વિશે ભાગવતનો શ્લોક	૯૬
૧૭૯	ભક્તિમાર્ગની ઉત્પત્તી અને અનેક દેવની ઉપાસના	૯૭
૧૮૦	સાત્ત્વિક, રાજસ, ને તામસ યંથ	૯૮
૧૮૧	ત્રૈલોક્ય મત્તની પ્રશંસા	૯૮

(८८)

प्रकरण	विषय	पृष्ठ.
१८२	शैवमतना प्रशंसा	१००
१८३	अनेक ऋषिना अनेक मत	१०२
१८४	वेद शिवाय रुढी मार्गमां हिंसा थाय छे तेनुं कारण.	१०३
१८५	शिखा बंधननो मंत्र	१०४
१८६	बळी मागनार देवानुं वर्णन	१०५
१८७	बौध अवतारनुं वर्णन	१०६
१८८	सखवादीनुं वर्णन	१०९

નિગમપ્રકાશ ગ્રંથના પરિશિષ્ટની અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ	પૃષ્ઠ.
૧ વેદનો અભિપ્રાય.	૧
૨ બુધાવતાર અને કલ્પિયુગ.	૧
૩ ભારતનો કાલ અને અભિપ્રાય.....	૧
૪ વેદ પરમેશ્વરના મોહથી નિકળ્યો તે વિષે સાયનાચાર્યનું વચન.	૨

સામવેદ.

૫ તાળ્ય મહા બ્રાહ્મણ, સામવેદનો ગ્રંથ છે તેમાં યજ્ઞ લખ્યા છે તેની યાદ.	૩
૬ ત્રિવર્ણનું કર્મ એક છે. ત્રિવર્ણ એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વૈશ્યા. ૪	
૭ સામવેદના તાળ્ય મહા બ્રાહ્મણમાંથી કાઢેલા વચનો.	૪
૮ યજ્ઞનો ઇતિહાસ.	૫
૯ સદરહુ વચનોના અર્થ.....	૫

અથર્વવેદ.

૧૦ અથર્વવેદના ગોપથ બ્રાહ્મણમાંથી કાઢેલા વચનો.....	૬
---	---

ઋગ્વેદ.

૧૧ ઋગ્વેદના આશ્વલાયન સૂત્રમાંથી કાઢેલાં વચનો.	૬
૧૨ સદરહુ વચનોના અર્થ.	૭

સામવેદ.

૧૩ સામવેદનું લાઘાવન ઋષીના સૂત્રમાંથી કાઢેલા વચનો....	૮
--	---

१४	बळद बकरो गाडर इत्यादि पशूना यज्ञ.	८
१५	अनुस्तरणी.	१०
१६	वागियाए गोसव करवो.	१०
१७	राजाए अश्वमेध करवो.	१०
१८	लास्यायन सूत्रनो अर्थ.	१०

भारत.

१९	भारतना शांतिपर्वमानो २६८ मो अध्याय.	११
२०	भारना शांतिपर्वनो २६९ मो अध्याय.	१४
२१	भारतना अनुशासन पर्वमानो ११५ मो.	१४
२२	सदर्हुनो ११६ मो अध्याय.	१५
२३	अश्वमेध पर्वनो ३ जो अध्याय.	१६
२४	सदर्हुनो अध्याय ८८ मो.	१६
२५	सदर्हुनो अध्याय ८९ मो.	१८
२६	उपरना अध्यायनो प्राकृत भाषामां अर्थ.	१९

विविध विषय.

२७	अनेक मत, अनेक ग्रंथ थपाथी कशो मेळ रच्यो नहीं.	२२
२८	हिंदुशास्त्रनि पडंति शाथी थइ.	२३
२९	कर्मकांडनि निंदा थइ तेनो प्रकार.	२४
३०	रूढी शास्त्रथी श्रेष्ठ शाथी थइ.	२४
३१	सदर्हुना दाखला.	२५

૩૨	કર્મથી ચિત્તની શુદ્ધી થાયછે કે નહીં તેનો વિચાર.....	૨૬
૩૩	ભારતનો અભિપ્રાય.	૨૬
૩૪	ત્યાગી અને ભોગી સરખા છે એમ ઠરાવ્યું તે વિષે વચન. ૨૭	
૩૫	રુઢીના જોર વિશે.....	૨૭
૩૬	મેધ્ય વિશે વિચાર.....	૨૮
૩૭	અન્નનો તોટો હતો માટે ક્ષધી લોક હિંસા કરતા એમ કોઈ પંડિત બોલે છે તે વિશે વિચાર છે.....	૨૮
૩૮	ગુજરાતમાં વૈદિક હિંસા વંધ થઈ તેનું ત્રણ કારણ.....	૨૯
૩૯	મૂર્તિ પૂજન વિશે વિચાર	૨૯
૪૦	વલ્લભાચાર્યે પસંદ કરેલા શાસ્ત્રો.	૩૦
૪૧	શાસ્ત્ર સારુ ક્રિયું, અને નઠારુ ક્રિયું, એનો નિશ્ચય કર- વાને બુદ્ધિ શિવાય બીજું સાધન નથી.	૩૧
૪૨	વેદાંતિનો મત એવો છે કે સર્વ બ્રહ્મ સમજવું. કોઈનામાં દોષ કાઢવો નહીં.	૩૨
૪૩	સદર્હું મતનું વ્યર્થત્વ.	૩૨
૪૪	વ્રત અને દાન વિશે.	૩૨
૪૫	વ્રતની કથાના નમુના.....	૩૨
૪૬	પુરાણકથાનુ સાર	૩૩
૪૭	સંસ્કૃત પંડિતોનું પ્રોત્સાહન	૩૪
૪૮	દાનપ્રકર્ણ	૩૪
૪૯	વ્રતપ્રકર્ણ	૩૫
૫૦	વ્રતદેવતા.....	૩૬

૫૧	કલિયુગ વિષે નિર્ણય.....	૩૭
૫૨	શ્રાદ્ધપ્રકર્ણ ..	૩૭
૫૩	ઋણત્રણ ..	૩૮
૫૪	ઋગ્વેદના મંત્ર ..	૩૯
૫૫	દેવયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ, બ્રહ્મયજ્ઞ.....	૩૯
૫૬	દક્ષિણમાર્ગ અને વામમાર્ગ.....	૪૦
૫૭	શૈવ અને વૈષ્ણવ પ્રસ્થાન.....	૪૦
૫૮	પ્રાચીન અને અર્વાચીન વેદાંત મત.....	૪૦

નિગમપ્રકાશની પ્રસ્તાવનાની અનુક્રમણિકા.

તકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ.
૧	હિંદુ ધર્મના ત્રણ કાંડ.....	૨
૨	આ ગ્રંથનો હેતુ.....	૨
૩	મંત્રનું સામર્થ્ય.....	૪
૪	મંત્રનું સામર્થ્ય શાથી ઘટી ગયું.....	૫
૫	વેદનું પ્રાચીનપણું.....	૫
૬	સંસ્કૃત વિદ્યાના વર્ગ.....	૫
૭	વેદમાં ધર્મ શો છે.....	૬
૮	પ્રાચીન વહીં રાજાની કથા.....	૭
૯	આગળ યજ્ઞ થયેલા તેની જગાઓ.....	૭
૧૦	વેદની અને બુધની તકરાર શા માટે પડી.....	૭
૧૧	વેદમાં કયા દેવ છે અને વેદના વિભાગ.....	૮
૧૨	ઉપનિષદનો સિદ્ધાંત.....	૮
૧૩	ત્રે મિમાંસ શાસ્ત્ર પૂર્વ અને ઉત્તર.....	૯
૧૪	ભક્તિ માર્ગ.....	૯
૧૫	વામ અને દક્ષિણ માર્ગ.....	૯
૧૬	ઋષીનું વર્ણન.....	૧૦
૧૭	હિંસા વિષે ભાગવતનો મત.....	૧૧
૧૮	સંયમયુગ સાહં કે કલ્કયુગ સાહં.....	૧૨
૧૯	સંકોચ વાક્ય વિશે વિચાર.....	૧૨

- ૨૦ સાંપ્રતનો બ્રાહ્મણોની સ્થિતિ..... ૧૨
- ૨૧ હાલ કેવા બ્રાહ્મણ માંસ ખાય છે..... ૧૨
- ૨૨ હિંસા બંધ કરનારા મુખ્ય શ્રાવક અને વૈષ્ણવ છે..... ૧૩
- ૨૩ ધર્મનો આધાર તર્ક અને કથા..... ૧૩
- ૨૪ ધર્મ પુસ્તકો લખનારા વિશે વિચાર..... ૧૪
- ૨૫ સુધારો ન કરવાનું કારણ..... ૧૪
- ૨૬ યત્થી દેશ પવિત્ર થાય છે..... ૧૪
- ૨૭ કન્ય ભેદ વિશે તર્ક..... ૧૫
- ૨૮ યજ્ઞનું મહાત્મ..... ૧૬
- ૨૯ સ્ત્રિયોનો અધિકાર છિનાવ્યો તે શી રીતે..... ૧૬
- ૩૦ પુનર્વિવાહ વિશે અથર્વવેદનો અભિપ્રાય..... ૧૭
- ૩૧ પૂર્વ યુગમાં લગ્નના મુહૂર્ત કાઢતા નહતા..... ૧૭
- ૩૨ નાહાની છોડિનું લગ્ન કરતા નહોતા..... ૧૮
- ૩૩ ચારે વર્ણમાં કન્યાનો વ્યવહાર હતો..... ૧૮
- ૩૪ સ્ત્રિયોને શુદ્ર ઠરાવી..... ૧૮
- ૩૫ હિંદુસ્થાનના પ્રાચીન લોક..... ૧૮
- ૩૬ રુદ્રીથી ધર્મ જ્ઞાત્ર અને બોલિથી વ્યાકર્ણ થાય છે..... ૧૯
- ૩૭ કર્મ મુકવા કરતા અડધુ કરે તો સારું..... ૧૯
- ૩૮ અજ્ઞાન કાલ, પરાક્રમ કાલ, અને નિવૃત્તિ કાલ..... ૧૯
- ૩૯ જવરદત્ત અધર્મ કરે તેનો દોષ નથી..... ૨૦
- ૪૦ કારણ વિના કાયદો થતો નથી..... ૨૧
- ૪૧ વિધવા સૌર વિશે વિચાર..... ૨૧

૪૨	સતિ વિશે વિચાર....	૨૨
૪૩	વિધવા સંબંધ કાયદો....	૨૨
૪૪	છોડિના લમ નહાનપણમાં કરવા વિશે....	૨૩
૪૫	અન્યાયી કાયદા શાથી થાય છે....	૨૩
૪૬	લોકોના નાશકારક કાયદા....	૨૪
૪૭	પરદેશમાં ન જવાથી તોટો....	૨૪
૪૮	વિધવાના ક્ષૌર વિશે કાયદો આજ દેશમાં ચાલતો નથી. ૨૫	
૪૯	પુનર્લમનો બંધી વિશે વિચાર....	૨૬
૫૦	લમના પ્રકાર ૮	૨૬
૫૧	દ્વાદશ પુત્ર	૨૬
૫૨	દિવ્યાદેવીની કથા પદ્યપુરાણમાં લેખેલી....	૨૭
૫૩	કુંભ વિવાહ.	૨૮
૫૪	સ્ત્રિયોને ગાયન શિખવવાની ચાલ.	૨૮
૫૫	છોકરાનું લમ ૩૦ મે વર્ષે કરવા વિશે મનુનું વચન....	૨૯
૫૬	શાલક ઘરમાં પૈસે તો નાંશ કરે છે તેનું કારણ.	૨૯
૫૭	મજનનું મહાત્મ.	૩૦
૫૮	ભક્તિ માર્ગનું વર્ણન.	૩૧
૫૯	ક્ષેત્ર મહાત્મ લેખવાનું કારણ.	૩૩
૬૦	બ્રાહ્મણો ઉપર બલવો.	૩૪
૬૧	જ્ઞાનીમાં અને ભક્તમાં અંતર.	૩૫
૬૨	બ્રાહ્મણોને ઉપદેશ.	૩૭
૬૩	ઋષભ દેવ અને નારદની કથા.	૩૮

૬૪	હિંદુસ્થાનની વિદ્યા.....	૩૯
૬૫	દયા ધર્મવાળા કર્મને મુખ્ય ગણે છે.....	૩૯
૬૬	કલિમાં ન કરવાના ધર્મ.....	૩૯
૬૭	પરાશર ઋષી વૈષ્ણવ હતા.....	૪૦
૬૮	અપિહોત્ર બંધ કરવાનું કારણ.....	૪૦
૬૯	ગુજરાત શિવાય વીજા પ્રાંતમાં યજ્ઞ કરે છે.....	૪૧
૭૦	ગોર્હિસાનો ઇતિહાસ.....	૪૧
૭૧	સંન્યાસ લેવાનું બંધ કર્યું તેનું કારણ.....	૪૨
૭૨	શ્રાદ્ધમાં માંસ खाવા વિષે સાધક વાધક વચનો.....	૪૩
૭૩	દોયર સાથે લગ્ન કરવાની ચાલ બંધ થઈ તેનું કારણ.....	૪૪
૭૪	સ્ત્રીથી વિજો પતિ થાય તે વિષે ઋગ્વેદના મંત્ર.....	૪૫
૭૫	દ્વાદશ પુત્ર.....	૪૫
૭૬	સ્ત્રીને ઉપનયન કરવા વિષે વચન.....	૪૬
૭૭	સ્ત્રીને સ્વતંત્રતા ન આપવા વિશે.....	૪૬
૭૮	દેવ કરતાં બ્રાહ્મણ મોટા.....	૪૭
૭૯	ઋષી શબ્દનો અર્થ.....	૪૮
૮૦	દ્વિજ શબ્દનો અર્થ.....	૪૮
૮૧	યવન અસલના ક્ષત્રી હતા.....	૪૮
૮૨	ક્ષત્રિયનું શ્રેષ્ઠત્વ.....	૪૯
૮૩	શિવજી અને વિષ્ણુની જ્ઞાતિ.....	૪૯
૮૪	રાજ્યાભિષેકમાં રાજાને મથ્ય આપવાનો મંત્ર.....	૫૦
૮૫	જનમે જયંતી વેદમાં કથા.....	૫૦

૮૬	વેદમાં પિશાચના મંત્ર.	૫૧
૮૭	વેદના મંત્ર શત્રુ અને રોગ નાશનાર્થ પ્રાર્થના છે.....	૫૧
૮૮	વેદમાં કેટલિએક કથા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારથી લેલી છે.	૫૨
૮૯	મદ્ય હોમવાનો વેદનો મંત્ર.	૫૨
૯૦	સર્પ મારવા વિશે વેદનો મંત્ર.....	૫૩
૯૧	સર્પ નાશ કરવા વિશે મંત્ર.	૫૩
૯૨	કુત્રાં નાશ કરવા વિશે મંત્ર.....	૫૪
૯૩	સત્તાચારનું વર્ણન.	૫૫
૯૪	ઉપનિષદમાં જ્ઞાન ઉપદેશ છે તે વિશે વચનો.....	૫૫
૯૫	સંસ્કૃત ઘંથમાં સદા ચરણ વિશે વચનો	૫૭
૯૬	હલકી બાવતો મોટી થડ પડે છે.....	૬૦
૯૭	ભાગવત સંપ્રદાય.....	૬૧
૯૮	મામાની કન્યા કરવા વિશે ઋગ્વેદનો મંત્ર.....	૬૨
૯૯	જુલમનું વર્ણન:	૬૩
૧૦૦	યજુર્વેદમાં નરમેધ લખ્યો છે તેનું વર્ણન.	૬૫
૧૦૧	કાલિકા પુરાણનો રૂધિરાધ્યાય.	૬૬
૧૦૨	અનેક શાસ્ત્રથી અનેક તર્ક થયા.....	૬૯
૧૦૩	અનેક દેવ થયા.....	૬૯
૧૦૪	અવશ્ય કર્મ ક્રિયુ.	૭૦
૧૦૫	ભક્તિ માર્ગમાં જ્ઞાતિનો આધાર નથી.....	૭૧
૧૦૬	ગુણ અને કર્મથી જ્ઞાતિ સમજવી.....	૭૧
૧૦૭	બ્રહ્માર્પણ કરવાની રીતિ.....	૭૧

- ૧૦૮ વ્રત નિયમ કરવા વિશે મ્લેછને અધિકાર છે.....૭૨
- ૧૦૯ શ્રાવક લોક સ્ત્રિયોને સંન્યાસિ કરેછે.....૭૨
- ૧૧૦ વેદના ઋષી કેટલાએક ક્ષત્રિ અને શૂદ્ર છે.....૭૩
- ૧૧૧ પ્રાચીન અનુષ્ઠાનો બંધ થયાં છે તે વિશે.....૭૩
- ૧૧૨ જે કર્મ કરવું નહીં તેનો વિધિ બાંચતાં પુણ્ય ધાયછે કે નહીં.....૭૩
- ૧૧૩ સ્વામિ નારાયણનો મત.....૭૪
- ૧૧૪ તેંગઢે અને વડઘઢે એ કેજાતના રામાનુજ.....૭૪
- ૧૧૫ દેવીની પિઠ એટલે સ્થાનક.....૭૪
- ૧૧૬ હાલ કઢીયુગ છે કે નહીં?.....૭૫
- ૧૧૭ ફરી સસ્યયુગ આવશે તારે બંધ પડેલા કર્મો ફરી ચલાવશે
કે કેમ?.....૭૫

નીગમ પ્રકાશ.

વૈદીક કર્મકાન્ડ.

હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીનકાલથી વેદમાં લખેલો ધર્મ ચાલ્યો આવ્યો છે. અને વેદના અર્થમાની અને ધર્માધ્યક્ષ જે બ્રાહ્મણ વેદને ઘણુંજ માન આપેછે અને કેટલાએક વેદનું પારાયણ કરાવેમે સાંભળેછે, ને કેટલાએક મરતી વચ્ચે વેદનો ઘોષ કરાવેછે, અને બ્રાહ્મણનું માન પણ વેદ બળ્યાથીજ છે. મગવાન શ્રીકૃષ્ણ એમ બોલ્યા છે કે:—

દેવાધીનંજગત્સર્વમંત્રાધીનંચદૈવતં

તેમંત્રબ્રાહ્મણાઃધીનાંબ્રાહ્મણોમમદૈવતં

વેદના અધીકારી બ્રાહ્મણ બીજા કોઈ વર્ણને વેદ મળવાનો અધીકારી નથી કારણ મનુ કહેછે કે:—

અવિદ્વાંશ્ચૈવવિદ્વાશ્ચબ્રાહ્મણોદૈવતંમહત્

પ્રણીતશ્ચાપ્રણીતશ્ચયથાગ્નિદૈવતંમહત્ ॥

મનુ. અધ્યા ૯ શ્લોક ૩૧૭

બીજે ઠેકાણે એવું લખ્યું છે કે:—

પૃથિવ્યાંયાનિતીર્થાનિતાનિસર્વાનિસાગરે

સાગરેસર્વતીર્થાનિપદેવિપ્રસ્યદક્ષિણે

આ આધારથી કેટલાએક ધર્મ નીષ્ઠલોક બ્રાહ્મણના જમણા પ-

(२)

गनो अंगुठो पाणीथी धोइने ते पाणी पाएछे. ते वखत जे श्लोक
बोलेछे ते नीचे मुजबः—

आधिव्याधीहरं नृणां मृत्युदारिद्र्यनाशनं

श्रीपुष्टिकीर्तिदं वंदे विप्रश्रीपादपंकजं ॥१॥

विप्रौघदर्शनाक्षिप्रं क्षियंते पापराशयः

वंदनात्मंगलावाप्तिर्दर्चना अच्युतपदं ॥२॥

समस्तसंपत्समवाप्तिहेतवे समुत्थितापः

कुलधूमकेतवः ॥ अपारसंसारसमुद्रसेतवः

पुनंतुमां ब्राह्मणपादपांसवः ॥३॥

आपघ्नध्वांतसहस्रभानवः समीहितार्थापण

कामधेनवः ॥ समस्ततीर्थान्बुपवित्र

मूर्तयोरक्षं तुमा ब्राह्मणपादपांसवः ॥४॥

ब्राह्मणनुं शील गुण केवा छे ते जोवानी जरूर नथी कारणः—

दुःशीलोपि द्विजः पूज्यो ननु शुद्रो जितेंद्रियः

कः परित्यज्य गां दुष्टां दुहेच्छीलवतीं खरीं ॥

पाराशर धर्मशास्त्र अ० ८ श्लोक २५

ब्राह्मणने भोजन आपवानुं पुण्य शास्त्रमां बहु मोटुं वर्णन कर्युछे.

ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्रां निरूपर मकं टकं

(३)

वापयेत्सर्वबीजानीसारुषीःसार्वकामिकी

पाराशर०अ०१ श्लोक ५५

वेदमां ब्राह्मणनुं माहात्म हेठळ लख्या प्रमाणे वर्णन करेलुंछे.

यावतीवैदेवतास्ताःसर्वावेदविदिब्राह्मणेवसं
न्तितस्माद्ब्राह्मणेभ्योवेदविद्व्योदिवेदिवेनमस्कुयां
त्राश्लीलंकीर्तयेदेताएवदेवताःप्रीणाति ॥

तैत्तिरीये आरण्यके २ प्रपाठक १५ अनुवाक ९ मंत्र

अर्थ—सर्वदेव ब्राह्मणना शरीरमां रहेछे, माटे नीत्य ब्राह्मणनो
सनमान करवो. ने तेनी नोंदा न करवी. तेथी तेने आंगे रहेला देव
बधा प्रसन्न थायछे. बीजे ठेकाणे बळी एम लखेछे के—

ब्राह्मणोऽस्यमुखमासिन्

तै०आ०३ प्रपाठक १२ अनुवाक १३ मंत्र.

एटले ब्राह्मण छे, ते परमेश्वरना मुखमांथी उत्पन्न थया छे.

ब्राह्मणनुं कर्म अत्रुं लख्युं छे केः—

वेदोदितंस्वकंकर्मनित्यंकूर्यादतंद्वितः

तद्विकुर्वन्पुनराशक्तिप्राप्नोतिपरमांगतिं

मनु०४--१४

वेदमेवसदाभ्यस्येस्तपस्तद्विजोतमः

वेदाभ्यासोऽहिविप्रस्यतपःपरमिहोच्यते

मनु०२--१५५

અર્થ—વેદમાં લખેલું કર્મ હમેશાં કરવું તેથી બ્રાહ્મણની સદગતી પાયછે. વેદ ભળવો એજ બ્રાહ્મણનું મુખ્ય તપ છે.

બીજે ઠેકાણે એવું લખ્યું છે કે:—

સત્યંસત્યંપુનસત્યંમુધૃત્યભુજમુચ્યતે

વેદાચ્છાસ્ત્રપરંનાસ્તિનદેવઃકેશવાત્પરં

અર્થ—વેદથી બીજું શાસ્ત્ર નથી અને વીષ્ણુ શિવાય બીજો મોટો દેવ નહીં એ ત્રિવિર વ્યાસજી કહેછે.

વેદની જે નીંદા કરેછે તેમને નાસ્તીક ગણ્યાછે. વેદના નામ ઘણાંછે. ૧. વેદ ૨. શ્રુતી. ૩. છંદ. ૪. બ્રહ્મ. ૫. આમનાય. ૬. મંત્ર. ૭. ત્રીવૌધ્યા. ૮. નિગમ. ર્હ્યાદી. એ ગ્રંથ મુખ્ય ગણાયછે. તેથી ઉતરતા સુત્ર અને સંહીતા આ બેને સ્મૃતીયો કહેછે. એ ગ્રંથમાં બે ધર્મછે. એક પ્રવૃત્તી અને નીવૃત્તી. પ્રવૃત્તીનું બીજું નામ કર્મ કાન્ડ. અને નીવૃત્તીનું બીજું નામ જ્ઞાન કાન્ડ એ વીશે શાસ્ત્રમાં અભીપ્રાય મોંઢે લખ્યા મુજબછે:—

નમાંસમક્ષણેદાષોનમદ્યેનચમૈથુને

પ્રવૃત્તિલક્ષણોધર્મનિવૃત્તિસ્તુમહાફલા ॥ મનુ.

લોકેઘ્યવાયામિષમદ્યસેવાજંતોસ્તિનિત્યા

નહિતત્રચોદના ॥ વ્યવસ્થિતિઃસ્તત્રવિવાહ

યજ્ઞેસુરાગ્રહેરાસુનિવૃત્તિરિષ્ટા ॥ ભાગવત ॥

સન્યાસાઃત્કર્મયોગશ્ચનિઃશ્રેયસકરાડભૌ

તયોસ્તુકર્મસન્યાસાત્કર્મયોગોવોશિષ્યતે ॥ ગીતા ॥ ૪-૨

(૫)

યજ્ઞદાનતપઃકર્મનત્યાજ્યંકાર્યમેવતન્ ॥ ગીતા ॥ ૧૮-૪

એ પ્રમાણે કેટલાક શાસ્ત્રમાં નિવૃત્તિને વરોષ્ટ કહીછે. ને કેટલાક શાસ્ત્રમાં પ્રવૃત્તિને વરોષ્ટ કહીછે. સર્વ ગ્રંથમાં શ્રુતીનું પ્રમાણ મોટું ગણાયછે. કારણ:—

શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણાનાંવિરોધોયત્રજાયતે

તત્રશ્રૂતેપ્રમાણંતુદ્વયોદ્ધેસ્મૃતિર્વરા ॥

પુરાણશ્ચસ્વાલિદંનશક્નોતિશ્રુતિસ્મૃતિશ્ચવાધિતુમ્ ॥

શ્રુતિ ૦ ॥ દ્વિત્યાદિવ્યાસસ્મરણાન્ ॥

ગોખિલિયસૂત્ર ૧ પ્ર. ૪ કાંઢ.

જુદા જુદા યુગના જુદા જુદા ધર્મછે. એમ સમજીને કર્મ કાન્ડને ઠેકાણે ઉપાસના કાન્ડ ઉત્પન્ન કર્યોછે તેમાં બે તડછે એક દક્ષણ અને બીજુ વામ. તે ઉપરથી કેટલાએક કર્મને પુર્વ યુગનાં કર્મ કહેછે. પણ કલ્પયુગના ૩૬૦૦૦ વર્ષ સુધી પુર્વયુગનો સંધ્યાંશ ગણાયછે. એમાનાં ૪૯૭૨ વર્ષ ગયાંછે માટે બાકીનાં રહ્યાં તે વીત્યા સુધી પુર્વ યુગનાં ધર્મ ચાલવાના તેનું પ્રમાણ:—

ઠતંત્રેતાદ્વાપરંચકલિશ્વેતેચતુર્યુગં

દ્વિવ્યૈર્હદશભિર્વૈષૈઃસાવધાનંનિરૂપિતં

ચત્વારીત્રીણીદ્વૈચૈકંઠતાદિષુયથાક્રમં

સંખ્યાતાનિસહસ્રાણીદ્વિગુણાનિશતા

નિચ ॥ સધ્યાંશયોરંતરેણયઃકાલઃશતસં

(૬)

ચ્યયોઃ॥ તમેવાહુર્યુગંતજ્ઞાયત્રધર્મોવિધીયતે॥

ભાગવત ૩ સ્કંધ.

શ્રીધરીવ્યાख्या.

યુગસ્યાદૌસંધ્યાઅંતેસંધ્યાશઃઉક્તાનિશતાનીસંખ્યા-
ગવાલંભાદિધર્મવિશેષોયત્રવિધીયતૈત્યર્થઃ ॥

વિજયધ્વજી વ્યાખ્યા.

શતસંખ્યયોઃસંધ્યાસંધ્યાશયોરંતસ્થોયઃકાલઃતત્ર
તત્તદ્યુગધર્મોવિધીયતે
સહસ્રમેકંવર્ષાણાંતતઃકલિયુગંસ્મૃતં
તસ્યવર્ષશતંસંધિઃસંધ્યાંશશ્ચતતઃપરમ્ ॥ ભારત-વનપર્વ.

એ પ્રમાણે અન્ય પુરાણમાં પણ એજ વાત લખીછે. માટે કર્મકાન્ડ
તે શું એ વીધે વિચાર ઉત્પન્ન થાયછે.

હરેક કર્મને આરંભે સંકલ્પ થાયછે તેમાં—

શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણોક્તફલપ્રાપ્ત્યર્થ

આ મુજબ બોલાયછે. અને અંતે

તત્સત્બ્રહ્માર્પણમસ્તુ

એ પ્રમાણે બ્રહ્માર્પણ બોલેછે. શ્રુતી એટલે:—

મંત્રબ્રાહ્મણયોર્વેદા

મંત્રસંહીતા અને બ્રાહ્મણ. તે બ્રાહ્મણના પેઢામાં કર્મ બ્રાહ્મણ અને
આરંભ્યક એ બે મઠ્ઠાને વેદ કહેછે. સ્મૃતિમાં સુત્ર અને ધર્મશાસ્ત્ર સં-

हीता ए वे, तेमां सुत्र एतो वेद तुल्य गणायछे तेथी उतरती स्मृतीयो तेमां मनुस्मृती मुख्य गणायछे. कारण श्रुतीमां मनुनुं वर्णन कयुं छे ते ए प्रमाणे:—

मनुर्वैयट्किचिदवदतद्वेषजंताया ॥ छांदोग्यब्राह्मणे ॥

मन्वर्थविपरितानुयास्मृतिःसानशस्यते ॥ बृहस्पतिः

वेदना मंत्रवडे करीने ब्राह्मणोने आप अने आशीर्वाद अपवानुं बहु मोटुं सामर्थ हतुं एवं पुराणोमां लखुंछे. जेमके ब्राह्मणना आपथी सगरराजानो वंश बळी गयो; दुर्वासना आपथी विष्णुने अवतार लेवा पड्या; दक्षना आपथी शिवनो यज्ञभाग बंध थयो; गौतमना आपथी इंद्र दुःख पाय्यो; मान्दव्य ऋषीना आपथी यमने त्रास पड्यो; पगस्तीथी समुद्र सुकाइ गयो; जन्ह ऋषीए भागीरथीने पगमां घाली; परिक्षतराजाने एक ब्राह्मणनो आप थयो तेथी ते सात दीवसमां मरी गयो; दशरथने आप थयो तेथी रामनो जन्म थयो; यादवकुळने अक ब्राह्मणनो आप थयो तेथी तेओ बधा मरी गया; जमदग्नीना आपथी सहस्रार्जुन मरी गयो; वामनना आपथी बळी पाताळे गयो; नहुषराजा सर्व थयो; अने वेनराजा आपथी दग्ध थयो. आ प्रमाणे हजारो कथा अने ब्राह्मणनुं महात्म श्रुती, स्मृती, पुराणमां लखुं छे. ब्राह्मणनो द्वेष न करवो:—

ब्रह्मद्वेषो कुलक्षयः

ब्राह्मणनी हत्या करवी ए महापातकमां गण्युंछे. ब्राह्मणनी मीलकत कोइ राजा कींवा चोरे लेवी नहीं. बधाए ब्राह्मणनी सेवा करी सनमान करवुं. दान करवुं ते पण ब्राह्मणने करवुं. ब्राह्मणनुं प्रतापालन

(૮)

કરવું એ રાજાનો ધર્મ; પૃથ્વી ઉપર બ્રાહ્મણ દેવ ગણાયછે તેથી તેમને મુદેવ કહેછે.

બ્રાહ્મણનો દેહ સોઝ સંસ્કારથી પવિત્ર થાયછે. અને એ સંસ્કાર થયા પછી તેને દ્વીજ કહેછે. દ્વીજ એટલે ફરી અવતાર થયેલો; પેહેલા જન્મના ઉત્પન્ન કરતા માતા પિતા અને ગાયત્રી તથા ગુરુ બીજા જન્મના ઉત્પન્ન કરતા; એ દ્વીજ થયા પછી બ્રાહ્મણને શ્રુત્યુક્ત કર્મ એટલે વેદમાં કહેલા કર્મનો અધિકાર મળેછે. પ્રથમ ઋગ્વેદનો એતરેય બ્રાહ્મણ લેઈને તેમાં સ્વર્ગ પ્રાપ્ત્યર્થ જે વીધી લખી છે તેનું નામ યજ્ઞ. વધા યજ્ઞની પ્રકૃતી અમીષ્ટોમ અને એ પ્રકૃતી ઉપરથી વીકૃતી ઘળી થાયછે તેના નામો:—

સપ્તસંસ્થા.

૧ સોઝશી ૨ અતિરાત્ર ૩ વાજપેય
૪ અત્યમીષ્ટોમ ૫ અમુર્યામ ૬ ઉવથ ૭ જ્યોતિષ્ટોમ
ઉત્તર ક્રતુ.

૧ સત્ર ૨ રાજસૂય ૩ સર્વતોમુખ ૪ પૌંડરીક
દ્વિત્યાદિ.

દાકૃતર હૌ સાહેબે. એતરેય બ્રાહ્મણ શુદ્ધ કરીને છાપ્યુંછે. તે કેઢવળી ખાતામાં ચાલેછે. તેમાં યજ્ઞમંડપનો નકશો બતાવેલોછે તેમાં અગ્નીનું સ્થાપન, ઋત્વિજનું વર્ણન એટલે નેમણુકો શી રીતે થાયછે તે બતાવ્યુંછે:—તે આ પ્રમાણે.

અગ્ની	પુરોહિત	પાત્રે વસ્થાને	અનુષ્ઠાને
૧ આહવની	૧ અબ્ધ્યુ	૧ દધ્મા	૧ દક્ષિણયિર્દિષ્ટિ

(९)

२ गार्हपत्य	२ प्रतिप्रस्थाता	२ बर्हो	२ प्रायणीयइष्टि
३ दक्षीणाग्नी	३ आग्नीध	३ धृष्णी	३ आतिध्वर्द्वाष्टि
४ शामित्राग्नि	४ उन्नेता	४ स्त्रुचा	४ घर्म
	५ होता	५ चमस	५ अग्निषोमिया
	६ मैत्रावरुण	६ यावण	६ पशु
	७ ब्राह्मणाछंसी	७ स्वरु	७ सूत्या
	८ नेष्टा	८ उपरव	८ प्रातःसवन
	९ पोता	९ द्रोणकलश	९ माध्यानसवन
१० आछावक	१० वायव्यकलश	१० तृतीयसवन	
११ उद्गाता	११ यह	११ सोमपान	
१२ प्रस्तोता	१२ इडसुनु	१२ आश्विनपशु	
१३ प्रतिहर्ता	१३ स्वधीति	१३ ऐन्द्राग्नपशु	
१४ सुब्रह्मण्य	१४ पुरोडाश	१४ अवभृत्	
१५ यावस्तोता	१५ पुतभृता	१५ वरुणेष्टि	
१६ ब्रह्मा	१ यज्ञशाला	१६ वषायाग	
१७ सदस्य	२ महावेदि	१७ पशुउपाकरण	
१८ शमिता	३ बहिर्वेदी	१८ पश्चालंभनं	
१९ सोमक्रयी	४ अंतर्वेदी		
	५ शामित्रशाला		
	६ चात्वाल		
	७ संचार		
	८ प्राग्वंश		
	९ सद		
	१० मार्जालिया		

(૧૦)

૧૧ આમિઘ્રીયાગાર

૧૨ પત્નીશાલા

૧૩ દ્વાર

૧૪ પ્રતિગ્વર

૧૫ યુપ

૧૬ હાવિર્ધાન

૧૭ શાલામુખી

૧૮ ઘર્મ

ए प्रमाणे यज्ञनी क्रीया अने सामयी बतावीछे. द्वीतीयपंचीकाने
आरंभे एवं लख्यं छेके:—

१ यज्ञेनवैदेवाउर्ध्वाःस्वर्गलोकमायंस्ते
विभयुरिमन्नोदृष्ट्वामनुष्याश्च ऋष
यश्चानुप्रज्ञास्यंतिति

द्वितीय पंचिका प्रथम खंड

मतलब:—देवयज्ञ करीने स्वर्गे गया तेथी मनुष्य अने ऋषीए
यज्ञ करवो अने युप स्थापन करवो. युप एटले यज्ञार्थ जे पशु आप्यो
होय तेने बांधवानो थांभलो. पछी ते पशुने शमन करवानी आज्ञा
लखीछे:—

२ दैव्याःशमितारआरभध्वमुतमनुष्याइत्याह०
उदीचीनांअस्यपदोनिधत्तात्सूर्यचक्षुर्गमयता
द्वातंप्राणमन्ववःसृजतांदंतारिक्षमसुंदिशः

(૧૧)

શ્રોત્રપૃથિવીશરીરં ૦

અન્વેનંમાતામન્યતામનુપિતાનુધ્રાતા

સગર્ભ્યોઽનુસ્રવાસયુધ્યદ્વિજનિત્રૈરે

વૈનંતત્સમનુમતમાલભંત. ૬ સ્વંડ

ए प्रमाणे आ वेद मंत्रधी पशुना मानाप पासेधी आ पशु अमने आपो
एवी प्रार्थना करे छे सार पछी अध्वर्यु जे मुख्य पुरोहित तेनी आजा-
धी पशुने शांमित्र शालामां लेइ जइने उत्तर तरफ एना पग राखीने श-
मीता एने मुष्टी बढे एनो जीव ले छे, सार पछी स्वधीती एटले सुरो
अने इडा सुनु एटले लाकडाना ढीमचा उपर ते पशुने लेइ तेने
फाडी तेनु मांस कहाडे छे एनो होम करीने जे बाकी रहे तेनी क-
था पुरोहितमां बहैचण करे छे ते निचे प्रमाणे.

૨ અથાતઃપશોવિંભક્તિસ્તસ્યાવિભાગં

વક્ષમામો.હનુસજિવ્હેપ્રસ્તોતુઃ ૦ ૭ પાંચકા ૧ સ્વંડ

યજ્ઞ પશુને દેવતાઓ સ્વર્ગમાં લેइ जाय छे. ते विशेष एवं लक्ष्यं छे के

૪ તંદેવાઅબ્રુવન્નેહિસ્વર્ગવૈ.ત્વા

लोकंगमयिष्वामइति २ पं ६ स्वंડ

પશુને ફાડીને એના અંગ કહાડવા વિશે એવું લક્ષ્યં છે કે

૫ વપામુત્તિવદતાદંતરેવોષ્માણંવારય

ધ્વદિતિ ૦ શ્યેનમસ્યવક્ષઃ કૃણુતા

તૂપ્રશસા બાહુશલાદોષણીકશ્યપે

(૧૨)

વાસા ડછિદ્રેશ્રોણીકવષોસ્ત્રેકપર્ણા

ડષ્ટીવંતાષડવિંશતિરસ્યવંક્રયસ્તાઅ

નુષ્ટયોન્વાવયતાદ્ગાત્રંગાત્રમસ્યાનુનં ૬, સ્વંડ

અર્થ:—છાતીમાંથી કબુતર જેવો ગોઠ્ઠો કાઢવો અને કોહોવાડી જેવો પાછળના પગમાંથી બે કકડા કહાડવા અને આગળના પગમાંથી બે તીર જેવા કહાડવા, અને બે સ્થામાંથી કાચવા જેવા બે કહાડવા, અને કેહેડ આંખી કહાડવી, અને ઢોંચણમાંથી બે ઢાલ જેવા કહાડવા, અને આ પાંશળીઓમાંથી અનુક્રમે ૨૬ વીસ કકડા કહાડવા અને તે વધા આંખા થવા જોઈએ અને જે કાંઈ મઝમુઝ રૂપાદીક પદાર્થ નિ-કઢશે તે ખોંચમાં દાટવાને વીશે લખ્યું છે.

૬ ઉવધ્યગોહંપાર્થિવં ૬ સ્વંડ

હોતાર હેઠલ લખ્યા પ્રમાણે બોલેછે.

૭ અગ્નિગોશમીધ્વંસુશમીશમિધ્વંશમીધ્વમગ્નિગાર્ષ્ણ

ઈતિત્રિભૂંયાત્

સ્વંડ ૭

અર્થ—સારીપેઠે મારો, વાકી રાજશો નહીં. એ પ્રમાણે છે.

રક્ત રાક્ષસને આપવાનું કહ્યું છે.

૮ યદસ્નારક્ષઃસંસૃજતાદિત્યાહ. સ્વંડ ૭

પછી વપાહોમ આ પ્રમાણે લખ્યો છે.

૯ તસ્યવપામુત્તિવદ્યાહરાંતિ

ત્તામધ્વર્યુઃસુવેળાભિધારન્નાહ સ્વંડ ૧૨

(१३)

आ आख्यान जाणवानुं फळ एज छे के आयुष्य वृद्धि याय छे.

१० सर्वमायुरेति य एवं वेद २ पं० ७ खंड

वपायागनुं फळ नीचे लख्या प्रमाणे लख्यं छे:—

११ वपायामेव हुतायां स्वर्गो लोकः

प्राख्यायतः

२ पं खंड १३

१२ सोऽअग्नेर्देवयोन्यां आहुतिभ्यः

संभूय हिरण्यशरीर ऊर्ध्वः स्वर्गलोकमेति

२—१४ खंड

पशुनो बीभाग करवो ते लख्या प्रमाणे ३६ बीभाग करवा जो-
इए, अने एम करे ते स्वर्ग लोकमां जायछे, अने ए प्रमाणे बीभाग
करवानी रीती देवभाग ऋषीए ठरावी. ते मरी गया पछी कोइ देवे
गिरजा ऋषीने बतावी तेनो अभ्यास करवो ते बीशे एयं लख्यं छे के:—

१३ तत्स्वर्गाश्च लोकानामुवांति

प्राणेषु चैव तत्स्वर्गेषु लोकेषु

प्रातितिष्ठन्तो यीत ० एतां

पशोर्विभक्तिं श्रौत ऋषिदेव

भागो विदांच कार ० गिरिजा

यवाभ्रव्यायऽमनुष्यः प्रोवाच ७ पं० १ खं.

हरीश्वंद्र नामे एक राजा हतो तेने पुत्र हतो नहीं माटे वरुण
देवनी आता थकी अजागर्त ऋषीनो पुत्र शुनशेष बेचायी लेइने तेने

(૧૪)

મારીને યજ્ઞ કરવાનું ધાર્યું હતું તે વીશે વીગતવાર કયા વેદમાં કહીછે:—

૧૪ હરિશ્વદ્રોહવૈધસણેક્ષવાકો

રાજાડપુત્રઆસ૦૭૫૦૨૩-૧૪-૧૫-૧૬

સદરહુ ગ્રંથમાં જેટલા યજ્ઞ લખ્યાછે તે વધાયમાં હિંસા આવેછે.

એ વીશે મચ્છ પુરાણમાં કહ્યુંછે કે:—

હિંસાસ્વભાવોયજ્ઞસ્ય

આ પ્રમાણે ચારે વેદમાં શ્રેષ્ઠ જે ઋગવેદ તેનું વર્ણન થયું. પછી
કૃષ્ણ યજુર્વેદ જેને તૈતીર્ય કહેછે અને શુક્લ યજુર્વેદ એટલે જેને વાજ-
સનીય કહેછે તેનો વીચાર કરીશું. પ્રથમ તૈતીરીય બ્રાહ્મણ વાંચતાં
એમ માલુમ પડેછે કે આ વેદમાં યજ્ઞયાગની ક્રિયા વહુજ વધારીછે.
અને યજ્ઞ અનુષ્ઠાનમાં ચારે વેદનો લખ પડેછે તેમાં યજુર્વેદનો લખ
ઘણો અને યજુર્વેદ મળેલો જે બ્રાહ્મણ હોય તેનેજ અધ્વર્યુ નીમવામાં
આવેછે. તૈતીરીય બ્રાહ્મણમાં હેઠલ્લ લખ્યા પ્રમાણે લખ્યુંછે કે:—

૧ દૈવ્યા:શમિતારઉતમનુષ્વાઆરભવં

૩ કાંડ ૬ અધ્યાય ૬ અનુવાક

૨ અધ્રિગોશમીધ્વમ્સુશમીશમીધ્વમ્

શમિધ્વમધ્રિગો

૩-૬-૬

સાયનાચાર્યભાષ્ય

૩ કુરંકમૈતિમત્વાતદુપેક્ષણંમાભૂ

દિતિષુન:પુનર્વચનમ્ ॥

जे प्रमाणे ऋग्वेद ब्राह्मणमां पशु भारवाने सारू आता लखीछे तेज प्रमाणे उपरना वेदवाक्यमां लखीछे, तेनो मतलब के आ नी-
र्दयपणानुं काम छे तोपण अवश्य करवुं, बीजां वाक्यो नीचे लख्या
प्रमाणे मळेछे:—

४ द्यावापृथिव्यांधेनुमालभन्ते

वायव्यं वत्समालभन्ते

१ कांड २ अध्याय ५ अनुवाक.

५ एषगोसवः २---७---५

६ प्रजापतिपशूनसृजत । एतेन वै देवाजत्वानि
जित्वा । यंकाममकामयन्तमान्युवन् २-७-१४

७ प्राजापत्योवाअश्वः । यस्याएव देवतायाः
आलभ्यते । तयैवेन १ समर्धयति ३-८-३

८ यदेन् एकादशिनाः पशवा आलभ्यन्ते ३-९-२

९ नानादेवत्याः पशवो भवन्ति । आरण्यान्
लोकादशीन आलभ्यन्ते । अस्मै वै लोकाय
ग्राम्यापशव आलभ्यन्ते ॥ ३-९-३

१० ग्राम्या १ श्वारण्या १ श्वउभयान्पशुनालभते ३-९-३

११ तेजसावा एष ब्रह्मवर्चसे व्यृध्यते ।

यो अश्वमेधेन नयजते ।

(૧૬)

૧૨ યદજાવયશ્ચારण्याશ્ચએતેવૈસર્વે

પશવઃ । યદ્વ્યાહતિ । ગવ્યાન્પશુ

નુતમેહન્નાલભતે ॥ ૩-૯-૯

૧૩ શુનઃશ્ચતુરક્ષસ્યપ્રહીન્ત ।

સૈધ્રકમુસલભવતિ । ૩-૮-૪

૧૪ પશુભિર્વાણ્ણવૃધ્યતે । યોઅશ્વમેધેન

યજતે । છગલંકલ્માષંકિકિદિવં

વિદિગયમિતિ । ત્વાષ્ટ્રાન્પશૂનાલભતે । ૩-૯-૯

૧૫ તાનૈવોભયાન્પ્રોણાતિ ૩-૯-૧૦

૧૬ બ્રાહ્મણેબ્રાહ્મણમાલભતે ૩-૪-૨

૧૭ યદષ્ટાદાશીનઆલભ્યન્તે ૩-૯-૨

અર્થ—શાવા પૃથ્વી દેવતાને વાસ્તે ધેનુ એટલે ગાયનો યજ્ઞ થાય છે. વાયુ દેવતાને વાસ્તે વાછડાનો યજ્ઞ થાય છે. આ પ્રમાણે ગાયનો યજ્ઞ થાય છે. પ્રજાપતી દેવે પશુને ઉત્પન્ન કર્યાં તે પશુ લેઈને બીજા દેવે યજ્ઞ કર્યા તેથી તેમની મનકામના પૂર્ણ થઈ છે. પ્રજાપતી દેવતાને ઘોડો યોગ્ય પશુ છે માટે એ દેવતાને સારુ ઘોડાનો વધ થાય છે એ તેમ કરવાથી સમૃદ્ધી મળે છે. એકાદશ એટલે અગીઆર પશુનો પણ યજ્ઞ થાય છે. અનેક પ્રકારના દેવ છે તેમને અમેક પ્રકારનાં પશુ યજ્ઞમાં અપાય છે. અરણ્ય પશુ દશ પણ થાય છે. ગ્રામ્ય પશુ પણ યજ્ઞમાં આવે છે. ગામમાં તથા વગડામાં વન્ને ઠેકાણે રહેનારાં પશુ યજ્ઞને

સારૂ વધ કરવા યોગ્યછે. અશ્વમેધ યજ્ઞ જે કરેછે તેનું તેજ વધેછે. વગડાનાં પશુ લેઈને યજ્ઞ કરવા તે કરતાં ગાય વીશેશ યોગ્યછે માટે સારો દિવસ હોય તે દિવસે ગાયજ લેવા. કુતરૂ લાકડીથી મારીને અશ્વના પગ તલે નાખવું. જે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરેછે તેના ઘરમાં પશુની વૃદ્ધી થાયછે. બકરાનું બચ્ચું, તીતર પક્ષી, ધોબો બગલો, અને કાઠાં ટપકા વાઢા ઘેટા. એ સઘળાં જીવો દેવતાને સારૂ યજ્ઞમાં લેવાયછે. તેણે કરીને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સુખ મળેછે. બ્રહ્મ દેવતાને સારૂ બ્રાહ્મણનો પગ યજ્ઞ થાયછે. અરાઢ પશુનો પગ યજ્ઞ થાયછે. યજુર્વેદના બ્રાહ્મણની અનુક્રમણિકા જોતાં નાના પ્રકારના યજ્ઞવીધી માલુમ પડેછે તેમાંથી કેટલાએક પ્રકરણ નીચે દાખલ કર્યાંછે.

સંસ્કૃત નામ.

અર્થ.

૧ સૌત્રામણી.	૧ મદ્યનો યજ્ઞ.
૨ સુરાગ્રહણ મંત્ર.	૨ મદ્ય પીવાનો મંત્ર.
૩ ઐંદ્રપશુ.	૩ ઇંદ્ર દેવતાને વાસ્તે બકરાનો વધ કરવો.
૪ ગોસવ.	૪ ગાયનો યજ્ઞ.
૫ અત્પુર્યામ.	૫ એક પ્રકારના યજ્ઞનું નામ છે.
૬ વાયવીયશ્વેતપશુ.	૬ વાયુ દેવતાને સારૂ બકરાનો વધ.
૭ કામ્પપશુ.	૭ મનોરથ પૂર્ણ થવાને સારૂ પશુ યજ્ઞ.
૮ વત્સોપાકરણ.	૮ વાછડાનો વધ કરવાનો.
૯ પૌર્ણમાસેષ્ટિ.	૯ પુનમને દિવસે કરવાનો યજ્ઞ.
૧૦ નક્ષત્રેષ્ટિ.	૧૦ નક્ષત્રદેવતાને વાસ્તે કરવાનો યજ્ઞ.
૧૧ પુરુષયજ્ઞ.	૧૧ મનુષ્ય યજ્ઞ.

(१८)

- १२ वैष्णवपशु. १२ वीष्णु देवताने सारू बकरानो यज्ञ.
 १३ ऐंद्राय पशु. १३ इंद्रायो देवतानेसारू बकरानो वध.
 १४ सावित्रपशु. १४ सूर्य देवने सारू बकरानो वध.
 १५ अश्वमेध. १५ घोडानो यज्ञ.
 १६ रोहितादिपश्वालंभन. १६ लाल बकरा वीगरे पशु यज्ञ.
 १७ अष्टादशपशुविधानं. १७ अराठ पशुनो यज्ञ.
 १८ चातुर्मास पशु. १८ चातुरमासनामना यज्ञमां बकरानोवध.
 १९ एकादशीन पशु विधान. १९ अगीआर पशुनो यज्ञ.
 २० ग्राम्यारण्य पशु प्रशंसा. २० वगडानां तथा गामनां पशुनो यज्ञ.
 २१ उपाकरण मंत्रः २१ पशुनो संस्कार.
 २२ गव्यपशु विधान. २२ गायनो यज्ञ.
 २३ सत्र. २३ बहु दिवस सुधी चालवानो यज्ञ.
 २४ ऋषभालंभविधानं. २४ बळद मारवानो वीधी.
 २५ अश्वालंभ मंत्रः २५ घोडो मारवानो मंत्र.
 २६ अश्वसंज्ञपनं. २६ घोडो मारवानी वीधी.
 २७ अश्व मनुष्य अजा गो पशु प्रशंसा. २७ घोडो, मनुष्य, बकरो, गाय, आ
 बधानो यज्ञ वीधी.
 २८ आदित्य देवताक पशु. २८ सूर्य देवताने सारू पशु.
 २९ सोमसव. २९ सोम देवताने सारू यज्ञ.
 ३० ब्रह्मस्पति सव. ३० ब्रह्मस्पती देवतानो यज्ञ.

उपर प्रमाणे अनेक यज्ञ याग, ईष्टी, मख, क्रतुं, उत्तरक्रतुं, सव.
 ईत्यादी अनेक प्रकारना याग वेदमां बताव्याछे ते बधायमां पशुनी हीं-
 सा अने मांस भक्षण प्राप्त थायछे. कोई कहेशे एम के हींसानो भाग जूहो

(૧૯)

કહાડીશું અને અ હોંસાનો ભાગ જૂદો કહાડીશું, તો હોંસાનો ભાગ કહાડીથી બીજું કાંઈજ રહેવાનું નથી; કારણ જેમાં હોંસા નથી એવો બીલકુલ કોઈ ભાગ છેજ નહીં. પશુને મારવાને ઠેકાણે વેદમાં પાંચ શબ્દ વપરાયછે:—

આલભન કરણ ઉપાકરણ શમન સંજ્ઞપન

સુરતના યજ્ઞેશ્વર શાસ્ત્રીએ આર્ય વેદ્યા મુખાકર નામનો ગ્રંથ છાપા થોડા દિવસ ઉપર પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તેમાં અનેક પ્રકારના યજ્ઞવીધી, પશુયાગ, અંગછેદન, ઈત્યાદિ વેદમાં લખ્યા મુજબ વતાવ્યું છે તેમાં આલભન શબ્દનો અર્થ લખ્યોછે તે નીચે પ્રમાણે:—

ઉપાકરણનામદેવકર્મોપયોગી

ત્વસંપાદક:પશો:સંસ્કારવિશેષ:

એતદાદીસંજ્ઞપનપર્યંત:ક્રીયાક

લાપઆલભનશબ્દેનાભિધીયતે૨ પ્રકાશ૮૧૫૪

અર્થ—દેવતાને અર્થે પશુનો સંસ્કાર કરીને વધ કરતાં સુધી જે ક્રીયા થાયછે તે સર્વેને આલભન કહેછે:—

નરમેધનુ કર્મ જ્યાં વેદમાં લખ્યુંછે તેમાં અનેક પ્રકારના, અનેક જાતોના, અનેક સ્વરૂપના, અનેક ધંધાનાં વસે દશ માળસ (૨૧૦) લખ્યાંછે, તે વધ્યા યુપ એટલે લીલે વંધાયછે અને તેમનું પ્રોક્ષણ પુરુષ સુક્ત મંત્રથી કરવાનું લખ્યુંછે. કેટલેક ઠેકાણે પશુ વાંધીને છોડી દેવો કે જેને ઉચ્છર્ગ કહેછે, તેમ પણ લખેલુંછે. પરંતુ એ ગૌણ પક્ષ છે, મુખ્ય પક્ષ નથી. કેટલેક ઠેકાણે વીકલ્પે કરીને લખેલુંછે પણ મૂલવેદના મંત્રમાં “આલભન” એજ શબ્દનો પ્રયોગછે તેથી મુખ્ય પ-

ક્ષાંતિ જણાય છે. એ પ્રમાણે યજુર્વેદાંતર ગત તૈત્તિર્ય શાખાના બ્રા-
 હ્મણ જેમાં સંવિહિતાના મંત્રનો વિનિયોગ લખ્યો છે તે તપાસતાં સદરહુ
 મુજબ માલુમ પડે છે. હવે એજ શાખાનો આરંભ્યક દસ અધ્યાય છે
 તેનાં નામ જૂદાં જૂદાં છે. પાંચ ઉપનીશદ ગણાય છે અને પાંચ કર્મોપ
 નીશદ ગણાય છે. તેમાંનો છઠો અધ્યાય પિત્રમેધ વીશે છે. તેમાં બ્રાહ્મણ
 ક્ષત્રી અને વૈશ મરી જાય ત્યારે શી રીતે વાઢવો તેનો વીધો લખ્યો છે. તે
 ઉપર ભારદ્વાજ તથા બૌધાયન સુત્ર છે તેમાં એ અધ્યાયમાં જે જે મંત્ર છે
 તેનો ઉપયોગ બતાવેલો છે. તેમાં વઢી એમ લખ્યું છે કે પ્રેતની જોડે
 એક ગાય મારીને તેનાં અંગ પ્રેતના અંગ ઉપર મુકવાં અને પછી ચીતા
 સઢગાવવી. અને પ્રેત ગાડામાં ઘાલીને અથવા શુદ્રને સ્થભે ઉચકાવીને
 લેઈ જવું અને એ મરનાર પુરુષની બાયઢી પણ સ્પર્શના સુધી લેઈ જવી
 અને તેને એમ કહેવું કે તારો ધર્મી મરી ગયો માટે તારે પુનર્વિવાહ ક-
 રવાની મરજી હોય તો સુલેધી કરજે એ પ્રમાણે ઉપદેશ કરી પાછી
 લાવવી એમ લખ્યું છે. આ ગ્રંથ ઉપર શાયનાચાર્ય એ ભાષ્ય કર્યું છે.
 તેમાં તપસીલવાર વેદનાં સુત્ર મેઢવાને અર્થ કરેલો છે. માણસ મરી
 ગયા પછી તેના બારમાને દિવશે જવ તથા વકરાના માંસનું ભક્ષણ મ-
 રનારના સંબંધીને કરવાનું લખ્યું છે. આ પુસ્તક વેદનાં વઢી પુસ્તક
 કરતાં વધારે પવિત્ર ગણાય છે. બઢરીઓને કાને એનો એક પણ શબ્દ
 પડવા દેવામાં આવતો નથી અને કોઈ એકાંત સ્થલમાં જંગલમાં મળવામાં
 આવે છે. બઢરીઓ તેમજ શુદ્રને કાને પણ પડવા દેતા નથી. સભામાં
 બ્રાહ્મણો જ્યારે મેગા થાય છે ત્યારે સંહીતા મળે છે પરંતુ આરંભ્યક અ-
 ણાય નહીં. પિત્રમેધના અધ્યાયમાં જે ગાય વાઢવાની લખી છે તેનું
 નામ નીચે મૂકવું છે:—

(२१)

राजगवी. अनुस्तरणी. सयावरी.

आ अध्यायमांना केटलाक मंत्र भाष्यसहीत नीचे दाखल कर्याछिः—

१ परेयुवाँसंप्रवतो. ॥ ६ प्र० तै. आ.

भाष्य.

पितृमेधस्यमंत्रास्तुदृश्यंते ऽ.स्मिन्प्रवाठके पितृमेध
मंत्राणांविनियोगोभरद्वाजकल्पेवौधायनकल्पेचाभिहितः

२ अपैतदूहयादिहाविभःपुरा ॥

भाष्य

कल्प. दासाःप्रवयसोवहेयुःअथैनंअनसावहंति
त्येकेषां ॥

३ इमौयुनज्मितेवन्हिअसुनीथायवोढवे ॥

भाष्य

इमौबलिवदौशकटेयोजयामि.

४ पुरुषस्यसयावरीवितेप्राणमसिस्त्रसां ॥

कल्प. अथास्याःप्राणान्विस्त्रंसमानाननुमंत्रयतेहेपुरुषस्य
सयावरी-राजगवीतवप्राणांशिथीलकृतवानस्मि-
पितृन्उपेहिअस्मिन्लोकेप्रजयापुत्रादिकयासह
क्षेमंप्रापय.

कल्प. अत्रराजगवीउपाकरोति-भुवनस्यपतेइतिजरवीं

(२२)

मुख्यां, तज्जघन्पां कृष्णां कृष्णाक्षीं कृष्णबालां, कृष्ण
खुरामपि, वा, अजां, बालखुर, मेव कृष्ण, एवं स्यादिति ।
पाठस्तु । तस्यानिहन्यमानायां सव्यानि जानून्यनु
निघ्नतः ।

५ उदीर्ष्वनार्यभिजीवलोकं ।

भाष्य-हे नारी त्व उत्तिष्ठ त्वं दिधिषोः पुनर्विवाहे ह्योपत्युः जनि-
त्वं जाया त्वं सम्यक् प्राप्नुहि ॥

६ अपश्याम युवतिमाचरन्तीं ॥ ६ प्र० १२ अनुवाक

राजगव्याहननमुत्सर्गश्चेति द्वौ पक्षौ-तत्रहननपक्षे मं
त्राः पूर्वमेवोक्ताः अथोत्सर्गपक्षे मंत्रा उच्यन्ते

७ अजोसि० द्वेषांसी

८ यवोसि० द्वेषांसी.

सदरहु पुस्तक तपाश्या पछी माध्यदिनी शाखानी संहिता चा-
ह्यस अध्यायनीछे तेनी जोडे चौद अध्यायनुं शतपथ ब्राह्मण छे.
ते तपाशीये. एम कहेवायछे के व्यासजीए बधा वेदना मंत्र भेगा
करिने तेमना त्रण मंत्र बांध्या. एकनु नाम ऋगवेद संहिता. ते
सुमंतु ऋषीने आपी. बीजानु नाम यजुर्वेदनी संहिता ते वैशंपायन
ऋषीने आपी. तेमनी पासे एक याज्ञवल्क्य. नामनो शीष्य हतो ते
तथा सदरहु ऋषी लढ्या तेथी याज्ञवल्क्ये सुर्वनी उपासना करीने

નવો વેદ રચ્યો તેનું નામ શુક્લ યજુર્વેદ શતપથ બ્રાહ્મણમાં છેલું વાક્ય નીચે પ્રમાણે છે:—

૧ આદિત્યાનીમાનિશુક્લાનિયજૂર્ષિવાજસનેયેનયાજ્ઞવ
લ્કીયેનાખ્યાયંતે । શ૦ બ્રાહ્મણે ૧૪ અ૦

આ વેદની સંહિતામાં ચાઢીસ અધ્યાય છે તેની અનુક્રમણિકા.

દર્શપૌર્ણમાસ	૧-૨	શતરુદ્રિયમંત્ર	૧૬
આધાન	૩	ચિતિવસોર્ધારા	૧૭-૧૮
અગ્નીષ્ટોમ	૪	સૌત્રામણી	૧૯-૨૦-૨૧
આતિથ્પેષ્ટિ	૫-૬	અશ્વમેધ	૨૨
ઉપાંશુ ગ્રહમંત્ર	૭	આશ્વિલભાષણં	૨૩
આદિત્યગ્રહમંત્ર	૮	પશુ પ્રકરણ	૨૪
વાજપેયયજ્ઞ	૯	અશ્વમેધ	૨૫-૨૬-૨૭
રાજસૂયયજ્ઞ			૨૮-૨૯
સૌત્રામણીયજ્ઞ	૧૦	પુરુષમેધ	૩૦-૩૧
ચયન	૧૧	સર્વમેધ	૩૨-૩૩
ચિત્તિ	૧૨-૧૩-૧૪-૧૫	પિતૃમેધ	૩૪-૨૫
		શાંતિપાઠ	૩૬
		પ્રાયશ્ચિત	૩૭-૩૮-૩૯
		જ્ઞાનકાંડ	૪૦

આ ગ્રંથ ઉપર ચાર ભાષ્ય થયાં છે એક મહીધર-બીજું ઉગ્રહટ—
ત્રીજું સાયન—ચોથું કર્ક. આ શિવાય દ્વિવેદાંગ અને દેવયાજ્ઞિક એ બે
બીજાં છે એમ કહેવાયછે. આ ગ્રંથમાંથી કેટલાંક વાક્યો નીચે લખ્યાંછે.

(२४)

१ ऋतस्यवादेवहविःपाशेनप्रतिमुंचामिधर्षामानुषः

६ अध्याये

हेदेवहविःदेवानांहविरूपयज्ञस्यपाशेनत्वांप्रतिमुंचामि ।
एवंपशुसंबोध्यशमित्रैसमर्पयति । व्यामद्वयपरिमिताया
कुशकृतयारज्वानागपाशंकृत्वाशृगंयोरंतरालेषशुंछागं
बध्नातिपाशंप्रतिमुंचेदितिसूत्रार्थः ॥ महीधरवेदादिषे

२ देवस्यत्वासवितुः० ६ अ०

युपेपशुंत्रध्नातिइतिसूत्रार्थः

३ अग्निषोमाभ्यांजुष्टंनियुनज्मि ॥ अग्निषोमदेवताभ्यां
जुष्टंमाभिरुचितंपशुंनियुनज्मिनिबध्नामि

४ अदभ्योस्वौषधीभ्योऽनुवामाता०पशुंप्रोक्षणीभिःप्रो
क्षतीति । मेध्यंकरोति

५ वाचंतेशुंधामि । प्राणंतेशुंधामि०पत्निमृतस्यपशोः
प्राणान्मुखादीन्यष्टौप्राणायतनानिप्रतिमंत्रंशुंधति । अद्भिः
स्पृशति

६ घृतेनद्यावापृथिवी०

वषामुत्खिद्य-द्यावापृथिवीऽइति । पशूदरावतूवषांनिष्का
श्यआछादयेत् ।

(२५)

७ ताडभौचनुरःपदःसम्प्रसारयाव॥२३अ०२०मंत्र
एवंसेवेशनप्रकारः। अधिवासेनप्रछादयतिअश्वमहिष्यौ।
अध्वर्युर्वदति । हेअश्वमहिष्यौयुवांस्वर्गेलोकेअस्यायज्ञभू
मौआछादयतम्अश्वशिस्नमुपस्थेकुरुस्तेवृषावाजिति । म
हिषिस्वयमेवाश्वशिस्नमाकृत्यस्वयोनौस्थापयति

८ उत्सक्थाअवगुहं०

९ यकासकौशकुन्ति०

१० माताचतेपिताचतेग्रं०॥ २३ अ०

इत्यादिआश्लीलभाषणं

११ अश्वस्तुपरोगोमृगस्तेप्राजापत्याः ॥ २४ अ०

अश्वमेधिकानांपशूनांदेवतासम्बन्धविधायिनोऽध्यायेनोच्य
न्ते॥तत्राश्वमेधेएकविंशतिर्यूपाःसन्ति-तत्रमध्यमोयूपोसत्प
दशपशवोनियोजनीयाः । शतत्रयसंख्याकानांपशूनांम
ध्येपंचदशपंचदशपशूनेकैकस्मिन्पूयेयुनाक्ते ।

१२ रोहितोधूधरोहितःकर्कभूरोहितस्ते
रोहितःसर्वरक्तः । धुधवर्णःइत्यादिपशुवर्णनं

१३ शुद्धवालःसर्वशुद्धवालो०

शुभवालःमणिवर्णकेशःइत्यादि

१४ पृश्नेस्तिरश्वीन०

विचित्रवर्णा ।

१५ कृष्णग्रीवाआग्नेयाः

कृष्णग्रीवाःइत्यादिआग्नेयाः

१६ उन्नतऋषभोवामनस्त०

उच्चऋषभःत्रयऐद्रावैष्णवाः

१७ कृष्णभौमा०

१८ धूम्रान्वसंतायालभते०

१९ अग्नयेऽनिकवतेप्रथमजालभते०

२० धूम्राबभ्रुनिकाशाःपितृणां०

इत्यादिपशवः

२१ वसंतायकर्पिजलानालभते०

अथारण्याःपशवउच्चन्ते. कर्पिजलादिस्त्रयोदश

२२ सोमायह्रसानालभते०

२३ अग्नयेकुटसुनालभते

२४ सोमायलवानालभते०

२५ भूम्याऽआसुनालभते०

२६ वसुभ्यऋश्यानालभते०

२७ इशानायपरस्वतआलभते०

२८ प्रजापतये पुरुषान्हस्तिना लभते ०

२९ ऐण्यन्होमण्डूको

३० श्वित्रादित्यानामुष्ट्रो

३१ खड्गो वैश्वदेवः

एवं षष्ठ्यधिकं शतद्वयमारण्याः सर्वे मिलित्वा षट्शतानि नवा
धिकानि पशवो भवन्ति. तेष्वारण्याः सर्वे उत्सृष्टव्या न तु
हिंस्याः ॥

३२ देवः सवितः प्रसुवः ३० अ०

इत उत्तरं पुरुषमेधः चैत्रशुक्लदशम्यारंभः अत्र यूपैकादशि
निभवति । एकादशाग्निषोमियाः पशवो भवन्ति ।

तान्नियुक्तां पुरुषां सहस्रशीर्षा पुरुष इति आलंभनक्रमेण
यथा देवतं प्रोक्षणादिपर्याग्निकरणानन्तर इदं ब्रह्मणे इत्येवं सर्वे
षां यथा स्वस्वदेवतोद्देशेन त्यागः ततः सर्वान्यूपेभ्यो विमुच्यो
त्सृजति । ततः एकादशिनैः पशुभिः संज्ञपनादि प्रधानया
गां संकृत्वा । सन्यसेत् ॥ अथ वा गृहं व्रजेत् । महीधर
३३ वहं वपाजातवेदः ३५ अ० २० मंत्र
मध्यमाष्टका गोपशुना कार्या तस्याधि नोर्वपां जुहोति-वहं वपा
मंत्रेण.

અર્થ—ઉપર લલેલા પેહેલા મંત્રમાં પશુને ઢામની દોરીથી યાં-
 ખલે બાંધવો, અને પછી શામીત્રને સોંપવો. પશુ છે તે દેવનું ભક્ષણ છે
 એમ કહેલું છે. બીજા મંત્રમાં સદરહુ મુજબજ બતાવેલું છે. ત્રીજા મંત્રમાં
 અમી ધોમદેવતાને પશુ વહુ ભાવે છે એમ લલેલું છે. ચોથા મંત્રમાં
 પશુ ઉપર પાળી છાંટી પ્રોક્ષણ કરવાનું લખ્યું છે—પાંચમા મંત્રમાં પશુ
 મરી ગયા પછી યજ્ઞ કરનારની સ્ત્રીને હાથે માર્જન કરવાનું લલેલું છે.
 છઠા મંત્રમાં પશુની વપા એટલે કાઢજુ કહાડી તે ઉપર ઘી ચોપડી
 તેનો હોમ કરવાનું લખ્યું છે. સાતમા મંત્રમાં અશ્વમેધ યજ્ઞમાં વધ થ-
 યેલો ઘોડા તથા રાણી બેનેને વસ્ત્ર ઓરાઢી ઢાંકવાનું લખ્યું છે. આઠ,
 નવ, દશમા મંત્રમાં રાણી તથા ગોરની વચે મશ્કરી તરીકે ભાષણ
 લખ્યું છે. તે તથા સાતમા મંત્રમાં જે પ્રકાર લખ્યો છે. તે વહુ બીર્મી-
 ાછ છે તેનો અર્થ લલેવા યોગ્ય નથી માટે જેને ચીકીચ્છા હોય તેણે
 વેદના મંત્ર તથા તે ઉપરનું ભાષ્ય કહાડીને જોવું. અગ્નિપરમાયી તે
 એકતરસમા મંત્ર સુધી. (૬૦૯) છસો નવ અશ્વમેધમાં બીજાં પશુ જો-
 ઇએ. તેનાં નામ લખ્યાં છે તેમાં અનેક રંગનાં વકરાં અને વઢદ. ત-
 રેહ તરેહનાં પક્ષી તથા બીજા નાનાંનાં જીવ. ઝંદરડા તથા દેડકા,
 ઝંટ. તથા મેંડા રૂંડાદી સર્વ જાતનાં પશુનો વધ કરવાનું લખ્યું છે.
 તે પૈકી--૨૦૭--વગાડનાં જીવ છે તે છોડી દેવા એવું ભાષ્યકાર મ-
 હીધર પંડિતે લખ્યું છે. ત્રીસમા મંત્રમાં નરમેધ ચૈત્ર શુધ ૧૦
 થી કરવાનો લખ્યો છે. તેમાં પશુ બાંધવાના અગ્નિપર યાંખલા રોપ-
 વા ને તેણે અગ્નિપર વકરાં તથા વસી માળસ બાંધીને તેનું પ્રોક્ષણ,
 સ્મગ, નીવેદન કરીને જે માળસ બાંધ્યા હોય તેમને છોડી દેવાં, અને
 અગ્નિપર વકરાં જે રહ્યાં તેમનો વધ કરીને તેનો હોમ કરવો એમ એજ
 ભાષ્યકાર લલે છે. તેત્રીસમા મંત્રમાં માળસને વાઢવાની વલસે ગા-

મની વપા એટલે કાઢજાનો હોમ કરવાનું લખ્યું છે. આ અનુષ્ઠાનનું નામ પિત્રમેધ:—

જે ઠેકાણે પશુ શબ્દ આવે છે તે ઠેકાણે તેનો અર્થ બકરો કરવો. એવું યજ્ઞેશ્વર શાસ્ત્રીએ આર્યવેદના સુધાકર ગ્રંથમાં બતાવ્યું છે:—

યત્રપશુસામાન્યોક્તિસ્તત્ર

છાગ:પશુર્ગાહ્યોભવતિ પૃ૦ ૮૧

યજ્ઞનું પુણ્ય બહુ મોટું છે એવું વધા શાસ્ત્ર તથા પુરાણમાં વર્ણન કર્યું છે. જે ઠેકાણે કેંડ પળ પુણ્ય કર્મનું વર્ણન કરવું હોય તે ઠેકાણે યજ્ઞની તુલના લખી છે. જેમકે અનાથપ્રેત સંસ્કાર કરે તેને અનેક યજ્ઞનું ફલ મળે છે. સો યજ્ઞ કરે તેને ઇંદ્રનું રાજ્ય મળે છે. તેથી ઇંદ્રનું નામ જ્ઞાતકૃત્તું પડ્યું છે. યજ્ઞ કરતાં અશ્વમેધનું ફલ બહુ મોટું છે. ગંગાની જાનાળ જાય તેને ઢગલે ઢગલે અશ્વમેધનું પુણ્ય લખ્યું છે.

પદેપદેયજ્ઞફલમનુપૂર્વ્યાલભંતિતે । પારાશર ૩-૪૦

પૂર્વે ભરતરાજા થઈ ગયા તેના નામથી આ દેશને ભરતસ્થંડ કહે છે. તેણે પચાસ ને પાંચ અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યા એવી વાત ઋગવેદના એતરેય બ્રાહ્મણમાં લખી છે:—

**ભરતોદૌષ્યાંતિર્યમનામનુગંગાયાવૃત્તવ્રેજઘ્રાત્પંચપચાશ
તંહયાન્ । મહાકર્મભરતસ્યનપુર્વેનાપરેજનાઃ ।-પં૦૨૩સ્વં ૬**

ક્ષત્રિય રામચંદ્રજીએ બ્રહ્મહત્યાનું પાપ કહાડવા સારુ અશ્વમેધ કર્યો તેજ પ્રમાણે પાન્ડવોએ અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો તેનો ઇતિહાસ રામાશ્વમેધ તથા જૈમિની અશ્વમેધ એ બેમાં લખ્યો છે. આવી કથાઓ અનેક ઠેકાણે પુરાણોમાં મળી પડે છે:—

યજુર્વેદનું શતપત બ્રાહ્મણ છે અને તે ઉપર કાશ્યાપની સુત્ર છે એ બે ગ્રંથ વધુ મોટા માહાભારત જેવા છે. તેમાં તમામ યજ્ઞક્રીયા બતાવેલી છે. તેનું તારણ કહાડતાં પાર આવે એવો નથી તેમાંના એક બે વાક્ય નીચે લખ્યાં છે:—

- ૧ પંચચિત્તયઃસ્તદ્યપશુશીર્ષિણ્યુપધાય
- ૨ શ્વિતિઃશ્વિનોત્યેતૈરૈવતદ્દિર્ષભિરેતાનિકુસિન્ધાનિસં-
દધાતિ । ૬ અધ્યાય ૧-૪-૧૧
- ૩ યદૈકાદાશિનાન્પશૂનાલભતે-૧૩ અ ૧-૧૪-૨
- ૪ શતમાલભતે- ૧૩ અ ૦ ૧-૧૪-૪
- ૫ ગવ્યાઉત્તમેહન્નાલભત ૧૩ અ ૨-૭-૩

એજ પ્રમાણે સામવેદની સંહિતા અને તેને જોડેલા આઠ બ્રાહ્મણમાં યજ્ઞ ક્રીયા લખેલી છે. માટે એ વીંશી વીંશેષ લખવાની જરૂર નથી:—

ચોથો વેદ અથર્વણ અને તેને જોડેલું બ્રાહ્મણ ગોપથ બ્રાહ્મણ આ બે ગ્રંથમાં એવોજ વોષય છે. અને ઘણું કરીને એક વેદના મંત્ર બીજા વેદમાં એ મુજબ સેલમેલ થયેલું છે. તે બતાવવાને વાસ્તે ગોપથ બ્રાહ્મણમાંથી બે વાક્ય નીચે લખ્યાં છે:—

- ૧ અથાતઃસવનીયસ્યપશોર્વિભાગંવક્ષ્યામઃ
૩ પ્ર ૦ ૧ ૮ સ્વડં.
- ૨ અથાતોયજ્ઞક્રમાઃઅગ્ન્યાધિયમગ્નાધીયાત્પૂર્ણાહુતિ।
પૂર્ણાહુતેર્ગ્નિહોત્રમગ્નિહોત્રાદર્શપૌર્ણમાસૌ । દર્શપૌર્ણ

मासाभ्यामाग्रयणं । आग्रयणाश्चातुर्मास्यानि । चा
 तुरमासिभेयःपशुबन्धः । पशुबधाग्निष्ठोमौ । अग्नि
 ष्ठोमाद्राजसूयो । राजसूयाद्वाजपेयः । वाजपेयादश्व
 मेधः । अश्वमेधात्पुरुषमेधः । पुरुषमेधात्सर्वमेधः ।
 सर्वमेधादक्षिणावन्तो । दक्षिणावज्ज्योदक्षिणाअद
 क्षिणा । सहस्रदाशिणेप्रत्यातिष्ठस्तेवाएतेयज्ञक्रमः॥

५ प्र० ७ ख०

ऊपर लख्या प्रमाणे यज्ञनो वीस्तार बतावैलो छे ते घणुंकरने
 एकना एक प्रमाणे चारे वेदमां छे शाखानो भेद कींवा वेदना भेदधी
 कर्ममां थोडो फरक परचुरण बाबतमां पडे छे ते एवो के एक कहेछे
 के घांनुं बासण जमणी बाजु मुकुतुं ने बीजा कहेछे के घांनुं बासण
 डाभी बाजु मुकुतुं ने एक कहेछे के उभो रहाने मंत्र भणवो ने
 बीजो कहे छे के बेसीने भणवुं आवी परचुरण बाबतोमां ब्राह्मणोनो
 घणो आग्रह असलथी पडेलो छे माटे एक शाखाना ब्राह्मण जेने
 चरण केहेछे ते बीजी शाखानुं कर्म करता नथी असलमां शाखा एक
 एक प्रदेशमां हती पण दुषकाल, आवर्षण, राजक्रांती, परचक्र,
 युंद, दंगा, अने परदेशमां पेट भरवाने वास्ते जवानो इच्छा ईत्यादी
 कारणोनो एक एक ठेकाणे अनेक शाखाना लोक भेगा थई गयाछे
 ब्राह्मण सीवाय बीजा कोईने वेद भणवानो अधिकार नथी.

स्त्रीशूद्राद्विजबधूनां त्रयीनश्रुतिगोचरः ॥ भागवत

बूढ वेदना मंत्र अनेक रूषी पासे हतां ते बधाव्यासजीए भे-

ગા કરીને ચાર વેદની સંઘાતા બાંધી અને પોતાના જે શીષ્ય હતા તે ચાર જળાને એકેકી વેંચી આપી તેના નામ.

૧ પૈલ	વૈશંપાયન	જૈમિનિ	સુમંતુ
૨ ઋગ્વેદ	યજુર્વેદ	સામવેદ	અથર્વવેદ
૩ એતરેય	તૈત્તિર્ય	તાંડ્ય	ગોપથબ્રાહ્મણ
૮ ખેદ	૮૬ ખેદ	૧૦૦૦ ખેદ	૧ ખેદ

તે એક એક આચાર્યના પેટામાં અનેક ખેદ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે થયા તેની સંખ્યા પ્રાચીન ગ્રંથમાં લખી છે, તે પ્રમાણે હાલ જોવામાં આવતા મથી પણ હાલ જે શાખા મળે છે તેના નામ

૧ ઋગ્વેદ	૧ સાંખ્યાયન	૨ શાકલ	૩ બાષ્કલ
	૪ આશ્વલાયન	૫ માંડુક	
૨ યજુર્વેદ	} ૧ આપસ્તંબ ૪ સત્યાષાઢ	૨ હિરણ્યકેશી	૩ મૈત્રાણી
કૃષ્ણ તૈત્તિર્ય		૫ બૌધાયની	
૨ યજુર્વેદ	} ૧ કપ્થ શુક્લ વાજસનેયી	૨ માધ્યંદિની	૩ કાત્યાયની
૩ સામવેદ		૨ રાણાયણી	૩ ગોખિલ
૪ અથર્વવેદ	૧ પિપલાદ	૨ શૌનકી	

એક એક શાખાના જે આચાર્ય થઈ ગયા તેમને પોતાની શાખાને વાસ્તે એક એક સૂત્ર બાંધ્યું છે તે પ્રમાણે તે શાખાના બ્રાહ્મણ કર્મ કરે છે તેથી હરેક બ્રાહ્મણને નામ થાય છે તેની તપસીલ.

૧ નામ ૨ ઉપનામ ૩ ગોત્ર ૪ પ્રવર ૫ સૂત્ર ૬ વેદ ૭ શાખા
દામોદર પંડ્યા કપિ આંગીરસ } સાંખ્યાયન ઋગ્ સાંખ્યાયન
આમહીયવ }
રુક્ષસ }

(૩૩)

૮ મત ૧ કુલદેવ ૧૦ જ્ઞાતિ
સ્માર્ત શત્રુ નાગર

આ દશ સીવાય ન્યાતી ભેદથી બ્રાહ્મણ વર્ણના પેટામાં જ્ઞાતીનું નામ, નાગર, અવદીચ, ચીતપાવન, ગૌડ, દ્રવિડ, ઇસ્યાદિ થાયછે.

વૈશંપાયન ઋષી અને યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષી લઘ્યા તેથી યજુર્વેદમાં શુક્લ યજુર્વેદ ઉત્પન્ન થયો તેમાં ૧૭ શાખાઓ છે તેમનું નામ વાજસનીય પડ્યું છે તેમાંના પંદરનું ઠેકાણું નથી અને બે હાલ ચાલે છે તેનું નામ કળ્પ અને માધ્યંદિની

વેદના યંથ હેઠલ લઘ્યા પ્રમાણે છે.

૧ સંવિહતા. ૨ બ્રાહ્મણ. ૩ અરણ. ૪ ઉપનિષદ. ૫ પરિશિષ્ટ

આમાં ચાર અને પાંચ પ્રકારના યંથમાં ભેલ વધુ થઈ છે જેને વેદનો આધાર જોડતો હતો તેણે આ યંથ નવા બનાવ્યા છે એનો દાખલો અલોપનિષદ, એ અકબર બાદશાહાએ કરાવેલું છે.

ઋગ્વેદસંવિહતા

અ૦ ૨ અ૦ ૩ વર્ગ ૭૮૧૨૧૦૧૧૧૨૨૧૩

અશ્વમેધાદીર્ઘતમાઔચથ્યઃ । ત્રિષ્ટુપ્ ।

અપહ્લાગપુરોઅશ્વેનવાજિનાપૂષ્ણોભાગોનીયતેવિશ્વદેવ્યઃ ॥

યદશ્વસ્યક્રવિષોમક્ષિકાશયદ્વાસ્વરૌસ્વધિતૌરિસમ

સ્તિ ॥ યદુસ્તયોઃશમિતુર્યન્નસ્વેષુસર્વાતાતેઅપિદેવેષ્વસ્તુ ॥

યદૂવધ્યમુદરસ્યાપવાતિયઆમસ્યક્રવિષોગંધોઅસ્તિ ॥સુ

કૃત્તાતહમિતારઃઋષ્વંતૂતમેધંશૃતપાકંપચંતુ ॥

ચતુઃસ્ત્રિંશદ્વાજિનોદેવબંધોર્વક્રીરશ્વસ્યસ્વાધિતિઃસમે
 તિ ॥અછિદ્રાગાત્રાવયુનાકૃણોતપસ્યસુરનુઘુષ્યાવિશસ્ત્ ॥
 સુગવ્યંનોવાજીસ્વશ્વયંપુંસઃપુત્રાંઉત્તવિશ્વાપુષંરાયં ॥
 અનામાસ્ત્વંનોઅદિતિઃકૃણોતુક્ષત્રંનોઅશ્વોવનતાંહવિષ્માન્ ॥
 અજઃપુરોનીયતેનાભિરસ્યાનુપશ્વાત્કવયોયંતિરેભાઃ ॥
 ઉપપ્રાગાત્પરમેયત્સધસ્થમર્વાઅછાપિતરંમાતરંચ ॥
 અદ્યાદેવાઙ્જુષ્ટતમોહિગમ્યાઅથાશાસ્તેદાશુષેવાર્યાણિ ॥

અર્થ—ઘોડાના આગળ આ બકરો પુષા, અને બીજા દેવાને વાસ્તે
 લાવ્યોછે. આ ઘોડાનું જે કંઈ માંસ માંચીઓ खाશે અને જે કંઈ છરા-
 ને વઢગી રહેશે અને જે કંઈ અશ્વને મારનારના નલ્લમાં રહેશે તે અશ્વને
 સાથે સ્વર્ગમાં જશે.

આ ઘોડાના પેટમાંથી જે કંઈ ઘાસ કાચું નીકળશે, અને જે કંઈ
 કાચું માંસ તે સ્વચ્છ કરીને સારી પેઠે રાંધવું ઘોડાના અંગમાં ચોત્રીસ
 પાંસળીઓછે તેમાં છરી યુક્તિથી ફેરવીને કાઢી ભાગ ન બગડતાં અંગ
 જૂદાં જૂદાં કઢાડવાં આ અશ્વમેધ કર્યાથી અમને ઘણી દોલત મળશે
 અને યાચો અને ઘોડાં અને આરોગ્ય અને સંતાન અમને પ્રાપ્ત થશે. ઘો-
 ઢાના આગળ બકરો બાંધવો અને તેને પછવાડે મંત્ર બળનારા બ્રાહ્મણ
 ઉભા રહેવા. આ ઘોડાને હપ્પાયાં તેના ગ્યાહાં માં અને બાપછે એવો જે
 દેવોનું સ્થાનક ત્યાં આ ઘોડો જશે અને હોમ કરનારને અનેક લા-
 ભ આપશે.

ब्रह्मोवधंवेदनिंदाकौटसाक्ष्यंसुहृद्वधः॥गर्हितानादा

યોજગ્ધિઃ સૂરાપાનસમાનષડ્ ॥

પદ્મપુરાણ

અર્થ—બ્રહ્મ હયા, વેદ નિંદા, ઓટી સાક્ષ, મિત્ર વધ; સૂરાપાન અસલ્ય
એ છે અધર્મ સમાન છે.

વેદપ્રાણિહિતોધર્મોઽધર્મઃ સ્તદ્વિપર્યયઃ ॥ વેદોનારાયણઃ

સાક્ષાત્ત્વિતિમેનિશ્ચિતામતિઃ ॥

વ્યાસ

નકેચિદ્વેદકર્તારોવેદસ્મર્તાચતુર્મુખઃ ॥ તથૈવધર્મસ્મ

રતિમનુઃકલ્પાંતરેષ્વાપિ ॥

અર્થ—વેદમાં જે લખ્યું છે એનું જ નામ ધર્મ તેના વિરુદ્ધ ચાલે તેનું ના-
મ અધર્મ. વેદ એ સાક્ષાત્ નારાયણ છે એ નિઃસંશય જાણવું એવું મારું
મત છે એવું વ્યાસજી કહે છે.

વેદ કોઈએ બનાવેલો નથી ચતુર્મુખ જે બ્રહ્મા તેણે પૂર્વ કલ્પમાં જે
વેદ ચાલતો હતો તેની સરત રાખીને આ કલ્પમાં પ્રકાશ કર્યો તાર
પછી બ્રહ્માના જે પુત્ર મનુ તેમણે તેજ ધર્મ આગળ ચલાવ્યો.

ત્રિધાવદ્દોવૃષભોરોરવિતિ

મંત્રબ્રાહ્મણકલ્પૈશ્ચ ॥

વેદતુલ્પત્વિતિયાસ્કાચાર્યેણોક્તઃ

અર્થ—યજ્ઞ રૂપી ધર્મ મંત્ર, બ્રાહ્મણ, અને કલ્પ, એ ત્રણ પુસ્તકથી થાય છે
માટે કલ્પ છે તે વેદ તુલ્ય છે એવું યાસ્કાચાર્યે લખ્યું છે.

સ્વામિનારાયણનિ શિક્ષાપત્રિમાં સૂત્ર પ્રમાણે કર્મ કરવાનું લખ્યું છે.

સંસ્કારાશ્વાન્હિકંશ્રાદ્ધંયથાકાલંયથાધનં ॥ સ્વસ્વગૃ

હ્યાનુસારેણકર્તવ્યંચ દ્વિજન્મભિઃ ૯૧

અર્થ.—સંસ્કાર અને નિલ્ય કર્મ અને શ્રાદ્ધ જે કાલે પ્રાપ્ત થાય તે આપણા વૈભવ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વાળીયાં પોત પોતાનું ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે કરવું. ગૃહ્યસૂત્ર એટલે કલ્પ.

આશ્વલાયનસૂત્ર

દરેક શાખાનું સૂત્ર છે તેમાં બે ભાગ હોય છે ૧ શ્રૌત, ૨ ગૃહ્ય, પૈકી શ્રૌતમાં યજ્ઞ ક્રિયા લખેલી હોય છે, અને ગૃહ્યમાં ગ્રહસ્થના ધર્મ લખેલા હોય છે. આ ગ્રંથ સ્મૃતિમાં ગણાય છે પણ બીજા ગ્રંથ કરતા સૂત્રની યોગ્યતા મોટી છે સૂત્ર વેદ તુલ્ય ગણાય છે. અનેક શાખાના અનેક સૂત્રો છે તે બધાયનો વીષય એક રીતનો છે માટે આ ગ્રંથમાંના એક વેનો તપાસ કરીએ પ્રથમ આશ્વલાયન શાખાનો શ્રૌત સૂત્ર લઈને તેના વાક્યો હેઠળ લખ્યા છે.

૧ દૈવ્યાશમિતારઆરમ્ભઘ્વં ૦   ૩ અધ્યાય ૩ કં

૨ દૈવતેનપશુનાનાત્વં ।   ૩ અ ૦ ૭ કં

૩ ષાળ્માસ્યઃસાંવત્સરોવ ॥   ૩ અ ૮ કં

સોઽઅયંનિરુદ્ધપશુઃષટ્સુષટ્સુમાસેષુકર્તવ્યઃ । સંવત્સર

સંવત્સરેવા ।

નારાયણવૃત્તિ

૪ સૌત્રામણ્યાં ।

૩--૯

૫ આશ્વિનસારસ્વતૈર્દ્રાઃપશવઃબાહસ્પત્યોવાચતુર્થઃ ।

એદ્રસાવિત્રવારુણાઃપશુપુરોડાશાઃ   ૩-૯

૬ દર્શપૌર્ણમાસાભ્યામિદ્વૈષ્ઠિપશુચાતુર્માસ્યૈરથસોમેન

૪--૨

(૩૭)

૭ અથસવનીયેનપશુનાચરન્તિ ૫ અ૦ ૩

૮ અગ્નિષ્ટોમો ઽત્યગ્નિષ્ણોમઉક્થઃષોડશીવાજપેયો ઽતિ

રાત્રો ઽતોર્યામદ્વિતિસંસ્થાઃ ૬--૧૧

૯ આગ્નેયૈન્દ્રાગ્નૈકાદશિનાઃપશવઃ ઉત્તરપદ્ક ૩-૨

૧૦ વાયવ્યપશુઃ ૩ ૩--૨

૧૧ સજ્ઞપ્તમશ્વંપત્ન્યોધૂન્વાંતિ૦ ૩૦૪-૮

૧૨ તસ્યવિભાગંવક્ષ્યામઃ ૩૦ ૬-૯

અર્થ.

૧ પશુને મારો.

૨ દેવને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં પશુ જોડાઈએ—

૩ છ મહીને કે વરશે વરશે નિરુદ્ધ પશુ કરવો.

૪ સૈન્નામણિનિ વીધાન.

૫ આશ્વિન—સારસ્વત—ઈન્દ્ર એ ત્રણે દેવતાને પશુ આપવાઃ અને
બ્રહ્મસ્પતીને ચોથો પશુ આપવોઃ—ઈન્દ્ર—સર્વોતા તથા વરુણ એ દેવતા.
ઓને પણ પશુ જોડાઈએઃ—

૬ પુનમ તથા અમાસને દિવશે અને ચાતુર્માસ અનુષ્ઠાનમાં પશુ
મારવોઃ—

૭ સવર્ના અનુષ્ઠાનમાં પશુ વધ કરવો.

૮ સાત યજ્ઞને સંસ્થા કહેછેઃ—તેમના નામ.

૧ અગ્નિષ્ટોમ. ૨ અભ્યગ્નિષ્ટોમ. ૩ ઉક્થ.

૪ શોડશી. ૫ વાજપેય. ૬ અતીરાત્ર.

૭ અસોર્યામ.

૯ અમિ તથા ઇંદ્રામિ આ દેવોને અગીયાર પશુ જોડે.

૧૦ વાયુ દેવતાને એક પશુ જોડે.

૧૧ મરી ગણા અશ્વ તથા યજ્ઞકરનારનો છાંઈ બંનેને વસ્ત્ર નીચે ઢાંકવાં.

૧૨ વધ કરેલા પશુના કડકા કરીને યજ્ઞ કરાવનાર બ્રાહ્મણોમાં શી રીતે વહેંચવા તેનો પ્રકાર:—

આશ્વાલાયન શ્રૌત સૂત્રના બાર અધ્યાયછે તેમાંના છમાં પૂર્વ ક્રતુ લખ્યાછે, અને બીજા છમાં ઉત્તર ક્રતુ લખ્યાછે. તેમનાં નામ.

૧ રાજસુય.

૨ ગવામયન.

૩ ગોસવ.

૪ અશ્વમેધ.

૫ આંગિરસ ક્રતુ.

૬ સાક્રમેધ.

૭ પંચશારદીય.

૮ વૌશ્વજીત.

૯ પૌંડરીક.

૧૦ મર્ત દ્વાદશાહ.

૧૧ સંવચ્છર સત્ર.

૧૨ માહાવ્રત.

૧૩ રાત્રીસત્ર.

૧૪ શતરાત્ર.

૧૫ સ્તોમ.

૧૬ દ્વાદશ સંવત્સર.

૧૭ સહસ્ત્ર સંવત્સર.

આ શીવાય ચાર અધ્યાય ગૃહ્ય સૂત્રનાછે. તેમાં ગ્રહસ્તના ધર્મ લખ્યાછે. ગૃહ્યમાં તથા શ્રૌતમાં તફાવત એટલોછે કે જે બ્રાહ્મણ એક અમિનો કુંડ કે જેનું નામ સ્માર્તામિ જે રાખેછે તેનું નામ ગ્રહસ્થ:— એ અમિ લમને દિવશે ઉત્પન્ન થાયછે, અને જે ગ્રહસ્થ ત્રણ અમિ ઉત્પન્ન કરીને અમિહોષ લેછે તેને શ્રૌતામિ કહેછે. તેના નામ:—

દક્ષિણામી ગાર્હસ્પત્ય આહવની

આવા અગ્નિહોત્રીને યજ્ઞ કરવાનો અધીકાર થાયછે. તે અગ્નિહોત્રીનાં કર્મ શ્રૌત સુત્રમાં વર્ણન કરેલાંછે. અને ગ્રહસ્થાશ્રમીના ધર્મ ગૃહ્ય સુત્રમાં છે. ઘણાક ગ્રહસ્થ હાલ અધીકારપાત્રના કરવાસારૂ રાખતા નથી પણ તે વાતનું પ્રાશ્નસ્થિત કરેછે. ત્રણ દિવસ સુધી જે ગ્રહસ્થ અગ્નિ રાખે નહીં તે શુદ્ધ થાય છે એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલું છે. ગ્રહસ્થાશ્રમ લભ્યો શરૂ થાયછે. અને લગ્ન થયા પછી પ્રજા ઉત્પન્ન થાયછે. તે પ્રજાને બ્રાહ્મણ કરવા સારૂ સોઢ સંસ્કાર લખ્યાછે. ગૃહ્ય સુત્રમાં આ સંસ્કાર લખેલાછે. તેમનાં નામ:—

**ગર્ભાદાન પુંસવન જાત કર્મ અન્નપ્રાશન ચૂડા
ઉપનયન વિવાહ અંત્યેષ્ઠી ૦ इत्यादि ०**

અસલના વખતમાં રાજા લોકો અગ્નિહોત્ર લેતા હતા અને રાજસૂય અશ્વમેધ વીગરે યજ્ઞ કરતા હતા. સુત્રને કલ્પ--ધર્મસુત્ર--સમયચારીક સુત્ર--એવા નામ કહેછે. અશ્વલાયના ચાર્યનું સુત્ર કેવલ ઋગ્વેદનો સારછ એમ કહેવાયછે. તેનો શ્રૌત ભાગ વીશે ઉપર લખ્યુંછે, અને અગ્નિહોત્રી શીવાયના ગૃહસ્થના ધર્મ ગૃહ્ય સુત્રમાં કેવી રીતના વર્ણન કરેલાછે તે નીચે લખ્યુંછે.

૧ અથપશુકલ્પ: ૧ અ ૧૧--૧

૨ ઉત્તરતો અગ્નેઃશામિત્રસ્યાયતનંકૃત્વા । પશુના
લ્પાવ્ય । સપલાશયાદ્વિશાશ્વયાપશ્વાદુપસૃશ્વેત્ ।
ત્વાજુષ્ટંઉપાકરોમિતિ । ૧-૧૧-૨

३ विहीयवमतिभिरद्विःपुरस्तान्प्रोक्षतिअमुष्मैत्वाजु
ष्टंप्रोक्षामि । १-११-३

४ आवृतैवपर्यग्निकृत्वोदश्वन्नयन्ति । १-११-५

५ तस्यपुरस्तादुल्मुकंहरन्ति० । १-११-६

६ शामित्रएषभवति

७ वपाश्रपणभ्यांकर्तापशुंमन्वारभते । १-११-८

८ पश्चाच्छामित्रस्यप्राक्शिरसंप्रत्यक्शिरसंवोदक्
पादंसंज्ञप्पपुरानभिस्तृणमतर्धायवपामुत्खिद्य ।

१-११-१०

नारायणवृत्ति

शामित्रस्यपश्चिमेदेशेबर्हिरूपस्तृणतिकर्ता । “तंय
त्रनिहनिष्यन्तोभवंतितदब्धयुर्बहिरधस्तादुपास्यति”इति
श्रुतेः।ततस्तस्मिन्बर्हिषिप्राक्शिरसंवोदक्पादंपशुंशमय
तिशामितावपास्थानज्ञात्वातिर्यक्छित्वावपांउदरेत् । शा
मित्रेप्रताप्यतांवपांमभिघार्यजुहुयात् ।

अर्थ.

१ गृह्य सुत्रना प्रथमाध्यायमांनो अगीयारमी कंडीकाना प्रथम सु-
त्रमां पशु यागनु बोधान लखेछेः—

- ૨ અમિના ઉત્તરમાં પશુ વધ કરવાની જગા ઠરાવવી. અને પશુને ન્હરાવવો, અને લાલરાની લીલી ઢાઢીથી તેને સ્પર્શ કરવો અને બોલવું કે તું દેવનું ભક્ષણે. માટે તને ભક્ષણ યોગ્ય કરું છું.
- ૩ ઢાંગર તથા જવ પાણીમાં નાખી તે પાણી પશુ ઉપર છાંટવું.
- ૪ બઢતા ઢામ લેઈને પશુની પ્રદક્ષણા કરવી.
- ૫ તેજ બઢતા ઢામ લેઈને પશુના આગઢ ચાલવું:—
- ૬ પશુને વધ કરવાને ઠેકાણે લેઈ જવું:—
- ૭ વપા યાગનો મંત્ર મળવો:—
- ૮ વધ કરીને પશુની નાભીને ઠેકાણે વપા હોય છે તે તે ઠેકાણે છેદીને તે વપા કહાડવી:—

નારાયણ વૃત્તિ:--

વધ સ્થઢમાં ઢામ પાથરવા ને તે ઉપર પશુને મારવો:--

ઁવી વેદ આજ્ઞાછે માટે તે મુજવ કરીને પછી પેટ છેદન કરીને વપા કહાડવી, અને વધ સ્થઢના નર્જીક આમે ઉપર તપાવવી તાર પછી તે ઉપર ઘી રેઢવું ને તારવાદ અગ્નિમાં હોમ કરવો:--

બીજા અધ્યાયમાં છોકરાનો ઁનપ્રાશન સંસ્કાર લખ્યો છે તેનાં સુત્ર નીચે લખ્યા પ્રમાણે.

૧ ષષ્ઠેમાસ્યન્નપ્રાશનં ૧અ૦ ૧૬ કં ૧ સુ૦

૨ આજમન્નાદ્યકામઃ ૧-૧૬-૨

૩ તૈત્તિરંબ્રહ્મવર્ચસકામઃ ૧-૧૬-૩

અર્થ.

૧ જન્મથી છઢા માસમાં અન્ન પ્રાશન સંસ્કાર કરવો.

२ वक्रानु मांस ए सस्कारमां खवराविए तो धन धान्यनी वृद्धि करे छे.

३ तीतर पक्षीनु मांस खवराववामां आवे तो.

ब्राह्मणमां ब्रह्म तेजनी वृद्धि थाय छे.

गृह्य सुत्रना प्रथमाध्यायनी चोविसमी कंडीकामां मधुपर्क वीधी लख्यो छे तेना सूत्र नीचे लख्या प्रमाणे:-

१ ऋत्विजोवृत्वामधुपर्कमाहरेत् । १-२४-१

२ स्नातकायोपस्थिताय । १-२४-२

३ राज्ञेच । ३

४ आचार्यश्चशुरपितृव्यमानुलानांच ४

५ आचान्तोदकायगावैदयन्ते २३

६ हतोमेपाप्मापाप्मा मेहत । इतिजपित्वोंकुस्तेति कारयिष्यन् २४

नारायणवृत्ति.

इमंमंत्रंजपित्वाओंमूकुस्तेतिब्रुयानूयदिकारयिष्य
नूमारयिष्यन्भवतितदाचदाताआलभेत् ।

७ नामांसोमधुपर्कोभवतिभवति २६

नारायणवृत्ति

मधुपर्काडिभोजनंअमांसंनभवतीत्यर्थःपशुकरण
पक्षेतन्मांसेनभोजनं । उत्सर्जनपक्षेमांसान्तरेण ।

અર્થ.

૧ યજ્ઞ કરવા સારુ ક્લૃત્વિજ નીમતી વખત તેને મધુપર્ક આપવો જો-
ઈયે તેજ પ્રમાણે લગ્ન થવા વાસ્તે જે વર ઘરમાં આવે અને રાજા ઘરમાં
આવે અથવા.

૨ આચાર્ય એટલે ગુરુ ઘરમાં આવે અથવા સસરો ઘરમાં આવે અગર
કાકો અગર મામો આવે તો તેમને મધુપર્ક આપવો જોઈયે.

૩ મોહો સાફ કરવા સારુ પાણી આપીને તેમના મોહ આગઢ ગાય
મુકવી.

૪ સુત્રમાં લખેલા મંત્ર અળીને ઔમ્ કહીને ઘરના માલેકે ગાયનો
વધ કરવો.

૫ મધુપર્કને અંગે જે જમણવાર થાયછે તે માંસ વીના થતી નથી મા
ટે પશુનો વધ પૂર્વક મધુપર્ક કર્યો હોય તે તેજ પશુનુ માંસ જમણ
વારમાં કામમાં આવે અને પશુને છોડી દીધો હોય તો બીજી રીતે માં
સ મેઢવીને ભોજન કરાવવું.

દ્વતીયા અધ્યાયમાંની ચોથી કંડીકામાં અષ્ટકા વીધાન લખ્યું છે
તેમાં પશુનો વધ કરવાનું લખેલું છે. તેનુ સુત્ર નીચે મુજબ.

**પશુકલ્પેનપશુંસંજ્ઞપ્યપ્રોક્ષણોપાકરણવર્જવપામુલિવદ્ય
જુહુયાન્ । ૨-૪-૧૩**

અર્થ.

પાછલા અધ્યાયમાં પશુ વધનુ વીધાન બતાવેલું છે. તેજ પ્રમાણે
પશુ એટલે બકરો મારી તેનું કાઢજું કાઢાડી તેનો હોમ કરવો.

બ઱ી બીજા અધ્યાયની પાંચમી કંડીકામાંના પેહેલા સુત્રમાં અન્વ-
ષ્ટકા અનુષ્ઠાન લખ્યું છે તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું છે.

(४४)

१ अपरेद्युरन्वष्टक्यं २-५-२

२ तस्यैवमांसस्यप्रकल्प २-५-२

नारायणवृत्ति.

अपरस्मिन्नहनिनवम्यामन्वष्टक्यं नाम कर्मकार्यमित्यर्थः।

यो अष्टम्यां पशुः कृतः तस्यैव मांसं ब्राह्मणभोजनार्थं प्रकल्प्य सकृत् त्येत्यर्थः।

अर्थ.

१ नोमने दिवशे अन्वष्टका कर्म करवुं.

२ जे पशुनो वध कर्यो होय तेनुं मांस ब्राह्मणने जमाडवुं.

वळी चोथा अध्यायनी प्रथम कंडोक्रामां अग्निहोत्री ब्राह्मण मरे तो तेने बाळवानो वीधी लख्यो छे, ते सुत्र नीचे मुजब.

१ आहिताग्निश्चेदुपतप्तेऽप्राच्यामुदिच्यामपराजितायां

वादिश्युदवस्येत्-अ-१-१

२ अगदः सोमेन पशुनेष्ट्येष्ट्वावस्येत् ॥ ४-१-४

३ अनिष्ट्वावा ४-१-५

४ पिठचक्तेण गोयुक्तेनेत्येको ४-२-३

५ अनुस्तरणीं ४

६ गां ५

७ अजावैकतर्णाम् ६

८ कृष्णामेके	७
९ सव्येवाहुवध्वानुसंडालयन्ति.	८
१० अनुस्तरण्यांवपामुत्खिद्यशिशोमुखंप्रच्छादयेन्	४-३-१९
११ वृक्काउधृत्यपाण्यैरादध्यात्	२०
१२ हृदयेहृदयं	२१
१३ सर्वायथाङ्गं विनिक्षिप्य चर्मणा प्रच्छाद्ये	२४
१४ तांउत्थापयेद्देवरः। उद्दीर्षनार्याभि०	४-२-१८
१५ सएवंविदादह्यमानःसहैवधूमेनस्वर्गलोकंमेतीतिहवि ज्ञायते	४-४-७

अर्थ.

- १ श्रौत्री ब्राह्मण आजारी पडे तो तेने अग्नि सहीत गाम बहार कोई ठेकाणे लई जई राखवो:—
- २ जो सारो धाय तो एक पशुनी इष्टि करीने घेर आणवो:—
- ३ कदी मरी जाय तो:—
- ४ गाढामां घाली स्मशानमां लई जवो:—
- ५ अनुस्तरणी एटले एक जनावर साथे लेवुं:—
- ६ ए जनावर गाय जोइये:—
- ७ अथवा एक रंगनी बकरी जोइये:—
- ८ अने ते बकरी काळी जोइये:—

- ९ ते जनावरने गळे दोरी बांधी मडदाने जमणे हाथे ते दोरीनो बीजो छेडो बांधवो ने तेने मडदानी साथे चलावुंवुं:—
- १० अनुस्तरणीनो वध करी तेनी वषा कहाडी ते वती प्रेतनु माथु ढांकवुं:—
- ११ तेनां यकृत कहाडी प्रेतना हाथमां मुकवुं:—
- १२ हृदय ते प्रेतना हृदय उपरज मुकवुं:—
- १३ ए मुजव सर्व अंग प्रेतना अंग उपरमुंकी अनुस्तरणीना चामडा वते ते प्रेतनु वधु अंग ढांकी देवुं:—
- १४ प्रेतनी पत्नीने पुनर्विवाह करवानो उपदेश करी खशेडवी:—
- १५ आ प्रमाणे जेनुं प्रेत बाळवामां आवेछे, ते माणस स्वर्गमां जायछे.
- १६ गृह्य सुत्रना चोथा अध्यायनी नवमी कंडीकामां शुलगवनामक यज्ञ लक्ष्योछे तेनां सुत्रो नीचे लख्या प्रमाणेछे.

१ अथशूलगवः	४-२-१
२ शरादिवसन्तेवार्द्रया	२
३ श्रेष्ठंस्वस्ययूथस्य	३
४ अकुष्टिपृषत्	४
५ कल्माषमित्येके	५
६ कामंकृष्णमालोहवांश्चेत्	६
७ वीहीयवमतीभिराद्विराभिषिच्य	७
८ शिरस्तआभसत्त	८
९ रुद्रायमहादेवायजुष्टोवर्धस्वेति	९

(४७)

१० प्रोक्षणादिसमानं पशुना विशेषान्वक्ष्यामः । १५

११ पात्र्यापलाशेन वा वपांजुहुयात् इति ह विज्ञायते १६

१२ हराय मृडाय शर्वाय शिवाय भवाय महादेवायो ग्राय
भीमाय पशुपतये रुद्राय शंकरायेशानाय स्वाहे

ति.

१७

१३ स एष शूलगवो धन्यो लोचयः पुण्यः पुत्र्यः पशव्य

आयुष्यो यशस्यः

३६

१४ इष्टान्यमुत्सृजेत्

३७

अर्थः—

१ शूलगव अनुष्ठान ए प्रमाणे करवुं:—

२ शरदऋतु एटले आसो तथा कारतक. तथा वसंतऋतु एटले
चैतर तथा वैशाख मासोमां अथवा जे दिवसे आर्द्रा निक्षत्र
होय ते दिवसे शूलगव यज्ञ करवो:—

३ जोरावर बळवान आखलो होय ते लेवो:—

४ ते आखलो रोगी होवो नही जोड्ये:—

५ वळी ते आखलो काबरा रंगनो जोड्ये:—

६ काळा जानु रंगनो होय तो चाले.—

७ डांगेर तथा जवनुं पाणो करीने ते वते आखला उपर अभीशेक
करवो:—

८ माथाथी ते पुछडा सुधी:—

९ महादेवने गृहण करवा योग्य थाव आ मंत्र भणवो:—

- ૧૦ બીજા પશુનું પ્રાક્ષેણ તથા વધ બીજે ઠેકાણે કહેલું છે તેજ મુજબ કરવું:—
- ૧૧ ચાલરાના લાકડાના વાસણમાં તેનો વધા એટલે કાઢજુ મુત્રી તેનો હોમ કરવો:—
- ૧૨ હોમ કરવો તે શિવનાં બાર નામ દર્શને કરવો:—
- ૧૩ એ પ્રમાણે શુલગવ નામનો યજ્ઞ કરે તેને ધાન્ય-કીર્તિ-પુણ્ય-પુત્ર-પશુ સમૃદ્ધિ-આયુષ્ય વૃદ્ધિ-તથા યજ્ઞ પ્રાપ્ત થાય છે:—
- ૧૪ સદરહુ પ્રમાણે યજ્ઞ કરીને ફરીથી યજ્ઞ કરવા વાસ્તે બીજો આ-લો નીમીને છોડી દેવો:—

સદરહુ પ્રમાણે ઋગ્વેદો આશ્વલાયન બ્રાહ્મણનું ધર્મ સૂત્રનો અર્થ ઉપર લખ્યો છે. પુરાણમાં બહુ ઠેકાણે ઋષી રાજા વીગરે આવ્યાથી મધુપર્ક સહીત પુજા કરીને સત્કાર કર્યો એવા દાખલા મળ્યા આવે છે. તેથી તે વેળા મધુપર્કની રીત બહુ હતી એમ માલુમ પડે છે. કેટલાએક બ્રાહ્મણ આપસ્તંબ શાખાના કેહેવાય છે. તૈલંગ અને માહારાષ્ટ્રદેશમાં એ શાખાના બ્રાહ્મણો ઘણા છે તેમનું આપસ્તંબીય ધર્મ સૂત્રનામક શા-સ્ત્ર છે તે ઉપર હરદત્ત વૃત્તિ કરીને ટીકા છે, તે સૂત્ર હાલ મુંબઈમાં સરકાર તરફથી છપાઈ બાહાર પડેલું છે તેમાંથી થોડાંક સુત્રો નીચે દાખલ કર્યા છે:

પ્રશ્ન પટલ સૂ૦

૧ ધેન્વનદુહોર્ભક્ષ્યમ્	૧-૫-૩૦
૨ વ્યાક્રભોજ્યમિતિહિબ્રાહ્મણમ્	૨૮
૩ મેધ્યમાનદુહામિતિવાજસનેયકમ્	૩૧

(४९)

- ४ गोमधुपर्कहोवेदाध्यायः २-४-१
५ आचार्यऋत्विक्स्नातकोराजावाधर्मयुक्तः २-४६
६ आचार्यायत्विजेश्वशुरायराज्ञइतिपीरसंव
त्सराटुपतिष्ठद्वोगोर्मधुपर्कश्च । २-४-७
७ धर्मज्ञसमयःप्रमाणंवेदाश्च १-१-२

अर्थः—

- १ गाय तथा बळद भक्षण करवा योग्य छेः—
- २ पक्षी भक्षणने लायक छे एम ब्राह्मण ग्रंथमां कहुं छेः—
- ३ बळद यज्ञ पशु छे एम वाजसनीय कहे छेः—
- ४ गायनो वध करीने मधुपर्क करवो एवो वेदाज्ञा छेः—
- ५ आचार्य-ऋत्विज-वर-तथा राजा एमने मधुपर्क आपवो जोइयेः—
- ६ ससरो-इत्यादी एकेक वरसने अंतरे घेर आव तो ते मधुपर्क करवा योग्य छे—
- ७ धर्म जाणवानी जेनी इच्छा होय तेणे वेदनं प्रमाण राखवुंः—

कात्यायनकल्पसूत्र

मधुपर्क

षडर्घ्याभवंति।आचर्यऋत्विग्वैवाह्योराजाप्रियस्नातक
इति। गौरितित्रिःप्राह ॥ आलभेन्

अन्नप्रशन

भास्वद्वाजमांसेनवाक्यंसारिकामछुकपिंजलमांसेनान्ना

ઘકામસ્યમત્સ્યૈર્જનકામસ્યકૃકરવાવાઽઆયુઃકામસ્ય।

શૂલગવઃસ્વર્ગપશવ્યઃ

રૌદ્રપશુમાલભેત્

નવકંડિકાશ્રાદ્ધસૂત્ર

અથતૃપ્તિઃ।છાગોમેષાનાલભ્યનસ્વયંમૃતાનાદત્યપચેન્માંસ
દ્વયંતુમત્સ્યૈર્માસત્રયંહારિણેનચતુરઃઔરશ્રેણપંચશાકુ
નેનષટ્છાગેનસપ્તકૌર્મેણાષ્ટૌવારહેણનવમેષમાંસેનદશમા
હિષેઘૈકાદશપાર્ષતેનસંવત્સરંતુવાઘ્રીંનમાંસેનદ્વાદશવર્ષાણિ
ચ્ચઙ્ગમાંસંકાલશાકંલોહછાગમાસંમધુમહાશલ્કોઅક્ષ
યતૃપ્તિઃ॥

અર્થ—માધ્યંધિની શાખાના જે બ્રાહ્મણ છે તે કાત્યાયન સૂત્રનો ઉ-
પયોગ કરેછે તેમાં મધુપર્ક, અન્નપ્રાશન, શૂલગવ,શ્રાદ્ધ, એ ચારે અનુષ્ઠા-
નમાં હિંસાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે આશ્વલાયન સુત્ર પ્રમાણે છે માટે
તપશ્ચીલિવાર વિસ્તાર કર્યો નથી જેને વિસ્તાર જાણવાની ઈચ્છા હશે
તે ઉપર લખેલા સંસ્કૃત વાક્યો વાંચે તો તેના ધ્યાનમાં આવશે.

બ્રાહ્મણોની જેટલી શાખાઓ છે એટલાં સુત્રછે. તે બધાં તપાસતાં
પાર આવે તેવો નથી માટે ધર્મ સુત્રના યંથ મુક્તી સ્મૃતિયોનો તપાસ
કરીયેઃ સ્મૃતિ યંથ એકંદર પચાસ સાઠ છે. તે દરેક ઋષિના ના-
મથી ઓઢાવાય છે તેનાં નામ.

૧ મનુ ૨ યાજ્ઞવલ્કય ૩ વિષ્ણુ ૪ હરિત ૫ ઉશના

(૫૧)

૬ ઑંગિરા ૭ યમ ૮ આપસ્તંબ ૯ સંવર્ત ૧૦ કા-
ત્યાયન ૧૧ બૃહસ્પતિ ૧૨ વ્યાસ ૧૩ શંરવલિખિત
૧૪ દક્ષ ૧૫ ગૌતમ ૧૬ શાતાતપ ૧૭ વસિષ્ઠ
૧૮ ઇત્યાદિ.

આ ઉપર વતામ્યા તે તથા બીજા ઘણા છે એ સર્વ ગ્રંથોને ધર્મ
શાસ્ત્ર કહેવાય છે તેમાં મનુ તથા યાજ્ઞવલ્ક્ય એ બે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે
અને એ બે જળના બનાવેલા ગ્રંથ પણ મોટા છે. અને તેમના ગ્રંથના
આચાર—વ્યવહાર—તથા પ્રાયશ્ચીત એવી રીતના ત્રણ ભાગ કરેલા
છે. મનુસ્મૃતી ઉપર કુલુકભટ્ટની ટીકા છે તે પ્રસીદ્ધ છે તે શિવાય મેઘા
તીર્થી વીગરેની ટીકાઓ છે. મનુનું વચન પ્રમાણ છે એમ વેદમાં પણ
કહેલું છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય સંહિતા ઉપર મીતાક્ષરા નામની ટીકા છે તે
વીજ્ઞાનેશ્વર નામનો પંડીત થઈ ગયો છે તેણે કરેલી છે. એ બે ગ્રંથમાંથી
પ્રથમ સ્વાયંભુ મનુનું કે જે બ્રહ્મ દેવનો છોકરો હતો એવું તે પોતાની
સ્મૃતીમાં લખે છે તેનું ધર્મ શાસ્ત્ર તપાસતાં નીચે લખ્યા પ્રમાણે વચનો
મઢી આવે છે:— આ ગ્રંથનો ગુજરાતી તરજુમો જવ્હેરીલાલ ડમીયાશં-
કર યાજ્ઞીકે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તેના આધાર સાથે અર્થ લખવામાં આવશે:—

મનુસ્મૃતિ

અ શ્લો

૧ ઇદંશાસ્ત્રંતુકૃત્વાસૌમામેવસ્વયમાદિતં. ૧ ૫૮

૨ બ્રાહ્મણોજાયમાનોહિષ્ઠિવ્યામધિજાયતે,

ઈશ્વરઃસર્વભુતાનાંધર્મકોશસ્યગુપ્તયે ૧ ૯૯

- ३ सर्वस्वब्रह्मणस्येदं यत्किञ्चिज्जगती गतं
श्रैष्ठ्येनाभिजनेनेदं सर्ववैब्राह्मणोर्हति १ १००
- ४ वेदाभ्यासो हि विप्राणां तपः परमिहोच्यते २-१६६
- ५ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठति मानवः
इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखं २-९
- ६ धर्मजिज्ञासमानानां प्रमाणं परमं श्रुतिः २-१३
- ७ अग्निवायुरविभ्यस्तु त्रयं ब्रह्म सनातनं ।
दुदोहयज्ञासिध्यर्थं मृग्यजुः सामलक्षणं ॥ १-२३
- ८ तिलैर्विहियवैर्माषैरद्विमूलफलेन वा
दत्तेन मास नृण्यंति विधिवत् पितरो नृणाम् ३-२६७
- ९ द्दो मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन्मासान्हारिणेन तु ३-२६८
- १० षण्मासच्छागमांसेन पार्षतेन च सप्तवै ३-२६९
- ११ दशमासास्तु नृण्यंति वराहमहिषामिषैः
शशकूर्मयोस्तु मांसेन मासानेकादशैव तु ३-२७०
- १२ वर्धिणसस्य मांसेन नृभिर्द्वादशवार्षिकी ३-२७१
- १३ कालशकं महाशल्काः खड्गलोहामिषमंधु ॥
आनंत्यायैव कल्प्यन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशः ३-२७२
- १४ प्रोक्षितं भक्षयेन्मासं ब्राह्मणानां श्वकाम्यया ।

(५३)

यथाविधिनियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्ययी । ५-२७

१५ प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयन् ॥

स्थावरं जंगमं श्वैवं सर्वं प्राणस्य भोजनं ५-२८

१६ बभ्रुवुर्हि पुरोडाशभक्ष्याणां मृगपक्षिणां ।

पुराणेष्वपि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्रसवेषु च ॥ ६-२३

१७ देवान्पितृंश्चार्चयित्वा खादमांसं नृभुज्यति । ६-२२

१८ यज्ञार्थं पशवः सृष्ट्वा स्वयमेव स्वयं भुवा ॥

यज्ञस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे बधो बधः ५-३९

१९ औषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यः श्वपक्षिणः स्तथा ॥

यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राण्पुवंत्युसृतिः पुनः ५-४०

२० मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि

अत्रैव पशवो हिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ५-४१

२१ एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः ॥

आत्मानश्च पशुश्चैव गमयत्युत मांगतिम् ५-४२

२२ वृथा पशुध्नः प्राप्नोति प्रेत्य जन्मानि जन्मानि । ५-३८

२३ नावेदविहिता हिंसामापद्यापि समाचरेत् ५-४३

२४ यावेदविहिता हिंसानियतास्मिन् चराचरे ॥

अहिंसामेव तां विद्याद्वेदात् धर्मो हि निर्वर्धयति ॥ ५-४४

(૫૪)

૨૫ પાઠોનરોહિતાવાદ્યૌનિયુક્તૌહવ્યકવ્યયોઃ ૫-૧૬

૨૬ નકૃત્વાપ્રાણિનાંહિંસામાંસમુત્પન્નતેક્વાચિત્ ।

નચપ્રાણિવધઃસ્વર્ગ્યતસ્માન્માંસવિવર્જયેત્ ૫-૪૮

૨૭ નિયુક્તસ્તુયથાન્યાયંયોમાંસંનાતિમાનવઃ॥

સપ્રેત્યપશુતાંયાતિસંભવાનેકવિંશતીમ્ ૫-૩૫

૨૮ શ્વમાંસમિછન્નેતૌત્તુધર્માધર્મવિચક્ષણઃ॥

પ્રાણાનાંપરિરક્ષાર્થંવામદેવોનલિસવાન્ ૧૦-૧૦૬

૨૯ ક્ષુધાર્તશ્ચાત્તુમભ્યાગાદ્દિશ્વામિત્રઃશ્વજાઘનીમ્ ॥

ચાળ્ડાલહસ્તાદાદાયધર્માધર્મવિચક્ષણઃ॥૧૦-૧૦૮

અર્થ.

૧ આ શાસ્ત્ર રચીને બ્રહ્માયે મને વીધી પૂર્વક મળ્યાંયું:—

૨ બ્રાહ્મણ જન્મે છે ચારથીજ તે પૃથ્વી ઉપર શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, અને સર્વ પ્રાણીનો ઉપરી છે. ધર્મ રૂપી મંડારનું રક્ષણ કરવાનું કામ એને સોંપેલું છે:—

૩ જે કોઈ વસ્તુ સંસારમાં છે તે સર્વ બ્રાહ્મણની પોતાનીજ હોય એમ છે. કેમકે એ પ્રથમ બ્રહ્માના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. તેથી સર્વ વસ્તુઓનો સ્વામી બ્રાહ્મણ થઈ સકે છે:—

૪ વેદાભ્યાસ છે તે બ્રાહ્મણનું પરમ તપ કહેલું છે:—

૫ શ્રુતિ તથા સ્મૃતિમાં કહેલા ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારા મનુષ્યો આ લોકની કીર્તિને તથા પરલોકના ઉત્તમ સુખને પામે છે:—

- ૬ ધર્મ જાળવાનો ઇચ્છા રાખનારાઓનું પરમ પ્રમાણ શ્રુતિ છે:—
- ૭ અભિ-વાયુ-તથા સુર્યમાંથી અનુક્રમે ઋગ્વેદ યજુર્વેદ-અને સામવેદ
 એ ત્રણે વેદ યજ્ઞ સીદ્ધિને સારુ દોહી કહાડ્યા હોય તેવી રીતે
 ઉત્પન્ન કર્યા:—
- ૮ તલ-ડાંગેર-જવ-અડદ અથવા મૂલ-ફુલ એઓમાંથી કોઈ એક વ-
 સ્તુ શાસ્ત્રની રીતે આપ્યાથી એક માસ સુધી પિત્રિયો તૃપ્ત
 થાય છે:—
- ૯ માછલાના માંસથી બેમાસ તૃપ્ત રહેછે. અને હરણના માંસથી ત્રણ
 માસ રહેછે:—
- ૧૦ વાછડાના માંસથી છમાસ સુધી તૃપ્ત રહેછે. અને ચીત્ર મૃગના
 માંસથી સાતમાસ સુધી તૃપ્ત રહેછે:—
- ૧૧ ઘુંડ તથા ખેંશના માંસથી દશમાસ સુધી તૃપ્ત રહેછે. અને સસ-
 લા તથા કાચવાના માંસથી અગીયારમાસ સુધી પિત્રિ તૃપ્ત રહેછે:—
- ૧૨ લાંબા કાનવાળા ધોળા બકરાના માંસથી બાર વર્ષ સુધી પિત્રિ
 તૃપ્ત રહેછે:—
- ૧૩ “કાઢશાક” નામનું શાક, “માહાશલ્ક” નામના મત્સ્ય અથવા
 ગેંડા, લાલ બકરુ, એમાંના કોઈ એકનું માંસ આપ્યાથી, મધથી
 અને સર્વ પ્રકારનાં ઋષી ધાન્ય અને વનવગડામાં જે થાય છે તે
 આપ્યાથી અનંત વર્ષ સુધી પિત્રિ તૃપ્ત થાય છે:—
- ૧૪ યજ્ઞને અર્થે જે માંસનું વેદ મંત્રથી પ્રોક્ષણ થયું હોય અને બ્રાહ્મણ
 તેનું ભક્ષણ કરવાની આજ્ઞા કરે અગર પ્રાણ જવાની ધાસ્તી લા-
 ગતી હોયતો તેનું ભક્ષણ કરવું:—
- ૧૫ બ્રહ્માયે પ્રાણના રક્ષણ સારુ સૃષ્ટિ સરજીછે. માટે સ્થાવર જંગમ
 સર્વે પદાર્થ પ્રાણના ઉપભોગને અર્થે છે:—

- ૧૬ અગાઉના કાલમાં બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રીયના યજ્ઞમાં ભક્ષણને યોગ્ય
આવે જનાવર તથા પક્ષીના માંસનું દેવતાને નૈવેદ્ય કરવામાં આવ-
તું હતું:—
- ૧૭ દેવની તથા પિત્રીની પૂજા કરી રહ્યા પછી માંસનું ભક્ષણ કરેતો
તેને દોષ નથી:—
- ૧૮ સ્વયંભુએ પોતે પશુને યજ્ઞને અર્થે સરજ્યા છે, અને યજ્ઞ આ સર્વ
જગતની વૃદ્ધિ સારૂ ઠરાવવામાં આવ્યો છે. માટે યજ્ઞ સારૂ પશુ
ની હિંસા કરનાર હિંસક નથી:—
- ૧૯ ઔષધી-પશુ-વૃક્ષ-જનાવર-અને પક્ષીઓનો યજ્ઞને અર્થે નાશ થાય
તો તે પરલોકમાં ઉત્તમ જન્મ પામે છે:—
- ૨૦ મધુપર્કને સમયે-યજ્ઞમાં-અને પીત્રી કર્મમાં તથા દેવના કર્મમાં એટલે-
જ પ્રસંગે પશુ હિંસા મનુષ્ય કહેલી છે:—
- ૨૧ ઉપર કહેલે પ્રસંગે વેદના અર્થ તથા તત્ત્વ જાણનારો દ્વિજા-
તી વર્ણવાળો પુરુષ પશુ હિંસા કરે તો તે પોતે તથા પશુ ઉત્તમ
ગતિને પામે છે:—
- ૨૨ માંસ ભક્ષણની ઈચ્છા પૂરી કરવા સારૂ પશુ હિંસા કરનાર પુ-
રુષને તે પશુના શરીર ઉપર જેટલા વાઢછે તેટલાં મૃત્યુ તેણે
જન્મો જન્મ પરલોકમાં થાય છે:—
- ૨૩ વેદની આજ્ઞા વીના આપત્તિકાળમાં પણ પોતાના અગર ગુરુના
ઘરમાં અથવા અરણ્યમાં પશુ હિંસા કરવી નહીં:—
- ૨૪ વેદ વિહિત હિંસા સ્થાવર જંગમ જગતમાં કરવામાં આવે છે તેને
હિંસા ગણવી નહીં કારણ કે વેદમાંથી ધર્મ નિષ્પન્ન થયો છે:—
- ૨૫ પાઠીન તથા રોહિતનું માંસ હવ્ય કવ્યમાં આવ્યું હોય તો તે પરોણા-
ને લેવાવું:—

२६ पशु हिंसा विना काई मांस मळी सकतुं नथी पण प्राणीनी हिंसा करवार्थी स्वर्ग प्राप्ती नथी. माटे मांस भक्षण तदन वर्ज्य करवुं जरूरनुं छे:—

२७ धर्म शास्त्र प्रमाणे धर्म कार्यमां लागेलो पुरुष जो मांसनु भक्षण न करेतो ते मुवा पछी एकवीस जन्म सुधी पशु अवतरे छे:—

२८ धर्म अधर्म समजवामां विचक्षण एवो वामदेव पण घणी भुखथी पीडायो हतो ल्यारे प्राणनु रक्षण करवा सारु कुतरानु मांस खानानी तेनी ईच्छा थई परंतु तेथी काई तेने दोष लाग्यो नही:—

२९ तेमज धर्म अधर्म समजवामां जेनी बरोबरी कोईथी थई न शके एवो विचक्षण ऋषि विश्वामित्र तेणे पण ज्यारे क्षुधाथी मरवानी तैयारीमां हतो ल्यारे कुतरानु मांस चंडाळना हाथथी लेई खावानो नीश्वय कीधो:—

सदरहु प्रमाणे मनुना धर्मशास्त्रमांथी वचनो लख्यां छे, हवे याज्ञवल्क्य स्मृतिमां आचार अध्याय छे तेमांना केटलाएक वचनो नीचे लख्यां छे:—

ग्रहस्थधर्मप्रकरणं

महोक्षंवामहोजंवाश्रोत्रियायोपकल्पयेत् ॥ १०८

यज्ञेश्वरशास्त्री

पान ७५

प्रतिसंवत्सरं त्वर्घ्यास्नातकाचार्यपार्थिवाः ॥

प्रियोविवाह्यश्च तथा यज्ञे प्रत्यर्त्विजः पुनः १०९

अर्थ—श्रोतीय एटले अग्निहोत्री ब्राह्मण आपणे घेर आग्या

(૫૮)

હોય તો મોટો બઢદ અથવા મોટો વકરો તેમને ભક્ષણાર્થ આવવો; એ ઉપર ટીકાકાર એમ લખે છે કે.

॥ અસ્વર્ગ્યલોકવિદ્વિષ્ઠધર્મમપ્યાચરેન્નત્વિતિ । નિષેધાચ્ચ ।

સ્નાતક, આચાર્ય, રાજા, મિત્ર, જમાઈ, એઓને મધુપર્ક પૂજા પ્રતિવર્ષે કરવી તથા ઋત્વિજ્ઞની પ્રત્યેક યજ્ઞમાં કરવી એમ લખીને આશ્વ-લાયન સૂત્રનું વચન દાખલ કર્યું છે.

મનુમાં 'કલ્પયેત્' આ શબ્દનો અર્થ એવો લખ્યો છે.

॥ પ્રાણસ્યાન્નમિદંસર્વપ્રજાપતિરકલ્પયત ॥ ૫-૨૮૨

આ ઉપરથી 'કલ્પયેત્' આ શબ્દનો અર્થ ભક્ષણનો જણાય છે. પણ ટીકાકાર તે વાત ઉઢાવી દોધી છે. વીજું એમ લખે છે કે.

॥ અર્ઘશબ્દોમધુપર્કલક્ષયતિ ॥

આ પ્રમાણે મોટો માણસ ઘેર આવે તો તેને અતિથિ કે અભ્યાગત કહેવાય છે અને તેનો સત્કાર કરવાને વાસ્તે મધુપર્ક છે:—

અને દક્ષણમાં જમીનદાર લોક અને વરનો મા, રાજા, ઈસ્યાદિકને ખેટ વકરાની કીમત આપવાની આજે વહીવટ ચાલેછે. ઈરાણ-દેશમાં મોટો માણસ આવે તેને વાસ્તે બઢદ કે ગાય મારી નાખવાનો વહીવટ ચાલેછે તે મોટું માન ગણાય છે એ પ્રમાણે ઈરાણના ઈતિહાસ ઉપરથી જણાય છે. હવે મહ્યા ભક્ષ પ્રકરણમાં લખે છે કે

॥ ભક્ષ્યા:પંચનखा:सेधागोधाकच्छपशल्काः ॥

॥ शशश्चमत्स्येष्वापीहीसंहतुंडकरोहिताः ॥ ૧૭૬ ॥

॥ तथापाठीनराजीवसशल्काश्चद्विजातिभिः ॥

- ॥ અતઃશૃણુધ્વંમાંસસ્યાવિધિંભક્ષણવર્જને ॥ ૧૭૭ ॥
- ॥ પ્રાણાત્યયેતથાશ્રાદ્દેપ્રોક્ષિતંદ્વિજકામ્યયા ॥
- ॥ દેવાન્પિતૃન્સમખ્યર્ચ્યસ્વાદન્માસંનદોષભાક્ ॥૧૭૮॥
- ॥ વસેત્સનરકેઘોરોદિનાનિપશુરોમાભિઃ ॥
- ॥ સમિતાનિદુરાચારોયોહંત્યાવિધિના પશૂન્ ॥૧૭૯॥
- ॥ સવન્કિમાનવાપ્રોતિહયમેધફલંતથા ॥
- ॥ ગૃહેપિનિવસન્વિપ્રોમુનિર્માસવિવર્જનાત્ ॥ ૧૮૦ ॥

અર્થ.

- ૧ પાંચ નચવાળા પ્રાણીમાંથી શાહુડી, પાટલાગો, કાચબો, શલ્ક, સસલું, ગેંડી, એ પ્રાણી ભક્ષણ કરવામાંલેવાય અને પાઠીન અને રાજીવ એ બે જાતના માંછલા દ્વિજને ભક્ષ્ય છે.
- ૨ માંસના ભક્ષણનો તથા પરિત્યાગનો વિધિ સાંભળો.
- ૩ પ્રાણસંકટમાં તથા શ્રાદ્ધમાં માંસ ભક્ષણ કરવું. પ્રોક્ષિત માંસ તથા બ્રાહ્મણ ભોજનને સારૂ અથવા દેવ પિતૃ કાર્યને સારૂ સિદ્ધ કરેલું માંસ દેવ પિતરની પુજા કર્યા પછી વાકી રહ્યું હોય તે ભક્ષણ કરે તો દોષ નથી. 'પ્રોક્ષિત' એટલે પ્રોક્ષણ નામનો સંસ્કાર કરીને યજ્ઞ કર્યા પછી વાકી રહે તે પ્રોક્ષિત માંસ કહેવાય છે. તેનું અવશ્ય ભક્ષણ કરવું કારણ ન કરે તો યાગનો સમાપ્તિ ન થાય.
- ૪ જે માણસ વિધિ વિના પશુનો જીવ લે તે નરકમાં જાય:—
- ૫ જે માંસ ત્યાગી છે તેને અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફલ મળે છે અને તે ગૃહસ્થ છતાં મુની જાણવો. આ વચન ટીકાકાર લખે છે કે. અ-

(६०)

वश्य भक्षण करवुं जोइए तेवुं प्रोक्षितादी मांसना परित्यागने
माटे नथी.

॥ श्लोक ॥

१॥ हविष्यान्नेनवैमासंपायसेनतुवत्सरम् ॥

॥ मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः॥ २५७॥

२॥ ऐणरौरववाराहशाशैर्मासैर्यथाक्रमम् ॥

॥ मासवृद्ध्याभितृप्यंतिदत्तैरिहपितामहाः॥ २५८॥

३॥ खड्गामिषंमहाशल्कंमधुमुन्यन्नमेवच ॥

॥ लोहानिषंमहाशाकंमांसंवादिणसस्यच ॥ २५९॥

अर्थ.

१ अन्नवडे एक मास, दूधपाकवडे एकवर्ष मत्स्य, हरण, घेढो, पक्षी
बकरो, काळो हरण, सांवर, भुंड, ससलुं ए प्राणीओनुं मांस पीतृ
गणने आप्याथी एक मास अधिक तृप्ति थाय छे.

३ गेंडानुं मांस, महाशल्क करीने एक मस्यनी जात तेनुं मांस, मध
अने वनमां थयेला धान्य, लाल रंगनो बकरो तेनुं मांस, काल-
शाक अने वार्धीणस एटले धोळो बकरो तेनुं मांस आप्याथी अ-
नेत फळ दायक छे.

विनायक शांतिमां वचन छे ते नीचे प्रमाणे

॥ श्लोक ॥

१॥ मत्स्यान्पक्वास्तथैवामान्मांसमेतावदेवतु ॥ ॥२८६॥

२॥ पुष्पांचित्रसुंगधंचसुरांचित्रिविधामपि ॥ ॥ २९७॥

(६१)

अर्थ.—काचा पाका मत्स्य अने तेवुंज मांस पुष्प, सुगंधि पदार्थ अने त्रण प्रकारनी दारु एटले गोळ, महुडो, तथा लोटनी ए पदार्थनो विनायक अने तेनी माता अंबिकाने निवेद करवो.

ग्रह यज्ञ करवानी विधिमां लखे छे के:—

१ ॥ गुडौदनंपायसंचहविष्यंक्षीरषाष्टिकम् ॥

॥ दध्योदनंहविश्चूर्णमांसचित्रान्नमेवच ॥ ३०३ ॥

२ ॥ दद्याद्ग्रहक्रमदेवद्विजेभ्योभोजनंद्विजः ॥

॥ शक्तितोवायथालाभंसत्कृत्यविधिपूर्वकम् ॥ ३०४

अर्थ.

१ गोळ, दुधपाक, काषिधान्य, क्षीर, दही भात, घी भात चटणी, मांस, केशरी भात इत्यादि गृह तृप्ति करवा वास्ते ब्राह्मणोने ए पदार्थो वडे जमाडवा.

सदरहु प्रमाणे स्मृतीयोनो विचारथयो हवे पूराणनो तपास करीये. प्रथम मच्छ पूराणना १७ मा अध्यायमां श्राध्यकल्प लख्यो छे. तेनो श्लोक.

अन्नंतुसदाधिक्षीरंगोघृतंशर्करान्वितंम् ॥ मासंप्रीणाति

वैसर्वान्पितृनित्याहकेशव ३०श्लोक. अध्या १७

द्वौमासौमत्स्यमांसेनत्रिन्मासान्हरिणेनतु ।

औरध्रेणायचतुरःशाकुनेनाथपंचवै ॥ ३१

षण्मासंछागमांसेनतृप्यंतिपितरस्तथा

सप्तपार्षतमांसेनतथाष्टावेणजेनतु ३२

(૬૨)

દશમાસાસ્તુનૃપ્પંતિવરાહમાહિષામિષૈઃ

શશકુર્મજમાંસેનમાસાનૈકાદશૈવતુ ૩૩

સવત્સરંતુગવ્યેનપયસાપાયસેનતુ

વ્યાધ્યાઃસિંહસ્યમાંસેનતૃપ્તિર્દ્વાદશવાર્ષિકો ૩૪

કાલશાસ્ત્રેનચાનંતાચ્છુમાંસેનચૈવહો ।

યત્કિંચિન્મધુસંમિશ્રંગોક્ષિરંઘૃતપાયસં ॥ ૩૫

દત્તમક્ષયમિત્યાહુઃપિતરઃપૂર્વદેવતાઃ ॥ ૩૬

ઉપર લખેલા શ્લોકનો અર્થ, ઉપર સ્મૃતિયોનો અર્થ લખ્યો છે તેમાં જણાવેલો છે. માટે ફરી લખવાનું કારણ નથી. હવે મારકંડ ક્ર-
ષીનું પૂરાણ છે તેમાંના ૧૩મા અધ્યાયમાં દેવીનું મહાત્મ છે તેને ચંડી
પાઠ કહે છે તે લોક ઘણા વાંચે છે અને તે ઉપરથી જપ હોમ પૂજા
ઇત્યાદિ અનુષ્ઠાન કરે છે તેમાં હેઠે લખ્યા પ્રમાણે શ્લોક મળે છે.

બલિપ્રદાનેપુજાયામગ્નિકાર્યેમહોત્સવે અ૦ ૧૨-૧૦

પશુપુષ્પાર્ધધૂપૈશ્વગંધદોષૈસ્તથોત્તમૈઃ અ૦ ૧૨-૧૦

રુધિરોક્તેનબલિનામાંસેનસુરયાનૃપ ॥

રહસ્ય અ૦ ૧૫ શ્લોક ૧૮

અર્થઃ—દેવીની પૂજામાં બલિપ્રદાન કરવું અને ગંધ પુષ્પ તથા જ-
નાવર પળ આપવા અને લોહી યુક્ત માંસ અને મદ્યદેવીને અર્પણ કરવું.

હવે ભારત એ મોટો ઇતિહાસનો ગ્રંથ છે તેમાં પણ જે જે રાજા
બહુ શીકાર કરતા અને બહુ જનાવરો મારતા તેમની કીર્તિ વ્યાસજીએ
બહુ વર્ણન કરી છે; તે વિશે થોડાં વચનો નીચે લખ્યાં છે.

(६३)

१ ॥ ततस्तेयौगपद्येन ययुःसर्वेचतुर्दिशम्।

॥ मृगयांपुरुषव्याघ्राब्राह्मणार्थेपरंतपाः ॥ ४ ॥

भारते द्रौपदीप्रमाथे प्रथमसर्गे ॥

२ ॥ ततोदिशःसंप्रविहृत्यपार्थामृगान्वराहान्महिषांश्च
हत्वा ॥

॥ धनुर्धराःश्रेष्ठतमाःपृथिव्यां, पृथक्चरन्तः

सहिताबभूवुः ॥ १ ॥

द्रौपदीप्रमाथेषष्ठमसर्गे-

३ ॥ ततोमृगसहस्राणिहत्वासबलवाहनः ॥

॥ राजामृगप्रसङ्गेन वनमन्याद्विवेशह ॥ १ ॥

शकुन्त. तृतीयसर्गः, प्रथमश्लोकः--

अर्थ.

१ ब्राह्मणोने वास्ते बहु हरण मारी लाव्याः—

२ धनुर्धर, श्रेष्ठ राजाए बहु हरण तथा डुकर तथा वगडानी भेंशो मारीने आणीः—

३ ए बलवान राजाये हजारो मृग मारीने बीजां मारवा सारु वन-
मां चाल्योः—

एज भारतना भीष्मपर्वमां भगवत गीताना मकग्रंथ प्रसिद्ध छे
ते वेदांती तथा भक्तिमार्गवाळा बंने वांचे छे. तेमां नीचेनां वचन म-
ळी आवे छे.

સહયજ્ઞાપ્રજાસૃષ્ટાપુરોવાચઃપ્રજાપતિઃ

અનેનપ્રસવિષ્યઘમેપવોસ્તિષ્ટકામધુક્ ૧૦ અ૦ ૩

યજ્ઞાશિષ્ટાસનઃસંતોમુચ્યંતેસર્વકિલ્બિષૈઃ ॥

યજ્ઞાદ્રવતિપર્જન્યોયજ્ઞઃકર્મસમુદ્રવઃ ૧૪

૩ યજ્ઞોદાનંતપઃશ્વૈવપાવનાનિમનીષિણામ્

યજ્ઞદાનતપઃકર્મનત્પાઙ્યંકાર્યમેવતન્ અ૦ ૧૮ શ્લો.૫

અર્થ.

- ૧ બ્રહ્માયે સૃષ્ટી ઉત્પન્ન કરી તેજ વચ્ચે યજ્ઞ કરવાની યાજ્ઞા કરીને કહ્યું કે યજ્ઞ કરો એટલે દેવતાઓ પ્રસન્ન થઈ તમારા મનની કામનાઓ પૂરી કરશે:—
- ૨ યજ્ઞ કરીને બાકી જે રહે તે ચાલે તેનું સર્વ પાપ બલી જશે. યજ્ઞ કરેતોજ વરસાદ પડશે અને યજ્ઞ બ્રહ્મદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે છે:—
- ૩ યજ્ઞ-દાન-તથા તપ મનુષ્યને પર્વાત્ર કરે છે માટે તે કર્મનો ત્યાગ કોઈએ કરવો નહીં. તે અવશ્ય કરવાં:—

રામાયણ નામનો કાવ્ય ગ્રંથ છે તે મુલ વાલ્મીકિ ઋષિનું કરેલું છે. અને તે ઉપરથી પુરાણમાં અનેક રામાયણ લખાયાં છે તેમાંનું મુખ્ય અધ્યાત્મ રામાયણ છે તેમાંના ઉત્તરકાન્ડમાં રામચંદ્રજી રાવણને જીતી સીતાને લેઈ જ્યારે અયોધ્યામાં આવ્યા ત્યારે વીશ્વામીત્રિ-ભૃગુ-અંગીરા-વામદેવ-અગસ્તી-ઇત્યાદી ઋષી રામચંદ્રજીને આશીર્વાદને સારૂ આવ્યા તે વચ્ચે મધુપર્ક પુજા કરી રામચંદ્રજીએ ઋષીઓને માન આપ્યું. તે વિશે શ્લોક:—

દષ્ટારામોમુનીન્શિવંપ્રત્યુત્થાયકૃતાંજલિઃ

પાદ્યાર્ષાદિભિરાપુજ્યગાંનિવેદ્યથાવિધિ

ઉત્તરકાંડે અ૦ ૧ શ્લોક ૧૩

ટિકા.

ગાંમધુપર્કાર્થિવૃષભંચ । મહોક્ષંવામહો

જંવાશ્રોત્રિયોપકલ્પયેદિતિસ્મરણાત્

અર્થઃ—રામચંદ્રજીએ મુનીયોના દેહતાંત્ર ઉપા થઈ હાથ જોડી પગ ધોવાનું પાળી અને અર્ધ્ય ઇચ્છાદિ પુજા કરીને વીધી પ્રમાણે ગાયો-નીવેદન કરી એ ઉપર ટીકાકાર લખે છે કે મધુપર્ક પુજા કરવાને સારુ ગાય અથવા બબ્બદ આપવો જોઈએ એવી વીધી સ્મૃતિમાં કહેલી છે.

સ્મૃતિ-પુરાણ-ઈતીહાસ-તથા કાવ્ય આ ગ્રંથો ઋષિ લોકોએ કરે-લા તેથી આર્ષ કહેવાય છે. ચાર પછી લોકોએ એવું માન્યું કે હવે દુ-નીયામાં ઋષિ નથી પરંતુ જે રહ્યા છે તે મનુષ્ય છે અને તે મનુષ્યે કરે-લા ગ્રંથ તેને પૌરુષ ગ્રંથ કહેવાય છે અને તેવીજ જાતના ગ્રંથને નિ-વંધ પણ કહેવાય છે. આવા નિવંધ સંસ્કૃત ભાષામાં ઘણા છે અને માધવ-હેમાદ્રી-કમલાકર ઇચ્છાદિ નિવંધકાર ઘણા થઈ ગયા છે. કેટ-લાકોએ વ્યાકર્ણ શાસ્ત્ર ઉપર પોતાના નિવંધ લખ્યા છે તેમજ કેટ-લાકોએ ધર્મશાસ્ત્ર, વૈદક ઇચ્છાદિ ઉપર લખેલા છે અને તેમણે પોતાના નિવંધ રચવામાં આર્ષ ગ્રંથનો આધાર લીધેલો છે. આવા નિવંધ કરનારા માનો કોસ્તુભકાર વીવાહ પ્રકરણમાં છાપેલા ગ્રંથને પાને ૨૧૭ મે નીચે મુજબ લખેલું છે:—

અન્નજયંતઃ । યૌઃપ્રતિનિધિત્વેનહ્યાગઆલભ્યતે ।

उत्सर्जनपक्षेपिछागएवनिवेदनीय इति ।

गौगौरितिगविमनसिधृतायांद्वात्रिंशत्पणात्मकनिष्क्रय।

छागेमनसिधृतेपणात्मकोनिष्क्रयोदेयः ।

नामांसोमधुपर्कोभवति । इतिसूत्रात् ।

उत्सर्जनपक्षेपिअन्येनमांसेनभोजनदानमिति ।

वृत्तिरुज्जयंतादिभिरभिधानाच्च ॥

अर्थः—गायने ठेकाणे बकरू मारवुं जोइये, गाय छोडी मुकवानो पक्ष लीधो होय तोपण बकरो नीवेदन करवो, ने गायने बदले तेनी कीमत आपवी होय तो तेना रु. ३२) आपवा, बकरणे बदले रु. १) आपवो, मांस बीना मधुपर्क धतु नथो एवं आश्वलायन आचार्य पोताना धर्म सूत्रमां लखे छे माटे उत्सर्जन पक्ष लीधो होय तोपण बीजा प्रकारथो मांस लावीने भोजन आपवुं एवं जयंतादीक वृत्तिकारनो अभीप्राय छेः—

श्रुत्वविवेकमा

अथमांसानि ॥ गंडकमांसंविषाणसमयानुत्थितशृंगछाग
मांसंसर्वलोहितछागमांसंहरिणविचित्रहरिणकृष्णहरिण
शंवरमृगमेषशशककूर्माऽरण्यवराहमांसानितित्तिरिला
वकवर्तकीशलकीकृकरएषांपक्षिणांमांसानिकृकरःकरा
तइतिप्रासिद्धःवार्षिणसंमांसंनिपिवांस्विन्द्रिपक्षिणंश्वेतंवृद्धअ
जापतिंवार्षिणसंतुतंप्राहुर्याज्ञिकाःपितृकर्मणिकृष्णग्रीचो

(६७)

रक्तशिराःश्वेतपक्षोविहंगमःसवैवाध्रिणसःप्रोक्तइत्येषानै
गमीश्रुतिःछागपक्षिणोवाध्रिणसौतयोर्मांसमंत्रसंस्कृतमांसं
यदाछागादिकंपशुमालभ्यमांसमुपादीयतेतदाप्रथममंत्रे
णपशुप्रोक्षणंकर्तव्यम् ॥ मंत्रश्च ॥ ओम् पितृभ्यस्त्वा
जुष्टंप्रोक्षामि ॥ एकोहिष्टेनुपित्रेत्वाजुष्टंप्रोक्षामित्यादिरूपः
अनालंभपक्षेसिंहादिहतमांसादिषुनमंत्रसंस्कारापेक्षेति
सिं
व्धव्याघ्रहतहरिणमांसंलब्धक्रीतछागादिमांसमस्थराद्य
भिवातछागादिमांसं ॥ अथमत्स्याः ॥ महाशल्करोहित
राजीवपाठिनश्चेतशल्काअन्येपि ॥

काशिमां छापेलि प्रतनुं पान१६

अर्थ—श्राद्ध विवेक करीने एक ग्रंथ छे तेमां मावापनां श्राद्धनां
विधि अनेक प्रकारनां लख्यां छे तेमां श्राद्धमां अनेक जनावरनां मांस
भक्षण करवा विशे लख्यं छे, तेनी विगत, जंगलीभेस, बकरो, हरण,
रोझ, घेठा, सरुलु, काचवा, जंगलीभूँड, अने तैतर, लावक, इत्या-
दिक पक्षि, अने जनावरो, मंत्रथी पवित्र करीने पाणी छांटीने, अने
एवो मंत्र भणवो के, मारा पित्रीने वास्ते योग्य करवा सारू पवित्र क-
रुछुं, एवं भणीने तेनुं मांस लेवुं, अथवा पशु हिंसा करवाने अनुकूल
न होयतो, व्याघ्र के सिंहे मारेला जनावरनुं मांस लेवुं, अने एवं जनाव-
र मळे तो मंत्र भणवानी जरूर नथी, अथवा वेचाथी लाववुं, एज प्रमाणे,
महाशल्क, लाल मांछला, राजीव, तथा पाठिण, इत्यादि श्राद्धमां
योग्य छे.

(६८)

धनुर्भुती ककी जे भोजराजामा वलतमां थयो तेणे उत्तरराम च-
रीत्र नाटक लख्युं छे ते प्रसीद्ध छे अने नीशाळोमां पण चालेछे तेना
चोया अंकमां वशीष्टना शिष्य सौधानरु अने भान्डायन ए बनेनो
संवाद लख्यो छे तेमां प्रसंग एवो छे के राजा दशरथ वशीष्ट मुनीने
घेर भान्या त्यारे एक वाछहु मधुपर्कने सारु मार्यु. त्यार पछी जनक
राजा भान्यो त्यारे मधुपर्क कर्यो नही कारण ए राजा नीवृत्तिमार्गनो
हतो माटे मधुपर्कनी जरूर नथी ते बीशे नीचे मुजव संवाद छेः—

सौधातक--मयापुनज्ञातंव्याघ्रोवा

वृकोवाएषइति ।

भान्डायण--आःकिमुक्तंभवति--

सौ० तेनसावत्सतरीभाक्षिता ।

भा० समांसमधुपर्कइत्मान्नायबहुमन्यमानाः

श्रोत्रियायाभ्यागतायवत्सतरीं ।

महोक्ष्वामहोजंबानिर्वपति । गृहमेधिनः ।

तंहिधर्मसूत्रकाराःसमामनंति

सौ० येनआगतेषुवासिष्ठमिश्रेषुवत्सतरींविशसिता ।

अद्वैवप्रत्यागतस्यराजर्षजनकस्यभगवतावाल्मी

किनापिदधिमधुभिरेवानिवर्तितोमधुपर्कः

भा० अनिवृत्तमांसानामेवकल्पंमृषयोमन्यंते

निवृत्तमांसस्तुतत्रभवान्जनकः ॥

पद्मपुराणना पाताळखंडमां रामाश्वमेधनी कथा छे तेना साठ अ
ध्याय छे तेमांना सातमा अध्यायमां एवं लख्यं छे के रामचंद्रजनि
अयोध्यामां आव्या पछी बहु पश्चात्ताप थयो के यद्धमां पोताना हाथयी
बहु बाह्यण रावणादीक मरीगया तेनुं पाप केम जशे एवो प्रश्न पुछा
यी ऋषीए जवाब आय्यो के ए सर्वे पाप नाश थवा सारु अश्वमेध यज्ञ
करवो ते शीवाय बीजो ऊपाय नथी अने आगळ जे मोहोटा मोहोटा
राजाओ थई गया छे तेमणे अश्वमेध करीने स्वर्ग वास कर्यो तेज
मुजब तुं कर एटले तारुं सरवे पाप बळी जशे ते बीशे नीचे लख्या
मुजबनां वचन छे:—

रामउ० ब्राह्मणास्तु पूजार्हा दानसन्मानभोजनैः ॥

तेमयानिहता विप्राः शरसंघातसंहितैः ॥

कुर्वतो बुद्धिपूर्वमेब्रह्महत्यासु निंदिताम् ॥

इत्पुक्तवंतं तं रामं जयादसतपो निधिः

शेषउ० शृणुराममहावीरलोकानुग्रहकारक ।

विप्रहत्यायनोदायतवयद्वचनं ब्रुवे ।

सर्वसपापंतरतियोश्वमेधं यजेत वै ॥

तस्मात्त्वयजविश्वात्मन्वाजिमेधेन शोभिना

सवाजिमेधो विप्राणां हत्यातापापनोदनः

कृतवान्यं महाराजो दिलिपस्तव पूर्वजः ॥

मनुश्वसगरो राजामरुतो नहुषात्मजः ॥

એતેતેપૂર્વજાઃસર્વેયજ્ઞાન્કૃત્વાપદંગતાઃ॥૩૫અ.૭॥

ઉપર મુજબનાં સઘળાં શાસ્ત્રોનાં યંથ તપાસતાં મારુમ પડે છે કે
વધા સંસ્કૃત યંથના જળ ભાગ કરેલા છે:—

૧ છાંદસ ૨ આર્ષ ૩ પૌરુષ

છાંદસ એટલે પરમેશ્વરે કરેલા યંથ-આર્ષ એટલે ઋષિઓએ કરેલા
યંથ, પૌરુષ એટલે મનુષ્યોએ કરેલા યંથ. તેમાં છાંદસ યંથ એટલે વેદ,
તેમાં મંત્ર તથા બ્રાહ્મણ, મંત્ર એટલે કર્મની પ્રવૃત્તિ કરનાર વચન:—

મંત્રરાશિવેદૈત્યુચ્યંતે

કર્મપ્રવર્તકામંત્રાઃ

એ મંત્ર જુદા જુદા ઋષિઓએ મળાવાથી શાખા ભેદ પડ્યો તેનું
નામ “ચરણ” પણ છે:—

અધ્યયનભેદાઙ્ગાખાભેદોઅનાદિઃ

ચરણશબ્દઃશાસ્ત્રાવિશેષાધ્યાપન

પરૈકતાપન્નજનસંઘવાચી ॥

આશ્વલાયન શૌનક ઋષિનો શિષ્ય હતો. શૌનકે પણ વેદે ઉ-
પર ઋગ્વિધાન, સર્વાનુક્રમ, ઇત્યાદી યંથ કર્યાં છે. અને આશ્વલાયને
ધર્મ સૂત્રકન્યુ છે.

શૌનકસ્યતુશિષ્યોઽભૂઃભગવાન્આશ્વલાયનઃ ॥

કલ્પમૂત્રચક્રાગદ્યમહર્ષિગણપૂજિતઃ ॥

એ પ્રમાણે અનેક શાસ્ત્રોના અનેક આચાર્ય થયાછે, ધર્મ શાસ્ત્રમાં
સૂત્ર યંથ વેદનાં બરોબર માનેલાં છે કારણ એ યંથો વેદને ઘણા મઠ-

તા છે અને વેદાર્થ લેઈનેજ રચેલાં છે. અને સુત્ર ઉપરથી શ્લોક બંધ સ્મૃતીયો થયેલીયો છે. વેદ જોતાં માત્ર લાવાને કે હિંસા કરવાને કાંઈ નીષેધ જણાતો નથી. સ્મૃતિના કાઢમાં એટલે કઢીયુગના આ-રંભમાં વૈદીક ધર્મ ઉપર એક મોહોટું બંદુ ઝબુ થયું તે ઝબુ કરનાર બુદ્ધ નામનો મગધ એટલે ગયાનો રાજા હતો તેણે બ્રાહ્મણોની બહુજ નીંદા કરી અને વેદનો ખીંકાર કર્યો તે વીશે જય દેવ સ્વામી પોતાના ગીત ગોવિંદ કાવ્ય મંથમાં પેહેલી અષ્ટપદીમાં દશાવતારનું વર્ણન કર્યું છે તેમાં બુદ્ધ વીશે લખે છે કે:—

નિંદસિયજ્ઞાવિધેરહહઃશ્રુતિજાતં

સદયત્તદયદર્શિતપશુઘાતં ॥

કેશવધૃતબુદ્ધશરીરં ॥ ગીતગોવિંદ.

અર્થ:—ભગવાન વીષ્ણુએ બુદ્ધ રૂપ લેઈને વેદમાં કહેલા યજ્ઞ વીધીની નીંદા કરી કારણ કે એ વીધીમાં જે પશુ મરતા હતા તેમની ભગવાનને દયા આવી. એજ મંથમાં એક શ્લોકમાં દશાવતારનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં બુદ્ધ વીશે લખ્યું છે કે:—

કારુણ્યમાતન્વતે

અર્થ—બુદ્ધે દયા ધર્મ પ્રગટ કર્યો:—

એ પંથના આચાર્ય અને પંઢીત દેશોમાં ફરી ફરી ઉપદેશ કરતા ઉત્તરમાં ચીન દેશ બ્રહ્મદેશ સુધી બૌદ્ધ ધર્મ સ્થાપન કર્યો. દક્ષીણમાં લંકામાં પણ એ ધર્મ ચાલે છે. હિંદુસ્થાનના બ્રાહ્મણ એમ બોલવા લાગ્યા કે કઢી ઉત્પન્ન થયાથી વૈદીક ધર્મ હુગી ગયો. કઢી એટલે ટંટો. એ ટંટો શરૂ થયો ભારથીજ જુગ જુદો માનેલો છે. બુદ્ધની તકરાર

ચાલતાં બીજી એક તકરાર એવી ઉત્પન્ન થઈ કે કેટલાક લોક સાંખ્ય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને એવું કહેવા લાગ્યા કે બ્રાહ્મણ લોકો અગ્ની, વાયુ, સૂર્ય, ઇચ્છાદી અનેક દેવોની ઉપાસના કરે છે, અને તેમના નામથી યજ્ઞ યાગ કરે છે; પણ એ દેવ શાના. એતો પદાર્થ છે, અને આ જગતનું આદી કારણ તો એક બ્રહ્મ છે માટે કર્મ કાન્ડ તમામ खोटું છે. આત્મ-જ્ઞાન એજ મુખ્ય છે. એ લોકોએ ઉપનિષદનો આધાર લીધો. આવાં બંને તરફથી વૈદીક માર્ગવાળા બ્રાહ્મણોની બહુજ નીંદા થવા લાગી અને તેમના ઉપર લોકોનો બહુજ ધીક્કાર થયો, તેથી વેદનાં પુસ્તક ઢાં-કો મુકવાની જરૂર પડી, અને કેટલીક તરેહનો વેધોનો સાગ કર્યો, અને પુરાણ વીગેરે ગ્રંથમાં કલ્પમાં ફલાણી ચીજ કરવી નહીં એવાં વચ-નો પણ દાખલ કર્યાં, અને બૌદ્ધ ધર્મને મળતું આવે એવો ઘાટ રચ્યો. અને કેટલીએક યુક્તિયો કહાડી તે એવી કે આગળના ઋષી જે યજ્ઞ કરતા તે જનાવરો મારી પાછા જીવંત કરતા. તે મોટા સામર્થ્યવાળા હતા. કેટલાક કહે છે કે મંત્રનું સામર્થ્ય તેઓની સાથે ગયું પણ એ વિષે શાસ્ત્રમાં કોઈ દાખલો મળતો નથી. એવો દાખલો મળે છે કે જનાવર મારીને હોમતા, અને खाता, અને તે વખત જે વેદ હતા તેજ વેદ આજ પણ છે; પરંતુ તે મુજબ આજ કોઈ કરે તો તેની ફજેતી થાય.

મધુપર્ક, અનુંસ્તરાણ, શૂલગવ, અશ્વમેધમાં સંવેશન પ્રકાર, આશ્લીભાષણ, ઇચ્છાદી કર્મ આજ કોઈ કરે તો તેની સોબત કોઈ લોક કરશે નહીં, અને તેની સાથે વેહેવાર રાખશે નહીં અને એ કર્મ જોતાં ઢેડ વાઘરો પણ કરે નહો તેવાં છે. ગર્ભાધાન સંસ્કારમાં મંત્ર બળે છે તે.

તાંપુષંશિવતમામેરયસ્વયસ્યાંબીજં

મનુષ્યારૂવપંતિ ॥ યાનડવિંશતિવિં

શ્રયાતેયસ્યામુશંતઃપ્રહરામશેષં ॥

ઋગ્વેદ ૦ અ ૦ ૮

આવા મંત્રનો અર્થ બતાવે તો બહુ અ મર્યાદા થાય માટે છાનુ છે તેજ સારુ છે. કર્મ કાન્ડનાં જે અનુષ્ઠાનો હતાં તે ઉપનીષદ ભાગમાં અપરા વીદ્યામાં વર્ણન કરેલાં છે અને અધ્યાત્મ વિદ્યા શ્રેષ્ઠ ઠરાવી છે.

તત્રાપરાઋગ્વેદોયજુર્વેદઃસામવેદોઽથર્વવેદઃ

શિક્ષાકલ્પોઽથાકરણાનેરુક્તંછંદોઽજ્યોતિષમિતિ ॥

અથપરાયયાતદક્ષરમાધેગમ્યતે ॥ મુંડકોપનિષત્

અધ્યાત્મવિદ્યાવિદ્યાનાં ॥ ગીતા.

एज उपनीषदमां कर्म कान्दनी निंदा करी छे ते नीचे प्रमाणे.

अविद्यायामन्तरेवर्तमानाःस्वयंधीराःपण्डितमन्यमाना ॥

जघन्यमानाःपरियन्तिमुढाअन्धेनैवनीयमानाः

यथान्धाः ॥ ૮

अविद्यायांबहुधावर्तमानावयंकृतार्थाइत्यभिमन्यन्ति

बालाः ॥ यत्कर्मिणोनप्रवेदयन्तिरागातेनातुराः

क्षिणलोकाःश्ववंते ॥ ૯ ॥

इष्टापूर्तमन्यमानावरिष्ठानान्यच्छ્રેयोवेदयन्तेप्रमुढाः ॥

नाकस्यपृષ્ટેસુકૃતેઽનુભૂત્વેમંલોકંહીનતરશ્ચવિશંન્તિ॥૧૦

મુંડકોપનિષત્

(૭૪)

ત્રૈગુણ્યવિષયવેદાનિસ્ત્રૈગુણ્યોભવાર્જુન ॥

યામિમાંપુષ્પિતાંવાચંપ્રવદંત્યવિપશ્ચિતઃ ॥ ગીતા.

આ પ્રમાણે નિંદા કરીને એવું ઠરાવ્યું કે જે અનેક દેવને ભજે છે તે નીચે ગતીને પામે છે. અને જે એક ईશ્વરને ભજે છે તે અક્ષ-ધામને પામે છે.

યાંતિદેવવ્રતાદેવાન્પિતૃન્યાંતિપિતૃવ્રતાઃ

ભૂતાનિયાંતિભુતેઽધ્યાયાંતિમદ્યાજિનોપિમામ્ ॥

ગીતા અ૦ ૯-૨૫

અનન્યાશ્ચિતયંતોમાં ॥ ૨૨

તતઃપદંતત્પરિમાર્ગિતવ્યંયસ્મિન્ગત્તાનનિવર્તતિભૂયઃ

અ૦ ૧૫-૪ ગીતા

આ પ્રમાણે નીર્ણય થયો ને તે ઉપરથી કેટલાએક લોક બોલે છે કે અમે કર્મ કાન્ડી નથી. નીવૃત્તિ માર્ગમાં છીએ. અને એક પરબ્રંહ્મની ઉપાસના કરીએ છીએ પણ કર્મ કાન્ડના કેટલાક કર્મ તેમના કરવામાં આવે છે. અને યજ્ઞ કર્મ કરવાનો અધિકાર ધારણ કરવાનું જે યજ્ઞો પવિત્ર તે ધારણ કરે છે એ રીતી મુકી દેતા નથી. ફક્ત જે સંન્યાસી થાય છે તેજ માત્ર યજ્ઞો પવિત્ર ધારણ કરતા નથી. સારે જે પહસ્થ કર્મ કાન્ડને માનતા નથી તેમને યજ્ઞો પવિત્ર શું કરવા રાખવું જોઈએ એ પણ એક સવાલ છે અને યજ્ઞો પવિત્ર યજ્ઞ સીધ્યર્થ છે તે વીશે વેદમાં નીચે મુજબ લખ્યું છે:—

પ્રસૂતોહવૈયજ્ઞોપવિતિનોયજ્ઞોપ્રસૂતોનુપવીતિનોયત્કિંચબ્રાહ્મ

ળોયજ્ઞોપવીત્યધીતેયજતેવતત્ । તસ્માદ્યજ્ઞોપવીત્યેવાધી
યીતયાયજેત્વાયજ્ઞસ્યપ્રસૂત્યા

તૈ૦ અરણ્યક અ૦ ૨ અનુવાક ૧

સેહેજાનંદ સ્વામીએ શીક્ષાપત્રી લખી છે તેમાં કેટલાએક ગ્રંથો
સત્શાસ્ત્ર ઠરાવ્યા છે તે નીચે લખ્યા મુજબ:—

વેદાશ્વવ્યાસસૂત્રાણિશ્રીમદ્વાગવતાભિધમ્ ॥

પુરાણંભારતેતુશ્રીવિષ્ણોર્નામસહસ્ત્રકં ૯૩

ધર્મશાસ્ત્રાંતર્ગતાચયાજ્ઞવલ્ક્યઋષેઃસ્મૃતિઃ ॥

એતાન્યષ્ટમમેષ્ટાનિસછાત્રાણિભવંતિહિ ॥ ૯૫ ॥

શીક્ષાપત્રિ

અર્થ—વેદ-યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતી-એ સત્ શાસ્ત્ર છે એથી એમ જણાય
છે કે એક ईશ્વરવાદી અને મક્તીવાદી એમણે વેદનો આધાર મુક્યો નથી
શંકરજીજયનામનો ગ્રંથ આનંદ ગીરી કૃત છે તેના છત્રીસમા અધ્યા-
યમાં જઈને આચાર્ય અને શંકરસ્વામીનો સંવાદ થયેલો તે વીશે લખે-
લું છે. તેમાં શંકરસ્વામી બોલ્યા છે કે વેદમાં હિંસા લખી છે તે હિંસા
નથી એ તો ધર્મ છે તે ભાષણ નીચે લખ્યું છે:—

इदंआह । सर्वप्राण्यहिंसापरमोधर्मः॥परमगुरुभिरिदमु

च्यते ॥ रेरेसौगतनीचतरकिंकिंजल्पसि ।

अहिंसाकथंधर्मोभाविनुर्महति । यागीयहिंसा

य । धर्मरूपत्वात्तथाहिअग्निष्टોમાદિક્રતુઃ

(૭૬)

છાગાદિપશુમાન્યાગસ્યપરમધર્મત્વાત્ ।
સર્વદેવતૃપ્તિમૂલકત્વાચ્ચ । તદ્વારાસ્વર્ગાદિફલ
દર્શનાચ્ચ । પશુહિંસાશ્રુત્યાચારતત્પરૈરહિ
કરણીયાતદ્વયતિરિક્તસ્યૈવપાષંડત્વાન્તદા
ચારરતાનરકમેવયાન્તિ ।

વેદાનિન્દાપરાયેતુતદાચારવિવર્જિતાઃ॥

તેસર્વેનરકંયાન્તિયદ્યપિબ્રહ્મવીજજાઃ॥

इतिमनुवचनात्॥ हिंसाकर्तव्येत्यत्रवेदाःसहस्रंप्रमाणंवर्तते।
ब्रह्मक्षत्रवैश्यशुद्राणांवेदेतिहासपुत्राणाचारःप्रमाणमेव ।
तदन्यःपतितोनरकगामीचेति
सम्यगुपदिष्टःसौगतःपरमगुस्नत्वानिरस्तसमस्ताभिमा
नःपद्मपादादिगुस्तिष्ठ्याणांपादरक्षधारणाधिकारकुश
लःसततंतदुच्छिष्टान्नभक्षणपुष्टतनुरभवत् ॥ इत्यनन्ता
नंदगिरिकृतोषड्विंशप्रकरणं ॥

ઉપર મુજબનુ શંકરસ્વામીનુ વચન સાંભળી એ જૈનાચાર્ય એ સ્વા-
મીનો નોકર થઈ રહ્યો એવું એમાં લખ્યું છે. સદરહુ શંકરસ્વામી શાક્ત-
માર્ગિં હતા. એવું લોકો કહેછે કારણ જાંહાં જાંહાં એમના મઠ છે ત-
હાં તહાં શક્તીની ઉપાસના વીશેષ ચાલે છે અને દ્વારીકામાં એમનો
શારદા મઠ છે. ત્યાંહાં “શ્રીચક્ર” સ્થાપન પથરા ઉપર કોરીને કન્યું છે.
અને ઘણા પરમ હંસ-કૌલીક-અઘોરી-વામમાર્ગિ, સરભંગી રૂંસાદી બ્ર-

ह्य मारिग केहेवाय छे पण मद्य मांस पीयेछे खायछे. श्रीचक्र वाममारिग नुं पुजा करवानुं दैवत छे ते शंकराचार्य स्वामीए ठरावेलुं छे. ए बीशे शंकरबीजयना चोसठ तथा पांसठमा अध्यायमांनीचे मुजब्र वचनो छे:-

यादेवीसर्वभूतेषुज्ञानरूपेणसंस्थिताइतिमार्कंडेयवचनात्
परादेवताकामाक्षिति । अ० ६४

एवमेतस्मिन्नर्थेनेष्पन्नेपरशक्तित्वस्याभिव्यंजकंश्रीचक्र
निर्माणंक्रियतेभवद्विराचार्यैःतत्रश्लोकम् ।

विंदुत्रिकोणवसुकोणदशारयुग्मंमन्त्रस्त्रनागदलसंयु
तषोडशारम्॥ वृत्तत्रयश्चधरणिसदनत्रयश्चश्रीचक्रमेत
दुदितंपरदेवतायाः॥

श्रीचक्रंशिवयोर्वपुः॥

इत्यादिवचनैःश्रीचक्रस्यशिवशक्त्यैक्यरूपत्वात् ।
मुक्तिकांक्षिभिःसर्वैःश्रीचक्रपूजाकर्तव्येति सर्वेषांमोक्ष
फलप्राप्तयेदर्शनादेवश्रीचक्रआचार्यैर्निर्मितमिति ॥

पंचषष्टिप्रकरणं ॥

पछी शंकराचार्यने राजा लोकोनी धरणी मदद मळी अने बुद्ध ध-
र्मना लोको साथे लढाइ करी अने ए धर्मना घणा लोकोने मारी
नांख्या. ए बीशे माधवाचार्ये बीजो शंकरबीजय लख्यो तेमां नीचे
मुजब्रनो वचन मळी आवेछे:-

आसेतुरानुषाद्रिंबौत्धानंवृद्धबालकं

(૭૮)

નાહંતિયાસહંતવ્યોભૃત્યંદૃત્વવસંનૃપાઃ ॥

નાવદેત્યવંનીંભાષાંપ્રાણૈઃકંઠગતૈરપિ ।

હસ્તિનાતાડયમાનેપિનગછેજૈનમંદિરં ॥

ત્યાર પછી તુદ્ધ ધર્મનું સંકલ્પ થયું ને વૈદીક મત ચાલ્યું. પરંતુ તે પળ લોકોને પસંદ નહીં આવ્યાથી ભક્તીમાર્ગ ચાલ્યો. અને યજ્ઞને ઠેકાણે પૂજા શેવા કરવાનો પ્રથા પડ્યો. અને બ્રાહ્મણો કર્મ કાન્ડમાં જ્યાં દર્ભ વાપરતા હતા તે જગોએ આ ભક્તીમાર્ગવાળાઓએ તુલ્લશી વાપરી અને પુરો હાથ એટલે યજ્ઞનો શેષ ભાગને બદલે પ્રસાદ દાખલ થયો. અને અગ્નિને ઠેકાણે મુર્તિયો થઈ અને માહાકતુને ઠેકાણે છપન ભોગ રૂપાદિ મોહોછવ કરવાનું શરૂ થયું. અને વેદ પઠનને ઠેકાણે માળા ફેરવવાનું આવ્યું. અને પ્રાયશ્ચિત્તને ઠેકાણે નામ સ્મરણ આવ્યું અને અનુષ્ઠાનની જગો ઉપર ભજન આવ્યું મધુપર્કને ઠેકાણે અર્ધ્ય એટલે પાણીનો લોટો ભરી આપવો. તોપણ ભક્તીમાર્ગ નીચી પદવીની ઉપાસના ગણાય છે. તે વીશે કહ્યું છે કે:—

અગ્રૌક્રિયાવતાંદેવેદિવિદેવેમનોષિણાં

પ્રાતિમાસ્વત્પબુલ્ધિનાંસર્વત્રસમદર્શનઃ ॥

રુતેપાપેનુતાપોવૈયસ્યપુંસઃપ્રજાયતે

પ્રાયશ્ચિતંતુતસ્યૈકંહરિંસંસ્મરણંપરં ॥

મનસાપિસ્મરેદ્યસ્તુવાસુદેવંહરિંપરં ॥

ચાંદ્રાયણશતંસાગ્રલભતેનાત્રસંશયઃ

અશ્વમેધાદશગુણંપ્રવદંતિમનોષિણઃ

(७९)

पौडरीकस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः
अकामोवासकामोवायेस्मरंतिचमाधवः
हरेःसंकीर्तनंचैवसर्वपापप्रणाशनं
येनरानाभिजानंतिवांचितास्तेनसंशयः
तस्मात्सर्वप्रयत्नेनहरेर्नामानुकीर्तनं:

शंकराचार्यना मतमां आत्मा एज ब्रह्मछे नीजा वधा देव नीचा
छे. ब्रह्मर्चीतनीका--तथा ज्ञान भास्कर ग्रंथ छे तेमां नीचे लखे-
लां वचन मळी आवेछे:—

अहमेवपरंब्रह्मवामुदेवाख्यमव्ययं
इतिस्यान्निश्चितोमुक्तोबन्धएवंन्यथाभवेत् ॥
आत्मानंसततंब्रह्मसंभाव्यविरहंतिये ।
तन्महापातकंहंतितमःसूर्योदयोयथा ॥
अहंविष्णुरहंविष्णुरहंविष्णुरहंहरिः ॥
आनंदोहंमशेषोहंअजोहंममृतोऽस्मिहं ॥
अच्युतोहंमनंतोहंगोविंदोहंमहंहरिः ॥
नित्योहंनिर्विकल्पोहंनिराकारोहमव्ययं ॥
सच्चिदानंदरूपोहंपंचकोशातिगोऽस्मिहं ॥
आदिमध्यांतमुक्तोहंबन्धोहंकदाचन ॥
ब्रह्मैवाहंसंसारीमुक्तोहमितिभावायेत् ॥
आनंदःसत्यबोधोहमितिब्रह्मानुचितनं ॥

(૮૦)

અયંપ્રપંચોમિથ્યૈવસત્યંબ્રહ્માહમદ્વયં ॥

નાહંદેહોનમેદેહિકેવલોહંસનાતનઃ ॥

એકમેવાદ્વિતીયંબ્રહ્મનેહનાનાસ્તિકિંચન ॥

સદરહુ મતને અદ્વૈત મત કહેછે અને ભક્તિમાર્ગને દ્વૈત મત કહે
છે. પણ આ બંને મત કર્મકાન્ડને યંડન કરનારા છે. તેજ પ્રમાણે ત્રૌ-
ધ મત પણ યંડન કરનાર છે. તે ઉપરથી બ્રાહ્મણનો અધિકાર ઘણું
કરીને જવા લાગ્યો ને તેથી બ્રાહ્મણો પોકાર કરવા લાગ્યા કે કલ્પી-
યુગ આવ્યું અને ધર્મ ડુબવા લાગ્યો. તે વેશે એવું લખ્યુંછે કે:—

ધર્મઃપ્રવૃજિતઃતપઃપ્રચલિતઃસત્યંચતુરંગતઃ ॥

પૃથ્વિમંદફલાનૃપાકપટિનોલોલ્પંગતાબ્રાહ્મણઃ ॥

નારીયૌવનગર્વિતાપરરતાપુત્રાપિદુર્દૌષિણા ॥

સાધુઃસીદાતેદુર્જનઃપ્રભવતિપ્રાયઃપ્રવિષ્ટેકલૌ ॥ ૧ ॥

કર્મકાન્ડની નીંદા કરનાર બધાયદેશમાં ઉત્પન્ન થયા. દક્ષણમાં
તુકારામ કવિ થયો તે લખેછે કે:—

મુખબાંધુનિમેંદામારા । હ્વણતિસોમયાગકરા ।

હ્વણતિસજીવતુલ્સીતોડા । પુજાનિર્જિવદગડા ॥

કરતિત્રેલાતોડાતોડિ । શિવાલાલ્પોલિરોકડિ ॥

નાગપૂજાયાલાજાતિ । સાપદેસ્વનડાંગાષેતિ ।

કોણજાણેખરેલોટે । ભજનચાલેલેઉપરાટે ।

તુકાહ્વણેભક્તિભાવ ॥ તેણેભક્તાપાવેદેવ ॥

(८१)

कमळाकर भट निर्णय सिंधुमां तृतीय परीछेदना प्रथम प्रकरणे अंते अनेक पुराणमां कळीयुगमां जे करवुं नही तें वंर्णन करेलुं छे ते बहु आ जगाये एकठु करेलुं छे. तेमांना वचन नीचे मुजबः-

१ समुद्रयातुःस्वीकारःकमंडलुविधारणं ॥

द्विजानामसवर्णासाकन्यापथमःस्तथा ॥

देवराच्चसुतोमातिमधुपर्कपशोर्वधः

मांसदानंतथाश्राद्धेवानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥

दत्ताक्षतायाःकन्यायाःपुनर्दानंपरस्यच

दीर्घकालंब्रह्मचर्यनरमेधाश्वमेधकौ ॥

महाप्रस्थानगमनंगोमेधश्चतथामखः

इमान्धर्मान्कालियुगेवर्ज्यानाहुर्मनिषिणः

बृहन्नारदपुराणे

२ उढायाःपुनरुद्वाहंज्येष्ठांशंगोवधःस्तथा ॥

कलौपंचनकुर्वितभातृजायाकमंडलुं ॥ हेमाद्वि

३ गोत्रान्मातृःसपिंडाच्चविवाहोगोवधःस्तथा ।

नराश्वमेधौमद्यंचकलौवर्जौद्विजातिभिः ॥ ब्राह्मे.

४ विधवायांप्रजोत्पत्तौदेवरस्यनियोजनं

बालायाःक्षतयोन्यासुवरेणान्येनसंस्कृतिः

कन्यानामसर्णानांविवाहश्चद्विजन्मभिः

(८२)

आततायिद्विजाय्याणांधर्मयुद्धेनहिंसनम् ॥
द्विजस्याब्धौतुनौयातुःशोधितस्याप्यसंग्रहम् ॥
सत्रदिक्षाचसर्वेषांकमंडलुविधारणं ॥
महाप्रस्थानगमनंगोसंज्ञप्तिश्चगोसवे ॥
सौत्रामण्यांमापिसुराग्रहणस्यचसंग्रहः
अग्नीहोत्रहवन्याश्चलेहोलीढापरिग्रहः
वृत्तस्वाध्यायसापेक्ष्यमद्यसंकोचनंतथा
प्रायश्चित्तविधानंचाविप्राणांमरणान्तिकं ॥
संसर्गदोषास्तेयान्यमहापातकनिष्कृतिः

आदित्यपुराणे

- ५ वरातिथिपितृभ्यश्चपशूपाकरणाक्रिया
दत्तौरसेतरेषांतुपुत्रत्वेनपरिग्रहः
शामित्रंचैवविप्राणांसोमविक्रयणंतथा ॥
कलौकर्तैवल्लिप्यते ॥ इतिव्यासोक्तेः
महापापेरहस्यकृतेप्रायश्चित्तनेत्यर्थः
- ६ अग्निहोत्रंगवालंभसंन्यासंपलपैतृकं ॥
देवराक्षसुतोमातिःकलौपंचविर्वर्जयेत् ॥
संन्यासश्चनकर्तव्योब्राह्मणेनविजानतः ॥

(८३)

यावदूर्णविभागोस्तियावद्वेदः प्रवर्तते ॥

सन्यासंचाग्निहोत्रंचतावकुर्यात्कलौ युगे ॥

एतेन चत्वार्यब्दसहस्राणि चत्वार्यब्दशतानि च

कलैर्यदागमिष्यंतितदात्रेतापरिग्रहः ॥

स्मृतिचंद्रिकायां

अर्थ.

१ एक जगोए नीचे मुजबना धर्म कळीयुगमां नही करवा विषे
बीचारवंत माणसे एवं कहेलें छेः—

१ समुद्रमां जवूं.

२ संन्यास लेवो.

३ नीची जातनी कन्या परणवी.

४ दीयस्वटु करवूं.

५ मधुपर्कमां जनावर मारवां.

६ श्राधमां मांस खवराववूं.

७ वानप्रस्थाश्रम लेवो.

८ परणेली कन्यानो पुन
विवाह करवो.

९ बहु वर्ष सुधी ब्रह्मचर्य राखवूं. १० मनुष्य यज्ञ करवो.

११ घोडानो यज्ञ करवो.

१२ जन्म सुधी यात्रा करवा

१३ गायनो यज्ञ करवो.

करवूं.

२ वळी बीजे ठेकाणे नीचे मुजब नही करवा विषे लख्यं छेः—

१ बीधवानो पुनर्विवाह.

२ मोटा भाइने मोटो भाग आपवो.

३ संन्यास लेवो.

४ भाइनी बीधवा साथे परणवूं.

५ गोवध करवो.

३ त्रिजि ठेकाणे नीचे मुजब करवा मना करेली छे.

१ मामानी दीकरी साथे लग्न करवूं. २ गोवध करवो.

૩ નરમેધ કરવો.

૪ અશ્વમેધ કરવો.

૫ દારૂ પીવો.

૬ વઢીં ચોથે ડેકાળે નીચે મુજબ કઢીંયુગમાં નહીં કરવા લખેલું છે.

૧ દીપરવટ.

૨ પુનર્વિવાહ.

૩ નીચી જ્ઞાતની કન્યા

૪ યુધમાં બ્રાહ્મણને મારવો.

પરણવો.

૫ સમુદ્ર યાત્રા કરવો.

૬ સત્ર નામનો યજ્ઞ કરવો.

૭ સંન્યાસ લેવો.

૮ જન્મ સુધી યાત્રાર્થે ફરવું.

૯ ગોસવ નામના યજ્ઞમાં

૧૦ સૌત્રામણી નામના યજ્ઞમાં દા-

ગોવધ કરવો.

રૂ પીવો.

૧૧ અમિહોત્ર.

૧૨ મરણ પ્રાયશ્ચિત્ત.

૧૩ સંસર્ગદોશ.

૧૪ દત્ત અને ઔરસ શીવાય બી-

જા પુત્ર કરવા.

૧૫ શામીત્ર એટલે પશુને

૧૬ સોમ વિક્રય.

યજ્ઞાર્થે મારવાનું કામ.

૫ વઢીં બીજે ડેકાળે નીચે મુજબ નહીં કરવા લખ્યું છે.

૧ અમિહોત્ર.

૨ ગોવધ.

૩ સંન્યાસ.

૪ શ્રાદ્ધમાં માંસ ભક્ષણ. ૫ દીપરવટ.

આ મુજબ કર્મ કરવાં નહીં ને સંસર્ગનો દોશ નથી અને છાનુ પાપ ધાય તે ગણવું નહીં. સંન્યાસ તથા અમિહોત્ર, વેદ તથા વર્ણ જ્યો સુધી ચાલતું હોય ત્યાંસુધી કરવું:—

ઉપર લખેલા કર્મમાંથી કેટલા એક ચાલે છે ને કેટલાક નથી ચાલતા. ચાલે છે તે; ૧મામાંની કન્યા પરણે છે. ૨મોટા આંદને મીઠો

(૮૫)

ભાગ અપાય છે ૩ બહુકાલ બ્રહ્મચારી રહે છે. ૪ સંન્યાસ લે છે ૫ અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ છે ૬ દરીઆમાં નાવમાં બેસીને લોક જાય છે ૭ સંસર્ગ દોષ પળ ગણાય છે. અને ૮ મહા પ્રસ્થાન એટલે જન્મ સુધી જાત્રા કરવાને અર્થે કરવું તે પળ લોક કરે છે. ૯ માંસ ભક્ષણ પળ ગૌડબ્રાહ્મણ, સારસ્વત, કાન્યકુબ્જ, મૈથીલ અને કેટલા એક ઉત્કલપણ કરે છે. અને ૧૦ પંચ દ્રાવીડમાં યજ્ઞ યાગાદીક કર્મમાં ભક્ષણ કરે છે. ૧૧ કઢીયુગમાં અશ્વમેધ કરવાનો નાંબે છે. પળ સવાઈ જેશાંઈ રાજાએ જયપુરમાં કરાવ્યો હતો એમ સંભળાય છે. અને ૧૨ સોમ વિક્રય અને ૧૩ શામિત્ર એ કેટલેક ઠેકાણે થાય છે. વઢી બીજું એમ છે કે ડ્યાં કઢીગમાં ફલાણું કામ ન કરવું એવું ડ્યાં લખ્યું છે. ડ્યાં તે વાવત ઉપર દોષ મુકેલો નથી પળ ફક્ત ભલામણ તરીકે લખેલું છે. કે વિચારવંત માણસે ન કરવું. જે ગોસાઈ વેરાગી વિગરે લોકો દેશેદેશ ફરે છે તેઓ વધા મહા પ્રસ્થાનમાં ગણાય છે.

આ શિવાય કઢીના ધર્મ, હાલ ચલાવવા કે નહીં ચલાવવા એ વિષે સંશય છે. કારણ કે કેટલા એક કહે છે કે છત્રીસ હજાર વર્ષ સુધી કઢીયુગ ગણવો નહીં. કેમકે તેટલી મુદત સુધી પૂર્વ યુગ પ્રમાણે વર્તવું, કેટલા એક કહે છે, ચાર હજાર, કેટલા એક કહે છે દશ હજાર, એમ કહે છે. આ સિવાય બીજો એવો સંશય છે કે વેદનાં વચન અને સુત્રનાં વચન એનું ખંડન પુરાણ વચનથી શી રીતે થાય તેથી યુગને માટે વિષેશ શાસ્ત્રાર્થ જે લખ્યો છે તે અડચણ લાગ્યાથી લખ્યો હશે. અને એનું પ્રમાણ નિર્ણયસાધિમાં એમ લખ્યું છે કે લોકના સંરક્ષણને માટે રૂષીઓએ ઠરાવ કર્યા.

• એતાનિલોકગુપ્તર્થકલેરાદૌમહાત્મભિઃ ॥

નિવર્તિતાનિવિદ્વદ્વિવ્યવસ્થાપૂર્વકંબુધૈઃ ॥

પરીચ્છેદ ૩ પ્રકરણ ૧ નિર્ણય૦

બ્રાહ્મણોને ઉપનયન, વિવાહ, મરણ કાર્યે ઇત્યાદિક સંસ્કાર, ગૃ-
હ્યસુત્ર થકી થાય છે. બીજો આધાર જળાતો નથી એમ છતાં અર્ધું સ્વરૂપ
અર્ધું ઘોટું એમ શી રીતે થાય અને પુરાણનાં વચન લેઈએ તો એક પુરા-
ણમાં ચાર શ્લોક વધારે અને બીજી પ્રતમાં ઓછા એટલે તેમાં કીયા
શ્લોકો નવા બનાવટના મુકાયેલા છે તે તપાસી શકાતું નથી. અને
જેમ જેમ ગરજ પડતી ગઈ તેમ તેમ પુરાણમાં નવા શ્લોક ઘલાય છે,
શ્લોક વદ્ધ સ્મૃત્તોઓમાં પણ એવો ગરબડ થઈ છે અને હાલ ગોસાઈ,
વેરાગી, સાધુ, બાવા, ઇત્યાદીક ચારે વર્ણના લોક એકત્ર જમે છે અને
અનેક જાતીના સાધુ થયા છે જેવાકે નાભાજી ભક્તમાલનો યથા ક-
રનાર એ જાતનો ધેડ હતો. અને કવીર મુસલમાન હતો, તેથી એમ
જળાય છે કે પરમાર્થમાં ધર્માશ્રમ ધર્મ રહ્યોજ નથી. ફક્ત વ્યવહારમાં
માત્ર રહ્યો છે. હાલનો ધર્મ એક રીત ઉપર નથી પણ પંચમુખ છે એ-
ટલે કેટલા એક વેદ વિધી, કેટલા વેદાંત, કેટલા એક ભક્તિમાર્ગી
કેટલા એક બૌદ્ધ માર્ગ, અને કેટલા એક સૂદી, એવાં પાંચને આધારે
ચાલે છે મૂલ ચાર વેદ અને ચાર ઉપવેદ તેમાં આયુ. ધનુ, શિશ્વ,
ગાંધર્વ આ છે, અને છ અંગ એમાં વ્યાકરણ વેદનું મુખ કહેવાય છે.
અને સુત્ર હસ્ત કહેવાય છે, જોતીષ નેત્ર કહેવાય છે. શિક્ષા નાક ગ-
ણાય છે, છંદ પદ્ય કહેવાય છે, નીરુક્ત કાન કહેવાય છે. એ પ્રમાણે
વેદ રૂપી જે પુરુષ તેના શરીરના એ ભાગ કહેવાય છે. જે ચૌદ વિદ્યા
કહેવાય છે તે આનું નામ છે. વેદને લગતા યંથ આટલાજ છે. એમાં
દેવતા વગેરે આજના જેવા નહીં વિજી પ્રકારના છે. જેમકે અમી, મં-

રુત, ઇંદ્ર, વરુણ, સુર્ય પ્રજાપતી, ધુરીલોચન ધનુર્ધર, નાન્દીમૂર્ગ, પુરુર્વાર્દ્રવ ઇત્યાદીક અને તેની ભક્તી યજ્ઞ અને હોમ દ્વારા થાય છે, ગ્રો-
નક રુષીએ ઝ્યારે વેદનો સર્વાનુક્રમ લખ્યો ત્યારે એણે એવી ઠરાવ કર્યો
કે મંત્રમાં જે પદાર્થનું વર્ણન આવે તે તેની દેવતા ઠરાવવી તેથી કેટ-
લા એક મંત્રની દેવતા ઘાસને ઠરાવી છે કેટલા એકની દેવતા દેહ-
માં થયાં છે. તેથી દેવતાની સંખ્યા પણ વધી છે પણ વેદમાં મુખ્ય
દેવતા તો પંચ તલ છે. અને બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ વચ્ચે ઝ્યારે તક્રાર
પડી તે વખત વેદના મંત્ર પરમેશ્વરથી થયેલા છે એમ પૂર્વમિમાસા વાળા
એ ઠરાવ્યું પણ એ મત ઘણું પ્રાચીન નથી. ઘણે ઠેકાણે વેદ છે તે રુ-
ષી વાક્ય છે એવું લખ્યું છે.

શૌનકોક્તસર્વાનુક્રમપરિશીષ્ટ-પરીમાષાઃ

યસ્યવાક્યસંઘ્રણિઃ । યાતેનોચ્યતેસાદેવતા ॥

યદક્ષરપરિમાણંતહં ॥

**નમોવાચસ્પતયેનમઋષિભ્યોમંત્રરુદ્ર્યોમંત્રપતિભ્યોમામામૃ
ષ્યોમંત્રરુતોમંત્રપતયઃપરાદુર્મા ॥**

તૈત્તિરીયે અરણ્યકે ૪ પ્રપાઠક ૧ અનુવાક ૧

ઋગ્વેદ સંહિતામાં ઘણે ઠેકાણે એવું લખ્યું છે કે રુષિઓએ મંત્ર
ઉત્પન્ન કર્યા તેમાંનું એક વચ્ચન નાંચે લખ્યું છે.

ઋષેમંત્રરુતાસ્તોમૈઃકશ્યપોદર્ધયન્ગિરઃ ॥

વેદ બ્રહ્મદેવે નિર્માણ કર્યા એવું જે કહે છે તેનું કારણ એમ છે કે
બ્રાહ્મણ એ બ્રહ્માનું મૂલ છે માટે જે બ્રાહ્મણે કર્યું તે બ્રહ્માએજ કર્યું એમજ

(૮૮)

સમજવું જોઈએ ગીતામાં કહ્યું છે કે.

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छंदोभिर्विविधैः पृथक् ॥ गीतायां

અર્થ—અનેક છંદ રુષિઓએ ગાયન કર્યા અને રુષિઓ ઈશ્વરનાં મૂલ્ય હતા એ વિશે માર્થમાં લખ્યું છે કે.

ब्रह्मवक्त्रं भुजौ क्षत्रं कृत्स्नं मुरुदरं विशः ॥

पादौ यस्याश्रिताः शुद्रास्तस्मै वर्णात्मने नमः ॥

भौष्मस्तवराज ૬૮

અને જે રુષિ મંત્ર કરતાં ગણાતા તેમને દ્રષ્ટા ઠરાવ્યા. એનું કારણ એકે એ પુસ્તકની વિરુદ્ધ કોઈ તકરાર ન કરે તેને માટે એમ કહેલું જણાય છે. પછી વેદ ધર્મ ચાલતાં ચાલતાં લોકોને કંટાળો આવ્યો અને હજારો દેવ અને હજારો અનુષ્ઠાન અને હીંસા એ ઠીક લાગ્યું નહીં તેથી બ્રહ્મજીજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ અને તે બાબતે ઉપનીષદમાં એવાં વાક્ય જણાવે છે.

अधीही भगवो ब्रह्मेति

न कर्मणान प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमाशुः ॥

ब्रह्मविदा प्रोति परम्

तद् बीजिज्ञासस्व. यतो वाईमानि भुतानि जायन्ते ॥

अथातो ब्रह्म जिज्ञासा.

કર્મ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઊઠી અને બ્રહ્મ ઉપર આવી એનું ઉપરનાં વાક્યોથી જણાય છે અને વૈદીક પુસ્તકોમાં જે દેવતા અને તેમની પ્રાર્થના

जे मळेछे तेनो नमुनो बताववाने वास्ते गृह्यसूत्रना त्रितीया ध्यायना चोथी कंडीकाना पेहेला सुत्रमां तर्पण करवानी देवतानी याद लखी छे तेमां देवता निचे प्रमाणे.

१ प्रजापती. २ ब्रह्मा. ३ वेद. ४ देव. ५ ऋषी. ६ सर्वाणी छंदांसी. ७ उंकार. ८ वषट्कार. ९ व्याहृतया. १० सावित्री ११ यज्ञ. १२ द्यावाप्रथिवी. १३ अंतरिक्ष. १४ अहोरात्र. १५ संख्या १६ सिद्धा. १७ समुद्रा. १८ नद्या. १९ गिरय. २० क्षेत्रोपधीवन-स्पतिगंधर्वाप्सरसा. २१ नागा. २२ वयांसी. २३ गावा. २४ साध्या. २५ विमा. २६ यथा. २७ रक्षांसि.

आवना लोको आ देवता विषे तो केडलोको बांधो काळे. अने नाग डुंगर दरीयो, नदी, वनस्पति, संख्या व्याहृती, वषट्कार, यज्ञ, ईयादिने देव केडवाने आचमो जाय.

प्रार्थना करवामां जतरुद्रिय के जेने रुद्रिकेहेछे. ए महामंत्र गणाय छे तेमां शिवनुं वर्णन छे तेनां थोडां वाक्य नीचे लख्यां छे.

नमोस्तुनीलयोवाय-सहस्राक्षायमीदुषे-विड्यंधनुःकपादि-
नो-नमोहिरण्यबाहवे-वनानांपतये-निपंगीणस्तेनानांपतये-
वंचतेपरिवंचते-तस्कराणांपतये-नक्तंचरद्वयः-गिरिच-
राय-तक्षभ्यः- ॥

असौयः ताम्रो- अरुणः- ॥

अहींश्चसर्वाजंभयं ॥

रथकारेभ्यः-कुलालेभ्यः-कर्मांरेभ्यः-श्वभ्यः-श्वपतिभ्यः-

શિતિકઠઃકવચિને-આરાત્તેગોમ્નઉતપૂરુષમ્ને-અગ્રેવધાય
 દુરેવધાય-કુલ્યાય-શણ્યાયચપર્ણાય-સિકતાય-વ્રજાય-
 રૂષુકદ્વયઃધન્વરુદ્વયઃ-ગન્ધરેષ્ટાય-ધન્વરુદ્વયઃપશુનાંમાભે
 ર્મા-મારીરીષા-માનસ્તોકેમાનધિ-ભેષધિ-વિશિશ્વાસઃ-અ
 સંખ્યાતાનિસહસ્રાણીયેસ્ત્રાઃ-યેપથાંપથિરક્ષય-યેતીર્થાનિ
 પ્રચરાંતિયેઅન્નેષુવિવિધ્યાંતિ-દશપ્રાચીર્દશદક્ષિણાદશપ્રતી
 ચીર્દશોદિચીર્દશોર્ધ્વાયશ્વનોદોષ્ટિતમેષાંજભેદધામિ.

વાજશ્વમેક્રતુશ્વમે-યજ્ઞેનકલ્પેતામ્-ઓજશ્વમે-શં
 ચમે-રયિશ્વમે-ગ્રીહ્યશ્વમે-અશ્માચમે-અગ્નીશ્વમેઆગ્રયણ
 શ્વમે-સ્રુચઃશ્વમઆયુર્યજ્ઞેનકલ્પતાં ॥ સદ્વિ

દેવાયદ્યજંતન્વાનાઅબઘ્નપુરુષંપશું ॥ નારાયણ સૂક્ત

અર્થ — નમસ્કાર કરું છું તારો કંઠ કાઢોછે, તને હજાર આંખો
 છે વઢી તું જલ્લની વૃષ્ટિ કરનાર છે, તારું ધનુષ તૈયાર છે, તું જટા-
 વાઢોછે તારી શાંધે સુવર્ણના અલંકાર છે, તું વગડાનો રાજા છે, તુ
 લઢગધારી છે, ને ગુપ્ત ચોરોનો ઉપરી છે તુ દગાબાજી કરનારો, અને
 તું ચોરનો ધણી છે, રાત્રે ફરનાર, ઢુંગરમાં ફરનાર અને સુતાર પળ
 તું છે, વઢી તું લાલ અને ભગવો પળ છે, સર્વ ઢેકાણેના સર્વે મારનાર
 તું છે, ગાઢી કરનાર તુ છે, કુંભાર તુ છે લુહાર પળ તુ છે તુ કુતર
 છે અને કુતરાનો પાલનાર પળ તુ છે ધોઢા ગઢાવાઢો છે, ને વક્ત-
 ર પેઢેરેલો છે, વઢી તું ગાયોને મારનાર અને પુરુષોને મારનાર, સામો

(૯૧)

આવે તેને મારનાર અને દુર હોય તેને મારનાર. જાડમાં રહેનાર અને ઘાસમાં રહેનાર તું છે. વઘી પાંદડામાં રહેનાર, રેતીમાં રહેનાર, દોરાના ટોચામાં રહેનાર, તીર કરનાર, ધનુષ કરનાર, જંગલમાં રહેનાર, જનાવરોને બીવડાવશો નહીં. મારશો નહીં. અમારાં છોકરાંને ન મારશો. તું વૈદ છે તારે શિશ્વા નથી છે તારી મુર્તિ ગણતી નહીં એટલી છે. તું રસ્તા વચ્ચે બેસે છે કેટલા એક તીર્થમાં રહો છો કેટલા એક રસોડામાં વીંછ કરો છો. પૂર્વ દીશામાં તમે દશ, દક્ષણમાં, દશ પશ્ચિમમાં દશ, ઉત્તરમાં દશ, અને આકાશમાં પણ તમે દશ છો. જે અમારો શત્રુ હોય તેને તું દાઢમાં ઘાલીને ચાલી જા. એજ આપ. યજ્ઞ કરવાની શક્તિ આપ. યજ્ઞ કરવાને ઉપયોગી કર તેજ આપ કલ્યાણ આપ દ્રવ્ય આપ ઢાંગર આપ તું પથરાં આપ અમ્ની આપ આગ્રયણ નામનો યજ્ઞ કરવા સામર્થ્ય આપ. યજ્ઞનાં પાત્રો તે આપ. આયુષ આપ તે યજ્ઞના કામમાં ઉપયોગ આવે એવું કર.

રુદ્રિમાં રુદ્રદેવની પ્રાર્થના છે તેમાં યજ્ઞ કરવાને સર્વ પ્રકારની સામગ્રી મને આપ્ય. અને તે સામગ્રી વિગતવાર લખી છે તે નીચે પ્રમાણે.

દુધ્મઃશ્વમેવર્હિશ્વમેવેદિશ્વમેધિષ્ણિયાશ્વમે૦ શતરુદ્રિય

ઉપર મંત્રનું મૂલ્ય બતાવ્યું છે પણ મંત્ર તો બે ત્રણ વર્ગ સુધી લાંબા છે તેમાં વિગતવાર યજ્ઞના લવાજમાં વાસ્તે મહાદેવની પ્રાર્થના કરી છે તે ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે યજ્ઞ કરવાનું લોકોને બહુ ગમતું હતું અને માધ્યંદીની શાખામાં યજ્ઞ વિધિ બહુ બતાવ્યો છે માટે એ શાખાના બ્રાહ્મણ હિંદુસ્તાનમાં, ગુજરાતમાં, ને દક્ષણમાં ઘણા છે મહારાષ્ટ્ર દેશમાં અથલાયન બ્રાહ્મણ ઘણા અને તૈલંગદેશમાં આપસ્તંબ શાખાના બ્રાહ્મણ ઘણા વંગાલામાં સામવેદના બ્રાહ્મણ ઘણા લુણાવાડામાં અ-

પવેદી બ્રાહ્મણ ઘણા છે પણ માધ્યંદીની શાલાના વિસ્તારને કોઈ પો હોંચે નહીં બૌદ્ધ ધર્મવાળાએ એમ વિચાર કર્યો કે ચારેવેદમાં યજ્ઞ સિવાય બીજો કોઈ સાત્ત્વિક ધર્મ નથી અને યજ્ઞમાં હિંસા આવે છે માટે એ ચારે વેદનો આપણે ત્યાગ કરવો એમ સમજાને ફક્ત વુદ્ધીનો આધાર લેઈને દયા ધર્મ ચલાવ્યો.

નારાયણ સુક્તમાં લખ્યું છે કે દેવોએ યજ્ઞોની વૃદ્ધિ કરીને પુરુષ પશુને બાંધ્યો.

અને ગીતામાં અનેકે યજ્ઞ બ્રહ્માના મુખથી ઉત્પન્ન થયા. તેનો શેષ જે ભક્ષણ કરે છે. તેને મુક્તિ મળે છે એવું લખ્યું છે.

एवंबहुविधायज्ञावितताब्रह्मणोमुखे॥ ગીતા. અ ૦૪-૩૨

यज्ञाशिष्टांमृतभुजोयांतिब्रह्मसनातनम् ॥ ૪-૩૧ ગીતા

બ્રહ્માનું મુખ તે બ્રાહ્મણ, બ્રાહ્મણના મુખથી જે વિધિ નિકળ્યા તે બ્રહ્માના મુખથી કહેવાય અને આજ્ઞાએજ મુખ છે. વેદના ઋષી કેટલા એક શુદ્ધ છે કેટલા એક ક્ષત્રી છે. એતરેય બ્રાહ્મણમાં એક કથા છે તેમાં કવચ એલુપ એ દાસો પુત્ર છતાં ઋષી પદ પામ્યો તેજ પ્રમાણે કશિવત રાજા ક્ષત્રી છતાં વેદનો ઋષી થયો વિશ્વામીત્ર પણ એજ પ્રકારનો છે. પુરાણોમાં નહુષ, વેણ, સહસ્રાર્જુન આ ત્રણ જણા બ્રાહ્મણો સાથે લડ્યા અને પરશુરામે ક્ષત્રીઓ સાથે યુદ્ધ કર્યું. બૌદ્ધ પણ ક્ષત્રી હતા. વેદ પછી અનેક પંથ નીકળ્યા. તે મહીમનસ્તોત્રમાં એક ઠેકાણે વર્ણન કર્યા છે.

त्रयोसाख्यंयोगंपशुमतंवैष्णवमिति ॥

અર્થ, —વેદ, અસલ ત્રણ હતા ત્રીયો પાછલ્લથી થયેલો હોય એમ જણાય છે કારણ કે ઘણે ઠેકાણે વેદ ત્રયો એવું આવે છે.

અસલના વચ્ચેનાં વેદ ત્રણ હતા કારણ ઘણેક ઠેકાણે વેદત્રયો

(૧૩)

એમ લખાય છે અને વેદમાં ઘણે ઠેકાણે વ્રણજ લખ્યા છે.

ઋક્ચમેસામચમેસ્તોમચમેયજુશ્વમે

ઋણ્યજુઃસંઘિતાશતસુદ્રિયસૂક્ત

તસ્માદ્યજ્ઞાત્સર્વહુતઋચઃસામાનિજજિરે ॥

છંદાસિજજિરેતસ્માદ્યજુઃસ્તસ્માદજાયત ॥

ઋગ્વેદસંઘિતાપુરુષસૂક્ત

અર્થઃ—ઋગ્વેદ અને સામવેદ અને યજુરવેદ એ વ્રણે મને આપ
એ પ્રમાણે મળે, રુદ્ર દેવતાને પ્રાર્થના કરે છે.

પુરુષ યજ્ઞ કરીને ઋગ્વેદ અને સામવેદ અને યજુરવેદ બ્રહ્માને નિ-
ર્માણ કર્યા.

બ્રહ્મવક્ત્રંભુજૈક્ષત્રંઋક્ષ્મુરુદરંવિશઃ ॥

પાદૌચસ્યાસ્થિતાઃશુદ્રાસ્તસ્મૈવર્ણાત્મનેનમઃ ॥

ભારત

અર્થ—બ્રાહ્મણ ઇશ્વરનું મૂલ્ય છે ક્ષત્રી એ ઇશ્વરના સ્વભા છે વાર્ણીયા
એ ઇશ્વરના સાધક છે શૂદ્ર એ ઇશ્વરના પગ છે.

ઋગ્યજુઃસામએવચ ॥

ત્રાયિવિદ્યામાંસોમપાઃ ॥

ગીતા

બ્રહ્મવલ્લિ ઉપનીષદમાં અર્થર્થવેદને પુછ્યું છે.

તસ્યપુરુષાવિધતાં તસ્તય જુરેવશિરઃ। ઋગ્દક્ષિણઃપક્ષઃ

(૯૪)

સામોત્તર:પક્ષ:।આદેશઆત્મા |અથર્વાંગિરસ:પુછંપ્રતિષ્ઠા

બૌધે વેદ ઉપર દોષ મુક્યો છે. કે વેદ વાક્યમાં પુનરુક્તિ અને વિરુદ્ધ આવે છે અને અનૂત આવે છે.

અનૂતવ્પાઘાતપુનરુક્તિદોષેભ્ય:

ઉપર જે વેદનો નમુનો બતાવ્યો છે તે ઉપરથી માલુમ પડશે બીજા દાખલા.

નમોસ્તુસર્પેભ્યોયેકેચપૃથ્વીમનુ: ।

યેઅંતરિક્ષેયેદિવિતેભ્ય:સર્પેભ્યોનમ:

હોતાયક્ષદશ્વિનૌછાગસ્યવપાયામેદસોજુષેતા^૧હવિહોતયજ
હોતાયક્ષસરસ્વતીમેષસ્યવપાયામે ૦

હોતાયક્ષાર્દિન્દ્રમૃષભસ્યવપાયામે ૦ ૨૧-૪૧

યાઽઅસ્મભ્યમરાતીયાદ્યશ્વનોદ્રેષ્ટેજન:

નિદ્રાદ્યૌઅસ્માન્ધિપ્સાશ્ચસર્વતંભસ્મસાકુસ્ત્||અ ૦૧૧-૮૦

યેજનેષુમલિમ્લવસ્તેનાસસ્તસ્કરાવને ॥

યકક્ષેષ્વધાયનસ્તાંસ્તેદધામિજંભયો: ॥ અ ૦૧૧-૭૯

શુક્લયજુ સંહિતા.

ઉપલા મંત્રોમાં પહેલા મંત્રમાં સર્પની સ્તુતી છે. બીજામાં વપાયાગ છે. ત્રીજામાં શત્રુ નાશનો મંત્ર છે અને ચોથામાં ચોર નાશનો મંત્ર છે. બૌધે જે ધરમ ચલાવ્યો તેમાં વેદ, વૈધી, વર્ણ, આ ત્રણ વાનાં કાઢી નાઠ્યાં. ને દયાધર્મ સમ, તપ ઇત્યાદીક પ્રગટ કર્યાં. વેદીક ધર્મમાં તંપ

એટલે સ્વાધ્યાય એટલે ભળવું એને જ તપ કહેતાં બોજું દેહ દંડનું તપ હતું નહીં. બૌદ્ધ પછી જે બીજા પંથ નીકળ્યા તે વધા એ વેદને માને છે એટલે તેઓ વેદ વિરુદ્ધ બોલતા નથી પણ તેમનો ધર્મ વેદથી ઘણો વેગલો છે. ત્યાર પછી ચારે લોકોની વેદમાં કહેલા ધર્મ ઉપરથી આસ્તા ઉઠી ગઈ ત્યારે એક ઇશ્વર કીયો તેનો તપાસ કરવાને ષડ્ શાસ્ત્ર બાંધ્યા તેનાં નામ.

કર્તા.	નામ.
ગૌતમ.	ન્યાય.
કણાદ.	વૈશેષિક.
પતંજલી.	યોગ.
કપીલ.	સાંખ્ય.
જયમિની.	પૂર્વમીમાંસા.
વ્યાસ.	વેદાંત.

આ ગ્રંથ ઉપરથી એક ઇશ્વર છે. અને અનેક દેવ નથી એ નક્કી થઈ ગયું અને કર્મકાન્ડનું વજન ઓછું થયું અને શમ, દમ, ઉપરતી, તીર્તીક્ષા સમાધી, શ્રદ્ધા, નીત્યાનીત્ય વસ્તુ વિવેક ઇત્યાદિક સાધન ઉપર નીષ્ઠા બેઠો ફક્ત એઓ જ્ઞાનને માનતા હતા તીર્થાર્દકને માનતા નહોતા વેદાંત સારમાં કહ્યું છે કે.

તત્તુત્યજતિવાકાશ્યાંશ્વપચસ્યગૃહેથવા ।

જ્ઞાનસંપ્રાપ્ત્યસમયેમુક્તોસૌવિગતાશયઃ ॥

નકર્મણામનુષ્ઠાનૈલભ્યતેતપસાપિવા ॥

કૈવલ્યંલભતેમર્ત્યઃકિંતુજ્ઞાનેનકેવલં ॥ શીવગીતા

(९६)

कुटस्थानिहो कर्माणि कोटिजन्माजितानपि ॥

ज्ञानेननुविनश्यंतिननुकर्मायुतैरपि ॥ शी० अ० १३

तीर्थेचांडालगेहेवास्मशानेवासुरालये ॥

परित्यजन्देहमिदंज्ञानादेवविमुच्यते ॥

कुस्तेयत्रकुत्रापिभक्ष्यंवाभक्ष्यमेवच ॥

शेतेस्वेच्छालयगतोज्ञानात्मापरिमुच्यते ॥ शी०

कर्मणावध्यतेजंतुर्विद्ययाचविमुच्यते ॥

तस्मात्कुर्मैनकर्वतियतयःपारदर्शिनः॥उपनिषद्भाष्य.

सदरहु विषे प्राकृत कवी तुकारामे कव्युं छे के.

तुह्यनि काकरुगर्व ॥ नीचयातिह्यणुनीसर्व ॥

शुक्रशोणिताचिखाणि-तुह्याआह्वायेकचयोनि ॥

रक्तमांसचर्महाडे ॥ सर्वाठाईसमपाडे ॥

अन्नउदकघरोवरी ॥ निष्ठानाहीहोदुसरी ॥

तुकाह्यणेहेचिखरे ॥ नाहिदेवाशीदुसरे ॥१॥

शुनिचैवश्वपाकेंचपंडिताःसमदर्शनः ॥ गीता

स्त्रियोवैश्यास्तथाशूद्रास्तेपियांतिपरांगतिं ॥ गीता ॥

आदौरुतयुगेंवणोनृणांहंसइतिस्मृतः ॥

रुतरुत्याप्रजाजात्यातस्मात्कृतयुगांवेदुः ॥

(૯૭)

સદરહુ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગી લોકોએ વર્ણાશ્રમને કર્મનો ઉપહાસ કર્યો કેટલાંક વરસ સુધી આ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગ ચાલ્યો ત્યાર પછી ઉપાસના માર્ગ ઉત્પન્ન થયો. અઢાર પુરાણ અને ઉપપુરાણ એઓ ઉપાસના માર્ગનું પ્રતીપાદન કરે છે તેની અંદર શૈવ અને વૈષ્ણવ આ બે સંપ્રદાય બહુ વધેલા છે તેમાં શૈવમાર્ગ પુરાતન છે. અને વૈષ્ણવમાર્ગ ત્યાર પછી થયેલો છે. વૈષ્ણવના મુખ્યચાર સંપ્રદાય ૧ રામાનુજ, ૨ નીલકાંઠ, ૩ મધ્વ, ૪ વિષ્ણુસ્વામી, એ ચારે જણાં શંકરાચાર્યે સ્થાપેલો અદ્વૈતમત ટંકન કરી દ્વૈત મત ચલાવ્યો. એમને આધાર ઘણું કરીને પુરાણનો. અને શ્રુતીનો આધાર લેવાને વાસ્તે કેટલાંક નવાં ઉપનીષદ બનાવ્યાં. રામતાપીની, ગોપાલ તાપીની, નૃસિંહતાપીની ઇત્યાદિક—પણ વેદનાં મંત્ર ભાગમાં ઉપાસના વિષે કંઈ જણાતું નથી. તેમાં જે ઉપાસના છે તે અગ્નીદ્વારા, અને પંચમહાભૂતાદિકની છે. પણ પુરાણમાં અવતારાદીકની છે. આ ઉપાસના પુરાણો થયાં, ત્યારથી તે આ સંપ્રદાય નીકળ્યાં ત્યાં સુધી ઉપાસનાના વિષય ઘણા નીકળ્યા. જેવા કે—કોઈ શીવમાર્ગી, કોઈ વિષ્ણુ, કોઈ ગણપતી, કોઈ રાધાકૃષ્ણ કોઈ બાલકૃષ્ણ કોઈ હનુમાન, અને પોતપોતાના ઉપાસક દેવને પરબ્રહ્મ કહે છે. કેટલાંક એક એકબોજાને ઊંચા નીચા ગણે છે. કહ્યું છે કે.

ગણેશંપૂજયેદ્યસ્તુવિઘ્નસ્તસ્યનબાધ્યતે ॥

આરોગ્યાર્થેચયેસૂર્યધર્મમોક્ષાયમાધવં ॥

શિવંધર્માર્થમોક્ષાયચતુર્વર્ગાયચંડિકા ॥

પછી અલેક સંપ્રદાય વાળાં પોતપોતાના સંપ્રદાયનાં ચિન્હ ઠાવ્યાં. શીવમાર્ગીએ ભસ્મ, રુદ્રાક્ષ, બાળલીંગ ઇત્યાદીક વૈષ્ણવે. તત્ત્વમુદ્રા

તુલસી, ગોપીચંદન, શાર્લંગામ્રમ ઇત્યાદીક નીશાનીઓ ઠરાવી તેઓ ચંદન વિષ્ણુપાદાકૃતી કરે છે. કોઈ શ્રીનું ચીન્હ ધારણ કરે છે આ મુખ્ય બે માર્ગોની તકરાર વધ્યાથી એકના વિરુદ્ધ બીજાએ બહુ શાસ્ત્ર લખ્યાં છે. તેમાં એક બીજાની નીંદા કરી છે. એ વાક્યો ક્ષેપક અથવા કલ્પાત કે અસલનાં હશે તેનો નીર્ણય કરવાનું મુશ્કિલ છે. પુરાણ અને ઋષી ઉપર પણ એ લોકોએ દોષ મુકેલો છે. કેટલાં એક પુરાણો સાત્ત્વિક ઠરાવ્યાં છે. કેટલાં એક તામસી પુરાણો ઠરાવ્યાં છે.

સત્યપારાશરંવાક્યંસત્યંવાત્મિકમેવચ ॥

વ્યાસવાક્યંકવચિત્સત્યંઅસત્યંજૈમિનીવચઃ॥

સાત્ત્વિકામોક્ષદાપ્રોક્તારાજસાસ્વર્ગદાશુભા ॥

તથૈવતામસાદેવીનીરયપ્રાપ્તિહેતવે ॥

વૈષ્ણવંનારદીયંચતથાભાગવતઃશુભં ॥

ગારુડંચતથાપાદ્મંવારાહોરાજસસ્મૃતઃ ॥ **ઇત્યાદી.**

અને એક બીજા ઉપર દોષ મુક્યા છે તે નીચે પ્રમાણે.

વૈષ્ણવમતમાં.

બ્રાહ્મણઃકુલજોવિદ્વાન્ભસ્મધારીભવેદ્યદી ॥

વર્જયેતાદૃશંદેવીમદ્યોછિષ્ટંઘટંયથા ॥ ૧ ॥

વેદાંતચિંતામણી

ત્રિપુંડ્રંશુદ્રકલ્પાનાંશૂદ્રાણાંચવિધીયતે ॥

ત્રિપુંડ્રધારણાત્રુવિપ્રઃપતિતસ્યાન્નસંશયઃ ॥ ૨ ॥

(९९)

योददातिद्विजातिभ्यः श्वदनंगोपिमदितं ॥
अपिसर्षपमात्रेणपुनात्यासप्तमंकुलं ॥ ३ ॥
उर्ध्वपुंड्रविहीनस्यस्मशानसदृशंमुखं ॥
अवलोक्यमुखंतेषामादित्यमवलोकयेत् ॥ ४ ॥
यज्ञोदानतपश्चैवस्वाध्यायपितृतर्पणं ॥
व्यर्थंभवतितत्सर्वंऊर्ध्वपुंड्रविनाकृतं ॥ ५ ॥
शालग्रामोद्भवंदेवंदेवेद्वारावतीभवः ॥
उभयोसंगमोयत्रतत्रमुक्तिर्नसंशयः ॥ ६ ॥
शालग्रामोद्भवंदेवंशैलंचक्रांकमंडितं ॥
यत्रापिनियतेतत्रवाराणस्यांशताधिकं ॥ ७ ॥
म्लेच्छदेशेशुचौवापिचक्रांकोयत्रतिष्ठति ॥
वाराणस्यांयवाधिक्यसमंताद्योजनत्रयम् ॥ ८ ॥
यन्मुलेसर्वतीर्थानीयन्मध्येसर्वदेवताः ॥
यदग्रेसर्ववेदाश्चतुलसीतांनमाम्यहं ॥ ९ ॥
पुष्कराद्यानितीर्थानीगंगाद्यासरीतस्तथा ॥
वासुदेवादयोदेवावसंतितुलसीदले ॥ १० ॥
तुलसीकाष्ठमालांतुप्रेतराजस्यदूतकाः ॥
दृष्ट्वानश्यंतिदुरेणवातोधूतंयथारजाः ॥ ११ ॥

(१००)

तुलसिमालिकांधृत्वायोभुंक्तीगरिनंदिनी ॥
सिक्थे सिक्थेसलभतेवाजपेयफलंशुभं ॥ १२ ॥
तुलसीकाष्ठमालांयोधृत्वास्नानंसमाचरेत् ॥
पुष्करेचप्रयागेचस्नातंतेनमुनिश्वर ॥ ॥ १३ ॥
आलोक्यसर्वशास्त्राणीविचार्यचपुनःपुनः ॥
इदमेकंसुनिष्पन्नंध्येयोनारायणःसदा ॥ १४ ॥
चक्रलांछनहीनस्यविप्रस्यावफलंभवेत् ॥
क्रियमाणंचयत्कर्मवैष्णवानांविशेषतः ॥ १५ ॥
कृष्णमंत्रविहीनस्यपापिष्ठस्यदुरात्मनः ॥
श्वानाविष्टासमंचान्नंजलंचमादिरासमं ॥ १६ ॥

शैवमतमां.

विनाभस्मत्रिपुंड्रेणविनारुद्राक्षमालया ॥
पूजितोपिमहादेवनतस्यफलदोभवेत् ॥ १ ॥
महापातकयुक्तोवायुक्तोवाचोपपातकैः ॥
भस्मस्नानेनतत्सर्वदहत्यग्निरिवैधनं ॥ २ ॥
पृथिव्यांयानितीर्थानिपुण्यान्यायतनायच ॥
शिवलिंगेवसंत्येवताग्निसर्वाणीनारद ॥ ३ ॥
महेशाराधनाद्यन्यनास्तिसर्तार्थदायकं ॥

(२०१)

अतःसदासावधानंपूजनीयोमहेश्वरः ॥ ४ ॥

अमितान्यपिपापानिनश्यंतिशिवपूजया ॥

तावत्पापानितिष्ठंतिनयावल्लिवपूजनं ॥ ५ ॥

लिंगार्चनविहीनस्यसमस्तानिष्फलाक्रीयः ॥

ततःसवार्थसिद्ध्यर्थलिंगपूजाविधीयते ॥ ६ ॥

सर्वैवर्णाश्रमाणांचकलौपार्थिवमेवही ॥

लिंगमहीजंसंपूज्यशिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ७ ॥

दर्शनात्बिल्ववृक्षस्यस्पर्शनात्वंदनादपि ॥

अहोरात्रकृतंपापंनश्यतीनात्रसंशयः ॥ ८ ॥

अरुद्राक्षधरोभूत्वायत्किञ्चित्कर्मवैदिकं ॥

कुर्वन्निप्रस्तुमोहेननरकेपततिध्रुवं ॥ ९ ॥

देवाधिदेवःसर्वेषांज्यंबकःस्त्रिपुरांतकः ॥

तस्यैवानुचराःसर्वेब्रह्मविष्णवादयःसुरः ॥ १० ॥

विहायसांबमीशानंयजंतेदेवतांतरं ॥

तेमहाघोरसंसारेपतंतिपरिमोहिताः ॥ ११ ॥

तेधन्याशिवपादपूजनपराःअन्योनधन्योजनाः ॥

सत्यंसत्यामिहोच्यतेमुनिवरासत्यंपुनःसर्वथा ॥ १२ ॥

शंखचक्रेतापपित्वायस्यदेहप्रदह्यते ॥

(૧૦૨)

સર્જીવઃકુપણઃસ્ત્યાજઃસર્વધર્મબ્રહ્મિષ્ઠતાઃ ॥ ૧૩ ॥

યસ્તુસંતપ્તમુદ્રાભિઃલિંગાંકિતતનુર્નરાઃ ॥

સર્વયાતનાભોગીચાંડાલોજન્મકોટિષુ ॥ ૧૪ ॥

ભક્ત્યાપંચાક્ષરેણૈવયઃશિવસઠ્ઠર્ચયેત્ ॥

સોપિગછેત્શિવસ્થાનંશિવમંત્રસ્યગૌરવાત્ ॥ ૧૫ ॥

પંચાક્ષરેગમંત્રેગત્રિલ્લપત્રૈશિવાર્ચનં ॥

કરોતિશ્રદ્ધયાયુક્તોસગછેદૈશ્વરંપદં ॥ ૧૬ ॥

આવાં વચનો હજારોજ નહીંજ પણ લક્ષા વધી મોટા મોટા ઘંઘ-
માં મઢી આવે છે તેથી લોકોને વ્યામોહ બહુ થાય છે કે આટલા મા-
ર્ગમાં ભરો કીયો આ વચન માનવું કે પેલું માનવું, દેવ પણ ઘણા ધયા
છે, પુરાણના દેવ તે જુદા, ગામ ગામના તે જુદા, દેશ દેશના જુદા
અને પ્રયેક્તનું પ્રસ્થાન જુદું અને એક બીજામાં અપવાદ ઘણા, ધર્મ શા-
સ્ત્રની વ્યવસ્થા પણ આવીજ છે પણ ઘણા મત ધયાથી ફલાણું મત
ભરુ છે એમ કહેવાતું નથી ધર્મ શાસ્ત્ર કામધેનું જેવું થયું છે, જે વાતની
ફાટા કરો તે તેમાં મઢી આવે પુનર્બીવાહ વાત્રતમાં સ્મૃત્યર્થ સાર ઘં-
ધમાં એક વચન લખ્યું છે તેથી શી રીતે મત ભેદ પડ્યો છે તે જણાશે.

મૃતેન્યસ્મૈપ્રદાતવ્યામૃતેસપ્રદાત્પુરા ॥

પુરાપુરુષસંયોગાન્મૃતેદેયેતિકેચન ॥

ઋતાવદ્દેષ્ટેકંન્યૈવપુનર્દેયેતિકેચન ॥

આગર્ભધારણાત્કન્યાપુનર્દેયેતિચાપરે ॥

પ્રાચીન કાલમાં બ્રાહ્મણ લોક પોતાનો ધર્મ અને વિદ્યાનો અભિ-
માન રાખતા અને જે વાદ કરવા આવે તેનો પરાભવ કરવાને વાસ્તે
બહુ મહેનત લેતા તે ઉપરથી કેટલા એક લોકોએ દીગ્વીજય કર્યો.
આજના બ્રાહ્મણોએ એ શરમ મુક્તી દીધી છે. એજ પ્રમાણે ક્ષત્રી પણ જે
યુદ્ધ કરવા આવે તેમને ના પાડતા નહોતા પણ આજ તો બધાએ લોક
તેજહીન થયા છે. કોઈ કોઈને જવાબ દેતો નથી કે પૂછતો નથી વિદ્યા
બહુ ઘટી ગઈ છે. શિવાગિતામાં લખ્યું છે કે.

શક્તિવાદરતાઃસાંખ્યાઃબુદ્ધ્યાબૌદ્ધ્યાત્મવાદિનઃ॥

દૃશ્વરાત્મૈતિવૈશેષ્યામીમાંસાકર્મવાદિનઃ॥

સર્વનાસ્તિતિચાર્વાકવેદાંતાબ્રહ્મવાદિનઃ॥

એવંભ્રમતિવૈસર્વેશાસ્ત્રમોહસમન્વિતાઃ॥

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેનશાસ્ત્રાખ્યાસંત્યજેન્દુધઃ ॥

આ સર્વ વિચાર ઉપરથી ધર્મની સુધારણા અવશ્ય છે કે નહીં આ
પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થશે:—હાલ જે બ્રહ્મસમાજ વંગાલી પંડીતોએ નવો સંપ્ર-
દાય ચલાવ્યો છે તેમાં વેદાંતમાંથી એકેશ્વરમત લે છે અને દ્વૈતમાંથી
ઉપાસના લે છે અને કર્મકાંડ થોડું રાખે છે એ સંપ્રદાય સાંપ્રતકાલની
સ્થિતિની અનુકૂળ છે કે નહીં એ પણ વિચાર ગ્રહન છે એનો નિર્ણય
યશી માણસ ન કરે તો કાલ કરશે એમાં સંશય નથી. આદ્ય ધર્મ
જે હતો તે આજ ચાલે એવો નથી. એ સિદ્ધ થયું છે. અને અનેક દેવોની
ઉપાસના હાલ ચાલે છે તે પણ નભશે એવું લાગતું નથી માટે આ
બધો વિચાર વિચારવંત લોકોએ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે એજ વિનંતી.

વેદાદિક શાસ્ત્રમાં જે હિંસા કરવાની લખી છે તેનું વ્યાખ્યાન કરી

(૧૦૪)

વતાયું છે હવે હિંસા કરવાની શાસ્ત્ર વિના જે રુઢી છે તે વીશે વિ-
ચાર કરીયે છીયે. હિંસાનું મુઠ્ઠા એજ છે કે લોકોએ નાના પ્રકારના
દેવતાઓ છે એમ માન્યું. અને તે દેવતા શાન્ત તથા સત્ત્વ ગુણી છે,
એવું માનેલું નહીં, બધા દેવતા એવા માનેલા છે કે તે લોકોને પી-
ડા કરી સકે છે અને જુદા જુદા પ્રકારના વિદ્યો ઉત્પન્ન કરે છે, વૃ-
ષ્ટીને હરકત કરે છે. ને તેથી મનુષ્ય તથા પશુ, બાઝક તથા સ્ત્રી એ
સઘડાને દુઃખ દે છે. અને દેવ માહાકુર તથા નર્દય છે અને તે-
મને મદા માંસ અંન આપ્યા વિના તેમની તૃપ્તિ થાય નહીં એવું મુઠ્ઠા
ધારેલું તેથી તેમની તૃપ્તિને વાસ્તે અને પોતાની પીડા મટવાને સારુ
હિંસા કરીને દેવતાઓને ભક્ષ આપવાની ચાલ પડી વેદમાં જે દેવોનું
વર્ણન કરેલું છે તે એજ પ્રકારનું છે તંત્રમાં જે વર્ણન કરેલું છે તે પણ
એજ પ્રકારનું છે. મંત્ર શાસ્ત્રમાં અને રુઢીમાં, જે દેવતાઓ માનેલા તે
પણ આવાજ પ્રકારથી. બ્રાહ્મણની સંધ્યામાં પીંશાચોને નસાડવા સારુ
ઐરવ અને ચામુંડા આ બે દેવોની પ્રાર્થના છે તે બંને શ્લોક નીચે
મુજબ:—

ઉર્ધ્વકેશીવિરૂપાક્ષીમાંસશોણિતભોજની ॥

તિષ્ઠદેવીશિખાવદ્વેચામુંડેહ્યપરાજિતે ॥૧॥

તિક્ષ્ણદંષ્ટ્રામહાકાયકલ્પાંતદહનોપમ ॥

ઐરવાયનમસ્તુભ્યંઅનુજ્ઞાંતાતુમર્હસી ॥૨॥

અપક્રામંતુભૂતાનિપિશાચાઃસર્વતોદિશં ॥

સર્વેષામવિરોધેનવ્રહ્મકર્મસમારબ્ધે ॥૩॥

અર્થ.

- ૧ તાહારા વાઝ ડાખા થયેલા છે અને તાહારી આંખો લાલચોઝ થઈ ગઈ છે અને લોહી તથા માંસ તું ખાય છે. એવી ચામુંઝા દેવી તું છે. તારો કોઈ પરાશ્રવ કરે તેવું નથી તું આવી માહારી ચોટલીમાં વાસ કર:—
- ૨ હે ભૈરવ તને હું નમસ્કાર કરું છું. તું મને બ્રહ્મકર્મ કરવાની આજ્ઞા આપ. તાહારો ઢાહાડો બહુ મજબૂત છે અને તાહારું શરીર બહુ વીક્રાઝ છે:—
- ૩ માહારી પાસે આ ઠેકાણે જે કોઈ ભુત, પીશચ હોય તે દુર નાશી જાવ અને શત્રુનો પણ નાશ થાવ અને નીરાંતે હું બ્રહ્મકર્મ કરું:—

આવા અનેક દેવતા, કાઝકા, નરસિંહ, વેતાલ, રુદ્ર, ઇચ્છાદી જુદા જુદા પ્રકારના દેવતા છે એવું અસલથી લોકોએ માનિલું અને તે એકજ ઠેકાણે છે એમ નથી પણ ગામોગામમાં, વગડામાં, છાંદ નીચે, પાણીના આરા ઉપર, ઇચ્છાદી તમામ ઠેકાણે આવા અનેક દેવતાઓ રહેછે અને તેમને લાવા પીવાને મળતું નથી. માણસ જારે આપે છે તારે જ તેમને લાવા મળે છે માણસ કોઈ આપે નહીં તો તે દેવતાઓ માણસને પીડા કરીને પોતાનું ભક્ષ લે છે અને વરસમાં એક વખત અગર સવારે અથવા સાંજે અથવા છ મહીને અગર દશે કે પાંચે વરશે આ દેવતાઓને ભક્ષ આપ્યા શીવાય માણસનો છુટકો થતો નથી એવી રીતે નથી આપતા તો કોગળીઆ વીગરેના રોગ પેદા કરી પોતાનું ભક્ષ લે છે એવા વેહેમે અસલથી લોકોના દીલમાં પેશી ગયેલો છે. મુસલમાન લોક “કુરબાનેઈદ” જેને વકરીઈદ કહે છે તે દિવસે જનાવરોનું પ-

(૧૦૬)

રમેશ્વરને બલ્લીદાન આપે છે અને તે રૂંદ જીલહેજ મહીનામાં આવે છે. જીલહેજ એટલે મુસલમાનોની જાત્રાનું ઠેકાણું જે મક્કા તાંહાં જવાનો મહીનો. જે માણસ મકે જઈ આવે છે તેને હજ કરી આવ્યો કેહે છે. જે જાત્રાએ જાય છે તે તાંહાં જાત્રામાં બલ્લીદાન આપે છે અને નહીં ગયો હોય તે પોતાના ઘરમાંજ આપે છે અને પશુનો વધ કરવો તે “નીયત” એટલે વિસ્મીલહા કહીને કરવો. “મસ્મીલાહ એ શબ્દનો અર્થ ફક્ત પરમેશ્વર દયાલું છે એટલોજ છે. ઉપર મુજબ “નીયત” મળ્યા શીવાય વધ જનાવરનો થાય છે તેને તે લોકો હરામ કેહે છે એટલે તેવા પશુનું ભક્ષણ કરવું તે અપવીત્ર ગણાય છે અને “નીયત” મળી જેનો વધ થયેલો તેવા પશુનું ભક્ષણ કરવું તે હલાલ એટલે પવીત્ર ગણે છે. એજ મુજબ બ્રહ્માણ લોકોમાં જાંહાં વૈદીક કર્મ થાય છે તાંહાં “આપ્યાયન સંસ્કાર,” “પ્રોક્ષણ સંસ્કાર” “ઉપાકરણ સંસ્કાર.” જે પશુને થયો હોય તેનું માંસ હવ્ય તથા કવ્ય સમજીને ભક્ષણ કરવાનો નીષેધ રાખતા નહતા. ઉપર મુજબની બ્રાહ્મણની વ્યવસ્થા હતી. હવે શુદ્રા દીક લોકો શાસ્ત્રનો આધાર બીલકુલ રાખતા નથી તથા કોઈ જાતનો સંસ્કાર પણ કરતા નથી પરંતુ બલ્લીદાન ઘણા કરે છે. દસરાને દીવશે ઘોડાની પાયગામાં, હાથીખાનામાં, રથખાનામાં, રથાદી અરાઠે કારખાનામાં બકરાં મારે છે. તોપો આગલ પણ એજ પ્રમાણે કરે છે. અને શમીનું પુજન કરવા સ્વારી જાય છે તાંહાં પણ પાડાનો વધ કરે છે અને હોઢીમાં કેટલાંક ગામોમાં અને રજવાડામાં જીવતું બકરું હોમે છે. કાશી પાસે વિંધ્યાવાસની દેવી છે ત્યાં બારે માસ આવી તરેહના બકરાનાં વઢી ચાલુ રહે છે. એજ મુજબ પુનાની પાસે કોન્ડનપુર છે ત્યાં પણ ઉપર મુજબ ચાલુ છે. તેથી માસ માસમાં જ્યારે જાત્રા એ કુન્દ-

નપુરમા ભરાય છે ત્યારે આલો એ માસ ત્યાં લહુની નેહેર ચાલે છે. પુનાનજિ પાસે વઢી વીજુ જેજોરી ગામ છે ત્યાં શંડોવા નામના દેવનું દેવઢ છે. આ શંડોવાને હજારો બ્રાહ્મણ પોતાનો ઇષ્ટ દેવ માને છે ત્યાં પણ વઢીદાન આપવાની રીત છે. પણ ત્યાં આવા કામમાં બ્રાહ્મણો સામેલ થતા નથી કારણ કે એ રૂઢી માર્ગ ગણે છે શાસ્ત્ર માર્ગ છે નહીં એમ બ્રાહ્મણો કહે છે. પરંતુ બંગાળમાં એવાજ સ્થાનકો છે ત્યાં આવી રીતનાં કર્મ કરવામાં બ્રાહ્મણો સામેલ થાય છે અને શ્રૌત યજ્ઞ ત્યાં થાય છે તેમાં વધા દેશના બ્રાહ્મણો સામેલ થાય છે. અગ્નિ-હોત્રી શીવાય વીજો કોઈ યજ્ઞ કરતું નથી. પશુ યજ્ઞ, અગ્નિહોત્ર, સંન્યાસ આ ગુજરાત પ્રાંતમાં તથા મારવાડમાં વિશેષ ચાલતા નથી તેનું કારણ આ પ્રાંતોમાં શ્રાવક, વૈષ્ણવની વસ્તી ઘણી છે માટે બ્રાહ્મણ પોતે ધારે તે પ્રમાણે કરી શકતા નથી પણ દ્રાવિડ, તૈલંગ, કર્નાટક, મારહારાષ્ટ્ર, હિંદુસ્થાન, કાશી પ્રયાગ સુધાં પ્રાંતોમાં યજ્ઞ થાય છે. વૈષ્ણવી માર્ગના બ્રાહ્મણો છે તે લોટનો પશુ કરે છે પણ શંકરાચાર્યના પંથના જે સ્માર્ત બ્રાહ્મણ છે તે તેમની નોંદા કરે છે તે વિશે કેટલાક પોષ્ટ પશુ મીમાંસા ઇત્યાદિક પ્રંથ લખાયા છે. વીનાયકરાવ પેશવા સ્માર્ત છતાં પોષ્ટ પશુનો યજ્ઞ કર્યો માટે કાશીના તમામ બ્રાહ્મણો એને ન્યાત બહાર મુક્યો હતો. સવાઈ જેડીધરાજા જયપુરમાં એક કઢીયુગમાં અશ્રમેષ કર્યો તેથી તે યજ્ઞ કરાવનારા બ્રાહ્મણો હજુ સુધી નાત બહાર છે. દક્ષણમાં “વારકરી” એટલે વીઠાવાનો પંથ થોડા વરસથી એક નવો નીકળ્યો છે તે લોક વીજા વૈષ્ણવ પંથના લોકો પ્રમાણે વનતી મહેનત કરી હીંસા વંધ કરે છે પણ હીંસાનો પંથ પ્રાચીન કાઢથી મોટો ચાલ્યો આવ્યો તે મુજબ ચાલનારા લોકો ઘણા છે. કેટલાક લોક અજ્ઞાનથી એમ સમજે છે કે છોકરાને તાવ આવ્યો કે ક્ષય રોગ થયો

તો તે દેવનો એટલે પોતાના ઇષ્ટ દેવનો કોપ થયો માટે તે ઇષ્ટ દેવની જગો હોય ત્યાં જઈ દસ પાંચ રૂપૈયા खरच કરી વઢીદાન કરે છે. આ મુજબ લોકો ચાલે તે ઉપરથી તેમને આપણે ક્રૂર વિગેરે વિશેષણ લગાડી શકીએ નહીં કારણ કે તે લોકો માત્ર પોતાની ચાલતી આવેલી રૂઢી મુજબ ચાલે છે, જ્યારે તેઓને સત્ધર્મ તથા એક સ્વરા ઇશ્વરનું જ્ઞાન થશે ત્યારે તેઓના મનની દેવતાઓ ભક્ષ માગે છે વિગેરે જે હાલ કંપનાઓ છે તે પોતાની મેઢેજ મનમાંથી નીકળી જશે. ગ્રામ્ય-જ્ઞો સમજે છે કે યજ્ઞ કર્યા શિવાય વરસાદ થાય નહીં તે ઉપરથી એમ વિચાર કરે છે કે વરસાદ થાય ત્યારે હજારો જીવનું કલ્યાણ થાય તેમાં દસ પાંચ જીવનો કદી નાશ થાય તો તે કાંઈ પાપ ના કહેવાય. કારણ આવા કુટુંબનું સંરક્ષણ થતું હોય તો તેમાંના એકનો નાશ થવાનો હોય તો થતા દેવો એવું શાસ્ત્ર મુજબ છે. અને એક કુટુંબ નાશથી આશુ ગામ બચતું હોય તો તે કુટુંબનો નાશ થતા દેવો. અને ગામ બચાવવું. એક આસ્થા ગામનો નાશ થતો હોય ને આસ્થા દેશનો બચાવ થતો હોય તો દેશને બચાવવો અને ગામનો નાશ થતા દેવો એવી નીતી છે તે પ્રમાણે દેવતા જ્યારે પ્રસન્ન થાય છે અને વરસાદ સમૃદ્ધી વિગેરે સઘળી જોડતી વસ્તુઓ આપી દેશને આબાદ કરે છે ત્યારે યજ્ઞ કરી થોડાં પશુ વઢીદાનમાં આપવાં તેમાં શી ચિન્તા છે એવો વિચાર કરી લોકો વઢીદાન આપે છે હવે આ વાત સાચી હશે તો વઢી કરવામાં દોશ નથી એ વાત ઉઘાડી છે પણ એ વાત બાબત હાલ આપણે શંકય કાઢાડી શકીએ છીએ. પરંતુ જે વર્ણતના લોકોએ આ ધર્મ પ્રગટ કરી ચલાવ્યો તેમને કશો સંશય પડ્યો હોય એમ માલમ પડતું નથી. તેમનો એવોજ નીશ્ચય હતો કે ઉપર મુજબ યજ્ઞ વિગેરે કરેથી લોકો જરૂર સુખો થાય છે તેમમે એ અન્યાય માલમ પડ્યો નહીં પણ

(૧૦૯)

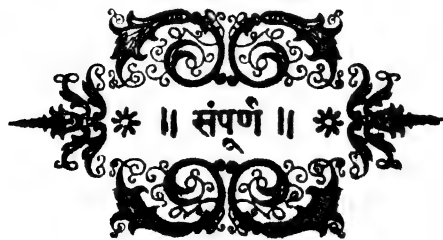
યજ્ઞ કરવા તે ન્યાય પ્રમાણે છે એમ સમજતા, એ વિશે મોટી તકરાર બૌ-
ધ્યે ચલાવી પણ બૌધ્ધ અવતાર થઈને વૈદીક ધર્મ ડુગાવ્યો એવાં પણ
વચનો ઘણેક ઠેકાણે લખેલાં મળી આવે છે. પણ નીરુપાય હોવાથી
કેટલાક બ્રાહ્મણ દયા ધર્મ માનવા લાગ્યા, પણ વેદ શાસ્ત્ર છે તે
કાયમ છે તેથી વેદ ધર્મ દયા ધર્મને વીરુદ્ધ છે કે નથી એ સમજવું
મુશ્કેલ નથી. જ્યાં સુધી બ્રાહ્મણ વેદને માને છે ત્યાંસુધી એ વેદ ધ-
ર્મિજ કહેવાય પછી મતલબને વાસ્તે ગમે તેમ બોલે તેની કીકર નથી.

બુદ્ધરૂપસમાસ્થાયસર્વરૂપપરાયણઃ

મોહયન્સર્વભૂતાનિતસ્મૈમોહાત્મનેનમઃ ૮૬

મીષ્મસ્તવરાજભારતે

જે માણસ એમ કહે છે કે વેદ મારું ધર્મ પુસ્તક છે અને યજ્ઞ
કરાવને વાસ્તે હું યજ્ઞો પવિત્ર ધારણ કરું છું તેણે દયા ધર્મ પ્રતિપા-
દન કરવાનો અધિકાર નથી. સ્વામી શંકરાચાર્ય પણ એમ બોલ્યા છે.
હાલના બ્રાહ્મણ કોઈ અજ્ઞાન પળાથી, પ્રતિપાદન કરે તો એટલુંજ
કહેવાય કે વેદશાસ્ત્ર અને યજ્ઞો પવિત્રનો અર્થ જાણતો નથી, કોંઈ
જાણીને સ્વાર્થને વાસ્તે કપટ કરે છે વેદનું લંડન કરીને જે કરશે
તે સત્યવાદી જાણવો, નહિ તો શાસ્ત્રમાં એક, પેટમાં એક, મોહમાં એક,
એવું જે ચલાવશે તે સત્યવાદી કેમ થાય ?

शुद्धे पृष्ठ.

पृ.	पं.	शुद्ध.
२	५	अच्युतं
४	१०	त्रिविध्या
२९	६	छापा
३१	६	दक्षिणे
४३	१४	द्वितीया
४४	१४	तू
५७	२२	श्रोतीय
६५	२	रा
६८	८	ज्ञा
७२	२३	उ
७७	२०	षाट्रिं
९६	८	कुर्मनकुर्वति

शुद्ध.

दच्युतं

त्रिविद्या

छापि

दक्षिणे

द्वितीया

त्

श्रोत्रिय

सं

ज्ञा

उरु

षाराट्रिं

कर्मनकुर्वति

निगम प्रकाश

ग्रंथनु परिशिष्ट.

हिंसा विषे वेदमां कशि तकरार छेज नही, जनावरोनी दया ए ग्रंथमां नथी, एटलुज नहीं पण मनुष्यने पण बळि करता, अने नरमेधना मोटा विधानो लखेलां छे, नरमेध थयेला तेनि कथा पण वेदमां ठेकाणे ठेकाणे छे, ऐतरेय ब्राह्मणमां शुनःशेषाख्यान छे ते एज प्रमाणे छे, भागवतमां जडभरतनी कथा एज प्रकारनी छे, वैदिककालमां हिंसा विषे कोइना मनमां संशय हतो ज नही, शाक भार्जा कापवामां तथा समारवामां अने खावामां हाल कोइना मनमां संशय नथी, ते प्रमाणे ते कालमां जनावर विषे हतु, तेना प्रकार न्न छे, देवकार्य अने पितृकार्यमां जनावर मारवा ए पुण्य गणता, केवल स्वर्गे जवानु साधन एनेज समजता, मनुष्य पोताने निर्वाह अर्थे खायतो विधि छे एमां पाप के पुण्य कांइ गणता नहोता, अने विना कारण कोइनो जीव लेवो ए पाप, ए प्रमाणे वेदनु अनुशासन छे, पछि बौध्य अवतार थयो अने कळि उत्पन्न थयो ल्यारे हिंसा अहिंसानो मोटो टंटो उभो रह्यो, बौध्य मतनो सारी पेठे असर थयो ते वखत भारत ग्रंथ थयो एम लागे छे, ब्राह्मण, क्षत्रि, वैश्य, एमणे पोताना वेदनो अभिमान छेक मुक्यो नहतो अने बौध्यनो उपदेश एमना मनमां सारी पेठे असर थई गयो हतो तेथी भारतमां हिंसा ए शुं? अहिंसा ए शुं? मांस खावूं के न खावूं? ए विषे घगी तकरारो अने प्रश्नोत्तर लखेलां छे, ते सर्वनो इसर्थ एटले सारांश एम जणाय छे के वेद विहित

(૨)

હિંસા કરવી અન્યત્ર અહિંસા પાઢવી, તે વચ્ચે પંથ નિકળ્યા હતા એક પ્રવૃત્તિ અને બીજો નિવૃત્તિ. પ્રવૃત્તિ માર્ગવાળા વેદને અનુસરીને ચાલતા. અને તે વેદના અભિમાની હતા. આજના અગ્નિહોત્રિ, દિક્ષિત, શ્રૌતિ, યાજ્ઞિક, ઇત્યાદિ કર્મકાંડ ચલાવેછે તેવા એ પ્રવૃત્તિ માર્ગવાળા હતા. બીજા નિવૃત્તિવાળા તેમણે વેદ માર્ગનો ત્યાગ કર્યો અને સાધુ સન્યાસી થયા હતા તેમનો આગ્રહ એવો હતો કે કોઈ પ્રકારથી હિંસા ન કરવી વેદમાં મંજૂર કરી હોયતો ફિકર નહીં પણ વૈદિક કર્મ ન કરવાં.

કેટલાએક વેદના અને શ્રૌત સૂત્રના વચનો નિગમ પ્રકાશ પુરો થયા કેડે જોવામાં આવ્યા, તેનો સંગ્રહ આ પરિશિષ્ટમાં કર્યો છે. તેજ પ્રમાણે ભારતનો ગ્રંથ મુંબઈમાં છાપ્યો છે તે ઉપરથી શ્લોક લખ્યા છે તે પણ વાંચવા લાયક છે.

તાળડચ મહાબ્રાહ્મણ.

આ ગ્રંથ સામવેદના પેટામાં છે, તે ઉપર શાયના ચાર્યનું પ્રાણ્ય છે તેમાં એમ લખ્યું છે કે.

યસ્યનિઃશ્વસિતંવેદાયોવેદેભ્યોશ્વિલન્જગત્ ॥

નિર્મમેતમહંવન્દેવિદ્યાતીર્થમહેશ્વરં ॥૧॥

તત્કટાક્ષેણતદૂપંદધદ્બુક્કમહીપતિઃ ॥

આદીશત્સાયનાચાર્યવેદાર્થસ્યપ્રકાશને ॥૨॥

અર્થ —વેદ એ પરમેશ્વરનો શબ્દ છે વેદથી સર્વ જગત્ નિર્માણ થયું છે માટે તે શ્વરજ બુક્કરાજા ઉપર કૃપા કરી છે તેની આજ્ઞાથી

વેદનો પ્રકાશ કરવાને વાસ્તે ભાષ્ય કર્યું છે. ॥ એ સાયનાચાર્ય ૫૮૦
વરસ પહેલા વિજયનગરમાં કર્ણાટક પ્રાંતમાં, બુક્કરાજાનો આશ્રિત
હતો એને માધવ પળ કહે છે. અને સંન્યાસિ થયા પછિ વિદ્યારણ્ય સ્વા
મિ પળ કહેછે.

આ યંથમાં અનેક ક્રતુ વિધાનો લખ્યા છે તેનાં નામ.

૧ અગ્નિષ્ઠોમાદિસત્ત ક્રતુ	૧ રાટ્ ક્રતુ
૧ ઔપસદ ક્રતુ	૧ ઝ્યોતિ ક્રતુ
૧ ચતુષ્ઠોમ ક્રતુ	૧ ક્રષ્ણભાષ્ય ક્રતુ
૧ ઉદ્ધાદ્વલભિત ક્રતુ	૧ કુલાયાલ્ય ક્રતુ
૧ ઇંદ્રસ્તોમ ક્રતુ	૧ ત્રિકદુક ષડ્રાત્ર
૧ નિધન ક્રતુ	૧ પ્રજાપતિ સત્તરાત્ર
૧ વસિષ્ઠ ચતુર્ગત્ર	૧ ઐંદ્રસત્તરાત્ર
૧ વિશ્વામિત્રસંજય ચતુર્ગત્ર	૧ જનક સત્તરાત્ર
૧ પંચશારદીય પંચરાત્ર	૧ દેવ નવરાત્ર
૧ વિશ્વજિત્ એકાદશરાત્ર.	૧ વિંશતિરાત્ર
૧ પ્રક્ષાલ્ય ક્રતુ	૧ ત્રય ત્રિંશદ્રાત્ર
૧ ચૈત્રરથ ક્રતુ	૧ ચત્વાર્શિ દ્રાત્ર
૧ ગર્ગ ક્રતુ	૧ એકષાષ્ટિરાત્ર ક્રતુ.
અંગિરસામયન ક્રતુ	સહરત્ર સંવત્સરસત્ર
શત્તરાત્ર ક્રતુ	સર્પ સત્ર
દ્વાદશ સંવત્સરસત્ર	વિશ્વસૃજમયન ક્રતુ
ષટ્ત્રિંશ સંવત્સરસત્ર	આદિત્યપૃષ્ઠ્યમયન ક્રતુ
સારસ્વતસત્ર	સંવત્સરસત્ર.

सर्व सूत्रमां ब्राह्मण क्षत्रि वैश आ त्रि वर्गनुं कर्म, उपनयन वि-
वाह, अंत्येष्टि, इत्यादि थोडा फरकथी बतावेलीं छे. यज्ञ करतानो पण
ए त्रि वर्गने अधिकार छे.

ताण्डय ब्राह्मणनां वचनो नीचे लख्या छे.

परिश्वौपशून्नियुजन्ति । अध्याय १ ७ खण्ड १३ मंत्र ४
वैश्यं याजयेत् ॥ १८---४---५

एतद्वैश्यस्य समृद्धं यत्पशवः पशुभिरेवैनं
समर्धयति ॥ १८---४---६

ज्योतिर्वा एषोऽग्निष्ठो मोज्योतिष्मंतं पुण्यलोकं जयति य ए
वं विद्वानेतेन यजते ॥ १९---११---११

स्वाराज्यं गच्छति य एवं वेद ॥ १९---१३---२

परमेष्ठितां गच्छति य एवं वेद ॥ १९---१३---४

अथैष विघ्नः ॥ १९---१८---१

इंद्रोऽकामय तपाप्मानं भ्रातृव्यं विहन्यामिति । स एतं विघ्नम
पश्यत् ॥ १९---१८---२

एकादशरशना एकादशपशवः एकादशयूपा भवन्ति ॥
२०---२---४

तया समुद्यतया राज्यायं यं कामं कामयते तंतं मभ्यश्रुते
य एवं वेद ॥ २०---२---५

અજોગ્નિષોમિયઃ ૨૧--૧૪--૧૧

એન્દ્રામાસ્તાઊક્ષાણીમાસ્ત્યોવત્સતર્યઃ ૨૨--૧૪--૧૨

પશુક્રામોયજેત્ ૨૨--૬--૨

સૌમપૌષ્પશુમુપાલભ્યમાલભેરન્ ૨૩--૧૬--૪

એક એક ઋતુ કરવામાં ફલ લખ્યું છે કોઈથી ઇંદ્ર પદ, કોઈથી બ્રહ્માનું પદ, કોઈથી પ્રજા, પશુ, અન્ન, રાજ્ય. અધિકાર, इत्यादि પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિશે ઘણાએક અર્થ વાદરૂપે પ્રાચીન ઇતિહાસ લખ્યા છે. કે પ્રજાપતિએ વરસાદ રોક્યો ત્યારે ફલાળો યજ્ઞ કર્યો તેથી સારો વરસાદ પડ્યો. અને પ્રજા સુખી થઈ. જનાવરો મરી જતાં હતાં તે વખત જનાવરોનો સ્વામિરૂદ્ર પશુપતિ, તેને વાસ્તે યજ્ઞ કર્યો, ત્યારે જનાવર રહ્યાં. અને વૃદ્ધિ પામ્યાં. એવી એવી કથા પળ લેલી છે તેથી તે કર્મનું પ્રયોજન બતાવ્યું છે. વિધાન અને મંત્ર ત્રિનિયોગ લખ્યો છે. એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના ઋતુ લખ્યા છે. ચારે વેદમાં અને સૂત્રમાં એજ વિષય છે.

ઉપર લખેલા વચનોનો અર્થ.

યૂપ, ન હોપતો પરિધિને જનાવર બાંધવું	૧૭--૧૩--૪
વાણિયાએ યજ્ઞ કરવો	૧૮--૪--૬
તેણે કરીને વાણિયાની લક્ષ્મી વધેછે.	૧૮--૪--૬
અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞ કર્યાથી મનુષ્ય પુણ્ય લોકમાં જાય છે	૧૯--૧૧--૧૧
આ વાત જે જાણેછે તે સ્વર્ગમાં જાય છે.	૧૯--૧૩--૨
બ્રહ્મદેવના સ્થાનમાં જાય છે	૧૯--૧૩--૪

(६)

विघ्न यज्ञ वतावुंछुं	१९--१८--१
पूर्वे इंद्रदेवे इच्छाकरी, के आपणा शत्रु शि रिते मरशे,	
त्यारे तेणे आ यज्ञ विधी कर्यो	१९--१८--२
अगीयार दोरडां वडे अगीयार थांभलाने अने अगीयार जनाव-	
रो बांधवां.	२०--२--४
आ यज्ञ कर्याथी जे मनमां धारे ते सिद्ध थाय छे.	२०--२--५
अग्निषोम देवने वकरो आपवो.	२१--१४--११
इंद्र अने मरुत देवने गाय आपवी अने मरुत देवने वा-	
छडो आपवो.	२१--१४--१२
जेने पशुनि वृद्धि जोइये तेणे यज्ञ करवो	२२--६--२
सोम अने पुषा देवताने अर्थे पशु मारवो	२३--१६--४

गोपथ ब्राह्मण, द्वितीय प्रपाठक ॥

ॐ मा ७ सीयन्तिवाआहिताग्नेरग्नयःतएनेमेवाग्नेऽ
भिध्यायन्तियजमानंयएतमैद्राग्नंपशुषष्ठेषष्ठेमासेआलभते॥

आश्वलायन

श्रौतसूत्र, उत्तरषट्क, ६, ध्याये

सत्पमोकाण्डिका

वैश्वकर्मणमृषभंमहाव्रते १३

नारायणवृत्ति

एतेसर्वेगोपशवः

(७)

अन्वहंवैकैकशएकादशिनाम् ८

नारायणवृत्ति

एकादशिनामेवैकैकमादितआरभ्यअहन्यहनीक्रमेणा
लभेरन्

उत्तरषड्क ३ ध्याये

सूर्यस्तुतायशस्काम :

गोसवविवधौपशुकाम :

वाजपेयेनाधिपत्यकाम :

४ अध्याये

ज्योतिर्ऋदिकामस्यनवसत्पदशःप्रजातिकामस्य

५ ध्याये

आडिरसंस्वर्गकामःचैत्ररथमन्नाद्यकामः

अत्रैश्वतुर्वीरंवीरकामःजामदग्नंपुष्टिकामः

ऋतूनाषडहंप्रतिष्ठाकामःसंभार्यमायुष्कामः

संवत्सरप्रवल्हंश्रीकामःअथगवामयनंसर्वकामः

अर्थः—प्रत्येक छ छ मासे ऐंद्राग्नि देव प्रीत्यर्थ पशुनो यज्ञ कर

वो गोपथ ब्राह्मणे

महा व्रत यज्ञमा ऋषभ एटले बळद आपवो

आश्वलायन

(८)

पशु एकादशनेमां नित्य एक एक पशु मारवां	आश्वलायन
सूर्य स्तुता यज्ञ कर्षाथी जश मळेछे.	आ०
गोसत्र यज्ञ कर्षाथी पशु प्राप्ति थायछे.	आ०
वाजपेय यज्ञ कर्षाथी अधिकार मळेछे.	आ०
ज्योति यज्ञ कर्षाथी समृद्धि थायछे.	आ०
नव सप्तदशथी प्रजा थायछे.	आ०
आङ्गिरसथी स्वर्ग प्राप्ति थायछे.	आ०
चैत्ररथथी धान्य वृद्धि थायछे.	आ०
अत्रेश्वतुर्वीर कर्षाथी धैर्य वृद्धि थायछे.	आ०
जामदग्न्यथी प्रकृति सारी थायछे.	आ०
षड्हथी प्रतिष्ठा मळेछे.	आ०
संभार्यथी आयुष्य प्राप्ति थायछे.	आ०
संवत्सरप्रवल्हंथी लक्ष्मी मळेछे.	आ०
गवामयनथी सर्व कामना सिद्ध थायछे.	आ०

लाटयायनियश्रौतसूत्र

उक्षाचेदनूबन्ध्यऔक्ष्णोरन्ध्रे

प्रथमप्रपाठक.षष्टिकण्डिका.सूत्र ४२

ऋषभआर्षभं.	१--६--४३
अजआजिगं.	१--५--४६
मेषऔर्णावयं.	१--६--४७

(९)

वपायांहुतायांधीष्ण्यानुपतिष्ठेरन्	२--२--१०
नशूद्रेणसंभाषेरन्.	२--२--१६
गोष्ठेपशुकामः	३--५--२१
स्मशानेऽभिचरन्.	३--६--२३
अनुबन्ध्यवपायांहुतायांदक्षिणेवेद्यंतेकेशस्म	
श्रूणिवापयेरन्.	४--४--१८
प्रथमश्चाभिप्लवंपंचाक्षंकृत्वामासान्तेसवन	
विधःपशुः	४--८--१४
यथाचात्वालेतथायूपेशामित्रेचपशौ.	५--१--९
वपायाहुतायामिदमापइतिचात्वालेमार्ज	
यित्वासर्वपशूनांयथार्थस्यात् .	५--३--१७
अग्निषोमीयवपायांहुतायांयशेतमुदङ्अति	
क्रम्यचात्वालेमार्जयेत् .	५--९--१४
जनेतिस्त्रोवसतीतिराजन्यबंधुर्जनोब्राह्मणः	
समानजनइतिशाण्डिल्य.	८--२--१०
विवाह्योजनःसगोत्रःसमानजनइतिधानं	
जप्यः	८--२--११
प्रतिवेशोजनपदोजनोयत्रवसेत्समानज	

(१०)

नडातिशाण्डिल्यायनः	८--२--१२
एतंमृतंयजमानहविर्भिःसहजीषेयज्ञपात्रेश्चाहव	
नीयेप्रहत्यप्रव्रजेयुरितिशाण्डिल्यः	८--८--६
आस्येहिरण्यमवधायानुस्तरणिक्यागौर्मुखंव	
पयाप्रच्छाद्यतत्राग्निहोत्रहवर्नीतिरश्रीम् ,	८--८--२२
वैश्यंयंविशःस्वराजानःपुरस्कुर्वीरन्सगो	
सवेनयजेताः	९--४--२२
विघ्नाभ्यांपशुकामोयजेताभिचरन्वा.	९--४--३३
राजाश्वमेधेनयजेत.	९--९--१
पंचशारदीयेपशुबन्धयजेत.	९--१२--१०

लाञ्छायनसूत्र.

अर्थ.

बळदनो यज्ञ करतां बळदनो मंत्रं भणवो.	१-६-४२
आखलानो यज्ञ करतां आखलानो मंत्रं भणवो.	१-६-४३
बकरानो यज्ञ करतां बकरानो मंत्रं भणवो.	१-६-४६
गाडरनो यज्ञ करतां तेनो मंत्रं भणवो.	१-६-४७
काळजानो होम करतां उपस्थान मंत्रं भणवो.	२-२-१०
यज्ञनी दीक्षा लीधा पछी शुद्र साथे भाषण न करवें.	२-२-१६
गाय बंधवाने ठेकाणे यज्ञ करतां जनावरोनी वृद्धि धाय छे.	३-५-२१
स्वस्थानमां कर्षाथी शत्रु नाश धाय छे.	३-५-२३

(११)

जनावरना काळजानो होम कर्या पछी वतुं करावुं. ४-४-१८

एक मास पछी पशु करवो. ४-८-१४

पशु उपर पाणि छांटवुं. ५-३-१७

अपि षोम देवने काळजानो होम करति वखते पाणि छांटवुं. ५-९-१४

ब्राह्मण क्षत्रि वैश्य ए त्रण सामान्य छे एवं शांडिल्याचार्ये
कह्यं छे. ८-२-१०

सगां बहालां ए पण सामान्य छे एवं धानं जप्पाचार्ये कह्यं छे. ८-२-११

स्वदेशीय जन सामान्य छे एवं शांडिल्य बोह्यो छे. ८-२-१२

यज्ञकर्ता यजमान मरी जाय तो तेना उपर यज्ञना पात्र
नांखवां. ८-८-६

तेना मौमां सुवर्ण घालीने गायनुं काळजुं काढीने तेना
मुख उपर मुकुवुं. ए गायनुं नाम अनुस्तरणी. ८-८-१२

बाणियाए गोसव करवो. ९-४-२२

विघन यज्ञथो पशु वृद्धि थाय छे. ९-४-३३

राजाए अश्व एटले घोडानो यज्ञ करवो. ९-९-१

पंचशारदीय यज्ञमां पशु मारवो. ९-१२-१०

॥ भारत ॥

युधिष्ठिर उवाच ॥

गार्हस्थ्यस्य च धर्मस्य योगधर्मस्य चोभयोः ॥

अदुरसंप्रास्थितयोः किंस्विभ्यः पितामह ॥ १ ॥

(१२)

भीष्मउवाच ।

उभौधर्मौमहाभागावुभौपरमदुश्चरौ ॥

उभौमहाफलौतौतुसद्गिराचारितावुभौ ॥

कपिलउवाच ॥

नाहंवेदान्विनिंदामीनविवक्ष्यामि कर्हिचित्
पृथगाश्रमिणां कर्मण्येकार्थानीति नः श्रुतं ॥

स्यूमराश्मिरुवाच ॥

स्वर्गकामो यजेतेति सततं श्रूयते श्रुतिः ॥

फलं प्रकल्पपूर्वहिततो यज्ञः प्रतायते ॥१॥

अज्ञश्चाश्वश्च मेषश्च गौश्च पक्षिगणाश्च ये ॥

ग्राम्या रण्याश्चौषधयः प्राणस्यान्नामेति श्रुतिः ॥

तथैवान्नं ह्यहरहः सायं प्रातर्निरूप्यते ॥

पशवश्चार्धधान्यंच यज्ञस्यांगमिति श्रुतिः ॥

एतानि सह यज्ञेन प्रजापतिरकल्पयत् ॥

तेन प्रजापतिर्देवान्यज्ञेनायजत प्रभुः ॥

तदन्योन्यवराः सर्वे प्राणिनः सप्तसप्तधा ॥

यज्ञेषु पाकृतं विश्वं प्राहुस्तस्मै संज्ञितं ॥

(१३)

एतच्चैवाभ्यनुज्ञातंपूर्वैः पूर्वतरैस्तथा ॥

कौजातुनविचिन्वीतविद्यान्स्वांशक्तिमात्मनः ॥

पशवश्चमनुष्याश्चदुमाश्चौषधिभिः सह ॥

स्वर्गमेवाभिकांक्षतेनचस्वर्गस्ततोमखात् ॥

औषध्यः पशवोवृक्षावीरूढाज्यंपयोदधि ॥

हविर्भूमिर्दिशः श्रद्धाकालश्चैतानिद्वादश ॥

ऋचोयज्ञेषिसामानियजमानश्चषोडश ॥

अग्निर्ज्ञेयोगृहपतिः सप्तदश उच्यते ॥

अंगान्येतानियज्ञस्ययज्ञोमूलमिति श्रुतिः

यज्ञार्थानिहिसृष्टानियथार्थाभूयते श्रुतिः

एवंपूर्वतराः सर्वे प्रवृत्ताश्चैवमानवाः ॥

यज्ञांगान्यपिचैतानियज्ञोक्तान्यनुपूर्वशः ॥

विधिनाविधियुक्तानिधारयन्ति परस्परं ॥

नतस्य त्रिषु लोकेषु परलोके भयं विदुः

इति वेदावदन्ति हसिद्वाचपरमर्षयः ॥

यजतः स्वर्गविधिना प्रैत्य स्वर्गफलं लभेत् ॥

इति श्रीमहाभारते शांतिपर्वणि मोक्षधर्मे गोकपिलिये अष्टष

ष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

(१४)

स्यूमराश्मिस्त्वाच ॥

यथामातर माश्रित्यसर्वे जीवांतिजंतवः ॥

एवंगार्हस्थ्यमाश्रित्यवर्ततइतराश्रमाः ॥

गृहस्थएवयजतेगृहस्थःस्तप्यतेतपः ॥

गार्हस्थ्यमस्यधर्मस्यमूलंयत्किंचिदेजते ॥

सर्वमेतन्मयाब्रह्मन्शास्त्रतःपरिकीर्तितं ॥

नह्यविज्ञायशास्त्रार्थप्रवर्ततेप्रवृत्तयः ॥ अ० २६९

युधिष्ठिरउवाच ॥

अहिंसापरमोधर्मःइत्युक्तंबहुशस्त्वया ॥

श्राद्धेषुचभवानाहपितृनामिषकाक्षिणः ॥

मांसैर्बहुविधैःप्रोक्तंस्त्वयाश्राद्धविधिःपुरा ॥

अहत्वाचकुतोमांसमेवमेतद्विरुध्यते ॥

जातो नः संशयो धर्मे मांसस्य परिवर्जने ॥

दोषो भक्षयतः कः स्यात्कश्चा भक्षयतो गुणः ॥

भीष्मउवाच ॥

अप्रोक्षितंवृथामांसंविधिहीनं न भक्षयेत् ॥

प्रवृत्तिलक्षणो धर्मः प्रजार्थिभिरुदात्ततः ॥

यथोक्तं राजशार्दूलं न तु तन्मोक्षकाक्षिणां ॥

(१५)

हविर्यत्संस्कृतंमंत्रैःप्रोक्षिताभ्युक्षितंशुचि ॥
दोक्तेनप्रमाणेनपितृणांप्रक्रियासुच ॥
अतोऽन्यथावृथामांसमभक्ष्यमनुरब्रवीत् ॥
एतत्तेकथितंराजन्मांसस्यपरिवर्जने ॥
प्रवृत्तौचनिवृत्तौचविधानमृषिनिर्मितं ॥
इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिदानधर्मेमांसभक्षणानि-
षेधेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११५॥

युधिष्ठिर उवाच ॥

किंचाभक्ष्यमभक्ष्यंवासर्वमेतद्वदस्वमे ॥
दोषाभक्ष्यतोयेपितन्मेब्रूहीपितामह ॥

भीष्म उवाच ॥

एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥
नमांसात्परमंकिंचिद्रसतोविद्यतेभुवि ॥
सद्योवर्धयतिप्राणान्युष्टिमग्रयांदधातिच ॥
नभक्ष्योभ्यधिकःकाश्चिन्मांसादस्तिपरंतप ॥
विवर्जितेतुब्रह्मवोगुणाःकौरवनंदन ॥
येभवंतिमनुष्याणांतान्मेनिगदतःशृणु ॥
विधिनावेददृष्टेनतदुक्तेहनदुष्याति ॥

(१६)

यज्ञार्थेऽपशवःसृष्टा इत्यपि भ्रूयते श्रुतिः ॥
अतोऽन्यथा प्रवृत्तानां राक्षसो विधिरुच्यते ॥
क्षत्रियाणां तु यो हृष्टो विधिस्तमपि मे शृणु ॥
वीर्येणोपाजितं मांसयथा भुञ्जन्नदुष्यति ॥
आरण्याः सर्वदेवत्याः सर्वशः प्रोक्षिता मृगाः ॥
अगस्त्येन पुराराजन्मृगयायेन पूजिते ॥
अतो राजर्षयः सर्वे मृगयां यांति भारत ॥
न हिलिप्यंति पापेन न चैतत्पातकं विदुः ॥
पितृदेवतयज्ञेषु प्रोक्षितं हविरुच्यते ॥
प्राणदानात्परं दानं न भुतो न भविष्यति ॥
अनिष्टं सर्वभूतानां मरणं नाम भारत ॥
सर्वयज्ञेषु वादानं सर्वतीर्थेषु वाप्लुतं ॥
सर्वदानफलं वापि नैतत्तुल्यमहिंसया ॥
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणी आनुशासनोद्दानधर्मे
अहिंसाफलकथने षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ११६

व्यास उवाच.

यज्ञेन तपसा चैव दानेन च नराधिप ॥

पूयते नरशार्दूलनरादुष्कृतकारिणः ॥

(१७)

राजसूयाश्वमेधौ च सर्वमेधं च भारत ॥

नश्च मेधं च नृपते त्वमाहरयुधिष्ठिर ॥

यज्ञस्ववाजिमेधेन विधिवदक्षिणावता ॥

बहुकामान्नवित्तेन रामो दाशरथिर्यथा ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणीतृतीयोऽध्यायः ॥

ततो यूषोऽयं प्राप्तेषु ब्रह्मैव तान् भरतर्षभ ॥

खादिरान् ब्रह्मसमितांस्तावतः सर्ववर्णितः ॥

देवदारुमयो द्वौ तु यूषौ कुरुपतेर्मखे ॥

श्लेष्मांतकमयं चैकं याजकाः समकल्पयन् ॥

इष्टकाः कांचनीश्चात्र चयनार्थं कृता भवत् ॥

शुशुभे चयनं तच्च दक्षस्येव प्रजापतेः ॥

ततो नियुक्ताः पशवो यथाशास्त्रं मनीषिभिः ॥

तंतं देवं समुद्दिश्य पक्षिणः पशवश्च ये ॥

ऋषभाः शास्त्रं पठितास्तथा जलचराश्च ये ॥

यूपेषु नियता चासीत्पशूनां त्रिशती तथा ॥

अश्वरत्नोत्तरायज्ञे कौतेयस्य महात्मनः ॥

स यज्ञशुशुभे तस्य साक्षाद्देवर्षि संकुलः ॥

सिद्धविप्रनिवासैश्च समंतादभिसंवृतः ॥

(१८)

तस्मिनसदसिनित्यास्तुव्यासशिष्याद्विजर्षभाः ।'

सर्वशास्त्रप्रणेतारःकुशलायज्ञसंस्तरे ॥

नारदश्चब्रूवात्तुंबुरुश्चमहाश्रुतिः ॥

इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्व
मेधारंभेअष्टाशितितमोध्यायः ॥८८॥

वैशंपायनउवाच ॥

श्रपथित्वापशूनन्यान्विधिवद्विजसत्तमाः ॥

तनुरंगंयथाशास्त्रमालभंतद्विजातयः ॥

ततःसंश्रप्यतुरगंविधिवद्याजकाःस्तदा ॥

उपसंवेशयन्राजंस्ततस्तांदुपदात्मजां ॥

उधृत्यतुवपांतस्ययथाशास्त्रंद्विजातयः ॥

उपाजिघ्रद्यथाशास्त्रंसर्वपापापहंतदा ॥

शिष्टान्यंगानियान्यासंस्तस्याश्वस्यनराधिप ॥

तान्यग्रौजुहुवुर्धीराःसमस्ताःषोडशर्त्विजः ॥

व्यासःसशिष्योभगवान्वर्धयामासतंनृपं ॥

ततोयुधिष्ठिरःप्रादाब्राह्मणेभ्योयथाविधि ॥

गोविंदंचमहात्मनंबलदेवंमहाबलं ॥

तथान्यान्वृष्णिव्रीरांश्चप्रद्युम्नाद्यांसहस्रशः॥

(૧૯)

પૂજયિત્વામહારાજયથાવિધિમહાઘૃતિઃ॥

શ્વંબભૂવયજ્ઞઃસધર્મરાજસ્યધીમતઃ॥

વઙ્ગદન્નધનરત્નોદયઃસુરામૈરેયસાગરઃ ॥

સર્પિઃપંકાહ્રદાયત્રબભુવુશ્વાન્નપર્વતાઃ ॥

પશુનાંવધ્યતાંચૈવનાંતંદદાશિરેજનાઃ ॥

વિષામ્માભરતશ્રેષ્ઠઃકૃતાર્થઃપ્રાવિશત્પુરં ॥

તંમહોત્સવસંકાશંત્દૃષ્ટુપુષ્પજનાકુલં ॥

इतिश्रीमहाभारतेआश्रमेधिकैर्पर्वणिअनुगीतापर्वणि

अश्रमेधसमाप्तौऊननवातितमोऽध्यायः ॥८९॥

અર્થ.

યુધિષ્ઠિર, ધર્મરાજા મહિમાચાર્યને પ્રશ્ન કરે છે, કે યહસ્થ અને સાધુ આ વેમાંથી ઉત્તમ ધર્મ કોનો ?

તે ऊपर મહિમાચાર્યે જવાબ દીધો કે વે ધર્મ સારા છે.

પછિ કપિલજી બોલ્યા કે વેદની નિંદા હું કરી શકતો નથી. આ શ્રમ પ્રમાણે ધર્મ હોય છે.

સ્યુમરશ્મી ક્રુવી બોલ્યા કે સ્વર્ગે જવાને યજ્ઞ કરો એ પ્રમાણે હમેષ વેદ બોલ્યો છે. તેથી પરંપરાથી યજ્ઞ કરતા આવ્યા છે. બકરાનો, અને ઘોડાનો, અને ગાઢરનો, ગાયનો, અને પંચિ જનાવરોનો, યજ્ઞ ધાયછે. ગામમાં અને સિમમાં જે જનાવરો છે અને વનસ્પતિ છે તે સર્વે ભક્ષણ કરવા એવું વેદમાં કહ્યું છે. અને જનાવરો અને ધાન્ય આ વેથી યજ્ઞ ધાય

છે એમ વેદ કહ્યું છે. એ પ્રમાણે પ્રજાપતિ દેવે ઠરાવ કરીને યજ્ઞ વિધિ, જનાવરો, અને ધાન્ય એ સર્વ ઉત્પન્ન કર્યાં. તે પ્રમાણે દેવ પ્રજાપતિના ઠરાવ પ્રમાણે યજ્ઞ કરવા લાગ્યા. યજ્ઞને વાસ્તે જનાવરનો ઉપયોગ કરવો તે બ્રહ્મદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે છે. અને તે પ્રમાણે પુર્વાપરથી કરતા આવ્યા છે. જનાવર, મનુષ્ય, વનસ્પતિ, એ સર્વ સ્વર્ગે જવાનાં હિચ્છા કરે છે. જનાવર, ધાન્ય, ઇત્યાદિ ૧૨ પ્રકારની સામાગ્રી યજ્ઞમાં જોડે એ તે અને વેદ મઝી એકંદર ૧૬ અને સત્તરમો આમિ આ પ્રમાણે યજ્ઞની સામાગ્રિ વેદમાં લખી છે. તેથી પૂર્વેથી મનુષ્યો યજ્ઞ કરવા લાગ્યા. આ સર્વ પદાર્થ યજ્ઞાર્થે કર્યા છે. એમ વેદમાં લખ્યું છે. એજ પ્રમાણે સર્વ વેદ, સિદ્ધ પુરુષ, મહાઋષી એ સર્વ જળનો એજ પુકાર છે. ત્યારે એમાં પાતક શાનું હોય ! યજ્ઞથી પરભવમાં સારું થાય છે.

શાંતિપૂર્વમાં એ પ્રમાણે કથા ૨૬૮મા અધ્યાયમાં છે.

સ્યુમરાશ્મિ ઋષી કહે છે કે—સર્વ જીવ, માના આશ્રયથી જીવે છે. તે પ્રમાણે મહસ્થને આશ્રયે, સર્વ સાધુ ઇત્યાદિક જીવે છે. ગૃહસ્થ-થી યજ્ઞ થાય છે તપ થાય છે માટે ગૃહસ્થાશ્રમી લોક ધર્મનો ટેકો છે. આ વધિ બાબત શાસ્ત્ર વિચાર કરીને મેં કહી છે.

આ પ્રમાણે કથા ૨૬૯મા અધ્યાયમાં છે.

ધર્મરાજા કહે છે. હે આચાર્ય અહિંસા મોટો ધર્મ છે એમ પણ ઘણી વખત કહ્યું, અને તમેજ શ્રાદ્ધમાં અનેક પ્રકારનું માંસ खाવાની છુટ આપી છે. ત્યારે હિંસા કર્યાં વિના માંસ શી રીતે મળશે. મારો આ સંશય જતો નથી. માટે એનો છુટાસો કરો. યજ્ઞ સિવાય, અને શાસ્ત્રે છુટ આપી છે તે સિવાય, માંસ

ન સ્વાત્વં. એનું નામ પ્રવૃત્તિ ધર્મ પરંતુ મોક્ષની ડહા હોય તેનો આ ધર્મ મયી. વેદના મંત્રથી પવિત્ર થઈ, અને પાણી છાંટીને પ્રોક્ષણ કરેલું માંસ પવિત્ર છે તે સ્વાત્વની હરકત નથી, આ સિવાય માંસ સ્વાત્વં નહીં. પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ બે ધર્મ ઋષી લોકે કહ્યા છે.

અનુશાસન પર્વમાં એ કથા ૧૧૫મા અધ્યાયમાં છે.

ધર્મરાજા પુછે છે કે હે આચાર્ય શું સ્વાત્વં ને શું ન સ્વાત્વં એ મને કહો. મીષમ જવાવ દે છે કે હે ધર્મરાજા, આ પૃથ્વી ઉપર માંસ જેવો ઉત્તમ પદાર્થ નથી, જીવને પુષ્ટિ આપનાર, શારિરને વૃદ્ધિ કરનાર, માંસ જેવો ત્રિજો પદાર્થ છેજ નહીં. તત્ત્વાપિ તેનો યાગ કરવામાં પણ બહુ ગુણ છે. વેદાન્તા પ્રમાણે માંસ સ્વાત્વમાં દોષ નથી. કારણ યજ્ઞાર્થ પરમેશ્વરે પશુ જનાવરો ઉત્પન્ન કર્યાં છે, એમ વેદમાં લખ્યું છે. તે સિવાય માંસ સ્વાત્વં એ રાક્ષસી કર્મ છે. ક્ષત્રિ જાતિનો ધર્મ છે, તે કહું છું. કે તેમણે પોતાના વઢથી જનાવરો માર્યાં હોય તે સ્વાત્વમાં તેમણે દોષ નથી. આગસ્તિ ઋષિને પણ સર્વે મૃગ, પક્ષીનું માંસ આપ્યું હતું, સર્વ રાજર્ષી શિકાર કરે છે. તે કરવામાં તેમને પાપ નથી. શ્રાદ્ધમાં યજ્ઞમાં જે માંસ સ્વાય છે, તે દેવોનું ઉછિષ્ટ સ્વાય છે. પ્રાણ સર્વને પ્રીય છે માટે પ્રાણ રક્ષણ કરવો એ મોટું દાન છે. અહિંસા રાખ્યાથી સર્વ યજ્ઞ તપ તિર્થનું ફલ મળે છે.

એ પ્રમાણે કથા ૧૧૬ મા અધ્યાયમાં છે.

વ્યાસજી કહે છે. પાપી છે તે યજ્ઞ, તપ, દાનથી પવિત્ર થાય છે. રાજસૂય યજ્ઞ, અશ્વમેધ યજ્ઞ, નરમેધ એવા અનેક પ્રકારના યજ્ઞ છે, તેમાંનો ઘોડાનો યજ્ઞ તું કર. પૂર્વે રામચંદ્રજીએ એ યજ્ઞ કર્યો હતો.

ए प्रमाणे अश्वमेध पर्वना ३ जा अध्यायमां ए कथा छे.
त्रिलिना, खेरना, देवदारुना अनेक खोटा यज्ञमां कर्यां हता. इटो
सुवर्णनी करी हति. चपन कुंड सुंदर रख्यो हतो. अने एक एक देव
ने वास्ते पशु पक्षी बळद जलचर जनावरो एकंदर त्रणसे बांध्यां हतां
तेमां अश्व एटले घोडो बहु शोभिवंत देखातो हतो, सिद्ध अने ब्राह्मण,
व्यासजी अने तेमना बहु शिष्य, सर्व कर्म जाणनारा अने नारदजी
मोटा तेजस्वी अने तुंबरुक्कषी, सभामां हता.

ए प्रमाणे कथा ८८ मा अध्यायमां छे.

वैशंपायन कहे छे. पछी ब्राह्मणोए सर्व जनावरोनु मांस
रांधीने तैयार कयुं. अने शास्त्र प्रमाणे घोडानु मांस पण
रांध्यु. राजा अने द्रौपदी राजपत्नीने उपसंवेशन संस्कार थयो.
त्यार पछी घोडानु काळजु ब्राह्मणोए राजाना हाथमां आप्युं.
तेथी राजानु सर्व पाप गयुं. बीजा अंगनु मांसनो सोळ याजि
के मळीने हवन कयो. ते सभामां श्रीकृष्णजी तेमनो भाइ बलदेवजी प्र-
द्युम्न वीगेरे हता त्यार पछी ब्राह्मणोनी पूजा अने दान कर्या. ए प्रमा-
णे धर्मराजाना घोडानो यज्ञ थयो. तेमां धन, धान्य, रत्न, अने दारु
पावानो पुष्कळ आप्यो हतो, अने घीनो कादव थयो हतो. अने अ-
न्नना पर्वत थया हता ने जनावर केटलां मायां तेनी संख्या नहाति.
ए प्रमाणे यज्ञ कर्याथी राजानु पाप गयुं, जने प्रजा तृप्त थइ.

ए प्रमाणे कथा ८९ मां अध्यायमा. अश्वमेध पर्वमांछे.

निगमशास्त्रना ग्रंथ हजार भातना छे तेथी वक्ष प्रभमां युधिष्ठिर
राजाए षण एवो जवाव दीथो के.

શ્રૂતિર્વિભિન્નાસ્મૃતયોપિભિન્ના ॥

નાનાઋષીણાંમતયોપિભિન્નાઃ ॥

ત્યારે આપણો તો શો હિસાબ. શાસ્ત્ર નબલું અને ચાલે નહિ એવું થયું ત્યારે રૂઢી એના માથાપર ચઢી બેઠી. ત્રણેય વિચાર કરતાં એવું ન થયું જોડાઈ; કારણ કે રૂઢીના કર્તા મુખ લોક હોય છે, અને શાસ્ત્રના કર્તા ડાહ્યા હોય છે. પણ ઘણાં વરસથી શાસ્ત્ર લખવાનું કે સુધારવાનું બંધ પડ્યું અને ઘણાં કાલ વિતી ગયા. ત્યારે શાસ્ત્ર કાઢીને જોડાઈ તો સાંપ્રતકાલને કશું મળતું નથી. અનેક ખાતનાં શાસ્ત્ર ઉત્પન્ન થયાં તેથી પ્રાંતિનો ડુંગર લોકોની આગળ પડ્યો, તેમાંથી સાર અસાર વિચાર કરવાની શક્તિ વધાય લોકોને વ્યાંથી હોય, ધર્માધ્યક્ષ અને હિંદુરાજા સર્વ મુર્ખ થયા. શીક્ષણ પદ્ધતિ કે પરિષદ રહ્યું નથી તેથી મન માને તેવા પંથ અને સાંપ્રદાય નિકળ્યા. ચંગી, ખંગી લોકો મહંત થઈ પડ્યા. હાલે પ્રસંગે ધુતારા લોકોને સારી પેઠે કાઢ્યું. આલ્સું નિરૂપયોગી લોક ત્રાય તેનું નામ પુણ્ય. અને મેહેનતુ ત્રાય તે પાપ. વ્રત, તર્થ, શાંતિ, ઉદ્યાપન ઇત્યાદિ શાંતિક પૌષ્ટિકના ગ્રંથ મોટા મોટા લખીને બ્રાહ્મણ લોકોએ પોતાનો ધંધો વધાર્યો, તેથી ભિલ માનનારની સંખ્યા દેશમાં બહુ વધી, પણ ઉદ્યોગ વધ્યો નહીં. ઉદ્યોગ અને વિદ્યા તરફ કોઈનું લક્ષ નથી. અને તે કામમાં પૈસો કોઈ આપતું નથી. તોફાની કામમાં દેશનું દ્રવ્ય ત્રાંચાય છે. માટે હાલ કાલમાં જુના લોકોને કશું સુજ્ઞતું નથી. તેમની અવકલ કાલના પ્રચર પ્રકાશ થી ગુમ થઈ છે. નવા લોકોએ આ કામમાં મન ઘાલીને તપાસ કરવો જોડાઈ, અને સાર શું છે, અસાર શું તેનો નિર્ણય કરીને લોકોએ કિ

યે રસ્તે ચાલવું અને ખાત્ર આંછી થાય અને ઉદ્યોગ વધે એવી યોજના કરવી જોઈએ એજ મનુષ્ય જન્મનું સાર્થક છે પરમેશ્વર કૃપા કરીને જે બુદ્ધિ આપશે તે સ્વર્ગ.

કર્મકાંડ નિરુપયોગી છે. આ સિદ્ધાંત વેદમાં એટલું અરણ્યક અને ઉપનિષદમાં લખ્યો છે. ડ્યારે બ્રાહ્મણ કર્મકાંડની નિશાની, શિ-
ખા અને સૂત્ર તોડીને કર્મ અને ઉપાસના ઉપરથી હાથ ઉઠાવેછે,
ડ્યારે આપણ એમ નથી કેહેતા કે એ વટલી ગયો; પણ તર્યો અને નારાયણ
રૂપ થયો એમ કહીએ છીએ ડ્યારે કર્મનો ત્યાગ એ નર્કનું સાધન ન-
થી એ વાત સિદ્ધ છે. પણ વ્યવહારમાં ડ્યાં સુધી રહીએ છીએ ત્યાં સુ-
ધી એની જરૂર. પરમાર્થ વિષે કર્મ ઉપયોગી નથી એ સિદ્ધાંત જે દિવ
સથી સન્યાસ હિંદુ લોકોના આચારમાં પેઠો તે દિવસથી કર્મની કેવ-
લ નિંદા થઈ. આ પ્રમાણે પરસ્પર નિંદા થયાથી જેટલાં આધાર રૂપ
શાસ્ત્ર છે તે સર્વની નિંદા થઈ. નિંદા વગર એક પણ આધાર રહ્યો
નાહિ. વેદાંતિ કર્મની નિંદા કરેછે. વૈષ્ણવ શૈવની કરેછે, શ્રોતિ વામિ
ની કરેછે. એ સમજીને લોકે શાસ્ત્ર મુકી દાધું અને રુઢીને ધર્મ સ-
મજીને રુઢીને વલ્ગી રહ્યાછે. શાસ્ત્ર સંબંધિ વાદ કોઈને ગમતો નથી;
કારણ તેમાંથી કાઢું નિકળવાનું, અને વધારે ફજેતીનું કારણ બનવાનું.
તેથી કોઈ પણ ચર્ચા કરતું નથી. એ વાત આજ થઈ એમ નથી, પણ
ભારતમાં પણ એમ કહ્યું છે કે.

ધર્મસ્યતત્વંનિહિતંગુહાયાં

મહાજનોયેનગતઃસપંથાઃ ॥

રુઢી ઉપર લોકોની નિષ્ઠા એવિ મજબૂત બેઠી છે કે જરા કોઈ

રુઢી વિરુદ્ધ કરે તો તેની બુમો પડે છે, પણ તે વિશે શાસ્ત્ર શું છે એ વિચાર કરવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી, અને ઇછા પણ રાખતું નથી. લોક એમ કહે છે કે જુનાં પોયાંમાં ગમે તેમ હશે પણ હાલ ચાલે છે તે લઈ, એમ થવાથી સુધારો કોઈ કરી શકતું નથી. મનુ એમ કહે છે કે

“પવવાન્નંફલવત્ગ્રાહ્યં”

પણ એ વાતની રુઢી નથી તેથી તે શાસ્ત્ર રદ થયું. તેજ પ્રમાણે.

કાર્પાશંકટિનિર્મુક્તકૌશેયકૃતભોજનં

અર્થો રુઢી ઝલટી છે. પોતપોતાને જેટલું અશુચિત્ત અડકે છે એટલું યજ્ઞોપવીતને અડકતું નથી. સર્વ બ્રાહ્મણ, શાસ્ત્રમાં સમાન છતાં જુદા થયા છે, અને વર્ણમાં જાતિ, અને જાતિમાં જ્ઞાતિ રુઢીથી થઈ છે. આ રુઢીનું જોર અને શાસ્ત્રનો નિર્વિઘ્નતા સમજીને ઈંગ્રેજ સરકારે અદાલતને સારુ કાયદો ઠરાવ્યો તેમાં પણ શાસ્ત્રથી રુઢી વધારે વઢવાન ઠરાવી છે. ચારે રુઢીના અનુયાયી લોક તે સુધારાના રસ્તા ઉપર શી રીતે આવશે તે મોટો વિચાર છે.

રુઢીનું જોર એવું છે કે વૈષ્ણવી મંદિરમાં યજ્ઞ ન કરવો એવો મત રાખે છે, પણ, વેદના પારાયણથી મંદિર પવિત્ર થાય છે. તેમાં યજ્ઞનો વિધી, અશ્વમેધ, નરમેધ, ઇત્યાદિ વિધિ બોલ્યા છે, તે સાંખ્યવામાં ઘણું પુણ્ય જાણે છે. સાંખ્યજ્ઞ, પણ કરવું નહિં. ચારે ન કરવાનો વિધિ શ્રવણ કરવામાં પુણ્ય છે કે નહિ? આ પ્રશ્નનો મોટો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. યજુર્વેદ સંહિતામાં ૬૦૦ જનાવર અશ્વમેધમાં મારવાં તેનાં નામ વિગતવાર લખ્યાં છે, તેજ પ્રમાણે આશ્લીલ ભાષણ લખ્યાં છે, તે

હોઝિયાં નીચ લોક બોલે છે તેથી નઠારાં. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય યજ્ઞના વસે નરજાતિના નામ લખ્યાં છે, તે સાંમઢવામાં પુણ્ય હશે ત્વહં? સર્વ શાસ્ત્ર કહે છે કે દેહ શુદ્ધ્યર્થં કર્મ છે.

ગીતા

યજ્ઞોદાનંતપશ્ચૈવપાવનાનિમનીષીણાં ॥

એ પ્રમાણે વેદાંતિ પણ બોલે છે, ચારે ડપર લલેલાં કર્મથી દેહની અને ચિત્તની શુદ્ધિ થાય ત્વહં. અનુસ્તરણીયી મુલો માણસ સ્વર્ગે જાય, એ પણ મોટો સંશય છે. રુઢીથી ઢેઢને કોઈ અઢકતો નથી. તેનું કારણ એમ કહે છે કે ઢેઢ જનાવરો ત્વાય છે. ચારે મુસલમાન વિગેરે શુદ્ધ શાયી થયા? તે ઘરમાં આવે પણ ઢેઢ ચામઢિયો ન આવે તેનું કારણ કદાપિ ઢેઢ હરામ એટલે મુલા જનાવરો ત્વાય છે, અને મુસલમાન હલાલ એટલે મારીને ત્વાય છે, માટે પવિત્ર થયા હશે? આગલાઢિમાં, ઢેઢ વેસે તો લોક પુકાર કરે છે, અને યવનાદિક વેસે તો કોઈ વોલતો નથી. એનું કારણ દરિદ્ર હશે, કે વિજુ હશે, તે કોણ જાણે? ચારે દરિદ્રો તે નીચ એમ કેહતા ન ત્વાવે. ડંચવર્ણના ઘણા દરિદ્રિછે.

ભારતમાં ધીષ્માચાર્યે કહેલો સિદ્ધાંત સાંમઢી ને ધર્મરાજાએ ધીષ્મના નિર્યાણ પછી અશ્વમેધ કર્યો અને ત્રણસો જનાવરો મારી ને પાપ મુક્ત થયા. હવે ધીષ્માચાર્યના સિદ્ધાંતનો અર્થ કોઈ વિજે પ્રકારે કરશે તારે પ્રત્યક્ષ યુધિષ્ઠીર રાજા સાંમઢનાર હતા અને ધીષ્માચાર્ય વહુ વૃદ્ધ અને ધર્મજ્ઞ હતા તેથી તેમના મરણ સમયે ધર્મ, વ્યાખ્યાન સાંમઢવાને વાસ્તે મોટી ઋણીની સભા ભરાઈ હતિ. તેમાં યુધિષ્ઠિર રાજા મુખ્ય હતા તેણે અશ્વમેધ કેમ કર્યો? તેના ધ્યાનમાં ધીષ્માચા-

યૈનો સિદ્ધાંત વરો વર આવ્યો નહીં કે કેમ?

વેદ, પુરાણ, ઇતિહાસ, આસર્વ પુસ્તકો પરમેશ્વરે નિર્માણ કરેલા છે, અને એ તેની વાણી છે, એ પ્રમાણે હિંદુ લોક માને છે, એ પ્રમાણે ન માને તેને નાસ્તિક કહે છે. તેમાં વેકાંઠ છે, કર્મકાંઠ અને જ્ઞાનકાંઠ. એક જાણને વિરુદ્ધ છે. તારે જ્ઞાન નાસ્તિક કેશું? જે જ્ઞાનકાંઠની દક્ષિણ એટલે સંન્યાસ લે છે તે આસ્તિક કે નાસ્તિક કદાપિ બે જણા આસ્તિક કહિયે, તો કર્મ કરનારા દિક્ષીત અગ્નિ હોત્રિ પણ આસ્તિક અને ચોટલી અને જનોઈનો ભાગ કરનારા સંન્યાસિ અને પરમહંસ પણ આસ્તિક છે, એમ જણાય છે. તેમાં કર્મ કરતાં પુનર્જન્મ અને જ્ઞાન ને મોક્ષ એટલો કરી રહે છે. તારે કર્મકાંઠ માં શું કરવા પડે? એ સમજાતું નથી. નીચે માર્ગ કર્મનો છે તારે જ્ઞાની કેમ ન થવું? સંસારમાં પણ જ્ઞાની થઈ એ તો હરકત નથી.

કૃષ્ણભોગીશુકત્યાગીરાજાજનકરાધવૌ ॥

વસિષ્ઠકર્મકર્તાચપંચૈતેસમજ્ઞાનિનઃ ॥

એ પ્રમાણે બધાય લોક કર્મ મુકી દેઈને પોત પોતાના ધંધા કરીને જ્ઞાની થાય તો શિ હરકત? પણ લોક કહેશે કે સ્ત્રી નથી માટે સંન્યાસ લેવો જોઈએ. તારે કૃષ્ણ, રામ, જનક, એમણે સંન્યાસ ક્યારે લીધો હતો ?

હાલ રૂઢિનું જોર એવું છે કે ધર્મના આચાર્ય જો વાવા હોય તો તેને પગે લાગે, તેમનો ઉપદેશ લે, તેથી મોક્ષે જાય. એમ સમજે, પણ જ્ઞાતનો ટંટો હોય, અને આચાર્ય કહે તારે તેનું વચન કોઈ માને નહીં. વાવાને ગુરુ કહે પણ તેનું વાણી ન પિયે એક તરફથી એમ સ-

મજે છે કે હુ પવિત્ર જ્ઞાત જ્ઞાતમાં છું, બાવા અને સાધુ વટલેલા છે. તેનું પાળી પિવું નહીં, અને વિજિ તરફથી એમ સમજે છે કે બાવો મને મોકે મોકલશે. તારે એનો મેલ કશો નથી. રૂઢી પ્રમાણ.

એક ઠેકાણે અન્નમાં મેધ્ય આવ્યું એમ ઋગ્વેદમાં લખ્યું છે, પણ તે અન્નની પ્રશંસાપર વાક્ય છે. પણ તેથી પશુ હિંસા વર્જ થઈ એમ નથી. કારણ હજારો વેદ અને સૂત્ર પ્રમાણ છે. મિષ્માચાર્ય અને શંકરાચાર્ય એમજ બોલ્યા છે, અને યજ્ઞની વાતો ભારતાદિકમાં આવી છે, યુધિષ્ઠિરે અશ્વમેધ કર્યો, તેમાં વ્યાસ શિષ્ય સહવર્તમાન હાજર હતા અને ત્રણસે પશુ માર્યા, તારે વ્યાસજીને મેધ્ય જનાવરમાં રહ્યું નહીં એ વાત માલુમ પડિ નહોતિ? અને હાલના પંડિતોને માત્ર માલુમ પડિ, એ પણ કહેવું મુશ્કેલ છે. જનાવરોમાંથી નિકળીને મેધ્ય અંનમાં પેટ, એ વાક્યનો અર્થ એટલોજ છે કે અન્ન પણ હોમવા લાયક છે. વૈકુંઠના ભગવાનનો અવતાર અયોધ્યામાં થયો તારે વૈકુંઠ ખાલિ પડ્યું એમ થતુ નથી. તેજ પ્રમાણે જનાવરમાંથી મેધ્ય નિકળીને અન્નમાં આવ્યું એનો અર્થ બે મેધ્ય છે. એમ ન કહિયે તો હજારો વેદ, અને યજ્ઞની આખ્યાયિકા હજારો છે, તે છોટિ થશે. અને તે કરનારા પ્રાચીન બાહિં, વ્યાસ, યુધિષ્ઠિર, ભરતાદિક, સર્વ મૂર્ખ ઠરશે. કોઈ પંડિતોનો મત એવો છે કે હિંસા કરતા તેનું કારણ અન્ન મલતું નહોતુ, પણ એ વાત ટોટી છે. એ પ્રમાણે ભારતના અશ્વમેધ પર્વના શ્લોક દાખલ કર્યા છે, તે ઉપરથી સમજાશે. લક્ષા વધી લોકોને જમાડવા અન્ન મલ્યું. અને હોમવાને ઢાંગર કેમ ન મલિ? વિજુ અનુસ્તરણીનો હોમ લખ્યો છે તે ખાવાને વાસ્તે નથી ફક્ત પ્રેત સંસ્કારમાં જનાવરને બાલ્યું એટલું જ લ-

રૂપું છે. તારે અન્ન કમતિનું કારણ કયાં આવ્યું. તારે આ તર્ક પણ મિથ્યા છે. ગુર્જર દેશના લોકે એ હિંસા વર્જ કરેલિછે તેનું કારણ એમને શાસ્ત્રનો સ્વરો અર્થ જાણ્યો અને પ્રાચીન વ્યાસાદિક ઋષિ અને શંકરાચાર્યાદિક આચાર્યોએ વેદનો અર્થ જાણ્યો નથી એમ નહીં, ગુજરાતના બ્રાહ્મણો શાસ્ત્ર ધુરંધર મુલ્કથી નથી ગુજરાતમાં કોઈ શાસ્ત્ર ઉપર યથા ધયેલો નથી. દક્ષણમાં હેમાદ્રી માધ્વાદિક પ્રસિદ્ધ છે, વંગ-દેશમાં ગદાધર ઇચ્છાદિક પ્રસિદ્ધ છે, પણ ગુજરાતમાં કોઈ કાઠમાં યથા ધયેલો નથી. ફક્ત જૈનધર્મના વચ્ચે બ્રાહ્મણ દવાયા માટે યજ્ઞાદિક વિધિ મુકી દિધો. તારપછિ વૈષ્ણવ લોકોએ પણ અહિંસા પ્રતિપાદન કરી તેથી બ્રાહ્મણ તેમને મલ્લતા રહ્યા. એ સ્વરૂપ કારણ કબૂલ કરવાને તેમને શરમ લાગેછે, તેથી વેદનો અર્થ એમ નથી એમ કહેછે, પણ એ વાત જુઠિ છે. તેનું પ્રમાણ આ યથામાં પાને પાને મલ્લશે. ગુજરાતમાં દિક્ષિત નામના, યાજ્ઞિક નામનાં, બ્રાહ્મણ છે તારે તેમણે પૂર્વે યજ્ઞયાગ કર્યા હશેજ. પણ હાલ મુકી દિધું છે, તેનું કારણ ફક્ત જૈનધર્મનો ફેલાવ છે. વેદનો અર્થ હિંસાપર છે એમ ઘણા પુરાવાથી સાબિત છે. પ્રત્યક્ષ વેદના મંત્રો. તે પ્રમાણે પુર્વેના રાજાદિકે કર્મ કરેલા તેનો ઇતિહાસ. સાંપ્રતનો કાશી વિગેરે ઠેકાણે યજ્ઞ કર્મ થાયછે એ સર્વ પ્રમાણ ફક્ત ગુજરાતના હાલના બ્રાહ્મણોથી મિથ્યા કેમ થશે? એ સંશયનિ નિવૃત્તિ સ્વરૂપે કોઈ કરશે એવી આશા છે. હજારો પ્રમાણથી વિરુદ્ધ બોલવામાં શો માર્ગ?

મૂર્તિની ઉપાસના તંત્ર અને પુરાણથી ઉત્પન્ન થઈ. પણ વેદમાં કોઈ ઠેકાણે નથી. સંખ્યા બ્રહ્મ યજ્ઞ ઇચ્છાદિક બ્રહ્મ કર્મમાં મૂર્તિ નથી. મૂર્તિ-

(૩૦)

નો માર્ગ નિકળ્યો તેથી લોકોને મોટી છૂટ માલિ. પંથ પંથમાં ગામો-ગામ અને વગડામાં અનેક મૂર્તિયો થઈ, એકે એક કરી, ચારે બીજાએ બીજી કરી. કોઈ ચ્યાર હાથની કોઈ આઠ અને દશ હાથની કરી, કોઈ ચાર મુલની કોઈ, છ મુલની, કોઈ શાંત રૂપની કોઈ વીરની, કોઈ સ્ત્રીની, કોઈ જનાવરોની, કોઈ અર્ધ જનાવર અને કોઈ અર્ધ માણસ એવી, કરી. પછી તેનું ભક્ષણ, તેનો પૂજાપો, તેનું વાહન, પાત્ર, આયુધ આભરણ શૃંગાર, તેનું કુટુંબ. અને તેનો વિસ્તાર, અને નોકર, ચાકર, તેની રાણીયો, અને રાણેલી સ્ત્રીયો, અને તેની રુચી, અને તેનું ભક્તિનું પટલ, પદ્ધતિ, ન્યાસ, સુદ્રા, યંત્ર, મંત્ર, બીજ, પંચાગ, ઇત્યાદિ ઝામા કર્યા. એથી હિંદુ લોકો મહા ધર્મ અને અંધઃકારમાં પડ્યા. એનો નિર્ણય કાઢ કરશે તે જાણે. આગમમા, રજસ્વલા, મંગળ ઇત્યાદિક પણ પૂજા યોગ્ય મૂર્તિ થઈ છે, તેથી તેનો અંત પાર રહ્યો નથી, ધર્મમાં એ મોટું તોફાન ઉત્પન્ન થયું, એમ લાગે છે! એ વિશે કોઈ જાણીતો કરશે તો સારું.

એમ કહે છે કે કૃષ્ણ અવતાર છે, અને કૃષ્ણનું વાક્ય ગીતા ઇત્યાદિક માનવા. બુદ્ધ અવતાર છે, પણ બુદ્ધના વચન માનવા નહીં.

બલભાચાર્યે પ્રમાણ એટલે જરા શાસ્ત્ર ઠરાવ્યાછે તે એ પ્રમાણે.

વેદાઃશ્રીકૃષ્ણવાક્યાનીવ્યાસસૂત્રાણિચૈવહી ॥

સમાધિભાષાવ્યાસસ્યપ્રમાણંતત્તુષ્ટયં ॥૧॥

ઉત્તરતો બલવાન્

(૩૧)

અર્થ.

વેદ, ગીતા, બ્રહ્મસૂત્ર, અને ભાગવતે એ ચાર એક કરતા એક વધારે માનવા લાયક તેજ પ્રમાણે શિવને ईश्वर કહેછે, પણ શિવે ર-
ચેલા તંત્રો માનવા નહીં. એમ કેટલાએક પંડિતોનો મત છે. તારે આ
વદ્વાયનો સાર એવો નિકળે છે કે, ગમે તે દેવ, કે ઋષિ શાસ્ત્રનો લ-
ખનાર હશે પણ તેનો લેખ આપણા ધ્યાનમાં ઇતરશે કે બરોબર છે
તારે તે માનવો. અને મનમાં નઠારો એમ લાગે તારે માનવો નહિ.
તારે શાસ્ત્રમાં સારુ કિયું અને નઠારુ કિયું એ જાણવાને વાસ્તે આપણું
મન પ્રમાણ છે, શાસ્ત્ર પ્રમાણ નથી. કારણ શાસ્ત્રો સારા અને નઠારા
અનેક ખેઠ શેઠ થયા. તારે બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરવાનો રહ્યો.

કહ્યું છે કે.

શ્રુતિસ્મૃતિવિરેધેતુયુક્તિરેવબલીયસી ॥

યુક્તિહીનેવિચારેતુધર્મહાનિઃપ્રજાયતે ॥૧॥

વેદ પણ પ્રમાણ નહી. તેમાં જેટલું આપણે કાવતું આવે, તેટલું
લેખ, વાકીં લેખ. તે લેખ ઠરાવાને વાસ્તે હું મ તે યંથનું વાક્ય લે-
વું. ભારતથી કે પુરાણ વચનથી વેદને રદ કરીયે, તેનો ચિંતા નહી.
તારે મન એજ મોટું શાસ્ત્ર છે. એમ સિદ્ધાંત ઠરાવીયે તો અનેક પ્રકાર
ના માણસના, અનેક પ્રકારના મન છે. તારે ક્રિયા માણસના મનનો
આધાર કરીયે, એ પણ મોટો સંશય છે? જે ગુરુ પાસે જડીયે તો તે-
નિ એક ઉપસના હોયજ, તે પોતાની ઉપાસના બતાવશે. વૈષ્ણવ હશે
તો વિષ્ણુનું બતાવશે, કાલિકાનો ઉપાસક હશે તે, તે બતાવશે. વેદાં
તિ હશે તો સર્વ કર્મ કાળજ વ્યર્થ છે અને એક બ્રહ્માનિ ઉપાસના ક-

રથી એમ બતાવશે. તારે વિજા બદાય માર્ગે છોટા અને મારો મત જ-
રો એમ પણ કહેવું વિચારમાં ઠીક આવતું નથી. કદાપિ સર્વ દેવતા
છે, તે એકુ ઇશ્વરનું રૂપજ છે. નામ રૂપ લોકે એ જુદું કલ્પ્યું, માટે
શિ ચિંતાછે બદાયને પરમેશ્વર કહિયે એમ કેટલાએક મત ધરાવેછે,
અને કોઈથી વિરુદ્ધ ચાલતા નથી તેમણે એક સંકટ મોટું પડેછે,
તે એજ કે નઠારા અને સારા શાસ્ત્ર જે ઉપર બતાવ્યાછે તે સર્વને મા-
ન્ય કરવા પડેછે વિવેક જાયછે અને સુધારો કરવાની બુદ્ધી ક્ષીણ થા-
યછે. આઠસુ, અવિવેકી, ને એ મત ગમશે પણ, બદાયને એ મત ગમ-
વાનો નથી. હજારો તકરારો સ્વામિનારાયણ વિગરેની ચાલે છે તે
ઉપરથી એમ માલમ પડેછે. તારે શાસ્ત્ર જરૂર કિયું એ સાર કાઢવાની ઘણી
જરૂર છે. પણ એ કામ કોણ કરશે, તે હજી સમજાતું નથી. વિદ્વાન
લોકે એમ ઠરાવ્યું છે કે:—

અગ્નૌક્રિયાવતાદેવેદિવિદેવેમનીષિણાં ॥

પ્રતિમાસ્વત્પબુદ્ધિનાંસર્વત્રસમદર્શિનાં ॥

આગમવાળાએ જેમ જંતર મંતર અને ટુચકા કલ્પનાથી ઉત્પન્ન
કન્યા તેજ પ્રમાણે નિગમવાળાએ ચારસે પાંચસે વ્રત ઠરાવ્યા છે. તેજ
પ્રમાણે દાન ઠરાવ્યા છે વ્રતાર્ક, ચતુર્વર્ગ ચિંતામણી વીગેરે ગ્રંથમાં
બદાય ભેગા કન્યા છે પ્રલેકમાં એક એક કાહાણી લખી છે. તેની
રિતિ એવી.

“એક બ્રાહ્મણ હતો તે દરિદ્રિ થયો તેથી પોંડા પામ્યો અને ભ-
ટકતો કરતો હતો તેની એક દહાડે ગંગાને કાંઠે એક ઋષિની મુ-
લાકાત થઈ તેણે કહ્યું કે આજ નામ છે આજ જેકો કિલાપક્ષી સો-

नानो करीने पूजा करशे, अने ब्राह्मणने दान देशे, तो तेनुं दरिद्र जशे. ते सांभळीने ते प्रमाणे करतांज बीजे दहाडे लक्ष्मी प्राप्त थइ. घरमां खोदतां द्रव्य मळयूं, अने ब्राह्मण सुखी थयो. ए व्रतनी कथा रामचंद्रजीए लक्ष्मणजीने कही तेथी जगतमां प्रसिद्ध थइ. एवं ए व्रत लक्ष्मी आपनार छे. "

आवि कथा हजारो लखीछे. अने तेणे आधारने सारु जे मोटा पुरुषो थइ गया, तेमना नाम दाखल कया छे. एटलुज नहीं, पण स्थावर पदार्थना नामथी केटलीएक कथा लखी छे. जेमके धरणी अने शेष-नो संवाद, सूर्य अने अरुणनो संवाद, सागर अने आकाश, चंद्र अने शनि, अग्नि अने कार्तिके स्वामी, हिमालय अने इंद्र, इत्यादि जड, स्थावर, कल्पित पुरुषना नामथी कथा लखी छे. तेमां मोटी मोटी क-रामतो, अद्भुत चमत्कार, सिद्धि, अनेक तरेहना रस, अने रंग, पण ते बढायनो मतलब एज के ब्राह्मणनुं महात्म बधारवूं. अने तेमणे जेट-ली बने एटली मिलकत आपावी. ए प्रमाणे सर्व कथानो सारछे. ब्राह्मण पहेला श्राप देता अने वर आपता, तेनी बहु कथाओ लखी छे. कोइना श्रापथी राजा मरी गया, समुद्र सुकायो, यादवकुळनुं स-त्यानाश गयु, मोटा देव, पर्वत, नदीयो, ए पण बिहिने चालता. अ-ने ए बोले तेम करता. ए मतलबनी हजारो कथाओ लखीछे. संस्कृ-त पुस्तकनो मोटो भाग ए मतलब उपरजछे. अने ब्राह्मणनी लायेने रीमां सर्व पुस्तको एज प्रकारना होयछे. जेणे आवा पुस्तको नाहा-नपणथी वांच्या होय, तेना मनउपर असर तेज प्रकारनो लागे. संस्कृत भणेलो मोटो पंडित होय, तो ए विद्यामां बहु कुशल होयछे. भूगोल, यंत्रज्ञान के इतिहास, वगैरे सत्यविद्याथी ए बहु दुर होयछे. स-

સર્વે અને અસર્વે, તે વિષે એનો વિચાર નષ્ટ થાયછે. વૃદ્ધિમાં કુતર્ક વૃદ્ધિ પામેછે. દહીં દુધ, અને શોર્ડેના રસનો સમુદ્રછે, સૂર્યનો વંશ પૃથ્વી ઉપર રાજ કરવા આવ્યો, હિમાલયની દિક્રિ ને શિવજી પર્ણ્યા, અને સૂર્યની કન્યા તાપિનદિ, અને યમની બેહેન યમુના, ઇત્યાદિ અદ્ભુત કલ્પના વિશે સંસ્કૃત પંડિતોના મનમાં કશો સંશય આવતો જ નથી. અને સંશય આવ્યા વિના શાસ્ત્રની વૃદ્ધિ કે શોધન થતું નથી. માટે હિંદુસ્થાનમાં વિદ્યાને વૃદ્ધિ બંધ પડિ, ને રાજા અને વિધવા એ બે જણા બ્રાહ્મણોના મોટા ઘરાક થયાછે. આ હિંદુસ્થાનમાં યજ્ઞકાંડ કમતિ થયું, એમ સમજીને શાંતિક પૌષ્ટિક કર્મની વૃદ્ધિ કરી દાનના વિધિ લખ્યાછે, તેમાં પ્રત્યેકમાં જુદા જુદા દેવતા તેમની પૂજા, હોમ, શૃંગાર, અને તે પ્રમાણે કરવાથી ફલ થાયછે તેનું વર્ણન, લખ્યુંછે. હેમાદ્રિ ગ્રંથ ઉપરથી થોડા દાન નિચે લખ્યાછે.

ઉદકકુંભદાન	ઇછા ભોજન દાન	અશ્વદાન
ગોદાન	ભૂમી દાન	બ્રહ્માંડદાન
કન્યાદાન	ઘંટા દાન	મહિષીદાન
કદલિદાન	ઘૃતદાન	રજતદાન
કાંસ્ય પાત્રદાન	છત્રોપાનહદાન	સુવર્ણદાન
ગુજદાન	દક્ષિણા મૂર્તિદાન	વૃષભદાન
કૃષ્ણાંજીનદાન	તિલદાન	વસ્ત્રદાન
પુસ્તકદાન	ગોધૂમદાન	શયાદાન
ગૃહદાન	તુલાદાન	યજ્ઞો પવિત્રદાન
ગોપાલમૂર્તિદાન	દશમહાદાન	શ્વેતાશ્વદાન
ગોસહસ્રદાન	ધાન્ય પર્વતદાન	કપિલાદાન

(૩૫)

પ્રપાદાન	દીપદાન	અશ્વત્થદાન
મળીદાન	વૃક્ષદાન	સર્વસ્વદાન
લવણ પર્વતદાન		રત્નદાન

ઇત્યાદિ જેટલા ઉપયોગી પદાર્થ તેટલા દાન છે. અને બ્રાહ્મણ શિવાય બીજાને આપવાના નહીં. અને બીજાને જમાડવા નહીં, એ બા-
વત સખત નિયમ લખ્યા છે. ને એવા હજારો દાન લખ્યા છે. તેજ પ્ર-
માણે વ્રતાર્ક ઉપરથી થોડા નિચે વ્રતના નામ લખ્યા છે.

एकादशीव्रत	मुक्ताभरण	गोत्रिगात्र
सोमवारव्रत	रथसप्तमी	प्रदोष
हरितालिका	बुधाष्टमी	नृसिंहजयंति
हस्तगौरी	जन्माष्टमी	अनंतचतुर्दशी
परशुराम जयंति	महालक्ष्मी	वैकुण्ठचतुर्दशी
चतुर्थी	दुर्वाष्टमी	वटसावित्री
ऋषीपंचमी	रामनवमी	कोकिलाव्रत
उपांगललिता	रुद्रवर्तिव्रत	सोमवति
कपिलाषष्टि	लक्षदीपव्रत	शिवामुष्टि
शीतलाव्रत	विजयादशमी	मंगलागौरी
लक्ष्मणस्कार	दशाहार	संक्रांति
	लक्षप्रदक्षिणा	तुलसीविवाह

પ્રત્યેક કથામાં એમ લખે છે કે—

शृणुराजन्प्रवक्ष्यामीव्रतानां उत्तमं व्रतं ॥

एनું ફલ વતાવ્યું તે એ પ્રમાણે—

(૩૬)

અશ્વમેધસહસ્રાણીવાજપેયશતાનિચ ॥

વંધ્યાનાંપુત્રજનનંધનધાન્યવિવર્ધનં ॥

પ્રત્યેક વ્રત કર્મમાં એમ લખે છે કે

આચાર્યચસપત્નીકંવસ્ત્રાલંકારચંદનૈઃ

તોષયિત્વાશુચીંદાંતંગાંચદદ્યાત્પયસ્વિનીં ॥

બ્રાહ્મણાંભોજયેત્પશ્વાદક્ષિણાભિઃપ્રદાપ્યેત્ ॥

દરેક વ્રતમાં, નવા નવા દેવ આવે છે, કેલ્લુનું જાદ કદલી વ્ર-
તમાં પૂજાય છે તેની પ્રાર્થના કરેછે તે નિચે પ્રમાણે.

આગલકદાલિદેવીસૌભાગ્યફલદાયિની ॥

રૂપંદેહીજયંદેહીયશોદેહીસુનિશ્ચિતં ॥

એજ પ્રમાણે પિપ્પલો, વડ, ઇત્યાદિકની કોઈ બ્રહ્મા, કોઈ વિષ્ણુ,
કોઈ રુદ્ર, એવા નામથી પ્રાર્થના પશુ પાક્ષી જાદ, ધાન્ય, પાષાણ, ચા-
મડું, ઇત્યાદિને પરમેશ્વર ઠરાવ્યા છે. એ પુરાણ અને તંત્રનો ધર્મવેદથી
જુદો છે, અર્જુને વાણ મારીને તીરનો ઢગલો સ્વર્ગ સુધી કર્યો, તે ર-
સ્તેથી ઇંદ્રનો હાથિ લેઈ આવ્યા એ કથા પણ ગજગૌરીવ્રતમાંછે. જેમ
જેમ સ્ત્રીયો ડાપર જુલમ વધતો ગયો, તેમ તેમ આવી કથા સાંભળવામાં
અને વ્રતાદિક કરવામાં વધારે સામિલ થઈ. એમને વાસ્તેજ એ ધર્મ ઠ-
રાવ્યો એમ પણ ઘણે ઠેકાણે લખ્યું છે. આ હિંદુસ્થાનમાં વિધવા જેવો
દુર્દેવી અમંગલ અને કુરૂપ પ્રાણી નથી. સામિ મળે તો દુઃશુકન પાય,
મંગલ કામમાં ડામિ રહે તો મર્યાદા તુટિ કહેવાય, બે વાર જમે તો
અધર્મ, ઘર માંડે તો વટાલિ જાય, સાદુ લુગડુ પહેરેતો લુચ્છિ કહેવાય,
એવિ વઢતરા કોઈ પ્રાણીને ન હોય.

(३७)

केटलाएक पुराणमा युगनां वर्षं लख्यां छे तेनी विगत.

३६० वर्षना १ दिव्य वर्ष थाय छे.

एना दिव्य वर्ष.

मनुष्य वर्ष.

कृतयुगमां ४८००

१७२८०००

त्रेतायुगमां ३६००

१२९६०००

द्वापरमां २४००

८६४०००

कलियुगमां १२००

४३२०००

प्रत्येक युगना भारभे संधिकाल अने अंते संख्याकाळ भावे छे तेनुं कोष्टक.

संधि	मुख्यकाल	संख्यांश
४००	४०००	४००
३००.	३०००	३००
२००	२०००	२००
१००	१०००	१००

तारे कलियुगनुं हाल ४९७५ मुं वर्ष चाले छे. अने सो दिव्य वर्ष एटले ३६००० छत्तिस हजार वर्ष सुधि कलिनी संधी चालशे ते मां पुर्व युगना धर्म चालवाना एम लखूं छे, ते खरू के खोटुं ! भा प्रश्ननो जबाब कोण देशे?

एज प्रमाणे श्राद्ध विधानो विस्तार थयो छे.

नित्यश्राद्ध	मासिक	दधिश्राद्ध
दर्शश्राद्ध	वार्षिक--सांवत्सरी	घृतश्राद्ध
शण्वतिश्राद्ध	चट	एकोदिष्ट
नांदिश्राद्ध	हिरण्यश्राद्ध	पार्वण
तीर्थश्राद्ध	आमान्यश्राद्ध	संपिडश्राद्ध

એક એક શ્રાદ્ધમાં લાખ રૂપયા સ્વર્ચ થાય છે. રાજા અને શ્રીમાન્ ગ્રહસ્થો રાંઢિરાંઢો હજારો રૂપૈયા પિતૃકાર્યમાં સ્વર્ચ કરે છે એ ઉપરથી, બારમુ, જમવાની રીત, નાત જમવાની રીત ગુજરાતમાં પડી છે સાઠોદ્રા નાગર સાત વસત નાતો જમાડે છે. અને ઔદીચ બ્રાહ્મણ એક વાર નાત જમાડે છે. તેમાં ગરીબ માણસ હોય તો ઘરબાર બેંચીને કર્જ કરીને નાત જમાડે છે. આ દેશમાં, ગામોમાં, અને શહેરમાં કર્જ છે તેમાનો ઘણો ભાગ એજ કારણથી છે. એ કારણથી, ખિચારી, વિદ્યાહીન, ને નિરૂપયોગી લોક વધુ થયા.

અન્નદાનાત્પરંનાસ્તિવિદ્યાદાનંતતઃપરં ॥

અન્નેનક્ષણિકાતૃપ્તિયાવઙ્ગીવંતુવિદ્યતા ॥

અન્નદાનથી ક્ષણિક તૃપ્તિ થાય છે વિદ્યાર્થી આમરણ તૃપ્તિ છે. આમાનો વીજો ભાગ જતો રહ્યો. એવા અનેક કારણથી આ દેશની પડતિ થઈ છે.

વૈદિક ધર્મમાં ત્રણ ઋણ લખ્યા છે એક દેવ ઋણ--પિતૃઋણ અને ઋષિઋણ. આ ત્રણે, યજ્ઞથી શ્રાદ્ધથી અને સ્વાધ્યાયથી અપાય છે. યજ્ઞ એટલે હોમ--મન્વ.ક્રતુ-યાગ મેધ-અન્ધર ઇત્યાદિ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

યદ્યદગ્નૌજુહોતિસદેવયજ્ઞઃ

આશ્વ. સૂત્ર અ. ૩ ક્રં. ૧

શત યજ્ઞ કરે તેનું નામ શત ઋતુ કહેવાય છે. એવા રાજા પણ યજ્ઞ છે, એના પેટામાં, સપ્તહવિર્યજ્ઞ. સપ્ત પાક યજ્ઞ. સપ્ત સોમ યજ્ઞ. શ્રૌત યજ્ઞ. ઉત્તર ઋતુ ઇત્યાદિક ભેદ છે. કેટલાએક અન્નના, અને ઘીના, અને કેટલાએક પશુના છે. પશુ એટલે સર્વ પ્રકારના જનાવર, માણસ, બઢદ, બકરાં, ઘેટાં, ઘોડા ઇત્યાદિ. ઋગ્વેદની બે ઋચા નિચે લખી

(૩૯)

છે તે આશ્વલાયન ગૃહ્ય સૂત્રનો પહેલા અધ્યાયનો પ્રથમ કાંડિકાનો પાં-
ચમા સૂત્રમાં દાખલ કર્યા છે.

વિશ્વમનાઋષિ, ઇંદ્રદેવતા ॥

અગોરુધાયગવિષેઘુક્ષાયદસ્મ્યંવચઃ ॥

ઘૃતાત્સ્વાદિયોમધુનશ્વવોચતે ॥

ઋ૦ અ૦ ૬ અ૦ ૨ વર્ગ ૨૦

ભારદ્વાજઋષિ. અગ્નિદેવતા ॥

આતેઅગ્નઋચાહવિદ્વદાતષ્ટંભરામસી ॥

તેતેભવંતૂક્ષણઋષભાસોવશાઽત ॥

ઋગ્વેદ.

અ૦ ૪ અ૦ ૫ વર્ગ ૧૮ ઋ૦ ૪૭ આશ્વલાયન

નારાયણવૃત્તિ

અસ્યમંત્રસ્યતાત્પર્યંઽક્ષાદિમાંસેનતવયાવતિ

પ્રીતિસ્તાવતિતવવિદ્યયાપિભવતીત્યર્થઃ ॥

અર્થ.

હે ઇંદ્ર હે અમી તમારી વલ્લદ અને ગાયનો માંસ ઉપર પ્રીતી છે.
તે પ્રમાણે હમારી વિદ્યા ઉપર પ્રીતિ થાય. યજ્ઞને દેવ યજ્ઞ કહે છે.
ગ્રહસ્થ લોક, રાજા, શ્રૌતિ બ્રાહ્મણ પાસેથી પૈસા આપીને યજ્ઞ કરાવે છે.
વામમાર્ગી પાસેથી પૂજન કરાવે છે. તેથી પોતાનું કલ્યાણ જાણે છે.

શ્રાદ્ધ એટલે પિતૃ યજ્ઞ એમાં પળ અનુસ્તરણી ઇત્યાદિક માંસના વિ-
ધો છે. એને પિતૃ મેધ પણ કહે છે. આશ્વલાયન સૂત્રનો ટીકાકાર
નારાયણ શ્રાદ્ધની વ્યાખ્યા એમ કરે છે.

પિતૃનુદ્દિશ્યયદિયતે બ્રાહ્મણેભ્યઃશ્રદ્ધયાતતશ્રાદ્ધં ॥

આ--૪--૭

અર્થ:—વડિલોના નામથી બ્રાહ્મણને ભક્તિથી આપવું, એનું નામ શ્રાદ્ધ.

સ્વાધ્યાય એટલે વેદ પઠણ કરવા, એને બ્રહ્મ યજ્ઞ પણ કહે છે.

આ ત્રણ યજ્ઞ છે. વેદનો મુખ્ય ભજન માર્ગ એજ છે. પૌરાણિક ધર્મ ચાન્યો તેમાં યજ્ઞને ઠેકાણે પૂજા સ્થાપન કરી. તેમાં બે ભાગ છે, દક્ષણ અને વામ. દક્ષિણ માર્ગમાં વૈષ્ણવ મત સૌથી સાલ્વિક છે, તેમાં હિંસા નથી. અને વામમાં વલ્લિદાન, મદ્ય માંસાદિક અનેક પ્રકારના દુરાચરણો છે. સાલ્વિક માર્ગનો કર્તા બુધ, કૃષ્ણ દેવ અને તેની પરંપરામાં વૈષ્ણવાચાર્ય, નારદ, પરાશરાદિક તેમનું પણ કહેવું એવું કે પૂજામાં હિંસા નહિ, પણ વૈદિક અને શ્રૌત કર્મ કરિયે તો હિંસા કરવી પણ તે હિંસા છે એમ કહેવું નહીં. બોજો નિરોશ્વર વાદી જૈન અને શ્રાવક છે. બોજો વામમાર્ગ એનો ચલાવનાર શિવજી અને તેમના પરંપરાના નાથાદિક ધયા તે. આ પ્રમાણે હાલ વૈષ્ણવ અને શૈવ બે મોટા પ્રસ્થાન હિંદુસ્થાનમાં છે.

યજ્ઞધર્મ અસલથી સર્વ દેશમાં હતો એમ इतिहाસથી માલૂમ પડે છે, હાલ જેમ હિંદુસ્થાનમાં ભક્તિ અને જ્ઞાન ધર્મનો ફેલાવ થયાથી યજ્ઞ કર્મ પાછું હટ્યું, તે પ્રમાણે અન્ય દેશમાં પણ યજ્ઞ કર્મ બંધ પડ્યું છે.

કર્બીર પંથી, રામસ્નેહી, માધવગીરી, નહિયાદનો સંત રામબાવા, એ પંથમાં મૂર્તિનો ત્યાગ છે વેદાંતિમાં બે પક્ષ પ્રાચીન અને અર્વાચીન છે. પ્રાચીનમાં સગુણ બ્રહ્મનો દ્વૈત ભાવે ઉપાસના કરે છે પ્રાર્થના સમાજનું મત એજ છે અર્વાચીન મતનો સ્થાપન કરનારા શંકરાચાર્ય તે બ્રહ્મને નિર્ગુણ ઠરાવીને અદ્વૈત માને છે અને હું બ્રહ્મ છું એમ સમજે છે.

उपोद्घात.

शेवकराम रामनाथ शास्त्री शेहेर अमदावाद एमने निगमप्रकाश
ग्रंथ तपासवा आप्यो हतो तेमने ते ग्रंथनुं खंडण लखी आप्यं छे ते
आगळ छापवामां आव्यं छे.

---

(३)

शास्त्रि सेवकराम रामनाथ रचित हिंसा प्रधान धर्म
खंडननी चोपडी वेदाभिप्राय बोधनी.

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ जगतनी सृष्टिने विषे देव मनुष्य असुर
तथा उच्च नीच वर्ण तथा दरिद्री तथा धनवान तथा राजा रंक ए जुदां
जुदां करवा रूप जे विषम भाव ने निदर्य पणुं ते ईश्वरने ते नथी खारे
ए देवादि विषम भाव साथी छे तो सृष्टि वेळ्या ईश्वर जे ते जीवनां पूर्व
कर्म जोइने तेने अनुसरीने विषम सृष्टि करे छे माटे जीवनां कर्म एज
विषम भावनुं कारण छे. पाप करे छे ते पापि थाय छे साहं करे छे
ते सारो थाय छे. जीवने जीवना कर्मनो प्रवाह अनादीनो छे कोइ दि-
वस जीव कर्म वनातो नोता एम नथी एम जो होय तो न करेलुं आवे
ने करेलुं जाय.

॥ उक्तंचशारीरकमीमांसायाम् ॥

वैषम्यनैर्घृण्येन सापेक्षत्वात्तथाहिदृश्यतीति ॥

साधुकारी साधुर्भवति पापकारी पापो भवतीति श्रुतिः ॥

न कर्माविभागाच्चेन्नानादित्वादुपपद्यते चाप्पु यलभ्यते चेति ॥

अन्यथा ऽकृताभ्यागमकृतविप्रनाशप्रसंगात् ॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव विदुनादी उभावपीति स्मृतिः

वेदप्रणिहितो धर्मो ह्यधर्मस्तद्विपर्ययः ॥

वेदो नारायणः साक्षात्स्वयं भूरिति शुश्रुम ॥१॥

તથાચશ્રુતિઃ॥ અસ્યમહતોભૂતસ્યનિઃ

શ્વસિતમેતદ્દગ્ધ્વેદોયજુર્વેદોઃસામવેદોઽથર્વેતિ

તે જીવ સાત્વિક રાજસ તામસ એ ત્રણ પ્રકારના છે તે મહા પ્રલય-
માં માયા મધ્યે લીન થાય છે જેમ સૂર્યના તેજમાં રાત્રી લીન થાય છે.

ઉક્તંચસ્કાંદે

સકાર્યમૂલપ્રકૃતિઃસકાલાક્ષરતેજસિ ॥

પ્રકાશૈર્કસ્યરાત્રીવતિરોભૂતાતદાઽભવત્ ॥

તિરોભવંતિજીવેશાયન્નાવ્યક્તેહરીચ્છયા ॥ ૧ ॥

અનાદિ જીવ પોતે પોતાના કર્મે સહિત માયામાં સુતેલા છે તે
અનુશાયિ જીવ કહેવાય છે તેને સૃષ્ટિ વેળાએ ભગવાન જે તે બુદ્ધિ ઇન્દ્રિ-
યોને મનને પ્રાણ આલે છે તથા દેહ આલે છે શા વાસ્તે વિષય ભોગને
અર્થે તથા જન્મ પ્રભૃતિ કર્મ કરવાને અર્થે તથાલોકાંતરમાં જવાને અર્થે
કેહેતાં તે તે લોકના ભોગને અર્થે તથા મોક્ષને અર્થે.

॥ ઉક્તંચશ્રીમદ્ભાગવતે ॥

બુદ્ધીંદ્રિયમનઃપ્રાણાજનાનામસૃજત્પ્રભુઃ ॥

માન્નાર્થંચભવાર્થંચહ્યાત્મનેકલ્પનાયચ ॥ ૧ ॥

તેમાં સાત્વિક જીવે છે તે સચ્છાસ્ત્ર સત્પુરુષના સંગે કરી મોક્ષ
માર્ગમાં પ્રવર્તે છે રાજસ તામસ જીવ છે તે પામર છે તે સર્વે જીવ ક-
શું શાસ્ત્ર તથા વિધિ નિષેધ સમજતા નથી વાસ્તે સદા માંસ ભક્ષણ કરે
છે પરદારા સંગ કરે છે સુરાપાન કરે છે તેને નિયમમાં લાવવા સારું

ભગવાને વેદ રૂપ શાસ્ત્ર કહ્યું છે તે સૃષ્ટિકાળે વૈરાજના શ્વાસમાં ઈંકાર રૂપે આવે ચતુર્મુખ બ્રહ્માના ચાર મુખમાંથી અક્ષરાત્મક મંત્ર ગણ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉક્તંચશ્રીમદ્વાગવતે

સપ્તજીવોવિવરપ્રસૂતિઃપ્રાણેનઘોષેણગુહાંપ્રવિષ્ટઃ

મનોમયંસૂક્ષ્મમુધેત્પરૂપંમાત્રાસ્વરોવર્ણઈતિસ્થવિષ્ટઃ

તથાચશ્રુતિઃ

ચત્વારિવાક્યરિમિતાપદાનિતાનિવિદુર્બ્રાહ્મણાયેમનીષિણઃ॥

ગુહાત્રીણિનિહિતાનૈંગયંતિતુરીયંવાચોમનુષ્યાવદંતિ ॥

શ્રીમદ્વાગવતેચ તૃ. અ૦ ૧૨

ઋગ્યજુઃસામાથર્વાખ્યાન્વેદાન્પૂર્વાદિભિર્મુસૈઃ ॥

શસ્ત્રમિજ્યાંસ્તુતિસ્તોમંપ્રાયશ્ચિત્તંવ્યધાત્ક્રમાત્ ॥૧॥

આયુર્વેદંધનુર્વેદંગાંધર્વવેદમાત્મનઃ ॥

સ્થાપત્યંચાસૃદ્દેદંક્રમાત્પૂર્વાદિભિર્મુસૈઃ ॥ ૨ ॥

ઈતિહાસપુરાણાનાંપંચમંવેદમીશ્વરઃ ॥

સર્વેભ્યએવવત્ક્રેભ્યઃસસૃજેસર્વદર્શનઃ ॥ ૩ ॥

વેદમાં ને પુરાણમાં કશો ભેદ નથી વેદમાં અસ્પષ્ટ વાર્તા છે ને પુરાણમાં સ્પષ્ટ વાર્તા છે એટલો ભેદ છે પુરાણ ને વેદનું ઉપવૃત્તકર્ણ કહે છે,

(६)

उक्तंचमाश्रये

यन्नदृष्टंहिवेदेषुतद्वृष्टंस्मृतिभिःकिल ॥

उभाभ्यांयन्नदृष्टंहितत्पुराणेषुगीयते ॥ १ ॥

इतिहासपुराणाभ्यांवेदंसमुपवृंहयेत् ॥

त्रिभेत्यत्यश्रुताद्वेदोमामयंचालयेदिति ॥ २ ॥

मामयंनिहनिष्यतीतिकचित्पाठः ॥

ब्रह्माना मुखमाथी वेद उत्पन्न थया ते वेद मरीच्यादि पोताना पु-
न ब्रह्माये भणाव्या पण प्रथम युगमां एक ब्राह्मणनीज सृष्टि हति ते सर्वे
सत्त्वगुणी पापे रहित हता ने ध्यान निष्ठ हता वास्ते उपासना तथा
ज्ञान ए वे वेदना भाग प्रवर्त्या पण कर्म मार्ग न प्रवर्त्यो पछे सत्ययुग
उतर्यो ने त्रेतायुग बेठो त्यारे कर्म मार्ग प्रवर्त्यो त्यार पुहेले बहुधा प्र-
कारे केवल उँकारात्मज वेद हतो.

उक्तंचश्रीमद्भागवते

नवमस्कंधेसप्तदशोऽध्याये ॥

वेदःप्रणवएवाग्रेधर्मोहंवृषरूपधृत् ॥

उपासतेतपोनिष्ठाधर्ममांमुक्तकिल्बिषाः ॥ १ ॥

त्रेतायुगेमाहाभागप्राणान्मेहृदयात्रयी ॥

विद्याप्रादुरभूत्तस्याअहमासंत्रिवृन्मखः ॥ २ ॥

त्रेतायांसंप्रवृत्तायांमनसित्रय्यवर्त्तत ॥

स्थालीस्थानंगतोऽश्वत्थंशमीगर्भविलक्ष्यसः ॥ ३ ॥

तेनद्वेअरणीकृत्वाउर्वशीलोककाम्यया ॥

उर्वशीमंत्रतोऽध्यायन्नधरारणिमुत्तराम् ॥ ४ ॥

आत्मानंयत्तयोर्मध्येयत्तत्प्रजननंप्रभुः ॥

तस्यानिर्मथनाज्जातोजातवेदोविभावसुः ॥ ५ ॥

त्रय्यासविद्ययाराज्ञःपुत्रत्वेकल्पितास्त्रिवृत् ॥

तेनायजतयज्ञेशंभगवंतमधोक्षजम् ॥ ६ ॥

उर्वशीलोकमन्विच्छन्सर्वलोकमयंहरिम्

एकएवपुरावेदःप्रणवःसर्ववाङ्मयः ॥

देवोनारायणोऽन्यएकोभिर्वर्णएवच ॥ ७ ॥

पुरुषवसएवासीन्नयन्नेतामुखेनृप ॥

अग्निनाप्रजयाराजालोकंगांधर्वमेयिवान् ॥ ८ ॥

ते यज्ञ पण भगवाने त्रण प्रकारना कन्या छे एक तो साक्षात्प-
शुये करिने बीजो पशु ते पिष्टनो करवो पण साक्षात्पशु नाहि तेने प्र-
कृति ने विकृति रूप केहे छे ते शास्त्रमां प्रसिद्ध छे ने ए बे थकी
त्रिजो केवल अहिंसक यज्ञ त्रण वर्षनी डांगेरे करिने करवानो कह्यो
छे पण

यागात्स्वर्गोभवाति ॥ अक्षय्यंहवैसुकृतंचातुर्मास्पया

जिनोऽभवाति

(૮)

હયાદિ જે વેદમાં કહે શ્રુતિ લખિછે તેને જોડીને હિંસામય યજ્ઞમાં સક્રામિક રાજસ તામસ જન ઘળા આસક્ત થાય છે પણ ઘટવત્શ્વર્ગાદિ વિનશ્યતિ इत्यादि જ્ઞાનમાર્ગની શ્રુતિયોનો વિચાર નથી કર્તા ને હિંસામય યજ્ઞ કરેછે તે વારંવાર જન્મ મરણને પામે છે કે ત્યાં એમનું કલ્યાણ થતું નથી.

॥ તથાચશ્રુતિઃ ॥

હવાદ્યેતેઅદ્દાયજ્ઞરૂપાઅષ્ટાદશોક્તમવરંયેષુકર્મણતચ્છ્રે
યોયેऽભિનંદંતિમૂઢાસ્તેજરામૃત્યુપુનરેવાપિયંતિ ॥

અર્થઃ—આ યજ્ઞ રૂપી પ્લવ જે નાવ છે તે અદ્દ કેતાં દ્દ નથી ને અષ્ટાદશ પુરાહિત યજમાનાદિક જે તેમણે કન્યું એવું જે કર્મ હિંસા રૂપી તે નીચ છે તે હિંસામયયજ્ઞના કરનારા પુરુષ વારંવાર જન્મ મર-
ણને પામે છે એકનો એક વેદ બે વાર્તાઓ કેમ કહે છે પામર જીવને વિષયી કરવા સારું યજ્ઞ કહ્યા હતા પાછા એ જીવ વિષયમાં આસક્ત થયા તેને છોડાવવા વાસ્તે પોતે ને પોતે એનાં નિષેધનાં વચન કહ્યાં છે ત્યાં દૃષ્ટાંત છે જેમ પિતા બાળકને ચંડલડુકાદિયે કરિને લોભાવતા સત્તા ઔષધ પાય છે એટલે કરી કાંચ ચંડ લાડુનું લાભનું પ્રયોજન નથી ત્યારે શું પ્રયોજન છે શરીરે આરોગ્ય થાય એ પ્રયોજન છે એમ વેદ પણ કૃપાલું છે તે કર્મને મુકાવા સારું કર્મ કરાવે છે,

उक्तंचश्रीमद्भागवते एका. तृ. ध्याये

परोक्षवादोवेदोयंबालानामनुशासनम् ॥

कर्ममोक्षायकर्माणिविधत्तेह्यगदंयथा ॥ ૧ ॥

(९)

अन्यच्चश्रीधरीटीकाया

पिवनिबंप्रदास्यामिखलुतेखंडलडुकान् ॥

पित्रैवमुक्तःपित्रतिनफलंतावदेवतु ॥ १ ॥

उक्तंचभागवते

नाचरेद्यस्तुवेदोक्तंस्वययज्ञो जितेंद्रियः ॥

विकर्मणाह्यधर्मेणमृत्योर्मृत्युमुपैतिसः ॥ १ ॥

वेदोक्तमेवकुर्वाणोनिःसंगोऽर्पितमीश्वरे ॥

नैष्कर्म्यालभतेसिद्धिंरोचनार्थाफलश्रुतिः ॥ २ ॥

अर्थः—जो कर्मनो मोक्ष ए पुरुषार्थ छे तारे वेद प्रथमज कर्मनो त्याग क्यम करावतो नथी त्यां कहे छे अजितेंद्रि छे वास्ते अज्ञानि छे पोते जो वेदोक्त कर्म नाचरे तो कर्माना चरण लक्षण जे अधर्म तेण करि मृत्यु धकी अनंतर मृत्युनेज पामे छे,

तथाचश्रुतिः

मृत्वा पुनर्मृत्युमुपपद्यते अर्द्यमानः स्वकर्मभिः ॥

हिंसामय यज्ञनी निंदा कहि छे श्रुतिमां

काश्चिदुवा अस्मा लोकात्प्रेत्य आत्मानं वेद अयमहयस्मीति

काश्चिद्वं लोकं न प्रतिजानाति अग्निमुग्धो ह वै धूमतांतइति

अर्थः—कोइक पोतानो लोक जे ब्रह्म धाम आत्म तत्ववा तेने जाणतो नथी जे पुष्प जे अवांतर फलमां परम फलनो माननारो ते

(१०)

आग्ने साध्य कर्ममां आ सक्तिये करि लोपाइ गयो छे विवैक जेनो तेने
अंते धूम मार्ग छे.

उक्तंच श्रीमद्भागवतैकादशे एकविंशतितमाध्यायेच
फलश्रुतिरियं नृणां श्रेयोरोचनं परम् ॥
श्रेयोविवक्षया प्रोक्तं यथा भैषज्यरोचनम् ॥ १ ॥
उत्पत्यैव हि कामेषु प्राणेषु स्वजनेषु च ॥
आसक्तमनसो मर्त्या आत्मनोऽनर्थहेतुषु ॥ २ ॥
न तान विदुषः स्वार्थं भ्राम्यतो वृजिना ध्वनि ॥
कथं युंज्यात्पुनस्तेषु तांस्तमो विशतो बुधः ॥ ३ ॥
एवं व्यवसितं केचिदविज्ञाय कुबुद्धयः
फलश्रुतिं कुसुमितां न वेद ज्ञावदंति हि ॥ ४ ॥
कामिनः कृष्णालुब्धाः पुष्पेषु फलबुद्धयः ॥
अग्निमुग्धा धूमतांताः स्वं लोकं न विदंति ते ॥ ५ ॥
न ते मामंगजानां निति हृदि स्थंयद्दंदयतः ॥
उक्थं शस्त्राद्यसुतृपो यथानीहारचक्षुषः ॥ ६ ॥
ते मे मतमविज्ञाय परोक्षं विषयात्मकाः ॥
हिंसायां यदिरागः स्याद्यज्ञ एव न चोदना ॥ ७ ॥
हिंसा विहारा ह्यालब्धैः पशुभिः स्वसुखेच्छया ॥

(११)

यजंतेदेवतायज्ञैःपितृभूतपतीन्स्वलाः ॥ ८ ॥

स्वप्रोपमममुंलोकमसंतंश्रवणप्रियम् ॥

आशिषोहृदिसंकल्प्यत्यजंत्यर्थान्यथावाणिक् ॥ ९ ॥

रजःसत्वतमोनिष्ठारजःसत्वतमोजुषः ॥

उपासतेइंद्रमुख्यान्देवादीन्नतथैवमाम् ॥ १० ॥

इष्टेहदेवतायज्ञैर्गेत्वारंस्यामहेदिवि ॥

तस्यांतइहभूयास्ममहाशालामहाकुलाः ॥ ११ ॥

एवंपुष्पितयावाचाव्याक्षिप्तमनसांनृणाम् ॥

मानिनांचातिस्तब्धानांमद्वार्त्तापिनरोचते ॥ १२ ॥

वेदाब्रह्मात्मविषयात्रिकांडविषयाइमे ॥

परोक्षवादाऋषयःपरोक्षंममचाप्रियम् ॥ १३ ॥

किंविधत्तेकिमाचष्टेकिमनूयविकल्पयेत् ॥

इत्यस्याहृदयंलोकेनान्योमद्वेदकश्चन ॥ १४ ॥

मांविधत्तेऽभिधत्तेमांविकल्पापोह्यतेह्यहम् ॥

एतावान्सर्ववेदार्थःशब्दआस्थायमांभिदा ॥ १५ ॥

एकादशमां छत्रीशमा अध्यायमां सर्वं व्रतमां अहिंसाव्रतं छे ले
पोतानुं स्वरूपं कर्तुं छे.

यज्ञानांजपयज्ञोहं व्रतानामविहिंसनम् ॥

(१२)

एकादशना १७ अध्यायमां अहिंसा ए सर्वे वर्णनो धर्म कह्यो छे
वास्ते हिंसामय यज्ञ करवा अवश्य एवं वेदनुं तात्पर्य नथी.

अहिंसासत्यमस्तेयमकामक्रोधलोभ्यता ॥

भूतप्रियहितेहाचधर्मोयंसार्ववर्णिकः ॥ १ ॥

श्री भारतना मोक्ष धर्ममां एकसोनेचोसेठमा अध्यायमां कल्याणना
मारगमां चाह्या जे वैष्णव तेने हिंसामय यज्ञ न करवा एम कह्युं छे, ते
अध्यायना आदि नीलकंठे अवतारणिका लखि छे.

यदाभगवतोऽत्यर्थमित्यादिरध्यायो

वैष्णवानांहिंस्त्रयज्ञनिषेधार्थः ॥

युधिष्ठिरउवाच.

यदाभागवतोत्यर्थमासीद्राजामहान्वसुः ॥

किमर्थसपरिभ्रष्टोविवेशविवरंभुवः ॥ १ ॥

भीष्मउ--अत्रापुदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥

ऋषीणांचैवसंवादंत्रिदशानांचभारत ॥ २ ॥

अजेनयष्टव्यमितिप्राहुर्देवाद्विजोत्तमान् ॥

सचछागोप्पजोज्ञेयोनान्यःपशुरातिस्थितिः ॥ ३ ॥

ऋषयउ--बीजैर्यज्ञेपुयष्टव्यमितिवैवौदिकीश्रुतिः ॥

अजसंज्ञानिबीजानिछागंनोहंतुमहंथ ॥ ४ ॥

नैषधर्मःसतांदेवायत्रवध्पेतवैपशुः ॥

(१३)

इदंरुतयुगंश्रेष्ठकथंवधेतवैपशुः ॥ ५ ॥
भीष्मउ-तेषांसंवदतामेवऋषीणांविबुधैःसह ॥
मार्गागतोनृपश्रेष्ठस्तंदेशंप्राप्तवान्वसुः ॥ ६ ॥
अंतरिक्षचरःश्रीमान्समग्रबलवाहनः ॥
तंदष्टासहसायांतंवसुंतेत्वंतरिक्षगम् ॥ ७ ॥
उचुर्द्विजातयोदेवानेषच्छेस्यतिसंशयम् ॥
यज्वादानपतिःश्रेष्ठःसर्वभूतहितप्रियः ॥ ८ ॥
कथंस्विदन्यथाब्रूयादेषवाक्यंमहान्वसुः ॥
एवंतेसंविदंरुत्वाविबुधाऋषयस्तथा ॥ ९ ॥
अपृच्छन्सहसाभ्येत्यवसुराजानमंतिकात् ॥
भोराजन्केनयष्टव्यमजेनाहोस्विदोषधैः ॥ १० ॥
एतन्नःसंशयंछिधिप्रमाणंनोभवान्मतः ॥
सतान्कृतांजलिभूत्वापरिपप्रच्छवैवसुः ॥ ११ ॥
कस्यचैकोमतःकामोब्रूतसत्पांद्विजोत्तमाः ॥
ऋषयउ-धान्यैर्यष्टव्यमित्येवपक्षोऽस्माकंनराधिप ॥
देवानांतुपशुःपक्षोमतोराजन्वदस्वनः ॥ १२ ॥
भीष्मउ--देवानांतुमतंज्ञात्वावसुनापक्षसंश्रयात् ॥
छागेनाजेनयष्टव्यमेवमुक्तंवचस्तदा ॥ १३ ॥

(૧૪)

કુપિતાસ્તેતતઃસર્વેમુનયઃસૂર્યવર્ચ્ચસઃ ॥

ઝચુર્વસુંવિમાનસ્થંદેવપક્ષાર્થવાદિનમ્ ॥ ૧૪ ॥

સુરપક્ષોગૃહીતસ્ત્રેયસ્માત્તસ્માદિવઃપત ॥

અદ્યપ્રભૃતિતેરાજન્નાકાશેવિહતાગતિઃ ॥ ૧૫ ॥

અસ્મચ્છાપાભિઘાતેનમહીંભિત્વાપ્રવેક્ષ્યસિ ॥

તતસ્તસ્મિન્મુહૂર્તેઽધરાજોપરિચરસ્તદા ॥ ૧૬ ॥

અધોવૈસંબંભૂવાશુભ્રમેર્વિવરતોનૃપ ॥

સ્મૃતિસ્ત્વેવંનવિજહૈતદાનારાયણાજ્ઞયા ॥ ૧૭ ॥

इतिश्री भारते मोक्ष धर्मे शतोपरिचतुः षष्टितमेऽध्याये ।

एम वार्ता वायु पुराणमां पण छे, स्कंद पुराणमां पण छे त्यांथी
जोइ लेजो घणा विस्तारे छे.

યાવેદાવિહિતાહિંસાનસાહિંસેતિકીર્ત્યંતે ॥

ए स्मृति वाक्यमां कृह्यं जे वेदमां कहि एवी जे हिंसा ते हिंसा न
कहेवाय. यज्ञ विना अमयी हिंसा करवानुं कोइ ठेकाणे कृह्यं नथी जे
हिंसा निषेध करे एतो जे ठेकाणे हिंसाना निषेध छे ते वेद विहित
हिंसानाज निषेध छे.

ऐतरब्राह्मणनीद्वितीयपंचिकामांपुरुषंवैदेवाःपशुमालभंत

ए पुरुष मेधना निषेध श्रीमद्भागवतना पंचम स्कंधना छेला अ-
ध्यायमां निषेध द्वायाम यातना कहि छे.

तथाहियैत्विवैपुरुषाःपुरुषमेधेनयजंतेयाश्चस्त्रियोनृप
 शून्खादंतितांश्चताश्चतेपशवइहनिहतायमसदनेपात
 यंतोरक्षोगणाःसौनिकाइवस्वधितिनाविदार्यासृक्पि
 व्रंतिनृत्यंतिगायंतिचदृष्यमाणायथेहपुरुषादाः ॥१॥

सोमक राजा हता तेने एक पुत्र जंतु नामे हतो तेने एक दिन
 काडिये चटको भयों ल्यारे पुत्रे बकोर पाज्यो ल्यारे राजाये मुख हलाव्युं
 ने कह्युं जे एक पुत्र ते पुत्रमां नहि तारे पासे उभा एवा जे पुरोहित
 तेणे कह्युं जे ए पुत्रने यज्ञ करि होमो तो घणा पुत्र थसे ल्यारे राजाये
 कह्युं जे होमाशुं यज्ञ करो पछे ए गोर हता तेजे यज्ञ करिने पुत्रने
 होमाव्यो पछे राजाने पुत्र एकसोने एक थया पछे काळे करि गोर मरि
 गया ल्यारे पुरुष मेध करयो तेना पापे करिने गोरने नरकमां नाख्या
 पछे राजा मरि गया ल्यारे राजा पण नरकमां गया त्यां गोरने देखिने
 यम राजाने राजाये कह्युं जे आ गोरने नरकमां शा सारुं नाख्या ल्यारे
 यमे कह्युं जे तमोने पुरुष मेध कराव्यो तेना पापे करिने तमारे नरक
 भोगवो छे ने गोरने पण भोगवानो छे ए वार्ता वन पर्वमां सबिल्लर
 ते जोवि ए रीखे वेदोक्त हिंसानुं फळ पण नरक प्राप्ति छे कलिमां तो
 सर्वथा हिंसामय यज्ञनो निषेधज लख्यो छे जो ए हिंसामय यज्ञनो सय
 पक्ष होय तो निषेध शुं करवा करे, काळ निर्णय दीपिकामां निषेध ल-
 ख्यो छे.

वर्ज्यगोनरवाजिमेधकरणंमद्यंविवाहः

पुनर्व्यूढायाश्चकलौकमंडलुधृतिर्ब्रह्मव्रतंनैष्ठिकम् ॥

(१६)

ज्येष्ठांशोद्वरणंवरातिथिसुराद्यर्थपशोर्हिंसनंभ्रातु.
स्त्रीषुनियोगतःसुतजनिस्तद्वद्वनस्थाश्रमः ॥ १ ॥

आदित्यपुराणेच.

नराश्वमेधौमद्यंचकलौवर्ज्यद्विजातिभिः ॥

उढायाःपुनरुद्वाहोज्येष्ठांशोगोवधस्तथा ॥१॥

शास्त्रमां कर्म वे प्रकारनां कर्ह्यां छे प्रवृत्त कर्म तथा निवृत्त कर्म
तेमां अग्निहोत्रादि हिंस्र कर्म छे ते अशांतिनुं करनार छे वारंवार
जन्ममरणने आपे छे निवृत्त कर्म मोक्ष आपे छे.

उक्तंचश्रीमद्भागवतेसप्तमस्कंधे.

प्रवृत्तंचनिवृत्तंचद्विविधंकर्मवैदिकम् ॥

आवर्त्तंतप्रवृत्तेननिवृत्तेनाश्रुतेऽमृतम् ॥ १ ॥

हिंस्रंद्रव्यमयंकाम्पमग्निहोत्राद्यशांतिदम् ॥

दर्शश्चपूर्णमासश्चचातुर्मास्यंपशुःसुतः॥२॥सोमयागः

एतदिष्टंप्रवृत्ताख्यंहृतंप्रहुतमेवच ॥

पूर्त्तसुरालयारामकूपार्ज्यादिलक्षणम् ॥३॥

द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्चधूमोरात्रिरपक्षयः ॥

अयनंदक्षिणंसोमोदर्शउषधिवीरुधः ॥ ४ ॥

अन्नंरेतइतिक्षमेशपितृयानंपुनर्भवः ॥

(१७)

एकैकश्येनानुपूर्वभूत्वाभूत्वेहजायते ॥ ५ ॥

निषेकादिश्मशानांतैःसंस्कारैःसंस्कृतोद्विजः ॥

इन्द्रियेषुक्रियायज्ञान्ज्ञानदीपेषुजुहुति ॥६॥ इत्यादि.

प्राचीन बर्हिष राजाये यज्ञे करि बधु वसुधात लदभे करि आस-
त कर्पु ए रीत्ये कर्मने विषे आसक्त छे मन जेनुं एवा प्राचीन बर्हिषने
जोइ कृपालु नारदजी बोध करता हवा हे राजत् क्रिया कर्म करि दुः
खहानि सुखनी प्राप्ति छे राजाये कह्युं महाराज मने कशि समजण
भथी पछे नारदजीये प्रत्यक्ष मार्या पशुने देखाज्या जे कुठार लइने
राजाने मारवा उभा छे ते राजा जोइ कंप्या ने हिंसामय यज्ञ छोडीने
निष्काम अहिंसक कर्म करि परमात्माने पाय्या.

उक्तंचश्रीमद्भागवतेचतुर्थस्कंधे.

बर्हिषत्सुमहाभागोहाविर्द्वानिःप्रजापतिः ॥

क्रियाकाण्डेषुनिष्णातोयोगेषुचकुरुद्रह ॥ १ ॥

यस्पेदंदेवयजनमनुयज्ञंवितन्वतः ॥

प्राचीनाग्रैःकुशैरासीदास्तृतं वसुधातलम् ॥ २ ॥

प्राचीनबर्हिषंराजन्कर्मस्वासक्तमानसम् ॥

नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञः कृपालुःप्रत्यबोधयन् ॥ ३ ॥

श्रेयस्त्वंकतमद्राजन्कर्मणात्मनईहसे ॥

दुःखहानिःसुखावाप्तिःश्रेयस्तन्नेहचेष्यते ॥ ४ ॥

(१८)

राजोवाच--नजानामिमहाबाहोपरंकर्मापविद्धधीः ॥

ब्रूहिमेविमलंज्ञानंयेनमुच्येयकर्मभिः ॥ ५ ॥

गृहेषुकूटधर्मेषुपुत्रदारधनार्थधीः ॥

नपरंविंदतेमूढोभ्राम्यन्संसारवर्त्मसु ॥ ६ ॥

श्रीनारदउवाच.

भोभोःप्रजापतेराजन्यशून्यश्रयत्वयाध्वरे ॥

संज्ञापितान्जीवसंघान्निर्धृणेनसहस्रशः ॥ ७ ॥

एतेत्वांसंप्रतीक्षन्तेस्मरन्तोवैशसंतव ॥

संपरेतमयःकूटैरिच्छदंत्पुत्थितमन्यवः ॥ ८ ॥

युधिष्ठिरवाक्यंप्रथमस्कंधे.

यथापंकेनपंकांभःसुरयावासुरारुतम् ॥

भूतहत्यांतथैवैकांनयज्ञैर्मार्ष्टुमर्हति ॥ १ ॥

वेदना त्रण कांडछे एकतो कर्मकांड बीजो उपासना कांड त्री-
जो ज्ञानकांड यकी श्रीमद्भागवतने श्रेष्ठ पणुं कह्युं छे श्रीधरस्वामीये
धर्मःप्रोज्झित ए श्लोकनी टीकामां ॥

इदानींश्रोतृप्रवर्त्तनायश्रीमद्भागवतस्पकांड

त्रयविषयेभ्यःसर्वशास्त्रेभ्यश्चेष्ट्यंदर्शयतिधर्मइति ॥

धर्मःप्रोज्झितकैतवोऽत्रपरमोनिर्मत्सराणां

सतांवेद्यंवास्तवमत्रवस्तुशिवदंतापत्रयोन्मूलनम् ॥
श्रीमद्भागवतेमहायुनिष्ठतेकिंवापरैरीश्वरः
सद्योहृदयवस्थयतेऽत्रकृतिभिःश्रुश्रूषुभिस्तत्क्षणात् ॥१॥
निगमकल्पतरोर्गलितंफलंशुकमुखादमृतद्रवसंयुतम् ॥
पिबतभागवतंरसमालयंमुहुरहोरसिकाभुविभावुकाः॥२॥
श्रीधरस्वामिनःसर्वटीकाकाराग्रगण्यावेदविद्वरि
ष्ठाव्याचख्युः ॥

अत्रश्रीमतिसुंदरेभागवतेपरमोधर्मोनिर्ह्यते ॥

परमत्वेहेतु.

प्रकर्षेणोज्झितंकैतवंफलाभिसंधिलक्षणंकपटंयस्मिन्सः॥
प्रशब्देनमोक्षाभिसंधिरपिनिर्हस्तः ॥
केवलमीश्वराराधनलक्षणोधर्मोनिर्ह्यतइति ॥
अधिकारितोऽपिधर्मस्यपरमत्वमाहनिर्मत्सराणां
परोक्तर्षासहनंमत्सरस्तद्रहिताङ्गांसतांभूतानुकंपिनाम्
एवंकर्मकांडविषयेभ्यःशास्त्रेभ्यःश्रौष्ठ्यमुक्तम् ॥
ज्ञानकांडविषयेभ्योऽपिश्रौष्ठ्यमाहवेद्यमिति
वास्तवंपरमार्थभूतंवस्तुवेद्यम् ॥
नतुवै शोषिकाणामिवद्रव्यगुणादिरूपम् ॥

शिवदं परमसुखदम्किंच ॥

आध्यात्मिकादितापत्रयोन्मूलनंच ॥

अनेन ज्ञानकाण्डविषयेभ्यः श्रेष्ठचंदर्शितम् ॥

कर्त्तुं तोषि श्रेष्ठ्यमाह

महामुनिः श्रीनारायणस्तेन प्रथमं संक्षेपतः कृते ॥

देवताकाण्डगतं श्रेष्ठ्यमाह परैः शास्त्रैस्तदुक्तसाधनैर्वा ॥

ईश्वरो ह्यदि किं वा सद्य एवावस्थ्यते स्थिरीक्रियते

वा शब्दः कटाक्षे किं तु विलंबेन कथांचिदेव ॥

अत्र तु श्रुश्रुषुभिः श्रोतुमिच्छाद्विरेव तत्क्षणादेवावस्थ्यते ॥

इदमेव तर्हि किमिति सर्वे न भृशं तितत्राह कृतिभिरिति ॥

श्रवणेच्छा तु पुण्यैर्विनानोत्यद्यत इत्यर्थः ॥

तस्मादत्र काण्डत्रयार्थस्यापि यथावत्प्रतियादनादिदमेव

सर्वं शास्त्रेभ्यः श्रेष्ठमतो नित्यमेतदेव श्रोतव्यमिति भावः ॥

इदानीं तु न केवलं सर्वं शास्त्रेभ्यः श्रेष्ठत्वादस्य श्रवणं

विधीयते अपि तु सर्वं शास्त्रफलरूपमिदमतः परमाद

रेण सेव्यमित्याह निगमेति ॥

चातुर्होत्रं कर्मशुद्धं प्रजानां वीक्ष्य वैदिकम् ॥

व्यदधाद्यज्ञसंतत्यैवेदमेकं चतुर्विधम् ॥ १ ॥

ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यावेदाश्चत्वारउद्धताः ॥

इतिहासपुराणानिपंचमोवेदउच्यते ॥ २ ॥

तत्रगर्वेदधरःपैलःसामगोजैमिनिःकविः ॥

वैशंपायनएवैकोनिष्णातोयजुषामुत ॥ ३ ॥

अथर्वागिरसामासीत्सुमंतुर्दारुणोमुनिः ॥

इतिहासपुराणानांपितामेरोमहर्षणः ॥ ४ ॥

तएतऋषयोवेदंस्वंस्वंव्यस्पन्ननेकधा ॥

शिष्यैःप्रशिष्यैस्तच्छिष्यैर्वेदास्तेशास्त्रिनोभवन् ॥ ५ ॥

तएववेदादुर्मैधैर्धार्यतेपुरुषैर्यथा ॥

एवंचकारभगवान्ऋषाःकृष्णवत्सलः ॥ ६ ॥

स्त्रीशूद्राद्विजबन्धूनांत्रयीनश्रुतिगोचरः ॥

कर्मश्रेयसिमूठानांश्रेयएवंभवेदिह ॥ ७ ॥

इतिभारतमाख्यानंकृपयामुनिनाकृतम् ॥

एवंप्रवृत्तस्पसदाभूतानांश्रेयसिद्विजाः ॥ ८ ॥

भारतव्यपदेशेनह्यात्रायार्थश्चर्दाशतः ॥

दृश्यतेयत्रधर्मादिस्त्रीशूद्रादिभिरप्युत ॥ ९ ॥

मुमुक्षवोघोररूपान्हित्वाभूतपतीनथ ॥

नारायणकलाःशांताभजंतिह्यनसूयवः ॥ १० ॥

(२२)

रजस्वमःप्रकृतयःसमशीलान्मजंतिवै ॥

पितृभूतप्रजेशादीन्श्रियैश्वर्यप्रजेष्ववः ॥ ११ ॥

वासुदेवपरावेदावासुदेवपरामखाः ॥

वासुदेवपरायोगात्रासुदेवपराःक्रियाः ॥ १२ ॥

वेदार्थाभारतेन्यस्ताइतिच ॥

वेदान्वयासयतिनिरूपयतिभारतादिष्वितिवेद

व्यासज्ञातिनामनिरुक्तेः ॥

इतिहासपुराणानिपंचमंवेदमीश्वरइत्यादिवाक्यैः

पुराणानांवेदाभिन्नत्वानिश्चयः ॥

महाभारतेमानवीयेच.

इतिहासपुराणाभ्यांवेदंसमुपवृंहयेदित्युक्तम् ॥

तेनपुराणानांवेदोपवृंहकत्वान्नततोविजातीयत्वम् ॥

तस्मान्नपुराणोक्तवाक्येष्वैदिकत्वशंकाकार्या ॥

तथाचनारदीये.

वेदार्थादधिकंमन्येपुराणार्थवरानने ॥

वेदाऽप्रतिष्ठितादेविपुराणेनात्रसंशयः ॥

पुराणमन्यथाज्ञात्वातिर्यग्योतिमवाप्नुयात् ॥

सुदांतोऽपिसुशांतोवानगतिंप्राप्नुयात्सतीम् ॥

(२३)

वेदपुराणयोर्भिन्नत्वे त्वस्पष्टपरोक्षार्थत्वस्पष्टापरो
क्षार्थत्वे एव प्रयोजके भवतो न त्वाधिक्यन्यूनत्वे ॥

उभयोरपि भगवन्मुखादेवा विभूतत्वात् ॥

तथा हि वेदे नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामित्यादि
प्रथमांतनित्यचेतनशब्दाभिधेयो भगवन्नस्पष्टप्रतीयते ॥

पुराणे नुरुष्णमेनमवेहित्वमात्मानमखिलात्मना
मिति स्पष्टप्रतीयते ॥

तथा वेदे स देवसोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीय
मिति सामान्यतोऽस्पष्टमुच्यते ॥

पुराणे तु तत्रोद्बृहत्पशुपवंशशिशुत्वनाम्ब्रह्माद्वयं
परमनंतमगाधबोधम् ॥

वत्सान्सखीनिवपुरापरितो विचिन्वदेकं स पाणिकवलं
परमेष्ठयचष्टेति स्पष्टमुच्यते ॥

तथा वेदे यदूर्ध्वगार्गिदिवो यदर्वागृथिव्या यदंतरा
द्यावापृथिवी स्यादिना भगवतो ब्रह्मांडाश्रयलक्षणं
माहात्म्यमुक्तं चास्पष्टम् ॥

पुराणे तु क्वाहंतमोमहदहं खचराग्निवाभू
संवेष्टितांडघटसप्तवितस्तिकायः ॥

(२४)

केदृग्विधाविगणितांडपराणुचर्यावाताध्वरोम
विवरस्यचतेमहित्वमितिस्पष्टमुक्तम् ॥
तथावेदेमायाचतमोरूपासदसदनिर्वचनी
येतिमायायादुज्ञेयत्वमुक्तंतच्चास्पष्टम् ॥
पुराणेतुआत्मांशभूतांतांमायांभवानींभगवान्भवः
शंसतामृषिमुख्यानांप्रीत्याचष्टाथभारतेति
श्रीपार्वतीरूपामायेतिस्पष्टयुक्तम् ॥

मुंडकोपनिषदि

द्वेविद्येवेदितव्येइतिहास्मयद्ब्रह्मविदोवदंतिपराचैवाप-
राचतत्रापरात्सग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदोब्रह्मवेदःशिक्षाक
ल्पोव्याकरणंनिरुक्तंछंदोज्योतिषमितीतिहासः पुराणं
न्यायोमीमांसाधर्मशास्त्राणीत्पथपराययातदक्षरमधिग
म्यतयत्तददृश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्णमचक्षुःश्रोत्रंतदपाणि
पादंनित्यंविभुसर्वगतंसुसूक्ष्मतदव्ययंयद्रूतयोनिंपरिपश्यं
तिधीराः ॥

ए श्रुतिमां कथं जे वेद पुराण ने इतिहास एकज छे एमां फेर नधी.

॥ तृतीयस्कंधे ॥

जीवाःश्रेष्ठाह्यजीवानांततःप्राणभृतःशुभे ॥

(२५)

ततःसचित्ताःप्रवरास्ततश्चैद्रियवृतयः ॥ १ ॥

तत्रापिस्पर्शवेदिभ्यःप्रवरारसवेदिनः ॥

तेभ्योगंधविदःश्रेष्ठास्ततःशब्दविदोवराः ॥ २ ॥

रूपभेदविदस्तत्रततश्चोभयतोदतः ॥

तेषांबहुपदःश्रेष्ठाश्चतुष्यादस्ततोद्विपात् ॥ ३ ॥

ततोवर्णाश्चत्वारस्तेषांब्राह्मणउत्तमः ॥

ब्राह्मणेष्वपिवेदज्ञोद्व्यर्थज्ञोऽभ्याधिकस्ततः ॥ ४ ॥

अर्थज्ञात्संशयच्छेत्ताततःश्रेयान्स्वकर्मकृत् ॥

मुक्तसंगस्ततोभूयान्नदोग्धाधर्ममात्मनः ॥ ५ ॥

तस्मान्मय्यर्पिताशेषक्रियार्थात्मानिरंतरः ॥

मय्यर्पितात्मनःपुंसोमायिसंन्यस्तकर्मणः ॥ ६ ॥

नपश्यामिपरंभूतमकर्तुःसमदर्शनात् ॥ ७ ॥

हिंसामय यज्ञे करिने राजस तामस जीवने स्वर्गादिकनी प्राप्ति नि-
विधे करि यज्ञ करे ते मारु मांय आराधन करे तो थाय छे पण एनुं
युष्प थइ रहे ल्यारे पाछो मत्तर्ष लोकमां पडे छे ते गीतामां भगवाने
कह्युं छे.

त्रैविद्याःसोमपाःपूतपापायज्ञैरिष्टास्वर्गतिंप्रार्थयन्ते ॥

तेपुण्यमासाद्यसुरेन्द्रलोकमश्रंतिदिव्यान्दिविदैवभोगान् ॥

(२६)

तेतंभुक्कास्वर्गलोकंविशालंक्षीणेपुण्येमर्त्यलोक
विशंति ॥ १ ॥

एवंत्रयीधर्ममनुप्रपन्नागतागतंकामकामालभंते ॥

पण एम मोक्ष थतो नथी वास्ते जेने मोक्षनी इच्छा होय तेने
क्यारेय पण हिंसामय यज्ञ न करवा निष्काम अहिंसक यज्ञ करवा ते
कलिमां जे अश्वमेधादि यज्ञ करवानो निषेध कर्यो छे ते तो कदापि
करवाज नाहें.

उक्तंचश्रीमद्भागवते

कृतेयद्वायतोविष्टमुन्नेतायांयजतोमखैः ॥

द्वापरेपरिचर्यायांकलौतद्वरिकीर्त्तनात् ॥ १ ॥

भारतना मोक्ष धर्ममां विशमा अध्यायमां हिंसामय यागादि कर्म
निंदुं छे.

लोष्टमर्द्दितृणछेदीनखवादीतुयोनरः ॥

नित्योच्छिष्टःशंकुशुकोनेहायुर्वैदतेमहत् ॥ १ ॥

यजुषासंस्कृतंमांसंनिवृत्तोमांसभक्षणात् ॥

नभक्षयेद्वधामांपृष्ठमांसंचवर्जयेत् ॥ २ ॥

अस्यटीकायांनीलकंठः ॥

अमृतंब्राह्मणोच्छिष्टमित्यस्यप्रशंसार्थंहिसामयं

यागादिकर्मनिन्दते

(२७)

लोष्टेतिः--लोष्टमर्ह्यज्ञीयवेदिकरणार्थतृणछेदी
बर्हिंराहरणार्थनखादिनखौच्छित्वायज्ञशेषमांसं
खादतीतितथा ॥

नित्योच्छिष्टंनित्यसोमपानं पितापितामहोवापिसोमं
यस्यनपीतवान् सवैकब्राह्मणोनामेत्युक्तःतेनउच्छि
ष्टः सोमपायीशंकुसुकःफलाभिष्वंगीमहदायुर्ब्रह्म
नविंदते ॥१॥

यजुषायजुर्वेदविदाऽध्वर्युणामांसंयज्ञीयंयद्यपिनिवृत्तो
नभक्षयेत् ॥

वृथामांसंअसंस्कृतमांसंपृष्ठमांसंचरममांसंश्राद्ध
शेषमित्यर्थः ॥

पृष्ठंचरममात्रेस्यादिति विश्वः ॥

एतेनहिंसायुक्तो धर्मो न कर्त्तव्य इत्युक्तम् ॥ २ ॥

श्रीभारतना मोक्ष धर्ममां अध्याय ८८, ८९, ९०, ए त्रण अध्या-
यमां तुलाधार जाजलिनो संवाद आर्हसक धर्मे युक्त छे.

यदाचायंनविभेति यदाचास्मान्नविभयनि

यदानेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ १ ॥

यदानकुरुते भावं सर्वभूतेषु पापकम् ॥

(२८)

कर्मणामनसावाचाब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ २ ॥

नभूतो न भाविष्योऽस्ति न च धर्मोऽस्ति कश्चन ॥

योऽभयः सर्वभूतानां स प्राप्नोत्यभयं पदम् ॥ ३ ॥

यस्मादुद्विजते लोकः सर्वे मृत्युमुखा दिव ॥

वाक् क्रूरा हं ड प रुषा त्सं प्राप्नोति महद्वयम् ॥ ४ ॥

यथा वद्वर्त्तमानानां वृद्धानो पुत्रपौत्रिणाम् ॥

अनुवृत्ता महेवृत्तमहिंसाणां महात्मनाम् ॥ ५ ॥

अहिंसाणामिति हिंसा मय कुलाचारोऽप्यप्रमाण

मिति नीलकंठः ॥

वेद तथा भारत तथा सर्वे पुराणनो अभिप्राय तो हिंसा मय यज्ञ
न करवो एज छे सकामिक पुरुषने हिंसा करवानुं सुझे छे काम्य
एवुं जे हिंसा मय कर्म तेनी निंदा करि छे.

स एव सुभगो भूत्वा पुनर्भवति दुर्भगः ॥

व्यापत्तिकर्मणां दृष्ट्वा जुगुप्सन्ति जनाः सदा ॥ १ ॥

अकारणो हि नैवास्ति धर्मः सूक्ष्मो हि जाजले ॥

भूतभवार्थमेवेह धर्मप्रवचने रुतम् ॥ २ ॥

सूक्ष्मत्वान्तसविज्ञातुं शक्यते बहुनिन्दवः ॥

उपलभ्यान्तराचान्यानाचारानवबुध्यते ॥ ३ ॥

(२९)

टीकाअस्यैवस्तुत्यर्थकाम्यंकर्मक्षविष्नुवैननि
दतिसएवैति ॥

सुभगःस्वर्गाव्यापत्तिनाशं कर्मणांकर्मफलानां
स्वर्गादीनाम् ॥ १ ॥

अकारणःकारणमनुष्ठानंप्रयोजकंफलंतद्दीनः

सूक्ष्मोऽभयदानात्मकः ॥

भूतंब्रह्मभव्यंस्वर्गादिउभयार्थमेवधर्माणांशमानीनां

यज्ञादीनांचप्रवचनमध्ययनंवेदेकृतंततःस्थूलधर्मा

द्यज्ञादेरन्यःसूक्ष्मधर्मोऽस्तीतिभावः ॥ २ ॥

कुतःसूक्ष्मधर्मोदुज्ञेयः ॥

यतःबहुनिन्हवःसप्तदशप्राजापत्यान्यशूनालतेसप्तदशो

वैप्रजापतिःप्रजापतेरास्यादृत्यादिविधयःश्रेयःसाधनत्वे

नहिंसामुपदिशंतःअहिंसाशास्त्रमुपद्रवंतीत्यर्थः ॥

तर्हितदप्रमाणमेवेत्याशंक्याहउपलभ्येति ॥

उक्षाणावावेहतेचाक्षदंतेमहोक्षंवामहाजंवाश्रोत्रियायोप

कल्पयोदितिश्रुतिस्मृतिविहितोमधुपर्कोगवालंबनएक

आचारःयागामनागामादितिवधिष्ठेतिमंत्रलिंगावगतोग

वोत्सर्गविधिस्ताद्विरुद्धोऽन्यआचारस्तत्रप्रमाणमिति वि

शेषणात्क्रत्वर्थहिंसाविधेरहिंसाविधिर्ज्यायानितिगम्यते ,
अनागस्त्वस्यप्राजापत्यपशुष्वपितुल्यत्वादित्यास्तांतावन्।
तपोभिर्यज्ञदानैश्ववाक्यैःप्रज्ञाश्रितैस्तथा ॥

प्राप्नोत्यभयदानस्ययद्यत्फलमिहाश्रुते ॥ १ ॥

लोकेयःसर्वभूतेभ्योददात्यभयदाक्षिणाम् ॥

ससर्वयज्ञैरीजानःप्राप्नोत्यभयदाक्षिणाम् ॥ २ ॥

नभूतानामहिंसायाज्पायान्धर्मोऽस्तिकश्चन ॥

यस्मान्नोद्विजतेभूतंजातुकिंचित्कथंचन ॥ ३ ॥

सोऽभयंसर्वभूतेभ्यःसंप्राप्नोतिमहामुने ॥

यस्मादुद्विजतेलोकःसर्पाद्वेदमगतादिव ॥

नसधर्ममवाप्नोतिद्वहलोकेपरत्रच ॥ ४ ॥

सर्वभूतात्मभूतस्यसम्यक्भूतानिपश्यतः ॥

देवापिमागैर्मुह्यन्तिअपदस्यपदैषिणः ॥ ५ ॥

दानंभूताभयस्याहुःसर्वदानेभ्यउत्तमम् ॥

ब्रवीमिसेसत्यमिदंश्रद्धधस्वचजाजले ॥ ६ ॥

अर्थः—आ श्लोकोनो अर्थ ए छे जे अहिंसाथी बीजो कोइ उ-
त्तम धर्म नथी.

अध्याइतिगवांनामकएताहंतुमर्हति ॥

(३१)

महच्चकाराकुशलंवृषंगांवालभेत्तुयः ॥ १ ॥

आप्यायध्वमध्यादेवभागमितिश्रुतिप्रसिद्धंगवांनाम ॥

नहंतुंशक्याअध्याइतियोगात्गवामवध्वत्वंश्रौतामित्यर्थः॥

चकाररुतवान्आलभेत्हिंस्यात् ॥

अर्थः—वास्ते यज्ञमां वा अतिथिने अर्थे गायने तथा वृषभने मारे
छे ए मोटुं अकुशल कर्म करे छे

तथाचापस्तंबः ॥ हृष्टोहृष्यतिदसोधर्ममतिक्रामतिधर्मा

तिक्रमान्नश्यतीतिकुद्धोहन्यात्पितृनपीति ॥

तस्मात्सर्वभूताभयप्रदानमेवमहान्धर्मइत्याशयः ॥

अर्थः—ते कारण माटे सर्व भूतने अभय दान आलवुं एज मोटो
धर्म छे पण हिंसामय यज्ञ एतो मोटो धर्म नथो एतो नित्य हिंसा क-
रेछे तेने मुकवाने अर्थे छे ने पापर जीवने विषयी करवा ने विषयीने
मुमुक्षुं करवाने अर्थे छे.

वक्ष्यामिजाजलेवृत्तिनास्मिन्नाह्यणनास्तिकः ॥

नयज्ञंचविनिंदामियज्ञवित्तुसुदुर्लभः ॥ १ ॥

अर्थः—तुलाधार जाजलि रुषिने कहे छे हे जाजलि हे ब्राह्मण
हुं जे ते हिंसा रहित जीविका तेने कहुं छुं यज्ञनी निंदा नथी करतो
सुं नास्तिक नथी.

यज्ञो । वैविष्णुरितिश्रुतेर्योयज्ञभोक्ता

યજ્ઞ એ વિષ્ણુ વાચક શબ્દ છે તે પરમાત્મા તેનો જાણનાર દુર્લભ છે તે પરમાત્માનું પુરાડાશે કરી યજ્ઞન કરવું એજ ઉત્તમ યજ્ઞ છે પણ પશુ હોમો યજ્ઞ તો કેવલ સકામિક તામસી પુરુષને ને પામરને વિષયી કવચા સારુજ છે સંકોચને અર્થે નિયમ છે પરંતુ વિધિ નથી.

નમોબ્રાહ્મણયજ્ઞાયચેચયજ્ઞવિદોજનાઃ ॥

સ્વયજ્ઞંબ્રાહ્મણાહિત્વાક્ષત્રયજ્ઞમિહાસ્થિતાઃ ॥ ૨ ॥

ટીકા. બ્રાહ્મણાનાં બ્રહ્મવિદાંયજ્ઞઃ બ્રહ્માગ્રૌજીવહવિ
ષસ્ત્યાગસ્તસ્મૈયોગાયેત્પર્યઃ ॥ સ્વયજ્ઞંયાગમ્ ॥

ક્ષત્રયજ્ઞંહિંસામયંઙ્યોતિષ્ઠોમાદિમ્ ॥

અર્થઃ —બ્રાહ્મણ જે તે પોતાનો યજ્ઞ જે યોગ તેનો યાગ કરિ ક્ષત્રિનો યજ્ઞ જે હિંસામય ઙ્યોતિષ્ઠોમાદિક તેને આશ્રા છે.

ક્ષત્રયજ્ઞંવિશિનષ્ટિલુઙ્ઘૈરિતિ ॥

લુઙ્ઘૈર્વૃત્તિપરૈર્બ્રહ્મત્રાસ્તિકૈઃ સંપ્રવર્તિતમ્ ॥

વેદવાદાનવિજ્ઞાયસત્યાભાસમિવાનૃતમ્ ॥ ૩ ॥

ટીકા. હેબ્રહ્મન્ ॥ આસ્તિકૈર્વેદપ્રામાણ્યવાદિભિઃ ॥

વેદવાદાનર્થવાદાન્તેષાંસ્તુતિમાત્રતાત્યર્યામેત્યવિજ્ઞાય
સત્યવદાભાસમાનંસ્વરૂપતઃ અનૃતંઆવિદ્યકબ્રાહ્મણ્યા
દ્યધ્યાસમૂલત્વાત્લુઙ્ઘૈઃ પ્રવર્તિતમ્ તથાચશ્રુતિઃ ॥

નીહારેણ પ્રાવૃતાજલવાશ્વાસુત્રપટ્કથશાસશ્ચરંતીતિ ॥

(३३)

अज्ञानेन आवृताः जलया अर्थवादगिरः ॥

असुतृपः प्राणपोषकाः उक्थशासकर्मनुशासनपराः ॥

आस्तिक जे तेमणे वेदमां जे अर्थ वाद छे तेने स्तुति मात्रने विषे तात्पर्य छे एम न जाणि सखनी पेठे भासतुं ने स्वरूपे करिने तो अनृतने लोभि पुरुषे हिसामय पणुं प्रवर्त्ताव्युं छे.

एवंक्षत्रयज्ञानिंदित्वा ब्राह्मणस्वरूपमाहयदेवेति ॥

यदेवसुकृतं हव्यं तेन तुष्यंति देवताः ॥

नमस्कारेण हविषा स्वाध्यायै रोषधैस्तथा ॥ ४ ॥

टीका. सुकृतं सुकृतार्जितं हव्यम् ॥

तदेव त्रिविधमाहनमइति ॥

नमस्कारात्मकेन हविषेति सामानाधिकरण्यम् ॥

योनमसामध्वरइतियज्ञोवैनमइति हि ब्राह्मणं

भवतीति श्रुतिस्मृतिभ्यां नमस्कारस्यैव यज्ञत्वावगतेः

तथा स्वाध्यायैर्हविषेति संबंधः ॥

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चिंतयेम जानीम

अनीतिवेदस्यापि यज्ञत्वश्रुतेः ॥

अर्वता अश्वेन ब्रह्मणा वेदेन वा ऽग्नेत्वांचिंतयेम जानीम ॥

तथा चाश्वमेधतुल्यत्वं यज्ञस्योक्तम् ॥

(३४)

आश्वलायनगृह्येऽपि आते अग्नऋचाहविर्हृदात्तष्टंभग
मसितेतेभवंतूक्ष्णऋषभासोवशाउतेत्पतएवउक्षा
णश्चऋषभाश्ववशाश्वभवेतियइमंस्वाध्यायमधीयतइति ॥
तथाउषधैर्ग्रीहियवादिभिःपशुभ्योवैमेधाउदक्रामंस्तौ
ग्रीहिश्वैवयवश्चभूतामावजायेतांतस्मादाहुःपुरोडाशसत्रं
लोक्यमितिचतयोर्हविष्ठावगमात्पुरुषाश्वगोजादीनां
पशुनाममेध्यत्वश्रुतिश्चातएवउक्रांतमेधाअमेध्याः
पशवइति ॥

तथाचैतैस्त्रिभिर्हविर्भिर्देवतापूजायज्ञाख्याकर्त्तव्येति
शास्त्रवेदेनिदर्शनंप्रत्यायकवचमस्तितदप्युदाहृतमेव ॥
पूजास्याद्देवतानांहियथाशास्त्रनिदर्शनम् ॥
इदंपूर्वव्याख्यातम् ॥

इष्टापूत्तादिसाधूनाविगुणाजायतेप्रजा ॥
टीका ननुइष्टान्भोगान्हिवोदेवादास्यंतेयज्ञभाविता
इतिभगवतायज्ञानांधनपुत्रत्वादिप्रीत्यर्थत्वोक्तेः
किंतैर्मोक्षानुपयोगिभेरित्याशंक्याहइष्टेति ॥
इष्टंइष्टिपशुसोमादिआपूर्त्ततटाकारामादि ॥
असाधुनांकामनावतांयज्ञाःतादृगेवलुब्धमपत्यंभवति

(३५)

समेभ्योरागद्वेषशून्येभ्यइष्टादिकर्तृभ्योनीप्सितापिता
दशीप्रजाजायतइत्यथः ॥

भारते मोक्षधर्मे अध्याय ९०

यत्रगत्वानशोचंतिनच्यवंतिव्यथंतिच ॥

तेतुतद्ब्रह्मणःस्थानंप्राप्नुवंतीहसात्विकाः ॥ १ ॥

नैवतेस्वर्गमिच्छंतिनयजंतियशोधनैः ॥

सतांवर्तमानुवर्त्ततेयेयजंतेत्वहिंसया ॥ २ ॥

वनस्पतीनोषधीश्चफलंमूलंचतेविदुः

नचैतानृत्विजोलुब्धायाजयंतिफलार्थिनः ॥ ३ ॥

अर्थः—आ लोकरने विषे जे सात्विक छे हिंसामय यज्ञ कर्त्तानर्थी
तेतो परमात्माना स्थानने पांमे छे.

तेने विषे जइने शोक करता नथी तथा च्यवता नथी ने व्यथा
पांमता नथी.

अर्थः—ते स्वर्गने पण इछता नथी.

तस्पर्नाममहद्यशइतिभु । तेर्यशोब्रह्मधनैर्धनसाध्यैः

धन साध्य एवां कर्मे करि यजता नथी सत्पुरुषनो मार्मजे योग
तेने अनु वर्त्ते छे जे अहिंसाये करिने यज्ञ करे छे ते पुरुष. यज्ञ शाने
करिने करे छे तो वनस्पति तथा उषधि व्रीहियवादि तथा फल मूल
तेनेज यज्ञमां होमवानी सामग्री जाणे छे पण पशुने नथी जाणता लो-
भीयाने धनथी एवा रुबिज जे ते एवा समजणा छे तेने यज्ञ कराव-
ता नथी.

(३६)

वेद ने हिंसाने विषे तात्पर्य नथो किंतु राग प्राप्त हिंसा संकोचने
अर्थे महा पत्काल निर्वाहने अर्थे अभ्य नृज्ञा मात्र छे.

तथाचोक्तमूर्तीर्थेषुप्रतिदृष्टेषुराजामेध्यपशून्वने ॥

यावदर्थमल्लुब्धोहन्यादितिनियम्यते ॥ १ ॥

लोकेव्यवायामिषमद्यसेवानित्यास्तुजंतोर्नहितत्रनोदना ॥

व्यवस्थितिस्तेषुविवाहयज्ञसुराग्रहैरासुनिवृत्तिरिष्टा ॥ २ ॥

टीका. श्रीधरः नहिमृगयाविधीयते रागप्राप्तत्वात् ॥

किंतुनियम्यते प्रवृत्तिः संकोच्यते ॥

नियममेव षड्विधं दर्शयति ॥ यद्यलमस्य लुब्धो रागी

स न्हन्यात्तर्हि तीर्थेषु श्राद्धादिष्वेव तत्रापि प्रतिदृष्टेषु

प्रख्यातेष्वेव न नित्यश्राद्धादिषु तत्रापि राजैव

मेध्यानेत्रयावदुपयोगमेव अतो नावश्यकत्वमिति ॥

नित्यारागत एव नित्यप्राप्ताः ॥ जंतोः प्राणिमात्रस्य

तत्रतासु चोदनाविधिर्नास्ति ॥ ननु ऋतावुयेयादु तशे

षंभक्षयोदित्यादिविधिर्दोषैतः सत्यम् नत्वयमपूर्वविधिः

रागतः प्राप्तत्वात् किंतु नियमविधिरूपेण सकामानां

राजसतामसप्रकृतीनां हिंसा रागिणां क्षत्रियाणामे

वाभ्यनुज्ञा मात्रं क्रियते न तु सात्विकानां मुमुक्षुणामिति ॥

(૩૭)

भारते मोक्षधर्मे अ. ९०

तस्मात्तानृत्विजोलुब्धायाजयंत्यशुभान्नरान् ॥

प्रापयेयुःप्रजास्वर्गेस्वधर्माचरणेन वै ॥ १ ॥

ये कारण માટે સાત્વિક પુરુષને લોભીયા સત્વિજનથી યજ્ઞ કરાવ-
તા તે પળ તેને નથી ઇચ્છતા તે કારણ માટે મોક્ષેછા રહિત પુરુષને
તે લોભીયા સત્વિજ યજ્ઞ કરાવે છે. બીજા સાધુ જે તેનો સ્વધર્મા ચરણે
કરિને પરને ઉપકાર કરે છે પળ ધર્મ ફલને નથી ઇચ્છતા સમ
શુદ્ધિ છે માટે એમ કહે છે પ્રાપયેયુ એણે કરિને

भारते मोक्षधर्मे अ. ९०

उतयज्ञाउतायज्ञामखंनार्हितितेकचित् ॥

અર્થ:—જે દાંભિક છે તે યજ્ઞ કરે છે તોયે પળ શ્રદ્ધા રહિત છે
માટે અ યજ્ઞ છે તે કોઈ દિનમાં વ અથવા વાયળ યજ્ઞ કરવા યોગ્ય નથી.

आज्येनपयसादभ्रापूर्णाहुत्याविशेषतः

वालैःशृंगेणपादेनसंभरत्येवगौर्मखम्

અર્થ:—શ્રદ્ધા વાળા છે તેને તો એક યાગે કરિનેજ બાહ્ય યજ્ઞની
સિદ્ધિ છે એમ કહે છે આજ્યેન એ શ્લોકે કરિને, ઘીયે કરી તથા દુધે
કરીને તથા દાધિયે કરિ તથા ઘીની પૂર્ણાહુતિયે કરિને યજ્ઞ થાય છે.
ગાય જે તે વાલે કરિત, શૃંગે કરિત, પાદર જે યજ્ઞ પૂર્ણ કરે છે.

नीलकंठः

टिका एतेषांगोस्पर्शनादीनांचसद्यःपा

(३८)

पनाशकत्वंपरलोकप्रदत्वंचस्मृत्युक्तंदर्शितम्

पशु हिंसाये रहित घृतादिये करिने साध्य एवा यज्ञनी वार्ता काहे
मोक्ष धर्मना ९० मा अध्यायमां

पाछी हिंसा रहित यज्ञनी पुष्टिने अर्थे कहे छे.

पत्नींचानेनविधिनाप्रकरोतिनियोजयन् ॥

इष्टुंदैवतंकृत्वायथायज्ञमवाप्नुयात् ॥ १ ॥

टीका. ननुपत्न्यभावेविशेषवान्श्रौतोमखःकथंस्पादित्य
तआहपत्नीमिति ॥ अनेन पशु हिंसारहितेनआज्या
दिसाध्यक्रतुविधिनाआज्यादिद्रव्यंदेवतार्थेविनियोजयन्
हेतौशनृप्रत्ययःविनियोगहेतोः पत्नीचमानसीमेवकरो
ति ॥ श्रद्धामितिशेषःतस्मादपत्नीकोऽग्निहोत्रमाहरेत्त
स्मादपत्नीकस्पाधानंकुर्वतीत्युक्ताश्रद्धापत्नीसत्यंयजमा
नइतिबद्धजब्राह्मणेअपत्नीकस्याग्निहोत्राधानादौश्रद्धायाः
पत्नीत्वदर्शनात् ॥ इष्टंभावेक्तः॥ यागमेवदैवतवदस्यं
तंसेवनीयंकृत्वायथायथावद्यज्ञंविष्टुंप्राप्नुयात् ॥
तत्रयागविशेषानियमयतिपुरोडाशोहीतिहिशब्देनतएत
उक्तांतमेधाअमेध्याःपशवइतिपशूनाममेध्यत्वम् ॥
तस्मादाहुःपुरोडाशसत्रंलोक्यमिति ॥

पुरोडाशसत्रप्राशस्त्यंचश्रुतिप्रसिद्धं द्योत्यते ।

मेधोयज्ञस्तदर्हः मेध्यः सर्वेषां वा एष पशूनां मेधेन यजते यः

पुरोडाशेन यजत इति श्रुतेः मूले पशूनामिति न निर्द्धारण

षष्ठी पशूनाममेध्यत्वात् । पुरोडाशस्य चापशुत्वात् तेन

पशुसंबन्धीयो मेधस्तदर्हः पुरोडाश इति श्रुत्यनुसारेण

स्मृत्यर्थो वर्णनीयः ॥

पुरोडाशो हि सर्वेषां पशूनां मेध्य उच्यते ॥

इदं पूर्वार्द्धं प्रथमं व्याख्यातम् ॥ सर्वानद्यः

सरस्वत्यः सर्वेषुण्याः शिलोच्चयाः ॥ १ ॥

एवं श्रद्धावतामविदुषां यज्ञमुक्तीविदुषां यस्मादहं सर्वा इति ॥

ए रीत्ये ९० मा अध्यायमां श्रुतिनो विरोध न आवे ए रीत्ये अहिं
सक धर्म प्रतिपादन कर्यो छे ने वेदमां हिंसा मय यज्ञनं जे वर्णन छे
तेतो निय हिंसा कर्ता होय तेने संकरावी सर्वथा मुकावी ते कल्याण
मार्गे चलावी ते मोक्ष करवाने अर्थे छे एज सर्व वेदनो सिद्धांत छे पण
वेद हिंसा करवी एम कहैता नथी.

भारत मोक्ष धर्म अध्याय ९२

प्रजानामनुकंपार्थगीतं राज्ञा विचख्युना ॥ १ ॥

टीका—प्रजानां पुरुषादिपशूनाम्

अर्थः—यज्ञमां होमता एवा जे पुरुषादि पशु ते उपर दया कर-

वाने अर्थे विचख्यु राजाये कहुं छे.

अर्थः—ते विचख्यु नामे राजा जे ते गवालंभ यज्ञने विषे छेदा-
युं छे शरीर जेनुं एवो वृष जे बली वर्द तेने जोइने गायोनो अत्यंत
बिलाप तेने जोइने यज्ञ वाटमां रह्या एवा निर्दय ब्राह्मणने जोता स-
ता बोलता हवा.

भारते मोक्ष धर्मे अध्याय ९२

स्वस्तिगोभ्योऽस्तुलोकेषु ततो निर्वचनं कृतम् ॥

हिंसायां हि प्रवृत्तायामाशारेषा कल्पिता ॥ ३ ॥

अव्यवस्थितमर्यादैर्विमृष्टैनीस्ति कैर्नरैः ॥

संशयात्मभिर्ख्यक्तौ हिंसा समनुवर्णिता ॥ ४ ॥

अर्थः—निर्वचन कर्युं ते कहे छे हिंसामय यज्ञ छे ते राजस ता
मस क्षत्रिनो यज्ञ छे ते थकी क्षीरघृते करि करवो ए ब्राह्मणनो यज्ञ
छे ए प्रकारनी मर्यादा छे नथी मर्यादा जेमने वास्ते विमूढ एवा ते
नथी ब्रह्म ए प्रकारे कहेता.

आत्मा देहोऽन्यो वा अन्योऽपि कर्त्ताऽकर्त्ता वा

अकर्त्ताप्येकोऽनेको वा एकोऽपि संगवा न संगो वा

इत्यादि रूपजे संशय ते वालुं छे चित्त जेमनुं एवाने यज्ञा-
दि द्वाराये करि ख्यातिने इछता एवा पुरुष जे तेमणे हिंसा वर्णन
करि छे के खां यज्ञमां पशु मारवो ए श्रेष्ठ कहुं छे.

भारते मोक्ष धर्मे अध्याय ९२

सर्वकर्मस्वहितां हि धर्मात्मानुब्रवीत् ॥

કામકારાદિહિંસંતિબહિર્વેદ્યાંપશૂન્નરાઃ ॥

અર્થ:—ધર્માત્મા એવા મનુ જે તે સર્વ કર્મને વિષે જ્યોતિષ્ટોમાદિ યજ્ઞને વિષે પણ અહિંસાનેજ વલાણતા હવા નર જે તે કામ કારણ થ-
કીજ બહિર્વેદી ને વિષે પશૂને મારે છે પણ શાસ્ત્ર થકી નહિ વિશેષ
વાર્તા એ શ્લોકની ટીકામાંથી જોવી ટીકામાં શ્રુતિ લખી છે તે હિં-
સામય યજ્ઞને નિંદે છે.

**હવાદ્યેતેઅદૃઠાયજ્ઞરૂપાઅષ્ટાદશોક્તમવરંયેષુકર્મણતચ્છ્રે
યોયેઽભિનંદંતિમૂઠાજરામૃત્યૂતેપુનરેવાપિયંતીતિ ॥**

તસ્માત્પ્રમાણતઃકાર્યોધર્મઃસૂક્ષ્મોવિજાનતા

અહિંસાસર્વભૂતેભ્યોધર્મેભ્યોજ્યાયસીયતા ॥૬॥

અર્થ:—તે કારણ માટે પ્રમાણનું બળાવળ જાણ તો પુરુષ જે તેને
સૂક્ષ્મ ધર્મ જે તે કરવો તે કહે છે અહિંસા જે તે સર્વ ધર્મ થકા
મોટો છે.

ગૃહસ્થસ્યપંચસૂનાનામપરિહાર્યત્વાત્કથમ

હિંસાકાર્યેત્યતઆહોપોષ્યેતિ ॥

ઉપોષ્યસંશિતોભૂત્વાહિત્વાદેવકૃતાઃશ્રુતીઃ ॥

આચારદ્વિત્યનાચારઃકૃપણાઃફલહેતવઃ ૭

ટીકા---ઉપસમીપેગ્રામસ્યવાસંકૃત્વાભિક્ષાર્થ

ગ્રામંપ્રાવિશેદિતિવિધેઃસંન્યસ્યેત્યર્થઃ

સંશિતસ્તીક્ષ્ણવ્રતોભૂત્વાદેવેનકૃતાઃશ્રુતીઃફલશ્રુતીઃ

अक्षव्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवतीत्याद्याः

हित्वाआचारइतिबुध्याअनाचारः

गृहस्थाचारहीनःस्यात् पुरुषस्येदमेवश्रेयइति

बुद्धानैष्कर्म्यश्रेयोदित्यर्थःकृपणाक्षुडाः

फलमेवकर्मणिप्रवृत्तौहेतुःकारणंयेषांतथाभूताः

यदियज्ञांश्चवृक्षांश्चयूपांश्चोदित्यमानवाः ॥

वृथामांसानिखादंतिनैषधर्मःप्रशस्यते ॥८॥

अर्थः—यज्ञादिपर एवा मानव जे ते यज्ञादि ने उद्देशिने वृथा मांस खाय छे ए धर्म प्रशस्त नथी.

सुरामस्यान्मधुमांसमासवंकृशरोदनम् ॥

धूर्तैःप्रवर्तितंह्येतन्नैतद्वेदेषुकल्पितम् ॥

मानान्मोहाच्चलोभाच्चलौल्यमेतत्प्रकल्पितम् ॥९॥

वैदिक कर्मणि निंदा करिने कामकार कृत जे कर्म तेने निंदे छे सुरामश्य मधु मांस आसव केतां मद्य कृशरोदन केतां तिल मिश्रोदन एने खावानुं धूनारा पुरुषोये प्रवर्तव्युंछे ए वेदने विषे नथी कल्प्य मान मोह लोभ धर्की ए ललुता पणु कल्प्युंछुं पण वेदनो अभिप्राय नथी ॥

विष्णुमेवाभिजानंति सर्वयज्ञेषु ब्राह्मणाः ॥

पायंसैःसुमनोभिश्चतस्यापियजनंस्मृतम् ॥१०॥

અર્થ—બ્રાહ્મણ જે તે સર્વ યજ્ઞને વિષે વિશ્વને મુખ્ય જાણે છે ॥
તે વિશ્વનું યજન પાંચસે કરિને તથા પુણ્યે કરિનેજ કહ્યું છે ॥

યજ્ઞિયાશ્ચૈવયેવૃક્ષાવેદેષુપારિકલ્પિતાઃ ॥

પશ્ચાપિકિંચિત્કર્ત્ત્વિયમન્યચ્છોક્તૈઃસુસંસ્કૃતમ્ ॥

મહાશ્વત્ત્વૈઃશુદ્ધભાવૈઃસર્વદેવાર્હમેવત્ ॥૧૧॥

અર્થ—શુદ્ધ ભાવકરિ શુદ્ધ પુરુષે શોધેલું એવું જે અન્ન દુધથી તે
સર્વે વિશ્વ યજન કરવું તે યોગ્ય છે તે પશુયે કરિને યજન કરવું એતો
તામસી પામર એવા જે જાંવ જેને મોક્ષ પામવાની ઇચ્છા નથી ગાંમગરા-
સ સ્ત્રી ઉપર જેનું ચિત્ત છે તેમનું કામ છે પૂર્વના અધ્યાયમાં નિષ્કામ
ધર્મને શ્રેષ્ઠ કહ્યો ॥ તે હિંસા શુન્ય એવાજ નિષ્કામ ધર્મ તે શ્રેષ્ઠ છે એ
મ કહેવાને હિંસામય યજ્ઞને નિંદાને અર્થે આ અધ્યાય આરંભ્યો છે વિ-
દર્ભદેશમાં ઝંછ વૃત્તિ નામે બ્રાહ્મણ હતો યજ્ઞ કરવાને તત્પર થયો તારે
મૂલ કલે કરિ યજ્ઞ કરવા માંડ્યો તેની સ્ત્રી પુસ્કર ધારિણી તે પળ
સ્વામિની બ્રાજાથી આવી એજ પ્રકારે કરતી હવી તારે વનની વિષે સ-
મીપ રહ્યો એવો મૃગ જે તે બોલતો હવો જે તે આદુષ્કૃત કર્યું પશુવના
નો યજ્ઞ મંત્રાગ્રહી ન કર્યો મને અગ્નિમાં હોમને સ્વર્ગમાં જાતો પળ
માન્યું નહિ તારે સવિતૃ મંડલા ધિષ્ઠાત્રી દેવતાયે આવીને કહ્યું તો પળ
માન્યું નહિ પછે વઢી હરિણે આવીને કહ્યું જે મને યજ્ઞમાં હોમો તુ સ્વર્ગ
માં જાને મને પળ પમાડે પછે મૃગને અગ્નિમાં હોમ્યો પછે એને મોટું
તપ કર્યું હતું તે નાશ પામ્યું ને મોટું દુઃખ પડ્યું.

એતો ધર્મ હતા તે કોઈ કારણથી મૃગ થયા હતા તેમને પાછું
ધર્મ રૂપે યૈ સ્વર્ગમાં જવું હતું તે એ રીતે કપટ કરિને પોતાના સ્થા-

(४४)

नमां गया पण पशु होमवो ए यज्ञनो विधि नथी ॥

तथा चोक्तम् ॥

सतुधर्मोमृगोभूत्वाबहुवर्षोषितोवने ॥

तस्यनिष्कृतिमाधत्तनह्यसौयज्ञसंविधिः ॥ १ ॥

टीका--सत्त्वितिकेनचिन्निमित्तेनमृगतांप्राप्तः

धर्मःतस्यनिमित्तस्यनिष्कृतिंप्रतीकारंम् ॥

स्वात्मानंमोचितवान्नत्वसौयज्ञस्यसमीचीनोविधिः॥

हिंसामयत्वात् ॥ तस्यतेनानुभावेनमृगहिंसात्मनस्तदा॥

तपोमहद्व्यमुच्छिन्नतस्माद्धिंसानयज्ञिया ॥२॥

टीका--अनुभावेनपशुंहत्वास्वर्गंप्राप्त्यामीत्यभिप्रायेण ॥

यज्ञियायज्ञायाहिता ॥

ततस्तंभगवान्धर्मोयज्ञयाजयतस्वयम्

समाधानंचभार्यायालेभेसतपसापरम् ॥३॥

अहिंसासकलोधर्मोहिंसाधर्मस्तथाहितः ॥

सत्यंतेहंप्रवक्ष्यामियोधर्मःसत्यवादिनाम् ॥

टीका--तथातेनस्वर्गप्रदत्वेनरूपेणहितःसत्यवादिनां

ब्रह्मवादिनांतुअसौनोधर्मःयोधर्मइतिपाठे तेतुभ्यं

सत्यंवक्ष्यामिकित्सत्यमूयःसत्यवादिनांधर्मः

(४५)

यद्वतिविधेयोपेक्ष्यं पुंस्त्वम् ॥ अत्राख्यायिकातात्पर्यम् ॥
पशुकार्येऽयामाकादिविकारान् चरुपुरोडाशादीन्
कुर्यादिति गम्यते तथा च गृह्ये अथ श्वोभूतोष्टकाः
पशुना स्थालीपाको विधीयत एव मन्यत्र पुरोडाशा
मीक्षादीनामपि पशुस्थाने विधानमवगंतव्यं तस्मान्न
हिंसायज्ञः श्रेयान्निति ॥

नारद पंचरात्रे च

श्रुतिर्वदति विश्वस्य जननी वहितं सदा ॥
कस्यापि द्रोहजननं न वक्ति प्रभुतत्परा ॥१॥
न तच्छास्त्रं तु यच्छास्त्रं वक्ति हिंसा मनर्थदाम् ॥
यतो भवति संसारः सर्वानर्थपरं परः ॥२॥
अंतरंगं विजानाति भगवत्याः श्रुतिस्वयम् ॥
चराचरात्मा भगवान्नापरः कोऽपि तत्त्ववित् ॥
आत्मवत्सर्वभूतानि मान्यानीत्येव स ब्रुवन् ॥
भगवान्कथमत्रेमां हिंसामुपदिशेत्काचिन् ॥
हिंसाविधिस्तु हिंसाया निवृत्य योऽस्ति सर्वथा ॥
आत्मवत्सर्वभूतानि ततः पश्येच्च नान्यथेति ॥

(४६)

वृद्धपराशरेणोक्तम्

शौचंचपात्रशुद्धिश्चश्रद्धाचपरमायदि ॥

अनंतनृषिरुच्छ्राद्धेएतदेवनचामिषम् ॥१॥

यस्तुप्राणिवधंरुत्वापित्दन्मांसेनतर्पयेत् ॥

सोविद्वांश्चदनंदग्ध्वाकुर्यादंगारलेपनम् ॥

सूक्ष्मजंतुनाद्रोहनुंफलपणअंधकूपाख्यनरकलख्योच्छे

श्रीमद्भागवतने विषे.

यस्त्विहवैभूतानामीश्वरकल्पितवृत्तीनामविविक्त

परव्यथानांस्वयंपुरुषोकल्पितवृत्तिर्विविक्तपरव्यथो

व्यथामाचरतिसपरत्रांधकूपेतदभिद्रोहेणानिपतति

तत्रहासौतैस्तैर्जंतुभिःपशुपक्षिमृगसरीसृपैर्मश

कयूकामत्कुणमक्षिकादिभिर्येकेचाभिद्रुग्धास्तैः

सर्वतोऽभिद्रुह्यमाणस्तमसिविहतनिद्रानिर्वृतिर

लब्धावस्थानःपरिक्रामतियथाकुशरीरेजीवः ॥

नब्रह्मदंडदग्धस्यनभूतभयदस्यच ॥

नारकाश्चानुगृह्णांतियांयांयोनिमसौगतः ॥

तस्मान्नकस्याचिद्रोहमाचरेद्यतथाविधः ॥

आत्मनःक्षेममन्विच्छन्द्रोग्धुर्वैपरतोभयम् ॥

(४७)

भागवतेच

नदद्यादामिषंश्राद्धेनचाद्याद्धर्मतत्त्ववित् ॥

मुन्यन्नैःस्यात्पराप्रीतिर्यथानपशुहिंसया ॥१॥

नैतादृशःपरोधर्मो नृणांसधर्ममिच्छताम् ॥

न्यासोदंडस्यभूतेषुमनोवाक्कायजस्पयः ॥२॥

स्कंदपुराणेच.

नश्राद्धेकापिमांसंनुदद्यान्नाद्याश्चमानवः ॥

मुन्यन्नैःक्षीरसर्पिर्भ्यातृष्यंतिपितरोभृशम् ॥

ईदृशीमहिंसांचयोगशास्त्रेसाधनपादेमहाव्रत

त्वेनसूत्रयामासभगवान्यतंजलिः ॥

अहिंसासत्पास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाः ॥

जातिदेशकालसमयानवच्छिन्ना :

सार्वभौमीमहाव्रतमिति ॥ तत्राहिंसामहाव्रतं

व्याचख्यौभाष्यकारोभगवान्बादरायणः ॥

सर्वथासर्वदाभूतानामनभिद्रोहः

अहिंसासाचमश्येष्वेवाहिंसानान्यत्रेतिजात्यवाच्छिन्नान

तीर्थैहनिष्यामीतिदेशावच्छिन्नानचतुर्दृश्यांनपुण्येहनीति

सैवकालावच्छिन्नातथात्रिभिरुपरतस्यदेवब्राह्मणार्थैहनि

(४८)

ष्यामिनान्यथेति समयवच्छिन्नायथाक्षत्रियाणां युद्ध एव हिं
सानान्यत्रेति एभिर्जातिदेशकालसमयैरनवच्छिन्ना अहिं
सा सर्वथैव परिपालनीया सर्वभूमिषु सर्वभूविषयेषु सर्वथैवा
विदितव्यभिचारासार्वभौमी महाव्रतामित्युच्यते ॥

मोक्षधर्मे द्वितीयेऽध्याये

न हिंसयति यो जंतून् मनोवाक्कायहेतुभिः
जीवितार्थोपनयनैः प्राणिभिर्न स वध्यते ॥ १ ॥

भागवते

न कर्मभिस्तांगातिपामुवांति

विद्यातपोयोगसमाधिभाजाम् ॥ १ ॥

तस्मात्सर्वात्मनाराजन्हारिः सर्वत्र सर्वदा ॥

श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्त्तव्यश्चेच्छताऽभयम् ॥ २ ॥

एवं नृणां क्रियायोगाः सर्वे संसृतिहेतवः ॥

त एवात्मविनाशाय कल्पंते कल्पिताः परे ॥ ३ ॥

प्रायेण वेदतदिदं न महाजनो यं देव्या विमोहितमतिर्वत

माययाऽलम् ॥ त्रय्यां जडीकृतमतिर्मधुपुष्टितायां वैता

निके महातर्कमणियुज्यमानः ॥ ४ ॥

(४९)

मनुस्मृती

अनुमंताविशसितानिंहताक्रयविक्रयी ॥

संस्कृत्ताचोपहृत्ताचखादकश्चेतिघातकाः ॥१॥

नकृत्वाप्राणिनांहिंसांसांसमुत्पद्येतकचित् ॥

नचप्राणिवधःस्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंनभक्षयेत् ॥२॥

मांसभक्षयितामुत्रयस्यमांसमिहाइयहम् ॥

एतन्मांसस्यमासत्वंप्रवदंतिमनीषिणः ॥

दानधर्मेषुभीष्मः

योयजेताश्वमेधेनमासिमासियतव्रतः ॥

वर्जयेन्मधुमांसंचसममेतद्युधिष्ठिर ॥ १ ॥

सप्तर्षयोवाल्खिल्यास्तथैवचमरीचिपाः ॥

अमांसभक्षणंराजन्प्रशंसंतिमनीषिणः ॥२॥

पूर्वतुमनसात्पत्कातथावाचाचकर्मणा ॥

नभक्षयतियोमांसंनिविधंसविमुच्यते ॥३॥

नहिमांसंतृणात्काष्ठादुपलाद्वापिजायते ॥

जंतुघाताद्देवेन्मांसंतस्माद्दोषोस्तिभक्षणे ॥४॥

ऋषिभिःसंशयंपृष्ठेवसुश्चोदिपतिः पुरा ॥

अभक्ष्यमपिमांसंसप्राहभक्ष्यामितिप्रभो ॥५॥

आकाशात्पतितःसद्योभूमौसमृपतिस्तथा ॥

एतदेवपुनश्चोक्तकाविवेशधरणीतलम् ॥६॥

भगवद्गीतायां

यज्ञशिष्टाशिनःसंतोमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः ॥

भुंजतेतेत्वघंपापायेपचंत्यात्मकारणात् ॥

अर्थः—यज्ञमांथी शेष रह्युं लेने जमे तो सर्व पापथी मुकाय ने जे पोताने अर्थे पाक करि जमे छे ते तो पाप जमे छे ते वाक्य पण मांस भक्षण विषय नथी तारे देवकृत वृष्टि निष्यन्न रंधितात्रनु वैश्वदेवानंतर भोजन विषय छे तेज प्रकारे श्री गीता भाष्य ने विषेत श्री धरेस्व टीकाने विषे व्याख्यान करयुं छे.

तथाहिवैश्वदेवादिपंचमहायज्ञावशिष्टमन्नयेऽश्रंति

तेपंचसूनारुतैःसर्वैःकिल्बिषैर्विमुच्यंतेपंचसूनाश्च

स्मृतावुक्ताः ॥

कंडनीपेषणीचुल्लीउदकुंभीचमार्जनी

पंचसूनागृहस्थस्पताभिःस्वर्गनविंदति ॥१॥

श्रीवैष्णवाचार्यास्तुयज्ञोवैविष्टमुरितिश्रुतेः

श्रीवासुदेवनैवेद्यावशिष्टान्नभोजिनःसकल

किल्बिषमुक्ताभवंतीत्यस्यार्थमाहुरित्यन्नत्रविस्तरः ॥

यज्ञ करिने पञ्चमांथी शेष मांस भक्षण करि ए मांस भक्षणनी शु-

(५१)

दिने अर्थे चांद्रायण व्रत लख्यं छे स्मृत्यंतरने विषे जो हिंसाभय यत्त
अपूर्व विधि होय तो एनुं प्रायश्चित्त शु करवा लखे वास्ते वेदनं ता-
त्पर्य हिंसा मुकावानुं छे.

तथाहिद्विजोयोभक्षयेन्मांसंयज्ञशेषमपिकचित् ॥

सनुचांद्रायणेनैवशुद्धिमाप्नोतिनान्यथा ॥१॥

तथाचमनुः

सुरावैमलमनांपापमाचमलमुच्यते ॥

तस्माद्ब्राह्मणराजन्यैवैश्यश्चनसुरांपिबेत् ॥१॥

गौडीमाध्वीतथापैष्टीविज्ञेयान्निविधासुरा

यथैवैकातथासर्वानपातव्याद्विजोत्तमैः ॥२॥

पुलस्त्यः

पानसंद्राक्षमाधूकंखड्जूरंतालमैक्षवम् ॥

माधूत्थंसैरमारिष्टमैरेयंनालिकेरजम् ॥३॥

समानानिविजानीयान्मद्यान्येकादशैवतु ॥

द्वादशंतुसुरामद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् ॥४॥

प्रत्वेताः

सुरापगुस्तल्यगौचीरवल्कलवाससौ

द्वादशाष्टद्व्यब्रह्मव्याव्रतंचरेयाताम् ॥

सुरापीत्वाद्विजोमोहादाग्निवर्णीसुरांपिबेत् ॥

(५२)

सौत्रामण्यामपिसुराग्रहनिषेधः

भागवते

यद्घ्राणभक्षोविहितःसुरायास्तथापशोरालभनंनहिंसा ॥

एवंव्यवायःप्रजयानरत्याइमंविशुद्धंनविदुःस्वधर्मम्॥१॥

इत्यादीनिवेदवेदोपवृंहकपुराणेतिहासादीनांहिंसामय
यज्ञनिषेधकानिमांसभक्षणनिषेधकानिचसहस्रशोवाक्या
निसंतिततःसर्वथासर्वदामुमुक्षुभिर्हिंसामययज्ञोमांसभ-
क्षणंचवर्जनीयमिति

भारतेआनुशासनपर्वणियःसर्वमांसानिभक्षायीतपु
मान्सदाभावितोधर्मयुक्तः ॥

मातापित्रोरर्चिताधर्मयुक्तःशुश्रूषिताब्राह्मणानाम
निद्यः ॥१॥

ईदग्गुणोमानवस्तंप्रयातिलोकंगवांशाश्वतंचाव्ययंच ॥
नपारदारीपश्यतिलोकमेतंनवैकृतघ्नोनमृषासंप्रलापि ॥

योगीश्वरः

गुरूणामध्यधिक्षेपोवेदार्निदासुत्तद्वधः ॥

ब्रह्महत्यासमज्ञेयमधतिस्यचनाशनम् ॥१॥

ईश्वरमंतरावेदतात्पर्यतुनकोपिजानातिवेदेषुहिंसामय

यज्ञवर्णनं राजसतामसजीवानां मुमुक्षुकरणार्थं नित्यमास
भक्षणादिसंकोचार्थं चेत्यवसेद्यम् ॥

अत्रायथा किंचिद्विहितं यदि प्रतिभाति तद्वेषभावमुत्सृज्य
शोधनीयं पण्डितैः ॥

भारते मोक्ष धर्मे अ. ९२

सुरामश्यान्मधुमांसमासवं कृशरौदनम्

धूतैः प्रवर्तितं ह्येतन्नैतद्वेदेषु कल्पितम्

मानान्मोहाच्च लोभाच्च लौपमेतत्प्रकल्पितम्

सुरामश्यादिभक्षणं धूताराये प्रवर्तितं एवेदमां नथी मोहथी
लोभथी ललुतापणाथी कल्प्यं छे.

भारते बृहत्पराशरस्मृतौ च

मत्स्यग्राहस्य यत्पापं षणमासाभ्यन्तरे भवेत् ॥

एकाहेनैव तत्पापमगालितं जलं पिबेत् ॥१॥

अर्थः— माछीने छमास माछलां मार्यानुं जे पाप ते पाप जे
कोइ प्राणी एकदीन अगालित गाव्या विनानुं जल पीये तेने छे.

उपोद्घात.

निगमप्रकाश ग्रंथ भोळानाथ भगवान् शास्त्री रायकवाळ पासे त-
पासवा आप्यो हतो तेमणे तेनूं बीजुं खंडन लखी आप्युं छे ते आगळ
जोवामां आवशे.

(३)

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ विहितोपि धर्मः पूर्वमहद्वि
राचरित एवान्यैरन्वाचर्यत इति परंपरा यज्ञादिषु पशुहन
नात्मको धर्मः पुरातनकाले कैराचरितः किमर्थं च तैराचरि
त इत्याकांक्षा समाधानपूर्वक यज्ञार्थं पशुहननविषयानुज्ञामा
हमनुर्मासभक्षणप्रकरणोपक्रमकाले ॥

यज्ञार्थं ब्राह्मणैर्व्याः प्रशस्तामृगपक्षिणः

भृत्यानां चैव वृत्यर्थं मगस्त्यो ह्याचरत्पुरा १

यस्मात्पुरातनकालेऽवश्यं भरणीयानां जीवनार्थं म-
गस्त्येनाचरितं तस्माद्यज्ञार्थं पशवो हन्तव्या इति भावः क
स्मिन्कालाचरितमित्याकांक्षायामाह स एव

बभूवुर्हि पुरोडाशा भक्ष्याणां मृगपक्षिणाम्

पुराणेष्वपि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्रसवेषु च २

यस्मिन्काले ब्रह्मक्षत्रसवेषु भक्ष्याणां मृगपक्षिणां मांसेन पु-
रोडाशा आसन्स्तस्मिन्काले हता इति भावः श्रुत्यादिषु पुरो
डाशा व्रीहियवयोरेव विहितास्तस्मिन्काले तु व्रीहियवौ न बभूव
तुस्तस्मान्मांसपुरोडाशास्तेन कृता इति तात्पर्यम् एतावताऽ
न्नाभावकाल एव केवलं स्वकीयानां जीवनार्थमेवागस्त्येन य-
ज्ञादिषु पशवो हतास्तस्मादन्यैरप्यन्नाभावकाल एव प्राणधा

(४)

रणार्थमेवहन्तव्याइतिमनोराशयः एतदेवाभिप्रेत्यपराश
रोपितथैवाह

सर्वथान्नयदानस्यात्तदैवामिषमाश्रयेत्
ब्राह्मणश्चस्वयंनाद्यात्तच्चश्वादिहतंयदि ३
ब्रह्मस्पतिरपि

अभून्मांसपुरोडाशेभक्षणंमृगपाक्षिणां
पुराणेष्वेवयज्ञेषुब्रह्मक्षत्रसवेपुच ४

यस्मिन्कालेपुरातनयज्ञेषुमांसपुरोडाशआसीत्तस्मिन्ने
वकालेमृगपाक्षिणांभक्षणमभून्ननुग्रीहियवयोः पुरोडाश-
काले अन्नाभावकालएवमांसभक्षणमितिपर्यवसितं तत्का
लेपिपूर्वकेवलेनागस्येनतदनुसारिभिश्चब्रह्मस्यैरेवायंकौर्यं
विशिष्टो धर्मआचरितोननुसर्वेर्षाभिस्तस्मादन्नाभावकालेपि
तदुर्मानननुष्ठानेमहत्फलभाक्त्वमाहमनुः

योबंधनवधक्लेशान् प्राणिनान्नचिकीर्षति
ससर्वस्यहितप्रेप्सुःसुखमत्यंतमभुते ५
यद्व्यायतियत्कुरुतेधृतिंबभ्रातियत्रच
तदवाप्रोत्ययत्नयो हिनस्तिनकिंचन ६
नाकृत्वाप्राणिनांहिंसांमांसमुत्पद्यतेकचित्

(५)

नचप्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ७
समुत्पत्तिचमांसस्य वधबंधौ च देहिनां प्रसमीक्ष्य
निवर्त्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात् फलमूलाशनैर्मे-
ध्यैर्मुन्यन्नानां च भोजनैः न तत्फलमवाप्नोति य-
न्मांसं परिवर्जनात् ८

मांसं भक्षयितामुत्रयस्य मांसं मिहाम्यहं
एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदंति मनीषिणः ९
अनुमंता विशासितानिहंता क्रयविक्रयी
संस्कर्ता चोपहर्ता च खादकश्चेति घातकाः १०
वर्षे वर्षे भ्रमे धेनयो यजेत शतं समाः
मांसं न खादयेद्यस्तु तयोः पुण्यं फलं समं ११

याज्ञवल्क्योऽपि

सर्वान्कामानवाप्नोति हयमेधफलं तथा
गृहेऽपि निवसन्विप्रो मुनिर्मांसं विवर्जनात्

यमः

सर्वेषामेव मांसानां महान्दोषस्तु भक्षणे
निवर्त्तने महत्पुण्यमित्याह सप्रजापतिः १२

बृहस्पतिः

(६)

रोगार्तोभार्थितोवापियोमांसनात्यलोलुपः

फलंप्राप्नोत्ययत्नेनसोश्वमेधफलंतथा १३

किंचतत्कालेप्यगस्त्येनवक्ष्यमाणविधिनैवायंधर्मोऽनुष्ठित
स्तस्मादविधिनाचरणेदोषमाहमनुः

नाद्यादविधिनामांसंविधिज्ञानापदिद्विजः

जग्ध्वाह्याविधिनामांसंप्रेत्यतैरद्यतेऽवशः १४

असंस्कृतान्पशून्मंत्रैर्नाद्याद्विप्रःकदाचन

मंत्रैस्तुसंस्कृतानद्याच्छाश्वतंविधिमास्थितः १५

नभक्षयतियोमांसंविधिंहित्वापिशाचवत्

सलोकेप्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते १६

स्वमांसंपरमांसेनयोवर्द्धयितुमिच्छति

अनभ्यर्च्यपितृन्देवांस्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृत् १७

याज्ञवाल्क्योपि

वसेत्सनरकेघोरे वर्षाणिपशुरोमभिः

सम्मितानिदुराचारोयोहंत्याविधिनापशून् १८

विधिमाहमनु

मधुपर्केचयज्ञेचपितृदैवतकर्मणि

एष्वेवपशवोहिंस्यानान्यत्रेतिकदाचन १९

(७)

याज्ञवल्क्योपि

प्राणात्ययेतथाश्राद्धेप्रोक्षितेद्विजकाम्यया

देवान्पितृन्समभ्यर्च्यस्वादन्मांसन्नदोषभाक् २०

विधेरपिदैवराक्षसभेदाभ्यांद्वैविध्यमाहमनुः

यज्ञायज्ञग्निर्मांसस्येत्येषदैवोविधिस्मृतः

अतोन्यथाप्रवृत्तिस्तुराक्षसोविधिरुच्यते २१

यज्ञेमांसभक्षणंदैवविधिस्तदतिरिक्तश्राद्धमधुपर्कदेवार्च
नादिषुमांसभक्षणंराक्षसोविधिरित्यर्थः नचात्रयज्ञशब्देन
श्राद्धदेवार्चनादीन्युपलक्ष्याणिमधुपर्केचयज्ञेचेत्यादिवाक्ये
षुमधुपर्कादिभ्योयज्ञशब्दस्यपृथक्करणात्नचायंयज्ञस्यैव
प्रपंचइतिवाच्यंराक्षसोविधिरुच्यतइत्यत्रविधिशब्दोपादा
नेन तदुचितग्राह्यान्यविधेरदर्शनान् नचपिशाचवद्भक्षणं
राक्षसोविधिरितिवाच्यंनभक्षयतियोमांसंविधिहित्वापिशा
चवादित्यादिवाक्येषुपिशाचवद्भक्षणस्याविधित्वप्रदर्शनान् ॥
नचायंराक्षसोविधिरनर्थकरःपठितइतिवाच्यंसर्वथान्नाभा
वकालेपिशाचवद्हिंसायांप्रवृत्तानांबंगस्थानाराक्षसविधे
रन्यत्रहिंसानिवर्त्तकत्वेनतस्याप्यर्थकरत्वात् नचतत्रत्याना
मापिविदुषाम्ग्राह्यस्तस्यरक्षःकर्मत्वात्अन्नाभावकालेषूनां

(८)

यज्ञार्थसृष्टत्वात्तदतिरिक्तश्राद्धादिस्थलेषु तद्वधस्यानुचि
तत्वान् राक्षसो विधिरिति भावः अतएव पराशरः

यस्तु प्राणिवधं कृत्वा मांसैस्तर्पयते पितृन् सार्व
द्वान् चंदनं दग्ध्वा कुर्यादंगारविक्रयं क्षिप्त्वा कू
पेयथा किंचित्त्वाल आदातुमिच्छति २२

पतत्यज्ञानतः सोऽपि मांसेन श्राद्धकृत्तथेत्यादि २३

तथा चागस्त्येनान्नाभावकाल एवायं धर्म आचरितस्त
स्माज्जीवनहेतुभूत ग्रीहियवाद्यन्नसत्वे तत्धर्मानुष्ठाने महदो
षमाह मनुः

न तादृशं भवत्येनो मृगहंतुर्धनार्थिनः

यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसा निखादतः २४

ग्रीहियवाद्यन्नसत्वे मांसभक्षणं तदभावे च शास्त्रदर्शिता
दन्यत्र मांसभक्षणं शास्त्रे वृथामांसभक्षणमुच्यते न चाविधि
नामांसभक्षणं वृथामांसभक्षणमिति वाच्यं तथा सति प्राणा
त्यये तथा श्राद्धे प्रोक्षिते द्विजकाम्ययेत्यादि वाक्यैः प्राणात्य
येऽविधिनामांसभक्षणे दोषाभावप्रदर्शनस्य वैयर्थ्यस्यात् प्रा
णात्ययेऽविधिनामांसभक्षणस्य वृथामांसभक्षणत्वे वृथामां
सभक्षणनिमित्तकदोषप्रसंगान्न ततो ग्रीह्याद्यन्नसत्वे यज्ञा

(९)

दिषुविधिनाकृतस्यापिमांसभक्षणस्यवृथामांसभक्षणत्व
मेवेतिबोध्यं

कुर्याद्घृतपशुसंगेकुर्यात्पिष्टपशुस्तथा

नत्वेवतुवृथाहन्तुंपशुमिच्छेत्कदाचन २५

यावान्तपशुरोमाणि तावत्कृत्वोहमारणं

वृथापशुघ्नःप्राप्नोतिप्रेत्यजन्मनिजन्मनि २६

यागादिहेनुभूतेब्रह्मादौसतियज्ञादिषुसाक्षात्पशुहननं
सर्वथाऽन्नाभावेचशास्त्रदर्शितादन्यत्रपशुहननंवृथापशु
हननमुच्यतेसोगस्त्योभृत्यानामेववृत्यर्थमाचरत् नतुस्वा
त्मवृत्यर्थतस्मादात्मार्थपशुहननेदोषमाहमनुः

योऽहिंसकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छया

सजीवंश्चमृतश्चैवनकचित्सुखमेधते २७

एवंभक्ष्याभक्ष्यमांसविचारेण्यगस्त्याचरणमेवमूलंयोज्यं
नोचेद्गोधाकच्छपादीनांकिंनिमित्तकंमनुनाभक्ष्यत्वंप्रक
ल्पितंकिंनिमित्तकंचटिद्रिभादीनामभक्ष्यत्वंप्रकल्पितंतथा
चवृथामांसभक्षणेदोषोवृथामांसभक्षणेदोषाभावश्चकिंनि
मित्तकःप्रकल्पितःअगस्त्याचरणस्यमूलत्वेनयुयेपशवस्ते
नस्वीकृतास्तेषांभक्ष्यत्वंयेचास्वीकृतास्तेषामभक्ष्यत्वंमन्वा

दिभिः प्रतिपादितं. अन्यथातिमांसलानां गोजाश्वादीनामे
 वभक्ष्यत्वं ब्रूयात् अत्यल्पमांसानां कच्छपादिनां च भक्ष्यत्वन्नो
 ब्रूयात् किंचागस्तेनान्नाभावकाले केवलमवश्यं भरणीयानां
 प्राणधारणार्थमेव यज्ञादिषु पशवो हतान्तु शरीरपुष्ट्यर्थं मूत्र
 अन्यथा गोजाश्वादीनेव स्वीकुर्यान्मन्वादीनामप्यगस्त्याचर
 णानुसरणमेवाभिप्रेतम् अतएव तैरप्यगस्त्यस्वीकृता एवानुस्वी
 कृताः किंच यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयं भूवेत्यादिवाक्यैः
 पशूनां यज्ञार्थं सृष्ट्वेपितत्र मूलमगस्त्याचरणमेव नो चेद्यज्ञा
 र्थं पशवो वध्याः प्रशस्ता मृगपक्षिण इति वाक्ये प्रशस्ता इति प
 दन्नो ब्रूयात् बभुवुर्हि पुरोडाशाभक्ष्याणां मृगपक्षिणामिति वा
 क्ये च भक्ष्याणामिति पदं च नो ब्रूयात् सर्वेपि पशवो वध्याः सन्ति
 कुतः प्रशस्ता मृगपक्षिणो वध्या इत्युक्तं कुतश्च भक्ष्याणां मृगप
 क्षिणां पुरोडाशा आसन्नित्युक्तं तत्रागस्त्याचरणस्य मूलत्वे
 तु ये ये पशवस्तेन स्वीकृतास्तेषां यज्ञार्थं सृष्टत्वं ये चाऽस्वी
 कृतास्तेषां मया ज्ञियत्वम् एवमप्रशस्तानां भक्ष्याणां
 व्यावृत्त्यर्थं प्रशस्तपदमभक्ष्याणामिति पदं च तेन नि
 र्दिष्टं किंच न मांसं भक्षणे दोषेन मद्येन च मैथुने प्रवृत्तिरेषा भू
 तानां निवृत्तिस्तु महाफलेति मनुनोपसंहारकाले प्रदर्शितं ते

(११)

नमांसभक्षणेमद्यपानेमैथुनेचनदोषोऽयंतुप्रवृत्तिलक्षणोधर्म
इतिकेषांचिद्विदुषांभ्रान्तिरुत्पद्यतेपरंतुनायमर्थोमनोर
भिप्रेतःतथासतिवृथामांसभक्षणेप्रायश्चित्तविधेरविधिनामां
सभक्षणेदोषप्रदर्शनस्यचवैयर्थ्यस्यात्तथाचसुरांपित्वाद्वि
जोमोहादग्निवर्णासुरांपिबेदित्यादिभिर्मद्यपानेऽतिदुष्कर
प्रायश्चित्तविधानस्यनैरर्थ्यस्यात्तथापरस्त्रीगमनेप्रायश्चित्त
विधानस्यचनिष्फलत्वंस्यात्तदकरणकुंभीपाकादिनरक
पतनप्रदर्शनस्यचनिरर्थकत्वंस्यात्तस्मान्नायमर्थोमनोरभि
प्रेतःकिंतुसर्वथान्नाभावकालएवयज्ञार्थमांसभक्षणेनदोषः
सौत्रामण्यांचमद्येनदोषःस्वभार्यायामृतौगमनेचनदोष
इत्ययमेवार्थोमनोरभिप्रेतः

अतएवबृहस्पतिः

अभून्मांसपुरोडाशे भक्षणंमृगपक्षिणां
पुराणेष्वेवयज्ञेषुब्रह्मक्षत्रसवेषुच २८
सौत्रामण्यांतथामद्यंश्रुतौभक्ष्यमुदाहृतम्
ऋतौचमैथुनंधर्म्यपुत्रोत्पत्तिनिमित्ततः
स्वर्गप्राप्नोतिनैवंतुप्रत्यवायेनदुष्यति २९

तथासत्यन्नसत्वेयत्रकर्मणिप्रत्यक्षपशुःप्रदेयत्वेनोक्तस्त

त्रिकं कार्यमित्यपेक्षायामाहमनुः

कुर्याद्घृतपशुसंगेकुर्यात्पिष्टपशुंस्तथा

नत्वेवतुवृथाहन्तुं पशुमिच्छेत्कदाचन ३०

अत्रमनुनोभयकार्यमभिप्रेत्यतन्त्रेणयंस्मृतिः पठिता तथाहि
आसक्तिश्चेद्घृतपशुंस्तथापिष्टपशुं कृत्वा खादयेत् तथाच
यज्ञादिप्रसंगेषु यत्र प्रत्यक्षपशुः ॥ प्रदेयत्वेनोक्तस्तत्रपिष्टपशुं कु-
र्यात् अतएवात्रमनुना कुर्यादिपदं संग इति पदं च निर्दिष्टम् अ-
न्यथासक्तिश्चेत्पिष्टपशुं कृत्वा खादयेदिति स्पष्टं ब्रूयान् अत-
एव यवमयं मेषं मेषीं च कृत्वा वरुणदेवतामुद्दिश्याग्नौ निर्वप-
न्ति नायं पिष्टपशुः प्रत्यक्षपशोरभावे तत्प्रतिनिधिरिति वाच्यं
वेदे पिष्टपशोरेव प्रत्यक्षपशुत्वप्रतिपादनात् तथा हि शतप-
थब्राह्मणे

हरिः ३० वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः । प्रजाः ससृजे ता
अस्य प्रजाः सृष्टा वरुणस्य यवान्जक्षुर्वरुण्यो
ह वाऽअग्रे यवस्तद्यन्नेव वरुणस्य यवान्प्रादंस्त-
स्माद्वरुणप्रघासानाम् ॥१॥ ता वरुणोजग्राह ।
ता वरुणगृहीताः परिदीर्णा अनस्यश्च प्राणस्यश्च
शिद्विरे च निषेदुश्च प्राणोदानौ हैवाभ्यो नाप-

चक्रमनुरथान्याः सर्वा देवता अपचक्रमुस्तयो-
 हैवास्य हतोः प्रजा न पराबभूवुः ॥२॥ ता
 एतेन हविषा प्रजापतिरभिषज्यन् । तद्याश्चैवा-
 स्य प्रजा जाता आसन्त्याश्चाजातास्ता उभयीर्वरु-
 णपाशात्प्रमुञ्चन्ता अस्यानमीवा अकिल्बि-
 षाः प्रजाः प्राजायत ॥३॥ अथ यदेष एतैश्च
 तुर्थे मासि यजते । तन्नाह न्वेवैतस्य तथा प्रजा
 वरुणो गृह्णातीति देवा अकुर्वन्निति न्वेवैष एत-
 त्करोति याश्च न्वेवास्य प्रजा जाता याश्चाजा-
 तास्ता उभयीर्वरुणपाशात्प्रमुञ्चति ता अस्या-
 नमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्राजायते तस्माद्वाऽ
 एष एतैश्चतुर्थे मासि यजते ॥४॥ तद्वै द्वे वेदी
 द्वावग्नी भवतः । तद्यद्वे वेदी द्वावग्नी भवतस्तदुभ-
 यत एवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोर्ध्वा इ
 तश्चावाचीस्तस्माद्वे वेदी द्वावग्नी भवतः ॥५॥
 स उत्तरस्यामेव वेदौ । उत्तरवेदेमुपकिरति न
 दक्षिणस्यांक्षत्रं वै वरुणो विशो मरुतः क्षत्रमेवै-
 तद्विश उत्तरं करोति तस्मादुपर्यासीनं क्षत्रीय-

मधस्तादिमाः प्रजा उपासते तस्मादुत्तरस्यामेव
 वेदाऽउत्तरवेदिमुपाकिरति नदक्षिणस्याम् ॥६॥
 अथैतान्येव पञ्च हवींषि भवन्ति । एतैर्वै ह-
 विभिः प्रजापतिः प्रजा असृजतैतैरुभयतो वरुण
 पाशात्प्रजाः प्रामुञ्चादितश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्त
 स्माद्वाऽएतानि पञ्च हवींषि भवन्ति ॥७॥
 अथैन्द्राग्रो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ।
 प्राणोदानौ वाऽइन्द्राग्नी तद्यथा पुण्यं चक्रुषे पुण्यं
 कुर्यादेवं तत्तयोर्हैवास्य हेतोः प्रजा न पराबभूवु-
 स्तत्प्राणोदानाभ्यामेवैतत्प्रजा भिषज्यति प्राणोदा
 नौ प्रजासु दधाति तस्मादैन्द्राग्रो द्वादशकपालः
 पुरोडाशो भवति ॥८॥ उभयत्रपयस्ये भवतः ।
 पयसो वै प्रजाः सम्भवन्ति पयसः सम्भुतास्त-
 द्यत एव सम्भुतायतः सम्भवन्ति तत एवैतदुभ-
 यतो वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोर्ध्वा इतश्चा
 वाचीस्तस्मादुभयत्र पयस्ये भवतः ॥९॥ वारु-
 ण्युत्तरा भवति । वरुणो ह वाऽअस्यप्रजा अ-
 गृह्णात्तत्प्रत्यक्षं वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति मा

(१५)

रुती दक्षिणाजामितायै न्वेव मारुती भवति जा-
मि ह कुर्याद्यदुभे वारुण्यौ स्यातामतो ह वाऽ
अस्य दक्षिणतो मरुतः प्रजा अजिघांसंस्तां-
नेतेन भागेनाशमयत्तस्मान्मारुती दक्षिणा ॥१०॥
तयोरुभयोरेव करीराण्यावपति । कं वै प्रजाप-
तिः प्रजाभ्यः करिरैरकुरुत कम्बेवैष एतत्प्रजाभ्यः
कुरुते ॥११॥ तयोरुभयोरेव शमीपलाशान्या-
वपति । शं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः शमीपलाशै-
रकुरुत शम्बेवैष एतत्प्रजाभ्यः कुरुते ॥१२॥
अथ काय एककपालः पुरोडाशो भवति । कं
वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः कायेनैककपालेन पुरोडा-
शेनाकुरुत कम्बेवैष एतत्प्रजाभ्यः कायेनैकक-
पालेन पुरोडाशेन कुरुते तस्मात्काय एककपा-
लः पुरोडाशो भवति ॥१३॥ अथ पूर्वैद्युः ।
अन्वाहार्यपचनेऽनुषानिव यवान्कृत्वा तानीषदिवो
पतप्य तेषां करम्भपात्राणि कुर्वन्ति यावन्तो गृह्या-
स्युस्तावन्त्येकेनातिरिक्तानि ॥१४॥ तत्रापि मेघं
च मेघीं च कुर्वन्ति । तथोर्मेघे च मेघ्यां च य-

द्यनैडकीरुणां विन्देत्ताः प्रणिड्य निश्लेषयेद्यद्युः
 अनैडकीर्नं विन्देदथोऽपि कुशोर्णा एव स्युः
 ॥१५॥ तद्यन्मेषश्च मेषी च भवतः । एष वै-
 प्रत्यक्षं वरुणस्य पशुर्यन्मेषस्तत्प्रत्यक्षं वरुणपा-
 शात्प्रजाः प्रमुञ्चति यवमयौ भवतो यवान्हि
 जक्षुषीर्वरुणोऽगृह्णान्मिथुनौ भवतो मिथुनादेवै-
 तद्वरुण पाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति ॥१६॥ स उ-
 त्तरस्यामेव पयस्यायां मेषीमवदधाति । दक्षिणस्यां
 मेषमेवमिवही मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि स्त्री पु-
 मांसमुपशेते ॥१७॥

एवंयत्रयत्रकर्मणिप्रत्यक्षपशुःप्रदेयत्वेनोक्तस्तत्रतत्र
 पिष्टपशुरेवाभिप्रेत्तो न तु साक्षात्पशुः साक्षात्पशवो हि हनन-
 कालेशोचन्ति तस्मात्ते यज्ञाहर्नि भवन्ति अत एव सृष्ट्यारंभका
 लेन्नसिसृक्षुणा प्रजापतिना दौस्वमनसः सकाशात्पुरुषो नि-
 र्मितश्चक्षुषोऽश्वः प्राणाद्गौः श्रोत्रादविर्वाचो जश्चानिर्मि-
 तः एवं सृष्टैते पशवो निर्वपनकाले यदा अशोचन्त देत्यन्तेषां
 शोकोपहतः लोकेषु पुरुषरूपो द्विपादपशुर्न हि स्यस्तथाश्च
 रूपश्चतुष्पादपशुर्न हि स्यः एवं गौरविरजश्च न हन्तव्याः किंचै

तेपशवउत्क्रान्तमेधाअमेध्याअयज्ञियाःसन्तितस्मादेते
षांमांसनाशितव्यमित्याहशतपथब्राह्मणे.

हरिः ॐ प्रजापतिर्वाऽइदमग्रऽआसीदेक एव सोऽका
मयतान्नं सृजेय प्रजायेयेति स प्राणेभ्य एवाधि
पशून्निरमिमीत मनसः पुरुषं चक्षुषोऽश्वं प्राणा
द्वां श्रोत्रादिवं वाचोऽजं तद्यदेनान्प्राणेभ्योऽधि
निरमिमीत तस्मादाहुः प्राणाः पशव इति मनो
वै प्राणानां प्रथमं तद्यन्मनसः पुरुषं निरमिमीत
तस्मादाहुः पुरुषः प्रथमः पशूनां वीर्यवत्तमइति
मनो वै सर्वे प्राणा मनसि हि सर्वे प्राणाः प्रति
ष्ठितास्तद्यन्मनसः पुरुषं निरमिमीत तस्मादाहुः
पुरुषः सर्वे पशव इति पुरुषस्य ह्येवैते सर्वे भव
न्ति ॥६॥ तदेतदन्नं सृष्ट्वा

हरिः ॐ अथोत्सर्गैरुपतिष्ठत । एतद्वै यन्नैतान्प्रजा
पतिः पशूनालिप्सत तऽआलिप्स्यमाना अशोचं
स्तेषामेतैरुत्सर्गैः शुचं पाप्मानमपाहंस्तथैवैषामय
मेतदेतैरुत्सर्गैः शुचं पाप्मानमपहन्ति ॥२८॥
तद्धैके । यं-यमेव पशुमुपदधति तस्य तस्य शु

(१८)

चमुत्सृजन्ति नेत्रुचं पाप्मानमभ्युपदधामहाऽइति
ते ह ते शुचं पाप्मानमभ्युपदधति यां हिपूर्वस्य
शुचमुत्सृजन्ति तामुत्तरेण सहोपदधति ॥२९॥
विपरिक्राममु हैकऽउपतिष्ठन्ते । ऊर्ध्वा शुचमु
त्सृजाम इति ते ह ते शुचं पाप्मानमनूद्यन्त्यूर्ध्वो
ह्येतेन कर्मणैत्यूर्ध्वामु शुचमुत्सृजन्ति । ३० । वा
ह्येनैवाग्निमुत्सृजेत् । इमे वै लोका एषोऽग्निरेभ्य
स्तलोकेभ्यो बहिर्धा शुचं दधाति बहिर्वेदीयं वै
वेदिरस्यै तद्बहिर्धा शुचं दधात्युदङ् तिष्ठन्नेतस्यां
ह दिश्येते पशवस्तद्यत्रैते पशवस्तदेवेष्वेतच्छुचं
दधाति ॥३१॥ पुरुषस्य प्रथममुत्सृजति । तं हि
प्रथममुपदधातीमं मा हिंसीद्विपादं पशुमिति द्वि
पाद्वाएष पशुर्यत्पुरुषस्तं मा हिंसीरित्येतत्सहस्रा
क्षो मेधाय चीयमान इति हिरण्यशकलैर्वाऽए
ष सहस्राक्षो मेधायेत्यन्नायेत्येतन्मयुं पशुं मेध
मग्ने जुषस्वेति किम्पुरुषो वै मयुः किम्पुरुषमग्ने
जुषस्वेत्येतत्तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदेत्यात्मा वै
तनूस्तेन चिन्वान आत्मानं संस्कुर्वेत्येतन्मयुं ते

(१९)

शुगृछनु यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्विति तन्मयौ च
शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥३२॥ अथा
श्वस्य । इमं मा हिंसीरेकशफं पशुमित्येकशफो
वाऽएष पशुर्यदश्वस्तं माहिंसीरित्येतत्कनिक्रदं
वाजिनं वाजिनेष्विति कनिक्रदो वाऽएष वाङ्मू वा
जिनेषु गौरमारण्यमनु ते दिशामीति तदस्मै गौ
रमारण्यमनुदिशति तेन चिन्वानस्तनवो निषीदेति
तेन चिन्वानआत्मानं संस्क्रुष्वेत्येतद्वैरं ते शुगृ
छनु यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्विति तद्वैरे च शुचं
दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥३३॥ अथगोः ।
इमं साहस्रं शतधारमुत्तममिति साहस्रो वाऽएष
शतधार उत्सो यद्वैर्व्यच्यमानं सरिरस्य मध्य
ऽइतिमे वै लोकाः सरिरमुपजव्यमानमेषु लोके
ष्वित्येतद्घृतं दुहानामदिति जनायेति घृतं वाऽए
षादितिर्जनाय दुहेऽग्ने मा हिंसीःपरमे व्योमन्नि
तीमे वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिं
सीरित्येतद्गवयमारण्यमनु ते दिशामीति तदस्मै
गवयमारण्यमनुदिशति तेन चिन्वानस्तनवो नि

षीदेति तेन चिन्वान आत्मानं संस्कुरुष्वेत्येतद्भव
 यं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तंते शुगृच्छत्विति तद्ववये
 च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥३४॥ अ
 थावेः । इममूर्णायुमित्यूर्णवलमित्येतद्वरुणस्य ना
 भिमिति वारुणो ह्यविस्त्वचं पशूनां द्विपदां चतु
 ष्पदामित्युभयेषां हैष पशूनां त्वग्द्विपदां च चतु
 ष्पदां च त्वष्टुः प्रजानां प्रथमं जनित्रमित्येतद्ध
 त्वष्टा प्रथमं रूपं विचकाराग्ने मा हिंसीः परमे
 व्योमन्नितीमे वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं
 मा हिंसीरित्येतदुष्ट्रमारण्यमनु ते दिशामीति त
 दस्माऽउष्ट्रमारण्यमनुदिशति तेन चिन्वानस्तन्वो
 निषीदेति तेन चिन्वान आत्मानं संस्कुरुष्वेत्येत
 दुष्ट्रं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्विति त
 दुष्ट्रेच शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥३५॥
 अथाजस्य । अजो ह्यग्नेरजनिष्ट शोकादिति य
 द्वै प्रजापतेः शोकादजायत तदग्नेः शोकादजा
 यत सोऽपश्यब्जनिता रमग्रऽइति प्रजापतिर्वै
 जनिता सोऽपश्यत्प्रजापतिमग्रऽइत्येतत्तेन देवा दे

(२१)

वतामग्रऽआयन्निति वाग्वाऽअजो वाचो वै देवा
 देवतामग्रमायंस्तेन रोहमायन्नपमेध्यास इति स्व
 गों वै लोको रोहस्तेन स्वर्गं लोकमायन्नप मेध्या
 स इत्येतच्छरभमारण्यमनु ते दिशामीति तदस्मै
 शरभमारण्यमनुदिशति तेन चिन्वानस्तन्वो नि-
 पीदेति तेन चिन्वान् आत्मानं संस्क्रुष्वेत्वेतच्छर
 भं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्विति तच्छ
 रभे च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिंश्च॥३६॥
 तदाहुः । यांवै तत्प्रजापतिरेतेषां पशूनां शुचं पा
 प्मानमपाहंस्तऽएते पञ्च पशवोऽभवन्तऽएतऽउ
 त्क्रान्तमेधा अमेध्या अयज्ञियास्तेषां ब्राह्मणो
 नाश्रीयात्तानेतस्यां दिशि दधाति तस्मादेतस्यां दि
 शि पर्जन्यो न वर्षुको यत्रैते भवन्ति ॥३७॥

नह्यधुनाप्येतादृशाः के पिपशवो विद्यन्ते ये वैहननकाले
 किमपिन शोचेयुस्ततः शोचतां साक्षात्पशूनां यज्ञाद्गहनत्वा
 दुत्सृज्यत्वमेवास्ति न तुहननीयत्वमिति भावः न च तेषां यज्ञानर्ह
 त्वेकेवलस्तच्छोक एव हेतुरिति वाच्यं तेषाममेध्यत्वस्यापि हेतु
 त्वात्कथममेध्यत्वमिति चेदुच्यते सर्वथाऽन्नाभावकाले देवाः

प्रथमं यज्ञियसारं मेधं पुरुष एव प्रददृशुः ततो यज्ञासिद्ध्यर्थं प्रथमं
 पुरुषमालेभिरेतदानिमालब्धात्पुरुषान्मेधोऽपक्रम्याश्वं प्रवि
 ष्टः पुरुषस्तु किं पुरुषाजोतः पश्चात्पुरुषं परित्यज्य प्रविष्टमेधत्वे
 नाश्वं मेध्यं प्रदृश्य मेधार्थं मश्वमालभन्त तदालब्धादश्वादपि मे
 धउत्क्रभ्यगां प्रविवेश अश्वश्च गौरमृगोत्रभूवततोऽश्वं त्यक्त्वा
 मेधार्थं प्रविष्टमेधत्वेन गां मेध्यं ज्ञात्वा तमालेभिरेतस्मादपि मेधो
 निःसृत्या विं प्राविशत् गौश्च गवयोऽभवत्ते गां परित्यज्याऽविं
 मेध्यं प्रज्ञाय मेधार्थं तमप्यालेभिरेततोऽपि मेधोऽपक्रम्याजं प्रवि
 ष्टः अविस्तूष्टो भवत् अविं परित्यज्याऽजो यदालब्धस्तदामेधः
 पृथिवीं प्राविशत् अजश्च शरभोऽभवत् तदनंतरं देवाः पृथिव्यां
 मेधमनुजग्मुस्तदामेधो ग्रीहिरूपो भूत्वा बहिर्निःसृतस्ततो ग्रीहि
 र्मेधोऽभवत् एवं पूर्वोक्तरीत्या पुरुषस्य मेध्यत्वेऽप्युत्क्रान्तमेध
 त्वादमेध्यत्वं जातमश्वाद्यजपर्यन्तानां तु प्रविष्टमेधत्वेन मेध्य
 त्वे जातेऽप्यपक्रान्तमेधत्वादमेध्यत्वं निष्पन्नम् अन्येषां पशूनां
 तु स्वभावत एव मेधवत्त्वाभावात् सर्वेऽपि पशवोऽमेध्याः सन्ति अ
 तः सर्वेषां पशूनाममेध्यत्वेन यज्ञानर्हत्वात् कदापि तदर्थं न हन्त
 व्यास्तन्मांसादीनि च नाश्रीयान् किंच पूर्वोक्तमेधो यस्मात्
 ग्रीहिरूपो भवत्यस्माच्चाश्वादिपशुषु प्राविशन् ताभ्यां हेतुभ्यां

(२३)

व्रीहिनिर्मितपशुः केवलो व्रीहिरेव वा तत्तत्पशुसंज्ञया संस्कृ-
यमाण आलभ्यते न तु साक्षात्पशुः न चानेन केवलेन हास्येन
व्रीहिपशुनैव यष्टव्यं किं तु पुरोडाशेन सह यष्टव्यं ततो यद्वै
स्यः पशुर्भवति तद्वैवत्यं पुरोडाशमनुनिर्वपन्ति न चास्य व्रीहेः
पुरोडाशस्य चरो मत्वगादि मत्वाभावात्पशुत्वं न संगच्छत इति
वाच्यं तत्तु पपिष्टं किं शास्त्रफलीकरणादिनां त्वग्मांसरोमा
सृगादित्वप्रतिपादनेन पशुत्वप्रतिपादनात् तथा च स्पष्टम्
ग्वेदान्तर्गतैतरेयब्राह्मणे

हरिः ॐ पुरुषं वै देवाः पशुमालभन्त-तस्मादालब्धान्मे-
ध उदक्रामत्सोऽश्वं प्राविशत्तस्मादश्वमेध्योऽभव-
दथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जत, स किंपुरुषो भवत्ते
ऽश्वमालभन्त. सोऽश्वमालब्धा दुदक्रामत्स गां
प्राविशत्तस्मात् गौर्मेध्यो भवदथैनमुत्क्रांतमेधम-
त्यार्जत, स गौरमृगो भवत्ते गामालभन्त. स गो-
रालब्धा दुदक्रामत्सोऽविं प्राविशत्तस्मादविर्मेध्यो भ-
वदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जत, स गवयो भवत्तेऽवि-
मालभन्त. सोऽवेरालब्धा दुदक्रामत्सोऽजं प्राविश-
त्तस्मादजो मेध्यो भवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जत, स

(२४)

उष्ट्रो भवत्सोऽ जे ब्योक्तमामिवारमत. तस्मादे
ष एतेषां पशूनां प्रयुक्ततमो यदजस्तेऽ जमाल
भंत. सोऽजादालब्धदुदक्रामत्स इमां प्राविशत्त
स्मादियं मेध्या भवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जत,
स शरभोऽभवत्त एव उत्क्रांतमेधा अमेध्याः प
शवस्तस्मादेतेषां नाश्रीयात्तमस्यामन्वगच्छंत्सोऽ
नुगतो व्रीहिरभवत्तद्यत्पशौ पुरोळाशमनु निर्वपं-
ति, स मेधेन नःपशुनेष्टमसत् केवलेन नः पशु
नेष्टमसदिति. स मेधेन हास्य पशुनेष्टं भवति के
वलेन हास्य पशुनेष्टं भवति य एवं वेद ॥ ८॥

स वा एष पशुरेवालभ्यते यत्पुरोळाशस्तस्य
यानि किंशारुणितानि रोमाणि, ये तुषाःसा त्व
ग्ये फलीकरणास्तदसृग्यत्पिष्टं किक्वनसास्तन्मां
सं; यत्किंचित्कंसारं तदस्थि. सर्वेषां वा एष प
शूनां मेधेन यजते य पुरोळाशेन यजते. तस्मा
दाहुः पुरोळाशसत्रं ह्येवयमिति युवमेतानि दिवि
रोचनान्यग्निश्चसोम सक्रतू अधत्तं; युवं सिंधू०
रभिश्जस्तेरवद्यादग्नीषोमावमुंचतं गृभीतानिति व

पायै यजति. सर्वाभिर्वा एष देवताभिरालब्धो भवति यो दीक्षितो भवति. तस्मादाहुर्न दीक्षितस्याश्रीयादिति स यदग्नीषोमावमुंचतं गृभीतानिति वपायै यजति, सर्वाभ्य एव तद्देवताभ्यो यजमानं प्रमुंचति. तस्मादाहुरशितव्यं वपायां हुतायां यजमानो हि स तर्हि भवति. आन्यं दिवो मातरिश्वा जभारेति पुरोळाशस्य यजति. अमथ्ना दन्यं परि श्येनो अद्रेरितीति इव च ह्येष इत इव च मेधःसमाहृतो भवति. स्वदस्व हव्या समिषो दिदीहिति पुरोळाशःस्विष्ट कृतो यजति. हविरे वास्मा एतत्स्वदयतिपमूर्जमात्मन् धत्त. इळामुप वह्यते. पशवो वाइळा पशूनेव तदुपवह्यते पशू न्यजमाने दधति ॥९॥

॥ तथैवयुजर्वेदांतर्गतशतपथब्राह्मणेपि ॥

हरिः ॐ पशुर्ह वा एष आलभ्यते यत्पुरोडाशः॥५॥
 पुरुषं ह वै देवाः । अग्रे पशुमालेभिरे तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम सोऽश्वं प्रविवेश तेऽश्वमालभन्त तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम स गां

प्रविवेश ते गामालभन्त तस्यालब्धस्य मेधोऽप
 चक्राम सोऽविं प्रविवेश तेऽविमालभन्त तस्या
 लब्धस्य मेधोऽपचक्राम सोऽजं प्रविवेश तेऽज
 मालभन्त तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम ॥६॥
 स इमां पृथिवीं प्रविवेश । तं खनन्तइवान्वीषु
 स्तमन्वाविन्दंस्ताविमौ व्रीहीयवौ तस्मादप्येतावेत
 हिं खनन्त-इवैवानुविन्दन्ति स यावद्वीर्यवद्ध वा
 ऽअस्यैते सर्वे पशव आलब्धाः स्युस्तावद्वीर्यव
 द्धास्य हविरेव भवति य एवमेतद्वेदात्रो सा स
 म्पद्यदाहुः पाङ्क्तः पशुरिति ॥७॥ यदा पिष्टान्य
 थ लोमानि भवन्ति । यदाप आनयस्यथ त्वग्भ
 वति यदा संयौत्यथ मांसं भवति संतत-इव हि
 स तर्हि भवति संततमिव हि मांसं यदा शृतोऽ
 थास्थि भवति दारुण-इव हि स तर्हि भवति दा
 रुणमित्यस्थ्यथ यदुद्गासयिष्यन्नभिघारयति तंम
 ज्ञानं दधात्येषो सा सम्पद्यदाहुः पाङ्क्तः पशुरि
 ति ॥८॥ स यं पुरुषमालभन्त । स किम्पुरुषो
 ऽभवदावश्वं च गां च तौ गौरश्च गवयश्चाभव

(२७)

तां यमविमालभन्त स उष्ट्रोऽभवद्यमजमालभन्त
स शरभोऽभवत्तस्माद्वैतेषां पशूनां नाशितव्यम
पक्रान्तमेधा हैते पशवः ॥९॥

अत्रपुरुषवैदेवाः पशुमालभन्तेतिपुरुषस्यपशुत्वप्रदर्श
नं ब्रीहेः पुरोडाशस्य च पशुत्वदृढीकरणार्थमन्यथापुरुषमा
लेभिरइत्येव ब्रूयात्पशुपदं नो ब्रूयान्यथापुरुषस्य पशुत्वप्रद
र्शनमनवद्यंतथैव ब्रीहेः पुरोडाशस्य च पशुत्वं निरवद्यमिति भा
वः न चात्र परिसंख्याताश्वादीनामेव मांसाद्यशनं निषिध्यते
किंतु सर्वेषां पशुत्वजातिविशिष्टानां निषिध्यते परिसंख्या
तानां निषेधेऽमेध्यत्वस्य हेतुत्वेन प्रदर्शितत्वात् अत्रायं
भावः येषां येषां पशूनाममेध्यत्वं तेषां तेषां पशूनां मांसाद्यश
नं प्रतिषिध्यते तत्र परिसंख्यातानामश्वादीनाममेधोत्क्रमणात्पू
र्वपुरुषनिःसृतमेधप्रवेशेनैव हेतुना मेध्यत्वप्रतिपादनात् येषां
येषां पशूनां प्रविष्टमेधत्वं तेषां तेषां पशूनामेव मेध्यत्वम् अतः प
रिसंख्याताश्वादिव्यतिरिक्तानां पशुत्वजातिविशिष्टानां स
र्वेषामपि पशूनां प्रविष्टमेधत्वाभावादमेध्यत्वं निष्पन्नं परिसं
ख्यातानां त्वपक्रान्तमेधत्वादमेध्यत्वं प्रतिपादितमेव ब्रीहेः पशु
त्वेन तत्पिष्टादिनां मांसादित्वेऽपि तस्य मेध्यपशुत्वात्तदशनं

नप्रतिषिद्धंतथाचयत्रयत्रमांसादिनांहवनीयत्वेनभक्षणी
यत्वेनचप्रदर्शनंतत्रसर्वत्रग्रीहिपिष्टादिकमेवाभिप्रेतमितिबो
ध्यंनोचेत्तत्पिष्टादिनांमांसादित्वप्रतिपादनस्यवैयर्थ्यस्यात्स
वाएषपशुरेवालभ्यतइत्यत्रचावधारणार्थेनैवाव्ययेनसर्वे
प्यपांक्ताःपशवःपुनरपिव्यावृत्यन्तेउताहोकेवलेनपांक्तपशु
नापुरोडाशेनयजमानास्तन्त्रेणसर्वेपांपशूनांमेधेनयजन्तइति
महदलभ्यलाभोक्तिःकिंचसाक्षादश्वादीनामालभनेननह्य
श्वमेधादियज्ञासिद्धिःकुतइतिचेदुच्यतेअश्वस्यमेधोयस्मि
न्नितिव्युत्पत्त्याश्वसंबंधीयज्ञियसारोमेधोमुख्योहवनीयोय-
स्मिन्यज्ञेसयज्ञोअश्वमेधशब्देनाभिधीयतेतथाचगोसंबंधी
मेधोमुख्यत्वेनहवनीयोयस्मिन्यज्ञेसगोमेधशब्देनोच्यतेपुरु
षसंबंधीमेधोमुख्यत्वेनहवनीयोयस्मिन्सपुरुषमेधशब्देना-
ख्यायतेएवंसतिसाक्षादश्वादिष्वालब्धेषुतत्तत्संबंधीमेधोह
वनार्थेनैवलभ्यतेतेषामपक्रान्तमेधत्वेनमेधवत्वाभावादतस्ते
षामालभनंवृथैवग्रीहिपशुनायजनेतुतस्यसर्वपशुमेधरूप
त्वादश्वादिसंबंधीमेधोहवनार्थेनैवलभ्यतएवचान्नमेधशब्द
स्याप्रशस्तमपियज्ञवाचकत्वमंगीकृत्याश्वमेधादिशब्देषुषष्ठी
तत्पुरुषःकार्यःतथासतिपुरुषमेधयज्ञाऽश्वमेधयज्ञादिशब्दे

(२९)

पुयज्ञशब्दस्यपुनरुक्तत्वेनानर्थक्यापत्तिः स्यात्ततोबहुव्रीहि
रेवयुक्तः नचव्यधिकरणोबहुव्रीहिरन्याय्यइतिवाच्यंसंभ
वतिसमानाधिकरणएवव्यधिकरणस्यान्याय्यत्वान्सप्तमी
विशेषणेबहुव्रीहावितिमूत्रेसप्तमीग्रहणेनव्यधिकरणबहुव्री
हेरपिज्ञापितत्वाच्चयदाऽधुनाव्रीहेर्मैधरूपत्वादश्वसंज्ञकोमे
धोव्रीहिर्मुख्योहवनीयोयस्मिन्नतिसमानाधिकरणेबहुव्रीहा
वपिनकापिक्षतिः नाप्यत्रमेधशब्दस्ययज्ञियसाराऽतिरिक्तः
कश्चिदप्यन्योगौणोर्थःस्वीकार्यःमुख्यार्थपरित्यज्यगौणार्थ
स्वीकारेमानाभावात्सायनाचार्यादिकृतभाष्येषुतस्ययज्ञिय
सारवाचकत्वप्रतिपादनात्सर्वेष्वप्यश्वमेधादियज्ञेष्वश्वादिमे
धएवमुख्योहूयतेतस्मादश्वमेधपुरुषमेधादिशब्देषुमेधशब्दउ
द्दिष्टःतदर्थत्यागेतत्स्वारस्यभंगापत्तिरपिस्यात्किंचवस्तुतः
साक्षादश्वद्यालभनेमुख्यत्वेनालभनशब्दोपिनप्रवर्ततेआ
समन्तात्लभ्यतेअनेनेतिप्राप्त्यर्थकाल्लभ्धातोःसकाशात्
करणेल्युटिसत्यालभनशब्दःसिध्यति लभ्धातोश्चसकर्म
कत्वात्कर्मभूतोमेधआक्षिप्यतेतेनयत्संस्कारविशेषेणमेधः
प्राप्यतेसंस्कारविशेषआलभनशब्देनोच्यतेतथासतिनहि
साक्षात्पशुसंस्कारविशेषेणतन्मेधःप्राप्यतेसाक्षात्पशूनांमे

धवत्वाभावात्त्रीहिपशौतुसंस्कारविशेषेणाश्वादीनांमेधःप्रा-
 प्यतएव व्रीहेःसर्वमेधरूपत्वात् तस्माद्व्रीहिपशोःसंस्कार-
 विशेषएवमुख्यत्वेनालभनशब्दःप्रवर्तते नचासमंतात्ल-
 भ्यतेअनेनेत्यत्रमांसादिनःकर्मत्वंवाच्यं तस्येप्सिततमत्वा-
 भावात् यजमानानामालभनाख्यसंस्कारविशेषेणमेधएवे-
 प्सिततमोनतुमांसादि यद्यपिमांसादिनोपीप्सितत्वंभवति
 तथापीप्सिततमत्वाभावान्नकर्मत्वं कर्तुरीप्सिततमंकर्मेति
 सूत्रेणेप्सिततमस्यैवकर्मत्वविधानात्एतावतासाक्षात्पश्वभा-
 वेप्रतिनिधिव्रीहिपशुरितिकेषांचित्कुतर्कःपरास्तः देवकृतप-
 श्वालभनेनतुव्रीहियवात्मकोमेधःप्राप्तस्तस्मात्तत्रालभनश-
 ब्दोमुख्यत्वेनप्रवृत्तः व्रीहिपश्वालभनेनयजमानेप्सितंमांसा-
 दिकमपिपिष्टादिरूपंप्राप्यतएव इयंव्रीहियवयोरुपत्पत्तिर्देव-
 कृतपश्वालभनस्यस्रष्टचारम्भकालोद्धूतत्वमन्नाभावकालोद्धूत-
 त्वंचज्ञापयति देवालब्धाश्वादीनामृगादिरूपैर्भवनंकेवलंदे-
 वाचरणंज्ञात्वैवतद्वन्मनुष्यैर्नाचरणीयमितिध्वनयति एवंपू-
 र्वोक्तरीत्याव्रीहियवौव्रीहियवसंज्ञाभ्याम्पशुसंज्ञाभ्यांचनि-
 गमादिषुसंव्यवह्रियेते तत्राश्वमेधेव्रीहिर्यवोवामुख्यत्वेनाश्व-
 संज्ञयापुरुषमेधेमुख्यत्वेनपुरुषपशुसंज्ञयागोमेधेगोसंज्ञया

ज्योतिषोमादिषु च छागादिसंज्ञाभिर्व्यवह्रियत इति वेदसं
 केतः नोचेत्यज्ञविषयकमंत्रब्राह्मणादिषु सर्वत्राश्वादीनां वि
 शेषणतयोच्चारितस्य मेध्यपदस्य वैयर्थ्यस्यात् व्यावर्त्यभावा
 त् न हिलोकेषु मेध्यत्वमेध्यत्वभेदाभ्यामुभयाविधाः साक्षादश्वा
 दयः प्रदृश्यन्ते तस्माद्व्यावर्त्यतावच्छेदकावच्छिन्नानाममेध्या
 नामन्येषां साक्षादश्वादीनामनुपलम्भात्तद्व्यावर्तकतावच्छे
 दकावच्छिन्नस्य मेध्यपदस्य वैयर्थ्यस्यात् न चान्विशेषणस्य स्व
 रूपज्ञापकत्वं मेध्यत्वस्य स्वरूपाभावात् मेध्यत्वमेध्यत्वं च शा
 स्त्रनिष्पन्नमेव न तु स्वरूपनिष्पन्नं शास्त्रेण च साक्षादश्वादीनाम
 मेध्यत्वं निष्पादितं त्रीहियवयोश्च मेध्यत्वं निष्पादितं तस्माद्व्या
 वर्तकतावच्छेदकावच्छिन्नेन मेध्यपदेन व्यावर्त्यतावच्छेदका
 वच्छिन्नाः साक्षादश्वादय एव व्यावृत्त्यन्ते अतः सर्वेषां साक्षाद
 श्वादीनां मेध्यपदेन व्यावर्त्यत्वात्त्यज्ञविषयकमंत्रब्राह्मणादि
 ष्वश्वादिशब्दैर्त्रीहियवावेव संज्ञायते तत्संज्ञाकरणे कारणं तु
 मेधस्याश्वादिषु प्रवेश एव देवकृता लभनकाले त्रीहिरूपोयं
 साक्षान्मेधोश्च शरीरप्रवेशेनेनाश्वत्वं प्राप्तस्तस्मादश्वमेधेमु
 ख्यत्वेनाश्वसंज्ञया संस्क्रियमाणः सन्नालभ्यते गोप्रविष्टत्वेन गो
 त्वं प्राप्तस्ततो गोमेधे गोसंज्ञया संस्क्रियमाणः सन्नालभ्यते देव

कृतानलभनान्पूर्वपुरुषस्थितत्वेनपुरुषत्वमासीत्तस्मात्पुरुष
 मेधेपुरुषसंज्ञयासंस्कुर्वन्तश्च व्रीहिंयवमेववालभन्तेएवंसोयं
 साक्षान्मेधोव्रीहिरूपो जातस्तस्माद्व्रीहिसंज्ञयापौर्णमासादि
 सर्वयागेषुसंस्क्रियमाणः सन्पुरोडाशत्वंप्राप्नोति तंपुरोडाशं
 पृथक्पृथक्कपालेषुसंस्कुर्वन्तः सन्तःपुरोडाशसंज्ञयानिर्व
 पन्तिपशुयागेषुनूभयोः पशुपुरोडाशयोर्विहितत्वादेकत्रस्था
 नेपशुसंज्ञया संस्क्रियते अन्यत्रच व्रीहिसंज्ञयासंस्क्रियतेत
 दनन्तरं मांससंज्ञया संस्क्रियमाणपिष्टंपुरोडाशेनसहजु
 ह्वति अतोयत्रयत्रमेध्यपदविशिष्टा अश्वादयोदृश्यन्ते त
 त्सर्वत्रव्रीहि पशुरेवाभिप्रेतइतिबोध्यं पूर्वकालेकवषपुत्रे
 णतुरेणैन्द्रेणमहाभिषेकेणाभिषिक्तः परिक्षित्पुत्रोजनमेज
 यः सर्वतः पृथ्वींजयन्सन्मध्येनैवाश्वेनेजनतुसाक्षादश्वे
 न किंचधान्यभक्षकंस्वमिणं हरितस्त्रजंसाक्षादश्वलो
 काचारमनुसृत्यसिंहासनसमिपेयबंध नतुयूपे नापिजघा
 न तथैवभृगुपुत्रेणच्यवनेनमहाभिषेकेणाभिषिक्तः शार्यातो
 मध्येनैवाश्वेनेजेनतुसाक्षादश्वेन एवंवाजरत्नायनसोमशु
 ष्मासत्राजित पुत्रंशतानीक मैन्द्रेणमहाभिषेकेणाभिषिषे
 च तस्मात् शतानीकः सर्वतः पृथिवींजयन्परीयाय मे

ध्येनैवाश्वेनेजेतथापर्वतनारदाभ्यामभिषिक्तआम्वाष्टयोमे
 ध्येनैवाश्वेनेजेतथैवपर्वतनारदाभ्यामेवाभिषिक्तउग्रसेनपुत्रो
 युधांश्रीष्टिमैध्येवैवाश्वेनेजेतथाचकश्यपेनाभिषिक्तोभुवन
 पुत्रोविश्वकर्मांमेध्येनैवाश्वेनेजेयस्मिन्यज्ञेविश्वकर्मणाकश्य
 पायदत्तापृथिवीविश्वकर्माणंप्रत्येतदब्रवीत्हेभूवनपुत्रविश्व
 कर्मन्कश्चिदपिमर्त्योमांदातुंनार्हति एवंसत्यपियस्मात्त्वया
 दत्तातस्मादहंजलेनिमंक्ष्येतवप्रातिज्ञावृथैवेतितथावशिष्टः
 पिजवनपुत्रंसुदासंमहाभिषेकेणाभिषिषेचतस्मात्सुदाःसर्वः
 पृथिवींजयन्परीयाय मेध्येमैवाश्वेनेजेतथैवांगिरसःपुत्रेण
 संवर्तेनमहाभिषेकेणाभिषिक्तोऽविक्षितपुत्रोमरुत्तोमेध्येनैवा
 श्वेनेजेतस्यचपूर्णकामस्यमरुत्तस्यगृहेवायवःपरिवेष्टारआ
 सन्तथाचात्रिपुत्रेणोदमयेनाभिषिक्तोगोमेध्ये नैवाश्वेनेजेत
 थाचस्पष्टमृग्वेदान्तर्गतैतरेयब्राह्मणाष्टमपङ्क्तिचकायाम् ॥
 हरिः ॐ एतेन ह वा ऐन्द्रेण महाभिषेकेण तुरः का
 वषेयो जनमेजयं पारिक्षितमभिषिषेच. तस्मादु
 जनमेजयः पारिक्षितः समंतं सर्वतः पृथिवीं ज
 यन् परियायाश्वेनच मेध्येनैजे, तदेवाभियज्ञगा
 था गीयते. आसंदीवति धान्यादं रुक्मिणं हरि

तस्त्रजं, अश्वं बंध सारंगं देवेभ्यो जनमेजय
 इत्येतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण च्यवनो भा
 र्गवः शार्यातं मानवमभिषिषेच. तस्मादु शार्या
 तो मानवः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयाया
 श्वेन च मेध्येनेजे. देवानां हापि सत्रे गृहपति
 रासैतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण सोमशुष्मा
 वाजरत्नायनः शतानीकं सात्राजितमभिषिषेच.
 तस्मादु शतानीकः सात्राजितः समंतं सर्वतः पृ
 थिवीं जयन्परीयायाश्वेन च मेध्येनेजे. एतेन ह
 वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण पर्वतनारदावां बाष्टचम
 भिषिषिचतुस्तस्माद्वांवाष्टयः समंतं सर्वतः पृथि
 वीं जयन्परीयायाश्वेन च मेध्येनेजे एतेन ह वा
 ऐंद्रेण महाभिषेकेण पर्वतनारदौ युधांश्रौष्टिमौश्र
 सैन्यमभिषिषिचतुस्तस्मादु युदांश्रौष्टिरौश्रसैन्यः स
 मंतं सर्वतः पृथिवीं जयन् परियायाश्वेन च मे
 ध्येनेजे. एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण कश्य
 पो विश्वकर्माणं भौवनमभिषिषेच. तस्मादु विश्व
 कर्मा भौवनः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परिया

याश्वेन च मेध्येनेजे. भूमिर्ह जगावित्युदाहरंति.
 न मा मर्त्यः कश्चन दातुमर्हति विश्वकर्मन् भौव
 न मां दिदासिथ; निमंक्ष्ये ऽहं सलिलस्य मध्ये
 मोघस्त एष कश्यपायास संगर इत्येतेन ह वा
 ऐंद्रेण महाभिषेकेण वसिष्ठः सुदासं पैजवनम
 भिषिषेच. तस्मादु सुदाः पैजवनः समंतं सर्वतः
 पृथिवीं जयन्परीयायाश्वेन च मेध्येनेजे. एतेन ह
 वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण संवर्त आंगिरसो मरुत्त
 माविक्षितमभिषिषेच. तस्मादु मरुत्त आविक्षितः
 समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन् परीयायाश्वेन च मे
 ध्येनेजे. तदप्येष श्लोको ऽभिगीतो, मरुतः परि
 वंशारो मरुत्तस्यावसन् गृहे आविक्षितस्य कामप्रे
 विश्वे देवाः सभासद इति २१

एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषिकेणोदमय आत्रेयो
 गमभिषिषेच. तस्मादंगः समंतं सर्वतः पृथिवीं ज
 यन्परीयायाश्वेन च मेध्येनेजे. स होवाचालोपां
 गो दशनागसहस्राणि दशदासीसहस्राणि ददा
 मिते ब्राह्मणोप मा ऽस्मिन् यज्ञे वह्यस्वेति तद

प्येते श्लोका अभिगीताः याभिर्गीर्भिरुदमयं प्रैय
 मेधा अयाजयन् द्वे द्वे सहस्रे बह्वानामात्रेयो म
 ध्यतो ददात्. अष्टाशीती सहस्राणि श्वेतान्वैरो
 चनो हयान्; प्रष्टिं निश्चृत्य प्रायच्छद्यजमाने पुरो
 हिते. देशाद्देशात्समोऽह्वानां सर्वासामाढ्यदुहितृ
 णां; दशाददात्सहस्राण्यात्रेयो निष्ककंठयः. द
 शनागसहस्राणि दत्वात्रेयो वचत्नुके; श्रांत पा
 रिकुटान्प्रेप्सहानेनांगस्य ब्राह्मणः शतं तुभ्यं श
 तं तुभ्यमिति स्मव प्रताम्यति; सहस्रं तुभ्यमित्यु
 त्का प्राणान्स्म प्रतिपद्यत इति २२

एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण दीर्घतमामाम
 तेयो भरतं दौष्यंतिमभिषिषेच. तस्मादु भरतो
 दौष्यंतिः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाश्चै
 रुच मेध्यैरीजे तदप्येते श्लोका अभिगीताः हि
 रण्येन परीवृतान्कृष्णान् शुक्लदतो मृगान्; मण्णा
 रे भरतो ददाच्छतं बह्वानि सप्तच भरतस्यैष दौ
 ष्यंतेरग्निः साचिगुणे चितः; यस्मिन्सहस्रं ब्रा
 ह्मणा बहुशो गावि भेजिरे. अष्टासप्तति भरतो

(३७)

दौष्यंतिर्यमुनामनु; गंगायां वृत्रघ्ने बध्नात्पंचपंचा
 शतं हयान्. त्रयस्त्रिंशच्छतं राजाऽऽवान् बध्वा
 य मेध्यान्; दौष्यंतिरत्यगाद्राज्ञो मायां मायावत्तरः
 महा कर्म भरतस्य न पूर्वं नापरे जनाः; दिवं
 मर्त्य इव हस्ताभ्यां नोदापुः पंच मानवा इत्ये
 तं ह वा ऐंद्रं महाभिषेकं बृहदुक्थ ऋषिर्दुर्मुखा
 य पांचालाय प्रोवाच. तस्मादु दुर्मुखः पांचालो
 ऽराजा सन्विद्यया समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्प
 रीयायैतं ह वा ऐंद्रं महाभिषेकं वासिष्ठः सात्य
 हव्योऽत्यरातये जानंतपये प्रोवाच. तस्माद्वत्यरा
 तिर्जानंतपिरराजा सन्विद्यया समंतं सर्वतः पृथि
 वीं जयन्परीयाय. स होवाच वासिष्ठः सात्यह
 व्यो जैषीर्वै समंतं सर्वतः पृथिवीं महन्मा गमये
 ति स होवाचात्यरातिर्जानंतपिर्यदा ब्राह्मणोत्तर
 कुरुन् जयेयमथ त्वमु हैव पृथिव्यै राजा स्याः
 सेनापतिरेव ते ऽहं स्यामिति स होवाच वासिष्ठः
 सात्यहव्यो देवक्षेत्रं वै तन्नवैतन्मर्त्यो जेतुमहत्य
 दुक्षो वै म आ ऽतः इदं दद इति ततो हात्य

रातिं जानंतपिमात्तवीर्य निःशुक्रमभिन्नतपनः शु
ष्मिणः शैव्यो राजा जघान. तस्मादेवंविदुषे ब्रा
ह्मणायैवचक्रुषे न क्षत्रियो दुह्येन्नेद्राष्ट्रादव पश्येय
न्नेद्रामग्राणो जहदिति जहदितिः २२

॥ तथाच शतपथब्राह्मणे ॥

हरिः ॐ एतेन हेन्द्रोतो दैवापः शौनकः । जनमेज-
यं पारिक्षितं याजयां चकार तेनेष्ट्वा सर्वा पाप-
कृत्यां सर्वा ब्रह्महत्यामपजंघान सर्वा; ह वै पाप
कृत्यां सर्वा ब्रह्महत्यामपहन्ति योऽश्वमेधेन यज
ते ॥ १ ॥ तदेतद्वाथयाभिगीतम् । आसन्दीवति
धान्यादं रुक्मिणं हरितस्त्रजम् अवधादश्व;
सारंगं देवेभ्यो जनमेजय इति ॥ २ ॥ एतेऽ
एव पूर्वेऽअहनी । ज्योतिरतिरात्रस्तेन भीमसेन-
मेतेऽएव पूर्वेऽअहनी गौरतिरात्रस्तेनोग्रसेनमेतेऽए
व पूर्वेऽअहनीऽआयुरतिरात्रस्तेन श्रुतसेनमित्येते
पारिक्षितीयास्तदेतद्वाथयाभिगीतं पारिक्षिता य-
जमाना अश्वमेधैः परोऽुवरम् अजहुः कर्म पा-
पकं पुण्याः पुण्येन कर्मणेति ॥ ३ ॥ एतेऽएव

(३९)

पूर्वेऽअहनी । अभिजिदतिरात्रस्तेन ह पर आत्-
णार ईजे कौसल्यो राजा तदेतद्वाथयाभिगीतम-
ट्णारस्य परः पुत्रोऽश्वं मेध्यमबन्धयत् हैरण्यना-
भः कौसल्यो दिशः पूर्णा अमंहतेति ॥ ४ ॥
एतेऽएव पूर्वेऽअहनी । विश्वजिदतिरात्रस्तेन ह
पुरुकुत्सोदौर्गहेणेजऽऐक्ष्वाको राजा तस्मादेतद-
पिणाभ्यनूक्तमस्माकमत्र पितरस्तऽआसन्त्सप्तऽ
ऋषयो दौर्गहे वध्यमानऽइति ॥ ५ ॥ एतेऽ
एव पूर्वेऽअहनी । महाव्रतमतिरात्रस्तेन ह मरुत
आविक्षित ईजऽआयोगवो राजा तस्य ह ततो
मरुतः परिवेष्टारोऽग्निः क्षत्ता विश्वे देवाः सभा
सदो बभूवुस्तदेतद्वाथयाभिगीतं मरुतः परिवेष्टा-
रो मरुत्तस्यावसन्गृहे आविक्षितस्याग्निः क्षत्ता
विश्वे देवाः सभासद इति मरुतो ह वै तस्य प-
रिवेष्टारोऽग्निः क्षत्ता विश्वे देवाः सभासदो भव-
न्ति योऽश्वमेधेन यजते ॥ ६ ॥ एतेऽएव पूर्वेऽ
अहनी । अतोऽर्यामोऽतिरात्रस्तेन हैतेन क्रैव्य ईजे
पाञ्चालो राजा क्रिवय इति ह वै परा पाञ्चा

लानाचक्षते तदेतद्वाथयाभिगीतम् अश्वं मेध्यमा-
लमत क्रिवीणामतिपुरुषः पाञ्चालः परिवक्रायां
सहस्रशतदक्षिणमिति ॥ ७ ॥ अथ द्वितीयया
। सहस्रमासन्नयुता शता च पञ्चविंशतिः दि-
क्तो-दिक्तः पञ्चालानां ब्राह्मणा या विभेजिरुइ
ति ॥ ८ ॥ त्रिवृदग्निष्टोमः । पञ्चदश उक्थ्यः
सप्तदशं तृतीयमहः सोक्थकमेकविंशः षोडशी
पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृत्संधिरित्येषोऽनुष्टुप्सम्पन्न
स्तने हैतेन ध्वसा द्वैतवन ईजे मात्स्यो राजा य
त्रैतद्वैतवनं सरस्तदेतद्वाथयाभिगीतं चतुर्दश द्वैत
वनो राजा संग्रामजिद्वयान् इन्द्राय वृत्रघ्नेऽवघ्ना-
त्तस्माद्वैतवनं सर इति ॥ ९ ॥ चतुर्विंशाः प-
वमानाः । त्रिवृदभ्यावर्तं चतुश्चत्वारिंशाः पवमा-
ना एकविंशमभ्यावर्तमष्टाचत्वारिंशाः पवमानास्त्र
यस्त्रिंशमभ्यावर्तमाग्निष्टोमसामाद्वात्रिंशान्युक्थान्ये
कविंशः षोडशी पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृत्संधिरिति
॥ १० ॥ एतद्विष्णोः क्रान्तम् । तेन हैतेन भर-
तो दौःष्यान्तरीजे तेनेष्ट्रेमां व्यष्टिं व्यानशे येयं भ-

रतानां तदेतद्वाथयाभिगीतमष्टासप्ततिं भरतो दौः
 ष्यन्तिर्यमुनामनु गङ्गायां वृतन्नेवभात्पञ्चपञ्चा-
 शतं हयानिति ॥ ११ ॥ अथ द्वितीयया । त्र-
 यस्त्रिंशं शतं राजाश्वान्वद्धाय मेध्यान् सौद्युम्नि
 रत्यष्टादन्यानमायान्मायवन्तर इति ॥ १२ ॥ अ-
 थ तृतीयया । शकुन्तला नाडपित्यप्सरा भरतं द-
 धे परःसहस्रानिन्द्रायाश्वान्मेध्यान्य आहरद्विजि-
 त्य पृथिवीं सर्वामिति ॥ १३ ॥ अथ चतुर्थ्या ।
 महदद्य भरतस्य न पूर्वं नापरे जनाः । दिवं म-
 र्त्य-इव बाहुभ्यां नोदापुः पञ्च मानवा इति ॥
 १४ ॥ एकविंशस्तोमेन । ऋषभो याज्ञतुर ईजे
 श्विक्रानां राजा तदेतद्वाथयाभिगीतं याज्ञतुरे यज-
 माने ब्रह्माण ऋषभेजनाः अश्वमेधे धनं लब्ध्वा
 विभजन्ते स्म दक्षिणा इति ॥ १५ ॥ त्रयस्त्रिं-
 शस्तोमेन । शोणः सात्रासाह ईजे पाञ्चालो
 राजा तदेतद्वाथयाभिगीतं सात्रासहे यजमानेऽश्व-
 मेधेन तौर्वशाः उदिरते त्रयस्त्रिंशाःषट् सहस्रा-
 णि वर्मिणामिति ॥ १६ ॥ अथ द्वितीयया । ष

(४२)

द्वषट् षड्हा सहस्राणि यज्ञे कोकपितुस्तव उदी
रहे त्रयस्त्रिंशाः षट् सहस्राणि वर्मिणामिति ॥
१७ ॥ अथ तृतीयया । सात्रासहे यजमाने पा
ञ्चाले राज्ञि सुस्त्राजि अमाद्यदिन्द्रः सोमेनातृण्य
न्ब्राह्मणा धनैरिति ॥ १८ ॥ गोविनतेन शता
नीकः । सात्राजित ईजेकाशयस्याश्वमादाय त
तो हैतद्वीक्षाशयोऽग्निनादधतऽआत्तसोमपीथाः
स्म इति वदन्तः ॥ १९ ॥ तस्य विंधा चतुर्विं
शाः पवमानाः । त्रिवृदभ्यावर्तं चतुश्चत्वारिंशाः
पवमाना एकविंशान्याज्यानि त्रिणवान्युक्थान्ये
कविंशानि पृष्ठानि षट्त्रिंशाः पवमानास्त्रयस्त्रिंश
मभ्यावर्तमाग्निष्टोमसामादेकविंशान्युक्थान्येकविंशः
षोडशी पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृत्संधिः ॥ २० ॥
तदेतद्वाथयाभिगीतं । शतानीकः समन्तासु मे-
ध्यं सात्राजितो हयम् आदत्त यज्ञं काशीनां भ
रतः सत्वतामिवेति ॥ २१ ॥ अथ द्वितीयया ।
श्वेतं समन्तासु वशं चरन्तं शतानिको धृतराष्ट्र
स्य मेध्यम् आदाय सहा दशमास्यमश्वं शतानी-

को गोविनतेन हेजुइति ॥ २२ ॥ अथ चतु
र्था । महदद्य भरतानां न पूर्वे नापरे जनाः दिवं
मर्त्य-इव पक्षाभ्यां नादोपुः सप्त मानवा इति ॥

२३ ॥ अथातो दाक्षिणानाम् । मध्यं प्रति राष्ट्र
स्य यदन्यदूमेश्च पुरुषेभ्यश्च ब्राह्मणस्य च वित्ता
त्प्राची दिग्घोतुर्दाक्षिणा ब्रह्मणः प्रतिच्यध्वयोरुदी
च्युद्वातुस्तदेव होतृका अन्वाभक्ताः ॥ २४ ॥ उ
दयनीयायां संस्थितायाम् । एकविंशतिं वशा
अनूबन्ध्या आलभते मैत्रावरुणीवैश्वदेवीर्बाहस्पत्या
एतासां देवतानामाप्त्यै तद्यत्बार्हस्पत्यान्त्या भव
न्ति ब्रह्म वै बृहस्पतिस्तदु ब्रह्मण्येवान्ततः प्रति
तिष्ठति ॥ २५ ॥ अथ यदेकविंशतिर्भवन्ति ।
एकविंशो वाऽएष य एष तपति द्वादश मासाः
पञ्चऽर्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविं
श एतामभिसम्पदम् ॥ २६ ॥ उदवशानीया
यां संस्थितायाम् । चतस्रश्च जायाः कुमारिं प
ञ्चमीं चत्वारि च शतान्यनुचरीणां यथासमु
दितं दाक्षिणां ददाति ॥ २७ ॥ अथोत्तरं संवत्स

रमृतुपशुभिर्यजते । षड्भिराग्नेयैर्वसन्ते षड्भिरै
 न्द्वैर्गोष्मे षड्भिः पार्जन्यैर्वा मारुतैर्वा वर्षासु षड्
 भिमैत्रावरुणैः शरदि षड्भिरैन्द्रावैष्णवैर्हेमन्ते ष
 ड्भिरैन्द्राबार्हस्पत्यैः शिशिरे षडृतवः संवत्सरः
 ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतितिष्ठति षट्त्रिंशदेते पशवो
 भवन्ति षट्त्रिंशदक्षरा बृहती बृहत्यामधि स्वर्गो
 लोकः प्रतिष्ठितस्तद्वन्ततो बृहत्यैव छन्दशा स्वर्गो
 लोके प्रतितिष्ठति ॥ २८ ॥

अत्रसर्वत्रव्यावर्तकतावच्छेदकविशिष्टेन मेध्यपदेन
 व्यावर्त्यतावच्छेदकयुक्तसाक्षादश्वव्यावृत्ति पूर्वकविशेष्य
 तावच्छेदकावच्छिन्नग्रीहिपशुरेवविशेष्यते आसन्दीवति
 धान्यादं रुक्मिणंहरितस्त्रजमश्वं बन्धेत्यादिवाक्येषु पुनः
 पुनः साक्षादश्वबंधनोक्तिरपि साक्षादश्वहिंसनाभावंधन
 यति अन्यथाजघानेतिब्रूयात् अत्रेत्यव्यवस्थेयं मेध्यश-
 ब्दोद्विविधो मेधवद्वाचकः पवित्रवाचकश्चेति तत्रमेधवद्
 वाचकः पारिभाषिकयोगरूढः पवित्रवाचकस्तुरुह एव त
 त्रयोगरूढो मांसवपादियज्ञसंपदर्थदेवतृप्तिकारको यो ग्रीहि
 पशुः संस्क्रियते तमेव ज्ञापयति स च पशुः यूप एव ब्रूयते न

त्वन्यत्र रूढस्तुविशेष्यवस्तुनः पवित्रत्वंज्ञापयति यथा मे
 ध्या आप इत्यादिषु तथा सतिलोकव्यवहारमनुसृत्येन्द्रमुद्दिश्य
 योधान्यादः पवित्राऽश्वानीयते सस्त्रगादिभिः स्वलङ्कृतो य
 त्रकुत्रापि स्वेप्सितस्थले बद्धः स्पृष्टः सन्नुत्सृज्यते न तु निहन्यते
 अतएव सिंहासनसमीपे गंगायां च बबन्धेति निर्दिष्टं नो चेद्दूयू
 पे बबन्धेति ब्रूयात् अतो वायव्यं श्वेतमालभेतेत्यादिवचनेषु
 श्वेतव्रीहिरेवाभिप्रेयते तथैवाग्नयेच्छागस्य हविषो वपायामे
 दसः प्रेष्यानुब्रूहि वेत्यादिषु छागादिशब्दैस्तत्तत्संज्ञाभिः सं
 स्क्रियमाणो व्रीहिरेव बोध्यः मेदः प्रभृतिशब्दैश्च तत्तत्संज्ञा
 भिः संस्कृताः किं न सादयो व्रीहिरेव वा एव बोध्याः न च पशु
 शब्दस्य चतुष्पाज्जातिविशेषे रूढत्वात् व्रीहेः पशुत्वमयुक्त
 मिति मन्तव्यं श्रुतौ द्विपदां पुरुषाणां पादाद्यवयव राहितानां
 पदार्थानां च पशुत्वप्रदर्शनात् तथाहि

हरि ॐ देवायद्य ज्ञतन्वाना अवध्नन् पुरुषं पशुम्

हरि ॐ उषा वाऽअश्वस्य मेध्यस्य शिरः । सूर्यश्चक्षु

र्वातः प्राणो व्यात्तमग्निर्वैश्वानरः संवत्सर आ
 त्माश्वस्य मेध्यस्य द्यौष्पृष्ठमन्तरिक्षमुदरं पृथिवी
 पाजस्यं दिशः पार्श्वेऽअवान्तरदिशः पश्चिम ऋ

(४६)

तवोऽऽङ्गानि मासाश्चार्धमासाश्च पर्वाण्यहोरात्रा
णि प्रतिष्ठा नक्षत्राण्यस्थीनि नभो मांसान्यूवध्यं
सिकताः सिन्धवो गुदा यकृच्च क्लोमानश्च पर्व
ता ओषधयश्च वनस्पतयश्च लोमान्युद्यन्पूर्वाधौ
निम्लोचन्जघनाधौ यद्विजृम्भते तद्विद्योतते यद्वि
धूनुते तत्स्तनयति यन्मेहति तद्वर्षति वागेवास्य
वागहर्वाऽअश्वं पुरस्तान्महिमान्वजायत तस्य पूर्वं
समुद्रे योनी रात्रिरेन्यं पश्चान्महिमान्वजायत त
स्यापरे समुद्रे योनिरेतौ वाऽअश्वं महिमानाब
भितःसम्बभूवतुर्हयो भूत्वा देवानवहद्वाजी गन्धर्वा
नर्वासुरानश्चो मनुष्यान्त्समुद्र एवास्य बन्धुः स
मुद्रो योनिः ॥१॥

हरि ॐ तद्यदेनान्प्राणेभ्योऽधिनिरमिमीत तस्मादाहुः

प्राणाः पशवइति इत्यादि

एवंवेदेषुबहूनां पदार्थानां पशुत्वप्रदर्शनाच्चतुष्पाञ्जा
तिविशेषेषुशब्दोरूढोनभवतिकितुपारिभाषिकोयोगस्-
हएवतथाचस्यष्टंशतपथब्राह्मणे

हरे ॐ स एतान्पञ्चपशूनपश्यत्पुरुषमश्वं गामविम

(४७)

जं यदपश्यत्तस्मादे तेपशवः ॥ २ ॥ स ए-
तान्पञ्च पशून्प्राविशत् स एते पञ्चपशवोऽभ-
वन्तमु वै प्रजापतिरन्वेवैक्षत् ॥ ३ ॥ स एतान्प-
ञ्च पशून्पश्यत् यदपश्यत्तस्मादेतेपशवस्ते ष्वे
तमपश्यत्तस्माद्वैतेपशवः

एवंप्रजापतेः प्रेक्षितत्वमेव पशुशब्दस्य प्रवृत्तिनिमि-
त्तं तस्माद्ब्रीहावपि प्रजापतेः प्रेक्षितत्वस्यसंभवात् तत्र
पशुत्वं युक्तमेवेतिदिक् नचपूर्वपरिसंख्या ताश्चादिव्याति-
रिक्ताः केचिदप्यन्ये पशवो मेध्याः सन्तीती शंकितव्यं
सर्वेषामपिसाक्षात् पशूनामुत्क्रान्त मेधत्वादितिस्पष्टमैतरे
य ब्राह्मणे शतपथब्राह्मणे च

हरिः ॐ सर्वेषां वा एष पशुनांमेधोयद् ब्रीहियवा
वित्यादि

एवं सर्वेपि साक्षात् पशवो यज्ञार्हानभवन्ति तेषां
मांसादिकंचनाशितव्यमितिदिक् सर्वथा ब्रीहियवाद्यन्ना-
भावकालेनुवंगस्थ प्रभृतयोऽमेध्यानपिसाक्षात् पशून्यज्ञ-
श्राद्धाद्यर्थं मगस्त्याचरणं मनुसृत्सहिंसन्तिगुर्जरस्थादय-
स्त्वन्नाभावकाले पिसाक्षात्पशून् नैवहिंसन्ति यद्यपिवेदे

नान्नसत्वे व्रीहिपशुहिंसाप्रदर्शिता सर्वथाऽन्नाभावकाले
 च साक्षान्पशु हिंसाप्रदर्शिता तथा पिशिशस्तूभयोः
 कालयो रुभयविधामपि हिंसांनैव कुर्वन्ति हिंसायां
 दोषश्रवणात् निवृत्तौ पुण्यश्रवणाच्च विहितहिंसाया अ
 हिंसात्वेपि वेदेनहिंसाजन्य फलाश्रयत्वंसमूलं नैवप्रत्या
 ख्यातं नोचेत्हिंसाश्रयाणां विद्योत्सर्जन शीलानां हिं
 सानुरूपधूमराद्यादिगमनेन चान्द्रगामिनां यज्ञजन्य पु
 ण्येक्षीणेकथं पुनः पतनशीलत्वं प्रदर्शितं हिंसोत्सर्जन
 शीलानांविद्या श्रयाणां ब्रह्मलोकगामिनां कथंपुनर्नप्र
 त्या वर्त्तन शीलत्वं प्रदर्शितंपुण्यस्योभयत्रापिसमान शी
 लत्वादुभयोर्मार्गयोरपि समानशीलत्वे नैवभवितव्यंयुक्तम्
 अतोयज्ञकालेयज्ञजन्यफलेन यज्ञान्तर्गतहिंसाजन्यफलं
 प्रच्छाद्यतेनतुनिहन्यते तेनयज्ञजन्यफलेक्षीणे हिंसाजन्य
 फलं प्रकटीभवति तस्माद् हिंसाश्रयाणां चांद्रगामिनां
 हिंसाजन्यफलाश्रयत्वात् पुनः प्रत्यावर्त्तनशीलत्वं विद्या
 श्रयाणांतु हिंसाया अभावान्नप्रत्यावर्त्तन शीलत्वमितिबो
 ध्यम् एतदेवाभिप्रेत्य यावेदविहिताहिंसानियता स्मिंश्चरा
 चरे अहिंसामेवतांविद्याद्वेदादुमोंहि निर्वभावित्या दहिं

(४९)

सात्वप्रतिपादकवाक्येषुपर्युदासः कृतः पर्युदासस्य हि सदृश्या
 हित्वादहिंसाशब्देन हिंसाभिन्नो हिंसा सदृक्काश्चित्पदार्थो गृह्य
 ते सदृक्त्वं तु तद्भिन्नत्वे सति तद्रूपतः भूयो धर्मवत्त्वं तथा च हिंसा
 भिन्नत्वे सति हिंसागतभूयो धर्मः पातनधर्मः एवं वेदविहित हिं
 साया अहिंसात्वेऽपि तादृगहिंसायाः पातनधर्मावच्छिन्नत्वात्
 तदवच्छिन्नानां चांद्रगामिनां पुनः पतनशीलत्वमिति सिद्धम्
 अतएव निरुक्तेन यो दशाध्याये

हरि ॐ अथ ये हिंसामाश्रित्य विद्यामुत्सृज्य महत्तपस्ते
 पिरेचिरेण वेदोक्तानि वा कर्माणि कुर्वन्ति ते धूममभिसं
 भवन्ति धूमाद्रात्रिरात्रेऽपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाण
 पक्षाद्दक्षिणायनं दक्षिणायनात्पितृलोकं पितृलोकाच्च
 द्रमसंचंद्रमसो वायुं वायोर्वृष्टिं वृष्टेरोषधयश्चैतदूत्वात्
 स्य संक्षये पुनरेवेमं लोकं प्रातिपद्यन्ते ॥ २२ ॥

हरि ॐ अथ ये हिंसामुत्सृज्य विद्यामाश्रित्य महत्तपस्ते पिरे
 चिरेण ज्ञानोक्तानि वा कर्माणि कुर्वन्ति ते चिरभिसंभव
 न्यर्चिषोऽहरन्ह आपूर्यमाणपक्षमापुमाणपक्षादुदग
 यनमुदगयेनाद्वेलोकं देवलोकं दादित्यमादित्याद्वै
 द्युर्तवैद्युतादात्मानसंमानसः पुरुषो भूत्वा ब्रह्मलोकमभि

(५०)

संभवन्ति तेन पुनरावर्तन्तो शिष्टादं दशूकाय तद्दं न जानन्ति तस्मादिदं वेदितव्यमथाप्याह ॥

॥ शतपथब्राह्मणेपि ॥

हरि ॐ ये चामीऽअरण्ये श्रद्धां सत्यमुपासते तेऽर्चि-
रभिसम्भवन्त्यर्चिषोऽहरन्ह आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमा-
णपक्षाद्यान् षण्मासानुद्गुदादित्य एति मासेभ्यो देव-
लोकं देवल्लोकादादित्यमादित्याद्वैद्युतं तान्वैद्युतात्पु-
रुषो मानस एत्य ब्रह्मलोकान् गमयति ते तेषु ब्र-
ह्मलोकेषु पराः परावतो वसन्ति तेषामिह न पु-
नरावृत्तिरस्ति ॥ १८ ॥ अथ ये यज्ञेन दानेन
। तपसा लोकं जयन्ति ते धूममभिसम्भवन्ति धू-
माद्रात्रिं रात्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्या-
न् षण्मासान् दक्षिणादित्य एति मासेभ्यः पितृलो-
कं पितृलोकाच्चन्द्रं ते चन्द्रं प्राप्यान्नं भवन्ति तां-
स्तत्र देवा यथा सोमं राजानमाप्याय स्वापक्षीयस्वे-
त्येवमेनांस्तत्र भक्षयन्ति तेषां यदा तत्पर्यवैत्यथेम-
मेवाकाशमभिनिष्पद्यन्तऽआकाशाद्वायुं वायोर्वृष्टिं
वृष्टेः पृथिवीं ते पृथिवीं प्राप्यान्नं भवन्ति तऽएवमे-

(५१)

वानुपरिवर्तन्तेऽथ यऽएतौपन्थानौ न विदुस्ते की
टाः पतङ्गा यदिदं दन्दशूकम् ॥ १९ ॥

श्रूयतेच

वेदाहमेतंपुरुषमहांतमादित्यवर्णतमसःपरस्तात्तमेववि
दित्वातिमृत्युमोतिनान्यःपंथाविद्यतेयनाय ॥

प्रकाशितमिदंनिगमरहस्यमहंमदावाद
पुरेनिवसताभोलानाथेनशास्त्रिणानिगमा
र्थप्रकाशकभ्रामितचेतसांभ्रमनिवृत्यर्थम्

નિગમરહસ્ય

વિજ્ઞાપન

ઋગ્, યજુષ્, સામન્, અને અથર્વન્ એ ચાર વેદ તથા ઇતિહાસ, પુરાણ, ગાથા અને નારાશંસી એટલાં મહદ્ભૂતનું નિઃશ્વસિત એટલે ઇશ્વરની વાણી છે, એમ વેદમાં કહ્યું છે. તેમાંથી ચાર વેદનું એક પુસ્તક એટલે પ્રથમ એક વેદ હતો. પળ કલિયુગના મનુષ્યોને અલ્પ બુદ્ધિનાં દેખી વેદવ્યાસે તેના ચાર વિભાગ કરીને ચાર ઋષિઓને આપ્યા. ઋગ્વેદ પૈલઋષિને, સામવેદ જૈમિનિને, યજુર્વેદ વૈશંપાયનને, અને અથર્વવેદ સુમન્તુ ઋષિને આપ્યો. અને ઇતિહાસ તથા પુરાણ જે પાંચમો વેદ કહેવાય છે, તે સુતપૌરાણિકના પિતા રોમહર્ષણને આપ્યો. ઉપર લખેલા ચાર વેદ તથા ઇતિહાસપુરાણ રૂપી પાંચમો વેદ એઓનો સ્ત્રી, શૂદ્રાદિકને અધિકાર નહિ હોવાથી તેમના ઉપર વ્યાસજીએ કૃપા કરીને ભારત રચ્યું. જેથી તેઓને પણ ધર્મ જાણવામાં આવે. એટલાથી આત્માને સંતોષ થયો નહિ. સ્વાયં કેટલોક કાલ ગયા પછી નારદ મુનિના ઉપદેશથી ભગવદ્ગુણાનુવર્ણન કરવા માટે તેણે શ્રીમદ્ભાગવત કયું. એવું ભાગવતમાં કહેલું છે. મનુ, અત્રિ, વિષ્ણુ, હારિત, યાજ્ઞવલ્ક્ય, ઝશનસ્, અંગિરસ્, યમે, આપસ્તંબ, સંવર્ત, કાલ્યાણ, વૃહસ્પતિ, પરાશર, વ્યાસ, શંખ, લિખિત, દક્ષ, ગૌતમ, શાતાતપ અને વસિષ્ઠ ઇત્યાદિ સ્મૃતિઓને ધર્મ શાસ્ત્ર કહે છે. એ સ્મૃતિઓ કેવલ વેદાર્થનેજ અનુસરે છે, તેમજ ગૌતમન્યાય અને કાળાદન્યાય એ બે પ્રકારનું ન્યાયશાસ્ત્ર ગણાય છે.

તથા પૂર્વમીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસા એ બે પ્રકારનું મીમાંસાશાસ્ત્ર ગણાયછે. એ રીતિએ ચાર વેદ તથા વેદ રૂપિ પુરાણ, ન્યાય, મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર, શિક્ષા કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, છંદસ્ અને જ્યોતિષ એ ચતુર્દશ વિદ્યાનાં અને ધર્મનાં સ્થાનકછે. એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલું.છે.

એ ચતુર્દશ વિદ્યામાં સ્ત્રી શૂદ્રાદિને અધિકાર નથી એવું ધર્મ શાસ્ત્રમાં કહેલું.છે. એઓની યથાસંભવ એકવાક્યતા મેઢવેથી જે નિર્ગલિત અર્થ થાયછે તે શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત ગણાયછે. એક વાક્યતા મેઢવવાનું કારણ એછે કે કોઈનું કૃત્રિમ અથવા ઓટો અર્થ કરેલો જુદો નિકળી આવેછે તેમાં પુરાણ અને સ્મૃતિ એ બેઉમાં કદાપિ કોઈ ઠેકાણે વિરુદ્ધ દેખાય તો પુરાણ કરતાં સ્મૃતિ બલવતી ગણાયછે. સ્મૃતિ અને શ્રુતિમાં વિરુદ્ધ જણાયતો શ્રુતિ બલવતી ગણાયછે. કલ્પના આરંભમાં બ્રહ્માના મુખથી મન્વાદિઓ વેદનું શ્રવણ કરેછે, માટે વેદને શ્રુતિ કહેછે. તેમજ પૂર્વ કલ્પના ધર્મોને એ મન્વાદિઓ સ્મરણ કરીને કહેછે માટે ધર્મશાસ્ત્રને સ્મૃતિઓ કહેછે. એ શ્રુતિ સ્મૃતિઓને કપોલકલ્પિતકૃતકો-થી જે અનાદર કરેછે તેને ધર્મશાસ્ત્ર નાસ્તિક કહેછે. કેવલ પ્રસક્ષ પ્રમાણથીજ જગત્નો વ્યવહાર ચાલતો નથી. અનુમાન ઉપમાન અથવા શાબ્દ પ્રમાણથી અપ્રસક્ષ વસ્તુનું પણ જ્ઞાન થાયછે. એ શ્રુતિ સ્મૃત્યાદિ ચતુર્દશ વિદ્યા મુખ્ય અનાદિ શાબ્દ પ્રમાણછે. જેમ કલ્પના આરંભમાં અનાદિ કાલથી કર્માનુસારે કરીને પૂર્વ કલ્પમાં જેવી સૃષ્ટિ હતી તેવી રચાયછે, તેમ ચતુર્દશ વિદ્યા પણ અનાદિકાલથી પૂર્વકલ્પમાં હતી તેમજ રચાયછે. સૃષ્ટિ, તથા કર્મને જેઓ અનાદિ માનતા નથી તે જગત્સૃષ્ટિ વિષે નિર્દય, વૈષમ્ય, કૃતધ્વંસકલ અને અકૃતા ગમકલ પ્રભૃતિ દોષ આરોપિ-

મે તેને દુષિત કરેછે. શ્રુતિ સ્મૃતિમાં જે જે કહ્યુંછે તે સઘટ્ટું દોષ રહિત અને પ્રમાણ સિદ્ધછે. પ્રત્યેક વેદના મંત્ર, બ્રાહ્મણ, અને ઉપનિષદ્ એવા ત્રણ ભાગછે, તેમાં મંત્ર કરતાં બ્રાહ્મણ તથા ઉપનિષદ્માં હરેક વિષય વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજાવ્યોછે. સમગ્ર વેદના કર્મકાણ્ડ અને જ્ઞાન કાણ્ડ એવા બે મુખ્ય ભાગછે. કર્મકાણ્ડમાં વૈશ્વદેવ, અગ્ન્યાધાન, અગ્નિહોત્ર, દર્શ પૌર્ણમાસ, ચાતુર્માસ્ય ઇષ્ટિઓ, ય્યોતિષ્ટોમ, અશ્વમેધ, ગોમેધ, અને નરમેધ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં કર્મ વરણવેલાં છે. તેમજ જ્ઞાનકાણ્ડમાં શ્રવણ, મનન, નિદધ્યાસ, ધ્યાન, ધારણાં, યમ, નિયમ, સમાધિ, ઇત્યાદિ બ્રહ્મજ્ઞાનના ઉપાયો, તથા. બ્રહ્મનાં સ્વરૂપ, અને તટસ્થ લક્ષણો તથા કર્મકાણ્ડમાં કહેલા યજ્ઞોને જ્ઞાનમાર્ગથી કરવાનો પ્રકાર ઇત્યાદિ જ્ઞાન વર્ણવેલું છે તેઓમાંથી જેને ધર્મ જિજ્ઞાસા છે. તે કર્મકાણ્ડનો આશ્રય કરેછે; અને જેને બ્રહ્મજિજ્ઞાસા છે તે જ્ઞાન કાણ્ડનો આશ્રય કરેછે. કર્મકાણ્ડનો આશ્રય કરનાર ધૂમ, સ્યાંચી રાત્રિ, કૃષ્ણપક્ષ, દક્ષિણાયન, પિતૃલોક, અને સ્યાંચી ચંદ્રલોકમાં જાય છે; સ્યાં તેનું પુણ્ય ક્ષીણ થયેથી તે દેવતાઓનું અન્ન ધાયછે; અને દેવો તેનું ભક્ષણ કરેછે. પછી વાયુ, ષૃષ્ટિ, અને ઔષધિદ્વારે પુનઃ આ લોકમાં આવી જન્મ મરણાદિ પામેછે.

અને જે જ્ઞાનકાણ્ડનો આશ્રય કરેછે તે અર્ચિષ્ સ્યાંચી દિવસ, શુક્લપક્ષ, સ્યાંચી ઉત્તરાયન, દેવલોક, સૂર્યલોક, વૈશ્વત અને સ્યાંચી બ્રહ્મ લોકમાં જાયછે, સ્યાં સમષ્ટ્યભિમાનિ પુરુષનું સાયુજ્ય (મોક્ષ) પામેછે. તે પુનઃ આ લોકમાં આવતો નથી.

તેમજ કર્મ કાણ્ડના અન્તર્ગત જે ઉપાસના છે તેના આશ્રય

કરનારને પણ એ ધૂમ માર્ગે કરી ચંદ્ર લોકની પ્રાપ્તિ અને સ્વાંથી પુનઃ પતન થાયછે. અને જ્ઞાન ક્રાણ્ડના અન્તર્ગત જે ઉપાસના રહેલીછે તે નો આશ્રય કરનાર અર્ચિષ્ માર્ગે કરી બ્રહ્મ લોકમાં જાયછે સ્વાંથી પુનઃપતન થતું નથી.

કર્મક્રાણ્ડના આશ્રય કરનારને અંધકાર માર્ગે જવું, અને પુનઃ પતન થવું તેનો હેતુ એ છે કે તેને અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર અને હિંસા એ બેનો આશ્રય કરવો પડેછે, કેવલ પ્રાણિના ઘાત કરવાનેજ વેદમાં હિંસા ગણીછે એમ નથી, વૃક્ષ વનસ્પત્યાદિના ધ્વંસ કરવાને પણ હિંસાજ ગણેલીછે. વેદમાં જે જે ઠેકાણે વનસ્પત્યાદિનાં સ્તુત્યાદિક કરેલાં છે તે ઠેકાણે જેમ પ્રાણિનાં કરતા હોય તેમજ કરેલાંછે, એટલુજ નહિ પણ જગત્ના પૃથિવ્યાદિ સઘળા પદાર્થોને પ્રાણિના રૂપકમાંજ વર્ણવેલા છે. બોદિ કરવામાં પૃથ્વી ઉપર જે કોદાલિનો પ્રહાર થાય છે. તેને ક્રૌંચ કર્મ ગણી તન્નિમિત્તક વેદે પ્રાયશ્ચિત્ત કલ્પેલું છે. સારાંશ કે જગત્ના પદાર્થ માત્રને પ્રાણિના રૂપકમાં વર્ણવેલા છે. તેથી તેના ધ્વંસ વિષયમાં સઘળે ઠેકાણે હિંસા શબ્દનો નિર્દેશ કરેલો છે.

સઘળા યજ્ઞોમાં સમિધાદિને અર્થે નાનાપ્રકારની વનસ્પતિઓ અને વૃક્ષાદિનો ધ્વંસ કરવો પડે છે. તેથી યજ્ઞને હિંસામય યજ્ઞ કેહેછે.

એ કર્મ ક્રાણ્ડમાં મેધ્ય અને અમેધ્ય એવા બે પ્રકારના પદાર્થો ગણાય છે તેમાંથી મેધ્ય પદાર્થો યજ્ઞના કામમાં આવેછે. અને અમેધ્ય પદાર્થો આવતા નથી. હાલમાં જે સાક્ષાત્ પશુઓ દેખીએ છીએ તેને અમેધ્ય ગણેલાછે તેથી તે યજ્ઞના કામમાં આવતા નથી. વ્રીહિ તથા યવ એ બે મેધ્ય પદાર્થો ગણેલાછે તેથી તે યજ્ઞના કામમાં આવેછે એ

बेउने मेध्य गणवानु कारण भेछेके देवोअे ज्यारे प्रथम पुरुषनु आ-
 लभन (अेक जातनो संस्कार, स्पर्श) कर्युं त्यारे तेमांथी मेधे निकळीने
 अश्वमां प्रवेश कर्यो तेथी अश्वनुं आलभन कर्युं त्यारे अश्वमांथी पण मेधे
 उत्क्रमण करीने गोमां प्रवेश कर्यो तेथी तेमणे गोनुं आलभन कर्युं
 त्यारे तेमांथी पण निसरीने अविमां जतो रह्यो तेथी तेमणे अविनुं आ-
 लभन कर्युं त्यारे तेमांथी निकळी अजमां गयो ते अजनु पण आलभन
 कर्युं त्यारे पृथ्वीमां गयो त्यारे देवो तेने पृथ्वीमां खोळवा लाग्या त्यारे
 व्रीहि तथा यव रूपे बहार उगी निकळ्यो, तेथी ते व्रीहि तथा यव
 मेध्य एटले यज्ञना उपयोगमां आवे एवा थया. उपर लखेला पांच प्रा-
 णीमां मेधे प्रवेश कर्यो तेथी ते पण पशु मेध्य थया खरा पण तेमांथी
 मेध निसरी गयो एटले ते अमेध्य गणाया एटले यज्ञना काममां आ-
 वता नथि, पण मेधे ए पांच पशुओमां प्रवेश कर्यो. अने पोते व्रीहि
 तथा यव रूपे उगी निकळ्यो ते बेउ कारणथी ते व्रीहि अथवा यवना
 उपर ते पशुओना नामथी संस्कार करवा पडेछे जेमके अश्वमेधमां मुख्य
 अश्वना नामथी पुरुष मेधमां पुरुषना नामथी इत्यादि (जेम श्राद्धमां दर्भ)
 तेजकारण लइने याज्ञिको पिष्टपशु करेछे वळी तेज हेतु लेइने ब्रह्माए पण
 ए पशुओनो उत्सर्ग करेलोछे तेणे सृष्टिना आरंभकालमां मन तथा
 चक्षुष प्रभृति पोताना इंद्रियोथी ए पुरुषादि पांच पशुओ उत्पन्न करी-
 ने तेओने यज्ञना उपयोगमां लेवानी लिप्ता करी त्यारे ए पांच पशुओ
 शोक करवा लाग्या त्यारे ब्रह्माए कह्युं हे अग्नि ! पुरुष रूपी द्विपाद
 पशु तथा अश्वादि चतुष्पाद पशुओनी हिंसा करवी नहि कारण के
 ए पशुओ अमेध्य थयेलाछे तेथी ते यज्ञना काममां आवता नथि अने

એનું માંસ ભક્ષણ કરવું નહિ એમનો મેધ વ્રીહિ તથા યવ રૂપે થયોછે તેને તું સેવ. તેમજ આગલ જનમેજય પ્રભૃતિ જે જે રાજાઓએ યજ્ઞ કરેલાછે તેમણે પણ એ મેધ્ય વસ્તુથી કરેલાછે લોકાચાર પ્રમાણે સાક્ષાત્ પશુને માલા વસ્ત્રાદિથી શણગારી સિંહાસનાદિ પોતાના ઇષ્તિ સ્થલમાં બાંધીને સ્પર્શ માત્ર કરેલો છે. એમ વેદમાં કહેલું છે.

તેમજ વરુણપ્રધાસા નામના કર્મમાં વરુણ દેવતાને પ્રસક્ત પશુ આપવાનાં કહેલાં છે. તે ઠેકાણે પણ યવના પિષ્ટના પશુ કરીને આપવાં એમ વેદમાં કહેલું છે. એ મેધ્ય પદાર્થ ઉપર પશુના નામથી સંસ્કાર થાયછે તેથી તેના ચોખા તથા છોતરાં ઇચ્છાદિ અવયવોને માંસ, લ્વા, રુધિર, ઇચ્છાદિ ગણેલાંછે. અને તે ઉપર લેખેલાં પાંચ પ્રાણી તથા બીજી સઘડી જાતિનાં પ્રાણિ અમેધ્ય ગણાયછે તેથી તેનું માંસ ભક્ષણ કરવું નહિ એમ વેદમાં કહેલુંછે સારાંશ કે સઘડે ઠેકાણે માંસ વપાદિ શબ્દોએ કરીને એ વ્રીહિના અવયવોજ લેવાયછે વેદમાં વ્રીહિ તથા યવને પશુ ગણેછે એટલુંજ નહિ પણ કોઈ કોઈ પ્રસંગે જગત્ના સઘડા પદાર્થોને પશુના રૂપકમાં વર્ણવેલા છે. અને તેના વિધ્વંસ કરવાને વેદે હિંસા ગણેલીછે. તેથી યજ્ઞમાં પશુ હિંસાછે એમ કહેવાયછે.

એમ છતાં પણ પુરાતન કાલમાં અગસ્ય નામના કોઈ એક ઋષિએ પોતાનાં વૃદ્ધ માતા પિતા પ્રભૃતિના પ્રાણ રાખવાને અર્થે યથા વિધિ હિંસા કરી હતી, તે કાલ એવો હતો કે યજ્ઞમાં પુરોહાશ કરવાને પણ વ્રીહિ યવાદિ કંઈ પણ અન્ન હતું નહિ; તેથી તેણે શાસ્ત્રમાં ગોધા કચ્છપાદિ જે પ્રાણીઓં ભક્ષ્ય ગણેલાછે તેના માંસના પુરોહાશ કર્યાં હતા. માટે જે કાલમાં વ્રીહિ યવાદિ અન્ન પુરોહાશ કરવા જેટલું પણ મળે નહિ તેવા

કાલમાં ગોધા કચ્છપાદિના માંસના પુરોઢાશ કરવા, અને યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ, દેવાર્ચન, મધુપર્ક, તથા અન્ન પ્રાશનાદિ શાસ્ત્રમાં દેખાડેલાં સ્થલમાં એ ભક્ષ્ય પશુની હિંસા કરવાથી દોષ નથી એમ કહેલું છે. એ ઉપર લખેલાં ઠેકાણામાંથી માત્ર યજ્ઞને અર્થે જે હિંસા કરવી તેને દૈવ વિધિ એટલે દેવને કરવા યોગ્ય વિધિ એમ કહેલું છે, અને બાકીનાં શ્રાદ્ધ, મધુપર્ક, દેવાર્ચનાદિમાં પશુ હિંસા કરવી તે આસુર વિધિ એટલે રાક્ષસને કરવાનો વિધિ એમ કહેલું છે, સારાંશ કે સર્વ પ્રકારે અન્ન ન મળવાથી માંસના પુરોઢાશ કરવા પડે તે કાલમાં માત્ર યજ્ઞને અર્થે જ હિંસા કરે તો તેનો દોષ ગણાતો નથી. એવા કાલમાં પણ અવિધિથી કરે તો જેટલાં પશુના શરીર ઉપર રુઆં હોય તેટલાં વર્ષ પર્યંત તે નરક ભોગવે એમ સ્મૃતિઓમાં કહેલું છે. વ્રાહ્મિ યવાદિ અન્ન છતાં માંસ ભક્ષણ કરવું તેને વૃથા માંસ ભક્ષણ કહે છે. ને તે કરનારને પારથી કરતાં પણ અધિક પાપી ગણેલો છે. એવા આપત્તિ કાલમાં પણ જે માણસ માંસ ભક્ષણ તથા હિંસા કરતો નથી તો તેને સૌ અશ્વમેધ કરવા જેટલું ફલ થાય છે.

ઉપર જે અગસ્યનું દૃષ્ટાંત આપી અન્નાભાવકાલમાં પશુ હિંસા તથા માંસ ભક્ષણનો વિધિ દેખાડ્યો તે વિધિને કેવલ અન્નાભાવકાલમાં બંગદેશના લોકો જ અનુસરેલા છે અને ગુર્જરાદિ દેશના લોકો કોઈ કાલે અનુસરેલા નથી તેથી એ વિધિ ગુર્જરાદિના લોકોને ઉપયોગી નથી કારણ કે ધર્મ શાસ્ત્રમાં ઘણે ઠેકાણે પોતાના દેશાચાર તથા કુલાચાર પ્રમાણે જ ચાલવું એવું કહેલું છે. આ ચતુર્યુગનો સાધારણ ધર્મ લખેલો છે. કાલિયુગમાં જે વિશેષ નિષેધ કરેલા છે તે પોતાની મેલે બાંચી લેવા.

(८)

सिन्धुतौवीर सौराष्ट्रांस्तथाप्रयंतवासिनः ॥
अंगवंगकलिंगांश्चगजासंस्कारमर्हति ॥ १ ॥

